תנ״ך · אחרונים

נתינה לגר

רבי נתן הכהן אדלר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

נתינה לגר

רבי נתן הכהן אדלר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/נתינה-לגר/

הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

בראשית 6
פרק א 6
פרק ב 7
פרק ג 9
פרק ד 11
פרק ה 13
פרק ו 13
פרק ז 15
פרק ח 15
פרק ט 16
פרק י 18
פרק יא 19
פרק יב 19
פרק יג 20
פרק יד 21
פרק טו 23
פרק טז 24
פרק יז 25
פרק יח 26
פרק יט 28
פרק כ 29
פרק כא 30
פרק כב 31
פרק כג 32
פרק כד 33
פרק כה 37
פרק כו 39
פרק כז 40
פרק כח 42
פרק כט 44
פרק ל 45
פרק לא 47
פרק לב 49
פרק לג 51
פרק לד 53
פרק לה 54
פרק לו 55
פרק לז 56
פרק לח 59
פרק לט 60
פרק מ 61
פרק מא 61
פרק מב 64
פרק מג 66
פרק מד 68
פרק מה 68
פרק מו 71
פרק מח 73
פרק מט 73
פרק נ 83
שמות 83
פרק א 83
פרק ב 85
פרק ג 86
פרק ד 87
פרק ה 88
פרק ו 88
פרק ז 89
פרק ח 90
פרק ט 91
פרק י 93
פרק יא 95

פרק יב 95
פרק יג 100
פרק יד 101
פרק טו 103
פרק טז 104
פרק יז 105
פרק יח 106
פרק יט 107
פרק כ 108
פרק כא 111
פרק כב 115
פרק כג 120
פרק כד 122
פרק כה 124
פרק כו 126
פרק כז 127
פרק כח 128
פרק כט 132
פרק ל 133
פרק לא 135
פרק לב 136
פרק לג 138
פרק לד 139
פרק לה 141
פרק לו 141
פרק לח 142
פרק לט 142
פרק מ 143
ויקרא 144
פרק א 144
פרק ב 145
פרק ד 145
פרק ה 146
פרק ו 147
פרק ז 148
פרק ח 149
פרק ט 150
פרק י 150
פרק יא 151
פרק יב 155
פרק יג 155
פרק יד 158
פרק טו 158
פרק טז 159
פרק יז 161
פרק יח 162
פרק יט 164
פרק כ 167
פרק כא 169
פרק כב 170
פרק כג 171
פרק כד 173
פרק כה 173
פרק כו 173
פרק כז 176
במדבר 176
פרק א 176
פרק ב 176
פרק ג 176
פרק ד 177
פרק ה 179
פרק ו 180
פרק ז 182
פרק ח 182

פרק ט 183
פרק י 184
פרק יא 185
פרק יב 186
פרק יג 187
פרק יד 188
פרק טו 189
פרק טז 191
פרק יז 192
פרק יח 193
פרק יט 194
פרק כ 195
פרק כא 195
פרק כב 198
פרק כג 199
פרק כד 202
פרק כה 206
פרק כו 207
פרק כז 208
פרק כח 208
פרק ל 209
פרק לא 210
פרק לב 211
פרק לג 213
פרק לה 214
פרק לו 215
דברים 216
פרק א 216
פרק ב 217
פרק ג 218
פרק ד 220
פרק ה 221
פרק ו 222
פרק ז 223
פרק ח 225
פרק ט 226
פרק י 226
פרק יא 227
פרק יב 228
פרק יג 228
פרק יד 229
פרק טו 230
פרק טז 231
פרק יז 233
פרק יח 234
פרק יט 236
פרק כ 237
פרק כא 238
פרק כב 241
פרק כג 243
פרק כד 246
פרק כה 248
פרק כו 250
פרק כז 253
פרק כח 253
פרק כט 254
פרק ל 256
פרק לא 256
פרק לב 258
פרק לג 266
פרק לד 276

בראשית

פרק א

פסוק א

בראשית ברא, **ת' בקדמין ברא**. נראה שהמתרגם איננו סובר כרש"י ושאר המפרשים כי בראשית ברא. הוא כמו בראשית ברוא (וב' הפסוקים הראשונים בכללם הם נושא המאמר) אלא סובר בראשית ברא הוא הכלל ואח"כ בא הפרט ללמד שברא הקב"ה את עולמו מאפס מוחלט מאין ליש. וזה הוא יסוד התורה אשר התחילה בבראשית ללמד שהעולם מחודש וכמ"ש הכוזרי בהרבה מקומות וכמ"ש בהקדמה כוללת. ולכן לא יקשה למה לא התחילה התורה באמת "אלהים ברא בראשית" כשנוי הע' זקנים לתלמי המלך (מגילה ט')? ולמה לא שמשה התורה גם פה בעבר המסודר עם וי"ו ההפוך. כמו ויברא אלהים את התנינים? כי לדעת המתרגם ב' מלות הללו "בראשית ברא" באו להורות שהעולם איננו נצחי רק הבורא ית' הוציא את הכל מן האפס אל היש. ולכן "ברא" הוא עבר מוקדם Plusquamperfetcum שברא הקב"ה מה שאינו ליש. ובזה מיושבת קושית בעל ס' יא"ר המובאה בס' אוהב גר. למה לא תרגם "בקדמיתא" תחת "בקדמין" כי בקדמיתא הוא התרגום של בראשונה, כמ"ש (במדבר ב' ט'). וזה אינו אמת כמ"ש רש"י כי המים נבראו תחלה. אבל בקדמין יורה על תחלת הבריאה מאין ליש כמ"ש:

אלהים ת' ה' בכל התורה תרגם אלהים בשם הוי"ה. רק במקום שכתוב בתורה ד' אלהים ת' אלהים כמו בעברית. ובכל מקום שמצינו בתורה אלהים עם איזה כנוי, כמו אלהיכם אלהינו, ת' בל' יחיד אֱלָהֲכוֹן אֱלָהֲנָא אֱלָהָךְ וכדומה. והטעם (מלבד הנסתרות ממנו כמ"ש הרמב"ן ע"פ אנכי ארד עמך - וע"ש בבאורנו - שהם סודות ידועים למשכילים) הוא, כי ידוע שאחת מן היתדות אשר המתרגם תלה תרגומו עליהם היא להרחיק כל מחשבת רבוי אלהות. רק כשהוא שם לווי אחר השם הוי"ה הוכרח לתרגם כעברית. ועוד נראה שרצה לעקור דעת האפיקורסים האומרים פרשיות פרשיות נתנה התורה. ר"ל הפרשה אשר שם ה' בקרבה איננה זאת אשר שם אלהים בתוכה. וכל מי שיש לו עינים לראות יראה כי הבל יהבלון שיש כמה פרשיות אפי' בס' בראשית אשר יזכרו השמות ה' ואלהים יחד. ולהרחיק אפי' שמץ מן הדעה הנפסדה הזאת תרגם כל פעם ה'. ועי' בהקדמה כוללת:

פסוק ה

יום אחד, **יומא חד**. כבעברית לפי שאין ראשון בלא שני ועדיין לא נעשה השני כמ"ש המפרשים:

פסוק ו
בתוך, **במציעות**. לא תרגם בגו כדרכו אלא במציעות. כמו שדרשו רז"ל בב"ר פ' ד' ביניים ובינתיים וכו' תלויים במאמר:

פסוק יד
ולמועדים, **ולזמנין**. לא ת' למועדיא כמו שת' מועדי ה' וכמ"ש רש"י כי דחוק מאד לומר על שם העתיד ולכן ת' כפשוטו לזמנין ר"ל רגעים ושעות ותקופות קיץ וחורף וכו':

פסוק כ
ישרצו, **ירחשון**. עיין רמב"ן:

פסוק כו
בצלמנו, **בצלמנא**. אף שכל ישעו וכל חפצו להרחיק הגשמות כמ"ש הרמב"ם במורה ח"א פ"ב הניח מלות צלם ודמות בתרגומו. רק לקמן פסוק כ"ז בצלם אלהים, ת' בצלם אלהין וכ"ה בכ"י ישני' (וכן לקמן ט' ו' צ"ל ג"כ בצלם אלהין) אף כי בכ"מ ת' אלהים בשם הוי"ה שנה בזה. לבלי ליחס לה' שום דבר מהצלם, כי מה דמות תערכו לו? והנה החזקוני בפסוק כ"ז הביא בשם ב"ר שמבראשית עד ולאדם יש ע"א אזכרות, ואת"ל בצלם אלהים מנוי בסכום יש ע"ב, ולכן לא שינה הת' עכ"ל. משמע שהיתה לפניו הנוסחא "בצלם רברביא" והאברבנאל כתב "אונקלוס עשה צלם מוכרת ולא סמוך ות' בצלמא". ש"מ שהיתה נוסחתו בשם הוי"ה וצ"ע עוד. ודע כי צ"ל אלהין בנו"ן להבדילו מכל אלהים בתורה הסמוך לשם הוי"ה שמתורגם בכ"מ אלהים:

פסוק לא
טוב מאד, **תקין לחדא**. בכ"מ בפ' זאת ת' טב, ופה ת' תקין. כבר הרגיש בזה הרמב"ן ואמר והא תקין לחדא, "שמתוקן הסדר מאד" כי הרע נצרך לקיום הטוב וכמ"ש "בתורתו של ר"מ מצאו כתוב והנה טוב מאד זה המות (ב"ר פ' ט') (וא"צ לפי' המהבילים שר"מ קרא **מות** כמו מאד. כי גם הרע המות ויצה"ר נצרכים לקיום העולם) ועי' מ"ש לקמן (ג' כ"א).

פרק ב

פסוק א
ויכלו, **ואשתכללו**. הש' שכלל מורה בארמית על ההשלמה בכל תקף ועוז. ולכן בפ' ב' על ויכל ת' ושיצי, כי שם הוא מורה רק על כלות המלאכה:

פסוק ז
לנפש חיה, **לרוח ממללא**. עמ"ש הרמב"ן שדעתו כדעת האומרים שיש באדם נפשות רבות. וזאת הנפש המשכלת היתה בו לנפש מדברת. ולא גרס והוה רק והות בת':

פסוק ח

מקדם, **מלקדמין**. עמ"ש לקמן ג' כ"ד. ולא ת' כרש"י במזרחו של עדן אלא כדעת רז"ל בב"ר פט"ו א"ר שמואל בר' נחמן את סביר קודם לברייתו של עולם ואינו אלא קודם לאדם הראשון ע"ש.

פסוק ט

בתוך הגן, **במציעות גינתא**. עמ"ש בעל מיני תרגומא וכפי' הרמב"ן כי אין יודע אמתת הנקודה בלתי ה' לבדו.

ועץ הדעת טוב ורע, **ואילן דאכלין פירוהי חכמין בין טב לביש**. בפסוק זה ולקמן בפ' ג' פסוק ה' תרגם כן, ושם פסוק כ"ב ת' למדע טב וביש (לא חכמין והשמיט מלת בין) ולכאורה צ"ע, ואפשר ששם שהשי"ת אמר "כאחד ממנו לדעת" לא יכול לתרגם חכמין בין, שהוא רק הבחנה והשכלה. רק "למדע" ר"ל בעל בחירה שעושה מעצמו הטוב והרע כחפצו.

פסוק יד

חדקל, **דגלת**. הוא Tigris והח' בעברית נוסף כמו חשמנים, והל' תחת הר' (בחלוף למנ"ר).

קדמת אשור, ת' **למדינחא דאתור**. מה שלא ת' **קֶדֶם** כי נהר חדקל אינו עובר תוך אלא לפני אשור? כבר תירץ בעל ארץ קדומים כי אשור פה היא עיר גדולה, ועי' כתובות י' ב:

פסוק יז

מות תמות, **מימת תמות**. בהרבה מקומות בתורה ת' "קטל" ר"ל מיתת ב"ד, אבל הכא במיתת שמים כמ"ש הרמב"ן אף שהיה האדם מעותד למיתה בתחלת יצירתו כי היה מורכב, גזר עתה שאם יחטא ימות בחטאו כדרך חייבי מיתות בידי שמים ע"ש ולכן ת' "מימת תמות".

פסוק יח

לא טוב, **לא תקין**. שינה ולא ת' **טַב** כי בריאת האדם בעצמותה היתה טובה רק כוונת הבריאה לא היתה עוד מתוקנת כי לא תהו בראה וכו' ועי' לעיל א' ל"א.

כנגדו, **לְקִבְלֵהּ**. בחר בחכמתו במלה הזאת שטעמה מול ונגד וגם חשך כמו שת' חשך אפלה קבל ליליא (שמות י' כ"ב) וגם צעקה (קובלים אנו עליכם פרושים, ידים ד', ח') להחזיק דרשת חז"ל (יבמות ס"ג א') זכה עזר לא זכה (וסותרת את דברי הבעל) כנגדו.

פסוק יט

וכל אשר יקרא לו, **וכל די הוה קרי ליה**. כפי' רמב"ן ולא כרש"י.

פסוק כג

יקרא, **יתקרי**. צ"ל תתקרי וכן בכ"י.

מאיש, **מבעלה**. יש טועים ואומרים שהיתה לפניו תורת שמרונים **מֵאִישָׁהּ** ואינו מוכרח כלל כי פירוש כוונת הכתוב שהאשה חלק בעלה. ודע שמ"ש בתרגום ד' רעדעלהיים האדם בה"א הידיעה הוא ט"ס וכן בכל פעם כי הוא שם עצם פרטי.

לקחה, **נסיבא**. הנה רש"י כ' לקמן מ"ג ט"ו ובשאר מקומות כי על לקיחת האדם מתרגם ודבר ועל לקיחת הכסף מתרגם ונסב והנה בלקיחת האשה כמו הכא ולקמן ו' ב' ויקחו להם נשים ת' ונסיבו וצ"ע. ואפשר טעמו מפני שהאשה נקנית ואתתא לבי תרי לא חזיא כדמוכח קדושין ז' א'. ומה נמלצו בזה דברי ת"א לקמן ל"ד ב' ויקח אותה ודבר יתה מפני שנטל אותה שכם שלא בתורת אישות ובפסוק ד' קח לי ת' סב לי ובפסוק ט' תקחו לכם תסבון בתורת אישות וכן ט"ז נקח לנו נסב לנא ועיין היטב בכמה מקומות ובפרט (דברים כ"ב י"ג) כי יקח איש ארי יסב גבר.

פסוק כד

את אביו, **בית משכבי אבוהי**. לא שיעזוב אותם לגמרי רק אהלם ובית משכנותם וגם זה איננו **צָווּי** רק דרך הטבע וזה ימעט ריב ומצה כמו כלה בחמותה.

פרק ג

פסוק ב

מפרי, **מפירי**. ולקמן פסוק ו' ת' **מֵאִבֵּהּ** ואפשר שבמקום שהפרי מחובר בלשון עם העץ ת' פרי כמו עץ פרי או פרי העץ אבל פרי לבד ת' **אִבָּא** כמו לקמן ויקרא י"ט כ"ג פריו **אִבֵּהּ**. ויותר נראה כי בתחלת גדלו בעודו **באִבּו** נקרא אבא אבל בגמר פרי נקרא גם בלשון ארמי פרי ולכן בפסוק ו' שהיה נחמד למראה כדרך הפרי **באבו** ת' **באבה** ועיין בת"י בנביאים איביה ביו"ד או אנביה בנו"ן.

פסוק ה

כאלהים, **כרברבין**. הנה הגדולים נשיאים ומלכים נקראין רברבין לקמן כ"ג ט"ז ואח"כ דיינים וכן לקמן ו' ב' בני האלהים בני רברביא ר"ל בני השרים ושופטים כמ"ש רש"י, ובפסוק הזה כוונתו על המלאכים עיין במורה ח"א פ"ב.

פסוק ו

תאוה לעינים, **אסי הוא לעינין**, לרפואה. לא ת' רגג כמו שת' לא תתאוה תרגג ולא רעי כמו שת' תאוה נפשך תתרעי נפשך שק' לו דא"כ למה כפלה התורה לומר ונחמד העץ להשכיל שתרגם לאסתכלא (ועיין בב"ר פ' י"ז ריב"ז פי' שמוסיף חכמה לתרץ קו') ולכן תרגם אסי שנותו רפואה לעינים.

פסוק ז

ויתפרו, **וחטיטו**. שרש חטט הוא חפירה לעשות נקב וכן תופרי בגדים עושים נקב במחט.

פסוק ח

לרוח היום, **למנח יומא**, זו היא מערבית, כמ"ש רז"ל (והובא ברש"י) שסרחו בעשירית; ושני מיני פעלים הם בל' ארמית, **מָנַח** ודנח, הראשון ל' מנוח, כמו "מנוח לכף רגלה" (לקמן ח' ט') שת' **מְנַח** לפרסת רגלה, ומורם על שקיעת החמה, והשני הוא כמו זרח בעברית המורה על זריחת השמש כמו (לקמן ל"ב ל"ב) ויזרח לו **וּדְנַח** ליה:

פסוק טו

הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב, **הוא יהי דכיר לך מה דעבדת ליה מלקדמין ואת תהי נטר ליה לסופא**: ר"ל האדם יזכר לך מה שעשית לו וישוף לך ראש, היינו בתחלת הזמן ואתה (הנחש) תשמר לו בנשיפה לעתיד לבא בעקבא דזמניא עיין ת"י. או ר"ל האדם פעל ועשה בגלוי ולפנים ואתה נושך בסתר ויפל רוכבו אחור.

פסוק כ

כי היא היתה אם כל חי, **ארי היא הות אמא דכל בני אנשא**. לא הוסיף פה "ארי אמר" כלקמן (ד' כ"ה) כי פה היא נבואה שתהי' **אֵם** לכל הנולדים לעתיד לבוא (ואי משום דשם מלת לי הוא לשון חוה לא איריא כי בשמות י"ח ד' לא ת' כי אמר אף שנאמר אבי בעזרי, וע' תרגום אונקלוס ע"פ פן יהרגני לקמן כ"ו ז').

פסוק כא

כתנות עור, **לבושין דיקר על משך בשריהון**. ערש"י ונ"ל שיש פה ערבוב פירושים, פי' א' הוא על משך בשרהון ר"ל מדובקין על עורן, ופי' ב', לבושין דיקר, ר"ל מדבר הבא מן העור, כמ"ש רש"י; ואפשר עוד פי' ג' כבתורתו של ר"מ כתנות אור באל"ף, וכמ"ש הרמב"ם במורה כי האור נהפך לחומר, וזהו לבושין דיקר. ודע כי מה שמצאנו כמה פעמים שנויים מובאים מתורתו של ר"מ במלות שיש בהן הברות שיות כמו פה "עור ואור" וכן לעיל בב"ר טוב מאד מות (וכן במ"ר שמות פל"א קצפת עלינו עד מאד הכה אותנו עד שנמות) וכן ב"ר פ' צ"ד בתורתו של ר"מ מצאו כתוב ובן דן חושים וכן בירושלמי פ"ק דתענית הלכה א' בספרו של ר"מ מצאו כתוב, משא דומה משא רומא, לא ששנה ח"ו או עקם את הכתובים, אלא שדרשם לאסמכתא, ולא היה לפניו שום שנוי (ואפשר שמ"ש בב"ר פ"א "באנכי דר"מ" כוונתו שספרו היה מתחיל באנכי).

פסוק כב

לדעת טוב ורע, **למידע טב וביש**, ולא ת' למחכם, עמ"ש למעלה ב' ט' וע' נתה"ש.

פסוק כד

מקדם, **מלקדמין**. ולא מקדמיתא כמו לקמן (י"א ב') ולא ממדינחא כלקמן (י"ב ח'), ע' הרא"ם. ואפשר שסובל מקום וזמן.

פרק ד

פסוק ז

אם תיטיב שאת, **אם תיטיב עובדך ישתבק לך וכו'**. ע' יומא נ"ב ב' ובשאר מקומות, שאת הוא אחד מחמשה מקראות שאין להם הכרע, ופרש"י אם לסליחה הוא (וקאי על שלפניו) או שאת אם לא תטיב ול' נשיאת עון הוא (ור"ל נטירת עון), ובירושלמי פ' אין מעמידין הלכה ז' מפורש כמ"ש רש"י; ואונקלוס תפס שתיהן (ע' תוס' יומא שם) ופי' אם תיטיב ישתבק לך, ר"ל שישא ויסלת לעונך. ואם לא כו' (שאת ואם לא תיטיב) חטאך נטיר ר"ל יקיים וישמור עונך. ומה שכ' "דעתיד לאתפרעא מנך" הוא ת' לפתח חטאת רובץ כמ"ש רש"י לפתח קברך. ומ"ש אם לא תתוב הוא ת' ואליך תשוקתו, ומלות ואם תתוב ישתבק לך, הוא ת' ואתה תמשל בו. ויותר נראה שתרגם שאת כפשוטו סליחת עון, ומ"ש ואם לא תוטיב עובדך חטאך נטיר הוא תרגום של ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, ר"ל החטאת רובצת כשחל עלי דרך ושומרת להקנם ממך, ומלות דעתיד לאתפרעא מנך המחוברת אל חטאך נטיר ואם לא תתוב, הוא ת' ואליך תשוקתו, ואם תתוב ישתבק לך, ת' ואתה תמשל בו, וזה נכון.

פסוק ח

ויקם קין אל הבל, **וקם קין בהבל**, כי לא מצינו הפעל קם נקשר למלת אל, רק למלת על, לכן ת' בהבל, כמ"ש בב"ר (פ' כ"ב) פצעים רבים עשה וכו', ודע שהת"א שתרגם מנחה, קורבנא, ומלות וישע ה', והות רעוא מן קדם ה', כמ"ש רז"ל בב"ר (שם) אולי סבר כי **רָבִי** על תורת ואיכות קרבן לה', אם רצונו לקבל דם מבעל **חַי**, וקין סבר כי הדם לא יהיה לרצון, ולכן מגודל רוחו הרך והענוג תרע עינו בקרבן בעל החי, והביא מפרי האדמה, אבל הבל חשב כי יותר טוב לאהוב אחיו ולשחוט השור מלהכות איש; ומה היה סופו של קין הוא האסטניס והמצונן עמד והרג אחיו, ושתי הקצוות נגעו יחד כדרכן, והבן.

פסוק י

קול דמי אחיך, **קל דם זרעין דעתידין למפק מן אחיך**. לא ת' כפשוטו דמו בלבד מפני שנאמר דמי ל' רבים ומשנה ערוכה היא (סנהדרין ל"ז ע"א) "שכן מצינו בקין שהרג את אחיו וכו' אינו אומר דם אחיך אלא דמי דמו ודם זרעותיו, וכן נקט הת' זרעין. ובאמת צ"ע שלא כ' דמיה ודם זרעין; ואפשר שהסופרים השמיטוהו, וכ"מ מרש"י (שבכ"מ שמביא

פשט הכתוב הוא כת"א אף שאינו מזכירו כמ"ש בהקדמה) שכתב דמו ודם זרעו וגם ראי' מזה שאונקלוס ידע המשנה כמש"ל (דברים כ"א ז') ע"פ וענו ואמרו כהניא יימרון.

פסוק טו

לכן כל הרג קין שבעתים יקם, לכן כל קטיל קין לשבעא דרין יתפרע מניה, לכאורה משמע דכוונתו, יתפרע על ההורג את קין, ולא על קין, וז"א דא"כ סתר א"ע אח"כ בתרגומו (לקמן פסוק כ"ד) "ארי שבעא דרין איתלין לקין" (וע' לקמן ומ"ש או"ג), ע"כ נראה שכוונתו ג"כ כפירוש רש"י, (שיחסר הנשוא) ומאמר כל קטיל קין הוא מאמר בפ"ע. ר"לשההורג קין.... יבא עליו עונש כך וכך, ואח"כ אמר לשבעא דרין יתפרע מניה, ר"ל קין. -

פסוק טז

בארץ נוד, גלי ומטלטל. לעיל בפסוק י"ב, על והייתי נע ונד בארץ ת' מטלטל וגלי, והכא כתיב וישב בארן נוד לבד, ולכן ת' מלת "נוד" כתאר הפעל מוסב על הפעל "וישב" ר"ל שישיבתו בארץ היתה כמשוטט אנה ואנה והשקט לא יוכל, ולזה ת' קדמת עדן דהוה עבידא עלוהי מלקדמין בגינתא דעדן, והיא קדימת הזמן (ואפשר שהוא ג"כ קדימת המקום וע' רש"י).

פסוק כא

אבי כל תפש כנור ועוגב, רבהון דכל דמנגן על פום נבלא ידעי זמר כנורא ואבובא. פה נראה בעליל שיש ב' פירושים, הראשון דמגגן על פום נבלא ואבובא והשני רבהון דכל ידעי זמר כנורא ואבובא; ואפשר לפי' א' כל תופש כנור לנגן בכלי וכתיב"ע הוא הוה רב בהון דכל דממנן לזמרא Compositor ולפי' ב' הוא לשיר בפה בכנור נעים עם נבל Sanger

פסוק כב

לטש כל חרש נחשת וברזל, רבהון דכל ידעי עבידת נחשא ווּפרזלא. אל תדמה שהיה הנוסח לפניו בעברית אבי כל לטש, אלא דבוק הוא לכתובים שלפניו הוא היה אבי וכמ"ש הרמב"ן.

פסוק כג

איש הרגתי - לחברתי, לא גברא קטלית דבדילה אנא סביל חובין ואף לא עולימא חבלית דבדילה ישתיצי זרעי. דברי ת"א תמוהים, והמגלה פנים שלא כהלכה יאמר שהיה לפניו איש הרגתי **לְפִשְׁעִי** וילד **לְהַכְרִיתִי**; אבל באמת ת' כמו שנכתב לפנינו לא הרגתי איש שבשבילו אתחייב מיתה לפצעי ר"ל לחטאי כמו שת"י פצע וחבורה (ישעיה

א') אתגעלו בחובין כמחא מרסכא ולא הרגתי ילד שבשבילו תגדל חבורתי כמשת"י בישעיה חבורה "זדוניהון" שיכרת זרעי כעל עבירה חמורה.

פסוק כד

ולמך, **הלא ללמך ברה**. בתיב"ע בר בריה ואולי הוא כאן השמטת הסופר; או אפשר דבני בנים הרי הן כבנים, ע' עזרא ה' א' זכריה בר עדוא ובזכריה א' א' בן ברכיה בן עדו וע' בויקרא כ"ב י"ג וזרע אין לה ובר לית לה.

פסוק כה

כי שת, **ארי אמר יהב לי**. הוסיף אמר כי הכתוב קיצר וכן איזה פעמים בתורה (ועמ"ש לעיל ג' כ'). יהב ל' נתינה, ואע"פ שמלת שות ת' בכ"מ שוי אולי נופל על בן בל' ארמי יהב.

פסוק כו

אז הוחל לקרוא, **חלו מלצלאה**, מלשון חולין כמ"ש רש"י ושרשו חָלַל אַתְחַל וכמ"ש רז"ל בב"ר סוף פ'. כ"ג לשון מרד.

פרק ה

פסוק ג

בדמותו כצלמו, **בדמותה דדמי ליה**. לעיל א' כ"ו ת' בצלמנא כדמותנא משום דלעיל שב על ה' (וע"כ נאמר שם בצלם תחלה בבי"ת ודמות בכ"ף כי מה דמות תערכו לו) אבל הכא ששב על האדם הראשון לא תרגם כצלמו, וע' רמב"ן ולעיל שם בדברינו.

פסוק כב

ויתהלך חנוך את האלהים, **והליך חנוך ברחלתא דה**', וכן ת' לקמן ו' ט' אבל לקמן כ"ד מ' וכן לקמן מ"ח ט"ו ת' פלח כי יש חילוק בין התהלך לפני ובין התהלך את.

פסוק כד

ואיננו, **וליתוהי**, **כי לקח**, **אמית**, עיין באו"ג מ"ש ועיין בתוס' יבמות ט"ז ע"ב ד"ה פסוק זה ובתוס' חולין ס"ז ד"ה פסוק שהביאו ת"א זה דגרסי אמית.

פרק ו

פסוק ב

בני האלהים, **בני רברביא**, עמ"ש לעיל ג' ה'.

פסוק ג

לא ידון רוחי באדם, **לא יתקיים דרא בישא הדין קרמי לעלם**, להרחיק ההגשמה ת' לא ידון לא יתקיים משרש נדן מל' אל נדנה ורוחי ר"ל רוח העליונה אשר נופח חיים באדם, וכמ"ש בב"ר פ' כ"ו רב הונא בשם רב אחא אמר בשעה שאני מחזיר הרוח לנדנה אני איני מחזיר רוח לנדניהון עיי"ש.

באדם, מין אנושי ר"ל דור הרע הזה כמ"ש הרמב"ם במורה פ' י"ד מראשון; או י"ל רוחי ת' קדמי.

בשגם הוא בשר, **בדיל דאינון בשרא ועובדיהון בישיא**, בשגם ת' בדיל כמו אשר גם, ועובדיהון בישיא הוא הוספה לקיצור העברי; עי"ל שהוא ת' בשגם משרש שגג שחוטאים למקום במעשיהם הרעים. ועי"ל ששני פירושים הם הא' בשגם בשביל האדם שבשר הוא, והב' בשגם ששגג וגדול.

והיו ימיו כו'. **ארכא יהיבנא להון מאה ועשרין שנין אם יתובון**. ארכא הוא אריכת הזמן ומ"ש אם יתובון ר"ל כדי שישובו, וכמ"ש בב"ר שבנה התיבה ק"כ שנים כדי שישובו.

פסוק ד

הנפילים, **גבריא**, כמ"ש רש"י, או כמ"ש הראב"ע שיפול לב הרואה אותם ויתמה מגובה קומתם.

פסוק ו

וינחם, **ותב ה' במימריה**. אף שמרחיק כל רגשות הגוף ת' ותב במימריה; ורצונו ששב ממחשבתו כדעת רז"ל בתשובת ריב"ק וכמו שביאר בנה"ש שהיא מהתפעלות השלמות בנפש וע' בהקדמה כוללת.

ויתעצב אל לבו, **ואמר במימריה למתבר תוקפהון כרעותיה**, הנה עצבות היא מהתפעלות ורגשות הנפש אשר אין להן מציאות בבורא ית' לכן ת' ויתעצב כמו שהעציב לבני אדם ושבר את רוחם; ומ"ש כרעותיה ר"ל רצון הבורא זהו פ' של אל לבו וכן משמע מרש"י, ורשד"ל לא כוון יפה בזה.

פסוק ט

את האלהים התהלך נח, **בדתלתא דה' הליך נח**, לקמן על התהלכתי לפניו (כ"ד מ') וכן התהלכו אבותי לפניו (מ"ח ט"ו) ת' די פלחית קדמוהי, די פלחו אבהתי? עמ"ש לעיל ה' כ"ב,

פסוק יב

כל בשר, **כל בשרא אנש**. נ"ל דתיבת "אנש" היתה כתובה בצדו, והוא פי' אחר. ופ' במפרשי התרגום, שאמרו, כי כוונתו ליישב מלת "דרכו" בל' יחיד; מכל מקום לא נראה, שאין דרכו לת' "אנש" רק "חד וחד".

פסוק יד

עצי גופר, **דאעין דקדרוס**. ובת"י אעין דקדרינון וכן לקמן (ח' ו') הרי אררט, טורי קרדו שהוא Curdistan וכן ארץ אררט (ישעיה ל"ז ל"ח) ת"י קרדו, ובתלמוד (ב"ב צ"א א') ז' שנים נחבש אברהם בקרדו, ובערוך כרדו בכ"ף, והרי קויקאזוס הם היותר גדולים

בארץ הזאת, וכן ארזי קרדוס חזקים וגבוהים. ולכן אמר ר' נתן (ב"ר פ' ל"א) תיבותא דאעין קרדינון (וע' נתה"ש) ואפשר גפר דכדריתא הוא גפריות שיש לעץ חלקי גפרית. וע' ארמוניא בס' ערך מלים.

פרק ז

פסוק י

לשבעת, **ת' לזמן שבעא**, כוונתו כי לשון לשבעת מורה על המשך הזמן, וע' בספרי המדקדקים.

פסוק יא

בחדש השני, **בירחא תנינא**. לא ת' באייר, כי ר"א ור"י פליגי אם קאי על אייר או על מרחשוון, והוא תרגם מפי ר"א ור"י (לשיטת הבבלי) או לפני ר"א ור"י (לשיטת הירושלמי), וע' בהקדמה כוללת, לכן לא הכריע.

פסוק יג

בעצם. **בכרן**. הרמב"ן היה לפניו בקרן בקוף אבל בכ"י בכף, ואין חילוק כמו כובע וקובע.

פרק ח

פסוק ב

ויכלא, **ואתכלי** ולקמן ויכלא העם (שמות ל"ו ו') ת' ופסק? גם ותעצר המגפה (במדבר כ"ה ח') ת' ואתכלי. ורש"י פי' הכא ובשמות ל' מניעה. ואפשר דעל דבר שלא פסק רק לשעה ת' ואתכלי, אבל על דבר שפסק לעולם ת' ופסק, ולכן הכא שלא פסקו הגשמים רק לזמן ת' ואתכלי. ואפשר לומר, כי הגשם והמגפה ששניהם אינם בני בעלי בחירה, ורק כחומר ביד היוצר כל המה, באפו היו וברצונו נפסקו, ע"כ יפול עליהם בצדק הפעל וַיִּכָּלֵא הבא בנפעל, ולכן ת' ואתכלי באתפעל הבא בארמית תמורת הנפעל בעברית; אולם עַם בני ישראל המביאים נדבה למעשה המשכן, המה בעלי בחירה, והנפעל שם הוא תחת הקל (כידוע למדקדקים) ע"כ שכל המת' את ידיו לתרגם "ופסק" ואע"פ שאין ראי' לדבר - כי שתי המלות "ויכלא" שבפה ובשמות אינן שוות -. זכר לדבר יש, כי רש"י ז"ל על זה הפסוק. הרחיק עדותו להביא ראי' מתהלים ומן הפעל "כלה" כשבא בה"א, ולא הביא ראי' מן ויכלא העם.

פסוק ז

יצוא ושוב, **מפק ותיב**, כי עשה כן בתמידות (כהוראות המקור),

פסוק י

ויחל, **ואוריך**. וכן לקמן פסוק י"ב ת' ג"כ ואוריך, לא חילק ביניהם. כמו שחילק רש"י בפסוק י"ב "ויחל וימתן וייחל ויתמתן".

פסוק יא

עלה זית טרף בפיה, **טרף זיתא תביר נחית בפומה**. תביר הוא ל' שבור והיא ת' של טרף, כי טרף זיתא הוא טרפא דזיתא עלה של זית.

פסוק יז

היצא, **אפיק**, צווי מן אפעל.

אַפֵּק, **ושרצו בארץ**, ע' ברמב"ן לעיל א' כ'.

פסוק כא

מנעוריו, **מזעיריה**. ולא מרביותיה כמו בנעוריה, (במדבר ל' י"ז)? משום שהיצה"ר מתחיל להשתרר בלב האדם מקטנותו.

פרק ט

פסוק ה

מיד כל חיה, **מיד כל חיתא**. כוונתו לפי פשוטו שידרוש ה' את דם האדם מיד כל חיה ובהמה, וכמ"ש הרמב"ן ז"ל; ואפשר שכוונתו כמ"ש הרנה"ו ז"ל במאמר חקור דין שחיה היא הנשמה שנקראה יחידה וחיה, וקאי על המאבד עצמו לדעת המוזהר בראש הפסוק, ומסכים עם דקדוק הלשון ומשפט הנגינות. אבל מלת "כל" לכאורה כמיותרת לפי הפירוש הזה. אולם. המתבונן בדרכי לשוננו הקדושה, יראה כי הה"א המחלטת ומפרטת, ומלת "כל" נרדפות הן בענין כמו. החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך" (קהלת ב' י"ד), ובאורו כל חכם עיניו בראשו וכל כסיל בחשך הולך. וכהנה רבות, ולכן נוכל לומר כי מלת "כל" פה היא תמורת הה"א. ובאורו "מיד החיה אדרשנו".

פסוק ו

באדם, **בסהדין על מימר דיניא**. לכאורה צ"ע דבסהדין משמע שני עדים, ובגמרא (סנהדרין נ"ז ע"ב) איתא. ואשכח ר' יעקב בר אחא דהוה כתיב בס' אגדתא דבי רב ב"נ נהרג בדיין א' ובעד א' ויליף מן האדם אפי' בע"א? אפס ! כי כבר כתבתי במקום אחר שאונקלוס גיורא אפי' עד עשרה דרי כו', הגדיל דתי ב"נ ודיני גר שצריכים דיינים ועדים כמו ישראל, ובלא"ה בסתם באדם אחד חיישינן דילמא שקורי קא משקר עד שמהימן כבי תרי. ועדיין קשה היאך מפיק אונקלוס מן באדם, עדים ודיינים, אם "באדם" היינו עדים, דיינים מנ"ל? ואם "באדם" היינו דיינים, עדים מנ"ל? ואפשר שהות ערבוב ב' פירושים, לפי' הא' היינו עדים, ולפי' הב' דיינים. ולפי הפי' הראשון "באדם" נקשר עם "דם האדם" נגד הנגינה, (כי ע"פ הנגינה מלת "האדם" מופסקת בז"ק, ומלת "באדם" מוטעמת בטפחא לחבר עם "דמו" ולפי' השני "דיינים" היינו הפי' המסכים עם הנגינה. וגם זה צ"ע, היתכן כי אונקלוס הגר הצדיק יעוות עלינו הכתובים וישנה דין אחד

מהתורה המסורה לו מפי רבותיו באהבתו ובנטיתו הטבעית אל בני נח? ועוד הלא התרגום מפי (או לפני) ר"א ור"י רבותיו אמר, ומדוע החשו המה מליהם על לשונם, האם חלילה משוא פנים יש בדבר? ע"כ נ"ל לומר שאונקלוס חשב בנפשו כי אם יתרגמהו כצורתו בלי שום הוספה, מי יודע אולי אחד ההדיוטים אחר שמעו את תרגום הכתוב הזה מפי המתורגמן. והאלהים יאנה לידו כי יראה - או כי ישמע - איש שופך דם אדם, וקם עליו ורצחו נפש בלי דיינים ובלי חקירות ודרישות עדים, ואם יוסיף בתרגומו "בדיינא חדא ובסהדא חדא" הנה יהי מוכרח להוסיף עוד מפורש מלת "בן נח" לבלי יפול הטעות כי גם בן ישראל נהרג בע"א ובדיין אחד, וזאת היתה נגד נטיתו הטבעית להגיד בפירוש, כי לא תורה אחת וחוקה אחת לישראל ולב"נ בדיני נפשות, ע"כ בחר לו לשון ערומים את המלה "בסהדין" הוא התרגום של שם המקרה "עדות" למען יצא ידי חובת האמת, לא יסתור את דברי המסורה, ולא יבזה את נפש ב"נ, ואחר ההנחה הקטנה הזאת, הנה גם יצדק בערבובו ב' פירושים יחד. אף כי פירוש אחד הוא נגד הנגינה, למען לא תהיה המכשלה תחת ידו, ויותר נראה לומר, שסבר שכל מצות שנאמרו לב"נ ונשנו בסיני לזה ולזה נאמרו (סנהדרין נ"ט) ושפיכות דמים אחת מהן, ולכן מ"ש בסהדין ודיינים היינו לישראל, ולב"נ באמת בע"א, וע"ש.

פסוק ז

בצלם אלהים, **בצלמא דה'**, עמ"ש למעלה (א' כ"ו) ומה שהבאנו שם מהחזקוני, ומהאברבנאל, שנראה שהיה לפניו הגי' בצלמא ה' בשם הוי"ה ובלא ד' הבא לסימן היתס בארמית. וצ"ע עוד. ובעת ההדפסה ראיתי ס' **יא"ר** והביא מסורה בצלם אלהים קרא ותרגום ג' באורייתא. בצלם, בדמות, בצלם.

פסוק כג

וירא חם אבי כנען את ערות אביו, **וחזא חם אבוהי דכנען ית ערית אבוהי**. ממה שתרגם פה כמו שת' ע"פ ערות אביך וערות אמך לא תגלה. וע"פ וראה את ערותה (ויקרא י"ח ז'. כ' י"ז) משמע קצת שכוונתו כפי' יש"ר שחם בא על אשת אביו וממנו ילדה את כנען. ולכן התחיל הכתוב בג' בניו, ונח קלל את כנען ע"ש. ע' רוו"ה במפורש ושום שכל שהאריך בזה.

בחוץ, **בשוקא**. בכמה מקומות כמו לקמן (כ"ד ל"א) ת' "בברא"? ואולי כוון בזה להגדיל פשעו של חם שהלך לשוק ופרסם הדבר:

פסוק כה

עבד עבדים, **עבד פלח**. הוא לא כדעת הראב"ע, שאין פירושו עבד בין עבדים אלא להפלגת השעבוד, וכמ"ש הרמב"ם על דג דגים (נדרים פ"ד מ"ו). ובכ"י הנוסחא פלח עבדין.

פסוק כז

יפת, **יפתי**. לא שנה מל' הכתוב, משום שגם מלת "יפת" שבעברית היא מלשון ארמית, ומורה על ההרחבה, כאשר תרגם גם לקמן (כ"ו כ"ב), על הרחיב ה' לנו, אפתי ה' לנא, והוא הַאַפְעֲל מש' **פְּתִי**.

פסוק כט

ויהי כל ימי נח, **והוו כל יומי נח**. ולא תרגם והוה כמו שתרגם לעיל על ויהי כל ימי חנוך (ה' כ"ג). ובכ"י והוה:

פרק י

פסוק ח

גבור. בפסוק זה ובפסוק שלאחריו תרגם **גבר תקיף** (אף שבפסוק זה לא נאמר בעברית "ציד" רק גבור בלבד) ובכ"י **גבר** בלבד ולקמן (כ"ה כ"ז) על מלת ציד ת' נחשירכן. אל תדמה שהיתה לפניו הנוסחא "צור" שעליו יתרגם יונתן תמיד "תקיף" ח"ו לומר כן, רק מפני שהתירה אמרה בפסוק זה גבור בלבד, ש"מ שמפני גבורתו ותקפו אליו גוים ידרשו. ומה ששינה בפסוק שלאחריו "ציד" במלת "תקיף" צדקו בזה דברי בעל אוהב גר שהוא תקון הלשון דרך כבוד; יען כי בדורות הראשונים היו גבורי הציד חשובים עד מאד, מהם מלכי מהם איפרכי, אבל בדורות האחרונים שבה להיות מלאכה פחותה או מלאכת התענוג בלבד, על כן החליף אונקלוס גבור ציד בגבר תקיף לתפארת הלשון.

פסוק יא

מן הארץ ההוא, **מן ארעא ההיא**. בקצת נוסחאות מן **עִיצָה** ההיא. וכוונתו למ"ש בב"ר פ' ל"ז, מן העצה ההיא יצא אשור, כיון שראה שבאו לחלוק על הקב"ה פנה מהם, אבל נוסחתנו עיקר.

פסוק יד

ואת כפתורים, **וית קפוטקאי**. ר"ל גם משם יצאו פלשתים, כמבואר במקרא "כי שדד ה' את פלשתים שארית אי כפתור" (ירמי' מ"ז ד'). ועי' בב"ר פ' ל"ז, והן Cappadocia ועי' ביחזקאל (כ"ז י"א) "וגמדים" שת"י קפוטקאי. וערש"י שם. ובמס' ברכות (נ"ו ע"ב) קפידקיא בדלי"ת וכ"ה לקמן (דברים ב' כ"ד).

פסוק יז
ואת הסיני, **ויתֿ אנתוסאי**. הנה לפי פי' האתרונים הוא אנשי מקום ששמו סיניי סמוך להר לבנון, ושם נמצא עתה כפר הנקרא Sini ובב"ר פ' ל"ז הגי' ארטוסאי ברי"ש. ואפשר שצ"ל גם בת"א ארטוסאי כי המקום Orthosia סמוך הוא להר לבנון. אבל בתרגום ירושלמי "כפרוסאי" רצונו אי כפתר Cyprus ובל' חז"ל יין קפריסין.

פרק יא

פסוק א
ודברים אחדים, **ממלל חד**. ר"ל כקטן כגדול, כפתי כחכם.

פסוק ב
מקדם, **מקדמיתא**. ולא ת' ממדינתא כמ"ש רש"י, יפן כי ארֿרט היה מצפון לבבל, וכן על קדמת אשור (לעיל ב' י"ד) ת' מדינחא, ועל קדמת עדן (שם ד' ט"ז) ת' דמלקדמין, וכן בכמה מקומות שנה מפני הלחץ.

פסוק ג
נלבנה, **גרמי לבנין**. ל' השלכה כמנהג לשון ארמי שלא להוציא הפעולה מן השם, כאשר יוציא העברי.
ונשרפה לשרפה, **ונשרפינון בנורא**, כן נראה עיקר, ולא בתוספת מלת יוקדתא. כי יוקדתא הוא ג"כ שריפה אבל בכ"י **ונוקדינון בנורא**.

פסוק כט
אור כשדים, **אורא דכשדאי**. משמע שסובר שהמקום נקרא אור, וכשדאי מכשד ע"ש סופו. ועי' במפרשי התורה.

פרק יב

פסוק ג
ואברכה מברכיך, **ואברך מברכך**. ת' **מברכָך** בלשון יחיד להשוות הלשון עם ומלטטך, אף כי בכתוב, הראשון הוא בלשון רבים.
ונברכו בך, **ויתברכון בדילך**. הוא כמ"ש בב"ר הגשמים בזכותך, הטללים בזכותך.

פסוק ה
אשר עשו, **דשעבידו לאוריתא**. הוא כמ"ש רש"י (בשם חז"ל) שהכניסן תחת כנפי השכינה וכו'. ואם נעמיק נתבונן בכתוב הזה, נראה כי גם פשוטו יכריחנו לפרש כן יען כי אם נאמר שקאי על עבדיה ושפחות, על מי מוסב הרבוי בפעל עשו האם נאמר כי קאי על אברם ושרי, הלא כל מה שקנתה אשה קנה בעלה? הן הפעל רכשו (שבא ברבוי) נוכל לומר שמוסב על אברם ולוט, אבל עבדים ושפחות לא היו ללוט, כנאמר בפסוק,

וגם ללוט ההלך את אברם היה צאן ובקר ואהלים (לקמן י"ג ה') ואילם עבדים ושפחות לא נזכרו, ועוד ראיה ממלך סדם שאמר אל אברם תן לי הנפש (לקמן י"ד כ"א), ואם היו ללוט עבדים ושפחות ג"כ, איך בקש לתת לו את כל הנפש? ומטעם זה נ"ל להגיה גם ברש"י "שהכניסו" (ר"ל אברם ושרי) תחת כנפי השכינה, ולא שהכניסן. ועי' (שמות ל"ב ל"ה) עשו את העגל, דאשתעבידו לעגלא:

פסוק ו

מקום שכם, **אתר שכם**. משום שמצאנו במקרא (מ"א י"ב כ"ה) "ויבן ירבעם את שכם" החליטו קצת מפרשים לומר ששכם הבא פה הוא שם איש, אבל המתרגם סובר (מדלא ת' אתרא דשכם) דויבן פירושו, שחזק חומותיה, או ששתי ערים היו, כאשר מצאנו עיר שכם בין ערי המקלט בארץ אפרים בין הר גריזים להר עיבל (יהושע כ' ז').

אלון מורה, **מישר מורה**. לדעת ת"א איננו שם איש רק שם מקום כמ"ש (יהושע ט"ו כ"ו) ונקרא ג"כ אלוני מורה כמ"ש "מול הגלגל אצל אלוני מורה" (דברים י"א ל')

והכנעני אז בארץ. **וכנענאה בכן בארעא**. אולי כוונתו שהכנעני היה גם כן בארץ, אבל לא למעט שעתה איננו בארץ כמ"ש הראב"ע.

פסוק ח

מקדם, **ממדינחא** עי' בפרשה נח מש"ש, ולא ת' מקדמיתא כמו ע"פ ויסע לוט מקדם (לקמן י"ג י"א) שבאמת היה במזרחו של בית אל כמ"ש רש"י.

פסוק יא

יפת מראה שפירת חיזו. ולקמן (כ"ט י"ז) ת' "יאיא בחזוא"? ואפשר ששינה שם לתפארת הלשון לבלי הכפל מלת "שפירא" שתרגם שם מקודם על מלות "יפת תאר"

פסוק יג

בגללך, **בפתגמיכי**. ר"ל בגלגול הדבור, כמו "בעבורך" בסבת עצמך:

פרק יג

פסוק יא

ויסע לוט מקדם, **ונטל לוט מקדמיתא**. לא ידעתי למה לא ת' "ממדינחא" כמ"ש לעיל י"ב ח', וכמו שהוכיח רש"י, ואפשר מדהתחיל הכחו' (י"ד) צפנה ולא ימה וקדמה כסדר (לקמן כ"ח י"ד) ש"מ שאברם לא היה במזרח להיות פניו למערב, ולכן נטה לדרשת רז"ל בב"ר שהסיע עצמו מקדמונו של עולם.

פסוק יג

רעים וחטאים. **בישין בממונהון וחייבין בגויתהון**. הוא כמתניתא (סנהדרין ק"ט) משום דרעים משמע לארץ וחטאים לשמים, ורש"י נקט להיפך כדעת רב יהודה (שם), ואפשר

שגם לדעת הברייתא גם לדעת רב יהודה, מלות "רעים וחטאים" מוסבות שתיהן רק על העבירות שבין אדם לחבירו ותיבות לה' מאד הן על העבירות שבין אדם למקום - ומסכים ג"כ עם הנחת הטעמים, כי לולא זאת היה צריך לבוא האתנח במלת "סדם" ורעים וחטאים בדרגא תביר - ומה שהביאו ראי' בגמרא (שם שם) מן "וחטאתי לאלהים" הוא רק להורות על מה נופל לשון "חטא" אם על העבירה הנעשית בגוף, אם הנעשית בממון, ומלת "לאלהים" היא רק להפלגת החטא. ובאשר הקב"ה מוחל על עלבונו יותר מעל עלבון בני האדם יצירי כפיו, על כן אמר "ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה".

פסוק מז

אם יוכל איש, **כמא די לית אפשר לגבר**. הכל בלשון החלטת השלילה תמורת שאלת החיוב הבאה בלשון עברית, וכן לקמן (שמות ט"ו י"א, במדבר כ"ג י"ט ובכמה מקומות).

פרק יד

פסוק א

מלך שנער, **מלכא דבבל**. מקרא מלא (לעיל י"א ב') וכתיב בתריה (שם ט). על כן קרא שמה בבל, ומ"ש בתיב"ע בונטוס צ"ל פונטוס Pontus.

מלך גוים, **מלכא דעממין**. עי' בהראב"ע, להוציא מדעת המפרשים שהוא שם פרטי כמו חרשת הגוים (שופטים ד ב') וסברו כי בעלי גוים (ישעיה ט"ז ח') כיון ע"ז, ולדעת אונקלוס הן ארצות אחרות אשר לא הזכירן, וע' בב"ר פ' מ"ב שהוא אדום, ולר' יוסי (שם) הוא מקום ברומי.

פסוק ג

אל עמק השדים, **למישר חקליא**. הוא כמ"ש בב"ר (פ' מ"ב) שעשו שדים שדים תלמים (תלמי שדי).

פסוק ד

ושלש עשרה שנה, **ותלת עשרי שנין**. הוא כמ"ד במס' שבת (דף י' ע"ב) ובב"ר (שם) שמרדו י"ג שנים וצ"ע עוד.

פסוק ה

רפאים, **גבריא**. **הזוזים בה**, **תקיפיא דבהמתא**. (פי' גבורים מעיר בהם) והחידוש על הת' ירושלמי שת' די בהון, ר"ל הזוזים אשר גרו בין הרפאים, כמו **בָּהֶם** בסגול. וכן תרגמו השבעים זקנים בלשון יונית, וזר הוא בלשון הקדש

ועל האימים, **אמתני**. עי' באור מהרש"ד ז"ל שכתב אף שהכתוב מעיד (דברים ב') שהאומות קראו להם השמות הללו כו' עכ"פ נראה מכוונת הכתוב בהודעת השמות

הללו שהוראת מעשיהם בלשונות ההם מסכמת או קרובה להוראתה בלה"ק על ענין החוזק והגבורה" ולכוונה הזאת תרגם אונקלוס ג"כ פה, אף ששמות עצמיים פרטיים הם, ובפרט כי הזוזים הם הזמזומים (שם שם כ') ועי' מה שנכתוב בזה לקמן (ל"ו כ"ד).
בשוה קריתים, **דבשוה קריתים**. לא כמ"ש קצת המפרשים שקריתים היא העיר הנזכרת (במדבר ל"ב ל"ז) ולא כדעת תיב"ע שהיא בי ריסא עם שני השוקים העליון והתחתון וכ"ת קרית חצות (שם כ"ב ל"ט) ושוה כמו שדה ומישור, אלא שהת"א סובר ששם העיר שוה קריתם; ואפשר שנקראה כן להבדילה מעיר קריתים, ע"ל (י"ד י"ז).
איל פארן, **מישר פארן**. ערש"י שהוא שם כללי על עמק ומישור ועי' באור מהרש"ד ז"ל.

פסוק ו
בהררם שעיר, **בטורא דשעיר**. בל"י ובלי כנוי, יען כי מסוגלות לשון עבר היא לפעמים לאמר בכנוי אף כי נזכר אח"כ במאמר, כמו ותראהו את הילד (שמות ב' ו') בשלם הבשר (מ"א י"ט כ"א) ולא כן בארמית.
על המדבר, **דסמוך**. כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב' כ').

פסוק ז
אל עין משפט, **למישר פלוג דינא**" פלוג משמע כמו פליגי (הנמצא בתלמוד) ופירושו לעמק שהדין יזכה הזכאי ויחייב החייב; אבל מהרמב"ן משמע שהוא מל' פלגים, **מֵי** פלג, ובל' חכמים פלגו של ים.
קדש, **רקם**. היא קדש אשר במדבר צין (שם כ' א') אבל קדש השניה נקראת קדש ברנע (שם ל"ד ד') ומתורגמת רקם גיאה.
בחצצן תמר, בעין גדי. פסוק הוא בדברי הימים (ב' כ' ב') בחצצון הוא עין גדי, כמ"ש רש"י ששם קצצו וכרתו התמרים.

פסוק י
בארת בארת חמר. **בירין בירין מסקן חמרא**. בארות אשר מהן עולה החמר, וכן הוא בב"ר פ' מ"ב בירין בירין מסקן תמר עיי"ש

פסוק יג
העברי. **עבראה**. ובכל ס' שמות ת' יהודאה או בר ישראל אפשר משום שעדיין לא היתה דתם ניכרת ועי' בב"ר פ' י"ד ועי' בכה"ע שנת תק"ץ צד 21 שבס' שמות היתה שיטה אחרת ולדעתי שיטה אחת ושפה אחת היתה לו בכל התורה כולה כמ"ש בהקדמה כוללת ועמ"ש בפ' שמות(א' ט"ו) ומה שהעירותי שם.

פסוק יד
נשבה אחיו, **אשתבי אחוהי**. ולקמן (ט"ז) ת' בר אחוהי (בכ"י גם שם אחוהי, ואולי באשר השם אחוה כן בל"ע כן בלשון ארמי תבא מן הפעל "אחה" המורה על ההתחברות

וההתדבקות (מועד קטן דף כ"ו וכ"ז ב"ר פ' ל"ט ובכמה מקומות) ע"כ בפ' זה שרצה לספר רק הסבה מדוע הריק את חניכיו לכן לא הזכיר העברי רק אחיו שגם זה יהיה די לבלי יהיה כמתעבר על ריב לא לו תרגם גם הוא אחוהי, לא כן בפ' ט"ז שקראו הכתוב בשם לוט אחיו הוסיף בר כפי אמתת הענין.

פסוק יז

עמק המלך, **אתר בית ריסא דמלכא**. עי' רש"י ובערוך ערך רסא וברד"ק מקום מרוצת הסוסים וע' בת"י (ירמיה ל"א מ') שער הסוסים ת' בית ריסא דמלכא. ולראשונה היה נקרא עמק שוה.

פסוק יח

מלך שלם, **מלכא דירושלם**. אף שרבותינו אומרים (ב"ר פ' וירא) שם קראו שלם ואברהם יראה מ"מ ת' כן להודיע ששלם וירושלים אחד הוא.

כהן, **משמש**. כל כהן דע"ג ת' כומר וכל כהן מקדש ת' כהנא ופה שאינו לא זה ולא זה ת' משמש.

פסוק כד

בלעדי רק, **בר**. צ"ע שלא ת' כלום על תיבת "בלעדי" והלא אברהם אמר **בַּל־עֲדַי**, ר"ל שאינו מגיע אלי כי אינני מחזיק לא בגופם ולא בממונם. ומ"ש "בר" הוא תרגום מלת "רק" ובאמת לקמן (מ"א ט"ז) תרגם מלת בלעדי "לא מן חוכמתי"; והחלוק בין מלת בר ואלהן אפשר בר בדבר גשמי ואלהן בדבר רוחני. ואולי לדעת המתרגם מלות "בלעדי ורק" באות פה ונרדפות לחזק הענין, והוא מסגולות לשון עברי, כמו המבלי אין (שמות י"ד י"א) ואחרי כי בארמית לא נמצאה הסגולה הזאת, לכן ת' רק מלת בלעדי ותרגומה "בר מדאכלו וע' מ"ש לקמן מ"א ט"ז.

פרק טו

פסוק ט

עגלה משולשת, **עגלין תלתא**, הוא כפי' רש"י שלשה עגלים, ולא רצה לפרש כתיב"ע "בר תלת שנין" מטעם שכ' הרד"ק בשרשיו כי בת שלש שנים חקרא פרה. ואין לומר שכוונתו "עגלא תלתא" שהוא שלישי לבטן כמו שפירש"י (פסחים ס"ח ע"ב) והתו' הביאו ראיה מן "עגלה משלשת" שא"כ היה לו לת' עגלא בל"י ולא עגלין בל"ר אבל בכ"י **עֶגְלָא תְלָתָא**.

פסוק יא

העיט, **עופא**. הוא שם כללי לכל עוף הדורס ולכן כ' "אותם" בל"ר.

וישב. ואפרח. ובכ"י ג"כ ואפרח, ובאמת קשה למה לא ת' בפעל נתב או נשב (ע' דברים ל"ב ב') ולכן החזיק בעל או"ג הנוסח, "ואתיב" ואפשר שכוון המת' ג"כ למ"ש בב"ר פ' מ"ד "וישב אותם אברם" בתשובה כמ"ש אם תיבין.

פסוק יב
ויהי השמש לבוא, והוה שמשא למיעל. התרגום משתמש בביאת השמש בשרש עלל כמו העברי.

פסוק יג
גר יהיה, דיירין יהון, ולא גיוריא כי גיורא הונח בל' ארמי רק על מי שנתגייר וע' לקמן (ויקרא י"ט ל"ד).

פסוק יז
אשר עבר, דעברא. ובתרגום של הרוו"ה מצאתי "דעדא" והוא נכון וכמ"ש רש"י ע"פ ולא עדה עליו שחל (איוב כ"ח ח') עדה הוא כמו עבור כמו שת' אשר עבר בין הגזרים די עדא וכ"ה בכ"י **דעדא** ועי' בבכה"ע שנת תקצ"א צד 34.

פסוק יט
הקיני, שלמאי, עי' הראב"ע ובביאור במדבר כ"ד כ"א ומ"ש ידידי הרב הגאון שי"ר זצ"ל בבכה"ע שנת תקס"ד.

פסוק כ
הרפאים, גבראי. עי' לעיל י"ד ד'.

פרק טז

פסוק ט
והתעני, ואשתעבדי. ולא ת' ואתעני כמו לעיל ו' שלא ייעצה המלאך כן.

פסוק יא
שמע ה' אל עניך, קביל ה' צלותיך. הוא רק התרגום של "שמע" כמו שת' לקמן וע"פ ולישמעאל שמעתיך (י"ז כ') ולא תרגם תיבת עניך כלל וצ"ע. ואפשר שפי' עניך מל' תפלה

פסוק יב
פרא, מרוד. וביב"ע ובב"ר "ערוד" וטעות הוא שבכל המקומות שמצאנו פרא ת' מרודא אבל פרה למודמדבר (ירמיה ב' כ"ד) ת' כערודא דמדורה במדברא.
ידו בכל, הוא יהא צריך לכולא. ולפי תיב"ע ושאר מפרשים פי' ידיו ישלח בכל להפרע מהם ולעשות בהם נקם.

פסוק יג
אתה אל ראי, את הוא אלהא דחזי כלא. נראה בעליל שחילק בין רָאַי **לראי** לכן שינה בפירושו ות' אל רָאַי שרואה הכל ועל **הגם הלם ראיתי אחרי רֹאִי** ת' **אף הכא שריתי חזיא בתר דאתגלי לי** לא בל' תמיהה רק בקיימת [כי יש בל"ע תמיהה קיימת כמו הנגלה נגליתי ש"א ב' כ"ז] גם כמה התחלתי לראות מלאכים ראייה ממש אחר שנגלולי בנבואה בבית אברהם ויש ספרים שמצאתי בהם הגי' הב רם הכא כו' והוא כפי' רש"י ובפ' שלאחריו **על באר לחי ראי** ת' **בירא דמלאך קיימא אתחזי עלה** ולא "אתגלי" יען כי שם נראה אליה ראיה ממש ועמ"ש בהקדמה כוללת; ואפשר שמפני שהראיה החושית תתמעט בראותנו בגשם בהיר כשמש וראיה הרוחנית מחגברת הולכת בעיון והשכלה לכן אמרה הגם הלם ראיתי אחרי ראי.

פרק יז

פסוק ו
ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו, ואתנינך לכנשין ומלכין דשליטין בעממיא מנך יפקון לדעת המתרגם קאי מלת לגוים על ישראל ולכן לא ת' עממיא ומלכים תרגם הכא (ע"פ מדת ריה"ג ללמוד סתום מן המפורש) כמו מלכי עמים ממנה יהיו (לקמן ט"ז).

פסוק י
המול, ובפ' י"ב **ימיל**. עי' בת' של הרוו"ה שתי נוסחאות **גזר** או **יתגזר** והשני נכון. כי הנפעל בלה"ק הוא אתפעל בארמי, ולבן ח' א"א למול בעצמו; רק בפסוק י"א **ונמלתם** שהנון שרש בעברי ת' **ותגזרון** גם בפסוק כ"ד **בהמולו** ת' כד גזר כי הוא היה עושה הפעולה ועי' בב"ר פ' מ"ו.

פסוק יד
לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש, לא יתגזור ית בשרא דעורלתיה וישתיצי אנשא. גם פה צ"ל יגזר כי ימול הוא מבנין הקל יען כי על האב הוא רק מצות עשה. ומה שת' אנשא ולא נפשא עי' בהראב"ע וכל פעם שנזכר כרת בתורה ת' **אנשא** וצ"ל מֵעַמֶּיהָ מֵעַמֶּיהּ רק פ"א (ויקרא י"ח כ"ט) הנפשות ת' **נַפְשָׁתָא** וחידוש הוא.

פסוק יח
לו, לוי כמו לואי באלף.

פסוק כ
שמעתיך, קבלית צלותיך. באמרו לו ישמעאל יחיה לפניך ר"ל יה"ר שיחיה ביראת ה'.

פרק יח

פסוק ב

שלשה אנשים, **תלתא גוברין**. ובנ"א **גברין**. והנוסתא הראשונה עקרית וכן בכ"י, כי גוברין בשורק יורה על אנשים מצוינים בגבורה וחכמה כמלאכים; וכן מצינו בש"ס (סנהדרין ס"ה ב') "מה גבר בגוברין" ע"ש.

פסוק ג

מצאתי חן בעיניך, **אשכחית רחמין קדמך**. יש נוסחאות **רחמין בעינך**, ואינן נראין לי; יען כי אונקלוס ית' פה **ה'** ודעתו שהוא קדש, ומציאות חן בעיני האל יתברך דרכו לת' תמיד בדרך כבוד **קדם**. והנה אנחנו רואים כי גם לקמן (י"ט י"ט) אף שת' שם, לפי נוסחת הכ"י **רבוני**, והוא דרך חול, מ"מ ת' **קדמך**. ק"ו כאן שת' **ה'**. ואיפשר שהוא חלוף בנוסחאות וכאן צ"ל **קדמך**, ושם **בעיניך**.

פסוק ה

עמד עליהם, **משמש עֲלֵוֵיהון**. הוא ל' אצל או סמוך. ולקמן (פסוק כ"ב) **עודנו עומד לפני ה'**, ת' **משמש בצלו קדם ה'**:

פסוק י

כעת חיה, **כעידן דאתון קימין**. ערש"י, ובשמואל א' (כ"ה ו') **כה לחי**, פירש"י כה יהיה לשנה הבאה גוזז. ואפשר שגם פה מלת **חיה** היא כמו **לחי** וה"א בסופה תמורת למ"ד בתחלתה (אף שהנגינה מלרע), וזה כוונת התרגום.

פסוק יח

ונברכו בו, **ויתברכון בדיליה**. עמ"ש לעיל י"ב ג'.

פסוק יט

כי ידעתיו, **ידעתינה**. ובנ"א **גלי קדמי**. עמ"ש הרמב"ן. ל' רש"י ארי ידעתיהו בתרגום לשון חבה" ואיננו ברש"י שלפנינו; ונוסחת גלי קדמי הוא כמ"ש הרמב"ן בפירושו שהוא ידיעת השם. **דרך ה'**, **ארחן דתקנן קדם ה'**. הוא כמו שדרשו רז"ל "ובו תדבק, הדבק במדותיו.

פסוק כא

הכצעקתה, **הכקבלתהון**. ת' ל"ר, ר"ל אנשי סדום ועמרה והיא פשוט, כי ה"א הכנוי מוסב על המדינה כפירש"י; ובעברית יבא באופן הזה לפעמים בל"י, כמו "ותשחת הארץ" לעיל ו' י"א, ולפעמים בל"ר כמו, "וכל הארץ באו" לקמן מ"א נ"ז, לא כן בל' ארמית שיבא רק בל"ר - כי מלות וכל הארץ באו "ית' וכל דירי ארעא אתו" ע"כ שינה גם פה לל"ר.

הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה, **דעלת לקדמי עבדו אעבד עמהון גמירא ואם תיבין לא אתפרע**. אפשר שסובר שמלת "אדעה" היא מל' ויודע בהם את אנשי סכות (שופטים ח' ט"ז) שהוא פרעון, או כפשוטו. אדעה מה אעשה להם ופקדתי בשבט פשעם, והת"א קיצר בלשון. והנה ראיתי בעקד של British museum חומש כ"י עם ת"א ורמב"ן b. 49. d 3-4 ושם הנוסחא אעבד עמהון גמירא אם לא תיבון ואם תיבון לא אתפרע; ובכל אלה עוד לא תנוח דעת כל משכיל, כי מה הכריח להמתרגם לעוות עלינו הכתוב, ומה היה חסר לו אם פרשהו כפשוטו אם עשו כהצעקה הבאה אלי אעשה כלה, ואם לא אדעה, והיא ל' חבה ורחמנות, כדעת הי"א שהביא הראב"ע וכמ"ש הרמב"ן בסוף דבריו בפירושו לפסוק הזה על דעת מקבלי האמת, וכמתורגם בל"א? והנראה לדעתי כי הוקשה לאונקלוס אם נאמר כפשוטו, הלא תתחייב אחת משתי אלה, או לעשות בהם כלייה, או לרחם על כלה, וסוף המעשה לא היה כן, כי את סדום ואת עמרה הפך ה' באפו ובחמתו, ועל צוער - שהיתה ג"כ שייכת אליהם, כעדות הכתוב שאמר המלאך ללוט הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי וגו' - שת עין לחמלה - אם לבקשת לוט, או כדרשת רז"ל במס' שבת דף י' שלא נתמלאה סאתם עדיין - ולכן ת"א, אעבד עמהון גמירא, וכוונתו כדברי בעל ס' יא"ר - שהביא בעל אוג"ר - שהוא אעשה עמם סליחה ולכן אמר עמהון ולא להון, ואם לא אתפרע; וכלייה לא נזכרה בדברי הקב"ה אבי הרחמים. ועי' לקמן פסוק כ"ט לא אעשה.

פסוק כג

האף תספה, **הברגז תשיצי**. לא פי' כרש"י הגם, אלא ל' אף ורוגז (וע' בנתה"ש).

פסוק כה

חלילה לך, **קושטא אינון דינך**. ר"ל משפטיך הם אמת לכן א"א לעשות לך כזאת, וכמו חולין הוא לך.

השפט כל הארץ לא יעשה משפט, **דיין כל ארעא ברם יעבד דינא**. כ"ה הנוסחא הנכונה (ובהכ"י הנ"ל מצאתי ג"כ דיין כל ארעא ברם יעבד דינא) וכן הסכים בעל אוג"ר, כי כן הוא מדרך אונקלוס להסיר התמיהה (במקום שיש שום חשש חירוף וגידוף) ולבאר המכוון. וכ"כ בעל נתה"ש. וכתב הרשב"ם "השופט כל הארץ ששלחך כאן לא יעשה משפט" עכ"ל והוא לפי דרכו שעם המלאך הגדול שבהם דבר כל זאת.

פסוק כו

לכל המקום. **לכל אתרא**. הוא כפירש"י והרמב"ן שכוונת "לכל המקום" הוא לכל החמשה כרכים. ובאשר סדום היחה המטרופולין והחשובה שבכולם, לכן תלה בה הכתוב. ויב"ע ת' "לכל ארעא".

פסוק כט
לא אעשה, **לא אעבד גמירא**. לכאורה משמע שכוונתו במלת **גמירא** בפה גמירא איננה כדעת ס' יא"ר שהבאנו למעלה (פסוק כ"א) אבל באמת יש הבדל בין **אעבד** הכתוב שם ללא **אעבד** הכתוב פה, שהוא כמדתו מדת הרחמים ית"ש.

פרק יט

פסוק ב
אדנַי, **רבוני**. בפתח הנו"ן ובתרגום רוו"ה **רבונִי** בחירק הנו"ן והיא ט"ס, כי פה הוא ל' רבים.

פסוק ג
ומצות ופטיר. ת' בל' יחיד ולא ידעתי למה, ועמ"ש לקמן (שמות י"ב ח').

פסוק ו
אל נא, **בבעו כען**, עמ"ש לקמן ל"ג יו"ד.

פסוק ט
גש הלאה, **קריב להלא**. ערש"י שכתיב "התקרב לצדדין".

פסוק יא
בסנורים, **בשבוריא**. עי' ערוך ערך שבריר. וביב"ע תרגום חוודרוריא, ובת' ירושלמי, הדבריה. ולדעת הדר' לעיוי במדרש המלים שלו, הוראת שבריריא הוא על זכות הראיה מש' "ברר" ובא ע"ד סגי נהור ונראין דבריו כי כן מצינו גם בש"ס (יומא כח) "שברורי דשמשא קשי משמשא" ופירושו, קוים הבאים מהשמש דרך נקב בקיעה קטנה קשים מהקוים הבאים מהשמש במקום פתוח. ואולי גם ביב"ע הוא ט"ס וצ"ל "חיורוריא" והוא מן "חיור" ג"כ להוראה הזאת.

פסוק טו
הנמצאת, **דאשתכחן מהימנא עמך**. ר"ל מאמינות כמוך, וע' בהראב"ע ע"פ לקחי בנותיו (לעיל פסוק יד) שכתב "ב' בנות היו לו ומתו בסדם, והעד הנמצאות "וע' בנה"ש שפי' הנמצאות, המזומנות לך בבית להצילן, כן פי' רש"י וכ"ת יב"ע והמת' האשכנזי. ואונקלוס ת' דרך דרש דאשתכחא מהימנן עמך, ור"ל שלא צחקו עליך כארוסיהן" וכן איתא בב"ר (פרשה נ') "א"ר יצחק בר טובי' שתי מציאות רות המואביה ונעמה העמונית" וכן מצאתי דוד עבדי (תהלים פ"ט כ"א). ועי' מה שדרשו רז"ל ע"פ ואני עבדך בן אמתך (יבמות מ"ז ע"א). ומסכים גם כמעט עם דרכי הלשון, יען כי הפעל "מצא" הונח תמיד על הדבר הבלתי נקנה בעמל ויגיעה, ובאשר הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ע"כ ייחסו הכתובים את הצדיקים גם אל ה' כביכול בבחינת "מציאה". ולא ידעתי מהו "עמך" אם רק שלא צחקו? ויותר נראה שהוא (פעל נגזר) מהשם "המיינא" ר"ל הדבוקות בך (ואולי

מלת "עמך" איננה מוסבה למלת "מהימנא" שלפניה, כ"א למלת "דאשחכחן שלפני פניה, ור"ל הנמצאות עמך, וכמו שת' יב"ע "דהשתכחן גבך" רק שאונקלוס הוסיף דרך דרש מלת "מהימנא" ר"ל שלא צחקו עליך).

פסוק יח

אל נא אדני, בבעו כען רבוני. ובנ"י נכתב בצדו **ה'** . וגם ממה שתרגם בפ' שאח"ז, מצא עבדך חן בעיניך, אשכח עבדך רחמין קדמך, נראה שצ"ל פה ה', כמ"ש רש"י רבותינו אמרו ששם זה קדש שנאמר בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות. לא ידעתי למה לא ת' מלת "אל" שהוא מלת השלילה, כאשר ת' לעיל פסוק ז' "לא תבאישון" עמ"ש לקמן ל"ג יו"ד ואפשר כי לא ישרה נפש אונקלוס במלת השלילה שלא בא אחריה תיכף הפעל. וכן מצינו בש"ס (ברכות ז') ע"פ "לא אדוני" (ש"א א') שדרשו, "לא אדון אתה בדבר הזה" וכדומם רבות.

פרק כ

פסוק א

בין קדש ובין שור, בין רקם ובין חגרא. עמ"ש לעיל י"ד ז', ועמ"ש בתוס' גיטין א' ד"ה ואשקלון דשני רקם וחגר היו, ובאמת שני קדש היו. האחת במדבר צין ונקראת קדש לבד, והאחת במדבר פארן ונקראת קדש ברנע, ול' חגר היינו "שור" שפירושו חומה, וכן בת"י (במדבר ל"ב ל"ו) "ערי מבצר" קרוין חגרין, ואפשר שהיתה עיר גבוהה ובצורה, והנה ברד (לעיל ט"ז י"ד) ת' ג"כ "חגרא" משמע שהיה קרוב לשור ועמ"ש הרמב"ן בפ' מקץ על צפנת פענח, שהתרגום ישנה השמות בקצתן ללשון מובן, כמו בין קדש ובין שור, בין רקם ובין חגרא ע"ש.

פסוק ג

ויבא אלהים אל אבימלך, ואתא מימר מן קדם ה', מדכתיב "ויבא" ולא "וירא" ע"כ לא ייחס אליו מראה הנבואה ורק כקל מן קדם שדי נפיק, וכן "ויבא אלהים אל לבן" (לקמן ל"א כ"ד) "ויבא אלהים אל בלעם" (במדבר כ"ב ט').

פסוק יג

ויהי כאשר התעו אתי אלהים מבית אבי, כד טעו עממיא בתר עובדי ידה יתי קריב ה' לדחלתה. ר"ל כאשר טעו העמים אחר ע"ז אותי הביא אלהים ליראתו מבית אבי, משמע שסובר שהוא קדש. וכמדומה שהוא ערבוב ב' פירושים א' קדש וב' חול, ואפשר ששעורו כאלו היה כתוב "ויהי כאשר התעו אלהים (חול) אותי קרב אלהים (קדש) וכ"ה בב"ר "הלואי נדריש הדין קריא בתלת אפין ונפיק ידוי" והנה לכל הפירושים יקשה, מדוע לא ת' "אטעו" באפעל כבעברית - וכאשר ראיתי בת"י "כד בעו לאטעאה יתי פלחי טעוותא"?

ועוד יקשה, עמים מאן דכר שמייהו בפסוק זה? ואפשר ששכל אונקלוס את ידיו בפסוק הזה כרוח אלהין קדישין די ביה. יען כי באמת חלילה לאל מעול, מהתעות איש מבית אביו, וכאשר מצינו בש"ס (מגילה ט' ע"ב) שהוסיפו ע"ב הזקנים גם בפסוק "אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים" מלת "להאיר" ופה הוראת ההפעיל היא על היפך הפעולה - כאשר מצאנו כמה פעמים בכתבי הקדש ההפעיל להוראת היפך הפעולה, יעויין ר"ש פרחון ע"פ "בהשקט ארץ מדרום" (איוב ל"ז י"ז) וכ"מ גם בש"ס "דבש והדביש" ופירש"י יצא טעם דובשנו" והרבה מזה גם במדרשים ובילקוטים. ושעור הפסוק "כאשר שמר רגלי מלכד בפח הבלי בית אבי" ובאשר לא מצא המת' מלה בארמית שתורה ג"כ על היפך הפעולה, גם חס על כבוד אברהם ראש אומתנו, ולא אבה לשים בפיו דברים המקילים בכבוד אביו ע"כ הרכיב ב' פירושים כנ"ל, ואת הטעות ייחס אל העמים, ולא אל בית אביו, ואליהם ולא אל ה' חלילה.

פסוק טז

הנה הוא לך כסות, עינים לכל אשר אתך, הא ליך כסות דיקר עינין חלף דשלחית ודברתיך וחזית יתיך וית כל דעמך. גם פה נראה פי עירוב שני פירושים יש בו, לפי' הא' הוא כסות עינים לשרה כמו שת' "חלף דשלחית" ולפי' הב' הוא עינים של אבימלך, שראה אותה כמ"ש רש"י "על העינים שלי ששלטו בך" כמו שת' "דברתיך וחזית יתך" (וע' בס' עו"א)

ונוכחת, ועל כל מה דאמירת (בנ"א דַאֲמַרְתְּ) אתוכחת. ר"ל (לשני הפירושים) שהכסות עיניה **תַראה** לכל העולם **שצדקת** את וישרה בכל דרכיך; ולכבוד של שרה אמר אבימלך כן, ולא לקנטרה ולהוכיחה.

פסוק יז

וילדו, ואתרוחו. הוא כמ"ש רש"י ששב גם על אבימלך ואנשיו.

פרק כא

פסוק ז

מי מלל לאברהם היניקה, מאן מהימן דאמר לאברהם קָיֵם דתיניק. מלת "קים" ק' להבין. ומהרמב"ן משמע דקאי על בשורת המלאך "מי האמין שיאמר ה' כן לאברהם ויקיים הבטחתו וכ"מ מרש"י וכ"פ הרשב"ם "ידעו ויבינו כל השומעים מי הוא **האלהים** שמלל לאברהם להיות לו בן משרה כי היניקה כו' אחרי זקנתה". ואפשר שמלת "קים" שבה אל אברהם שעודנו קיים, כמו שת' כעת חיה, דאתון קימין. ויותר נראה שקים מוסב על מלת "דתיניק" שלאחריו.

כי ילדתי בן, ארי ילידת בר. לדעתי היא טעות סופר וצ"ל ילידית וכן הוא בכ"י.

פסוק ח
ויגמל, **ואתחסיל**. וכן **ביום תגמל**, **ביומא דאתחסיל** ע' ערוך ערך חסל, ובפסחים דף קי"ט ע"ב מאי דכתיב ויגמל.

פסוק יב
על הנער, **על עולמא**. כל הנער שבפ' זאת (לקמן פסוק י"ז י"ח י"ט וכ') ת' "רביא" והכא ת' "עולמא"? מזה נראה שכוונת אונקלוס היא שקאי על יצחק ולא על ישמעאל, וכמו שהאריך הח' רוו"ה בהבנת המקרא שפי' "על אודת בנו שבפ' הקודם, היינו יצחק שהרע לו שהחמס הזה היה מסבת יצחק, ולהבדיל "הנער" הזה שקאי על יצחק מהשאר המוסבים על ישמעאל ת' פה "עולמא" וזה נכון מאד. ומה שת' בפ' "**אל תחטאו בילד**" (לקמן מ"ב כ"ב) "**לא תחובון בעולמא**" ולא "**ברביא**"? משום שיוסף היה אז יותר מבן י"ז שנה. ולא יתכן לומר עליו "רביא".

פסוק טז
כמטחוי קשת, **כמיגד קשתא**. ר"ל כמשיכת הקשת, וכדעת הרד"ק שהוא שם ולא פעל. וגם מרש"י ז"ל משמע כן, יען כי הראיות שהביא על הוי"ו הבא במלת "כמטחוי" הן כלן "שמות" ולא "פעלים" לכן הרחיק עדותו מתהלים ס"ה. ואלו היתה כוונתו שהוא "פעל" היה יכול להביא ראיה גם מן התורם, מש' "שחה" שבא בהתפעל תמיד בוי"ו נוסף כמו "השתחוה" "השתחויתי").

פסוק כב
ולניני ולנכדי, **ובברי ובבר ברי**. ערש"י במשלי (כ"ט כ"א) שפי' נין מל' ינון.

פסוק כג
ויטע אשל, **ונציב נצבא**. ולא ת' "פרדסא" כת"י, ובנ"א "אילנא" ונוסחא ראשונה עקרית, כי השם "נצבא" כולל אילן קטן וגם אהל ופרדס אשר נטע כדעת רז"ל בב"ר.

פרק כב

פסוק ב
אל ארץ המוריה, **לארעא פולחנא**. ר"ל מקום המקדש. רש"י ז"ל הבין כוונת המת' מל' "מור" וע' ברמב"ן, ובב"ר יש פלוגתא בזה. ולכל הפירושים יקשה. מדוע ת' "לארעא" בנפרד, ולא "לארע" בנסמך?

פסוק ו
וילכו שניהמם יחדו, **ואזלו תרויהון כחדא**, ובנ"א "ואזלו תרויהון בתרא" ולא ידעתי פירושו. ואפשר שצ"ל באתרא וכוונתו "על אתר" או "לאלתר" (ועי' בירושלמי ברכות פ"ב והוא ששנה על אתר ובהמפרשים שם) ר"ל באותו רגע אף שהיה הסכין בידו.

פסוק יג

והנה איל אחר, יש נוסחאות בתרגום **והא דכרא חדא** וכתב בעל אוג"ר ע"ז, חשבו קצת אנשים שהיה אונקלוס קורא בתורה "והנה איל אחד" ולדעתי לא עלה מעולם על דעת הגורסים "חדא" לשנות את הקריאה בתורה "אחר" למלת "אחד" ח"ו, רק הוסיפו מלת "חדא" להעמיס בזה גם את כוונת רז"ל שהביא רש"י ז"ל "מוכן היה לכך משׁשׁת ימי בראשית" כמ"ש במשנה, וכת' יב"ע. ויותר נראה שתיבת "חדא" הוא ט"ס. ואפשר שהוא מקור בל' ארמי מש' אחיד, ופירושו כמו "אחז נאחז ונמשך אל "אחיד" שלאחריו, וצ"ל אחדא אחיד (וכ"ה דעת ב"ס לתם ושמלה).

פסוק יד

ויקרא אברהם, **ופלח וצלי אברהם**. נראה שגם פה יש ערבוב ב' פירושים. לפירוש הא' עבד שם ה' או הקריב קרבן, ולפירוש הב' התפלל כמו שתרגם ע"פ "ויקרא שם בשם ה'" (לעיל כ"א ל"ג). ויהיה פירוש הכתוב "ויקרא בשם ה' במקום ההוא", אבל ויקרא שמו ה' נסי (שמות י"ז ט"ו) ת', ופלח עלוהי קדם ה' דעבד ליה נסין.

ה' יראה, **ואמר קדם ה' הכא יהון פלחן דריא**. ע' נתה"ש ולדבריו יהיה עתיד במקום עבר. וכ"פ הרשב"ם ע"פ פשוטו, כמו בהר ה' נראה הקב"ה לאברהם. ואפשר שהוא טעות הסופרים, שחלפו וצ"ל תרגום **ה' יראה** "**קדם ה' פלח**" ומלות **בהר ה' יראה** יתורגמו "**קדם ה' הכא יהון פלחן דריא**" והיום פירושו הימים העתידין כמ"ש רש"י בכל דורות הבאים.

פסוק יח

שער אויביו, **קרוי סנאיהון**, שמר הטעם ולא המלות ולכן ת' "קרוי" בל"ר. וכן לקמן (כ"ד ס').

פרק כג

פסוק א

מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, **מאה ועשרין ושבע שנין**. אין דרך המת' להוסיף "שנה" יען כי בעברית יבא לרוב הנספר באחדים בל' רבים, ובעשיריות ובמאות בל' יחיד, ע"כ דרכו (לפעמים) לכתוב אצל העשיריות והמאות "שנה" ואצל האחדים "שנים" והראיה שבמקום שלא נזכרו אחדים, לא הוכפל הנספר "ומשה בן מאה ועשרים שנה" משא"כ בארמית שהנספר בא גם במאות בל' רבים כאשר מצאנו בפ' "מהכות כסיל מאה" (משלי י"ז י') "לממחי לסכלא מאה חוטרין" "אית הכא תלת מאוון נזירין בעיי תשע מאה קורבנין" (ירושלמי נזיר) וכן בהרבה מקומות, ע"כ אין צורך לו להכפיל הנספר.

פסוק ד

גר ותושב, **דיר ותותב**", ר"ל לא לבד שאני דר בתוככם הנני גם תושב להשתקע. וכ"ת (לקמן שמות י"ב) **תושב**, **תותבא**.

פסוק ו

שמענו אדני, **קבל מנא רבוננא**" לא ידעתי למה שינה לת' מלת "אדני" בלשון רבים. ואף שהפעל "שמענו" בא בל' רבים, כבר כ' הראב"ע, שכן הוא דרך המוסר; וע' בנתה"ש שאמר כי היו"ד שבמלת "אדני" איננה יו"ד הכנוי כ"א יו"ד היחס כמו "רחמני אדמוני" אבל בכל אלה יקשה, כי היה לו לת' "רבונא" ועוד יקשה, אם היו"ד איננה יו"ד הכנוי, מדוע ת' (לקמן מ"ב י', מ"ג כ', מ"ד ה' ז' ט"ז י"ח כ' כ"ב וכהנה רבות, "רבוני"? אבל לדעתי האמת עד לעצמו, כי כשידבר האחד בעד רבים. אין מדרך המוסר לאמר "אדונינו" כי רק על עצמו יוכל לקבל אדנות, ולא לתתו אדון על זולתו, לכן ית' תמיד "רבוני" משא"כ פה שאמר בלא"ה איש אח"ז "נשיא אלהים אתה בתוכנו" ועבר ופרץ דרך המוסר לגודל יקרת אברהם בעיני כלם, ע"כ ת' ג"כ "רבוננא".

נשיא אלהים, **רב קדם ה'**. כוונתו לבלי נחשוב כי הוא בא להפלגת הענין, כמו "הררי אל" וכדומה, רק אל עליון, והוא קדש.

פסוק יג

לו שמעני, **עבד לי טיבו קבל מני**. מלת "עבד לו טיבו" הן התרגום של מלת "לו" ולכך נפרד "לו" בנגינה מפסקת. ולא אבין מ"ש בעל נתה"ש שהנגינה תתנגד לפי' הת"א.

נתתי כסף השדה קח ממני, **אתן כספא דמי חקלא סב מני**. פי' לא כרש"י הרי הוא כמו שנתתי, אלא הוא עבר תחת עתיד; ומפני שמלת "נתתי" באה בנגינה מפסקת, והפעול (ממלת נתתי) חסר במקרא, לכן ת' כאילו היה כתוב ב' פעמים כסף, והשני ר"ל שווי השדה.

פסוק טו

עבר לסחר, **מתקבל סחורא בכל מדינתא**, ר"ל שמקבל הסוחר מכל מדינה. ויותר נכון הנוסח הישן "דמתקבל סחורתא" בתוספת דל"ת (שבאה במקום אשר בל"ע) וכן "כסף עובר" (מ"ב י"ב ה') פי' טוב בכל מקום. ועי' לקמן (ל"ד י" כ"א) שת' "וסחרוה" "ויסחרו אותה" ועבדו בה סחורתא.

פרק כד

פסוק ג

ואשביעך, **ואקים עלך**, וכן לקמן פסוק ל"ז.

וישבעני, **וקים עלי**. ומלת "משבועתי" לקמן פסוק ח', ת' "ממומתי, אשר שרשו "ימא" או "ימי" ולא ת' פה "ואומי" כלקמן (שמות י"ג מ"ט) "השבע השביע, אומאה אומי"? מזה משמע שהפעל "ימא" נופל רק על שבועה בשם, כמו שת' "לא תשא את שם" (שם ה' ז') "לא תימי בשמא" ומה שת' (לקמן פסוק ח') "מומתא" ולא **קַיָם** כדרכו, משום שמלת "מומתא" היא ל' "**אָלָה**" ולקמן (פסוק מ"א) קראה אליעזר אלה ולא שבועה (ועמ"ש בס' עו"א כלל ה').

בקרבו, **ביניהון**. ל"ר כי "**עַם**" הוא שם הקבוץ. ולקמן (פסוק ל"ח) בארצו ת' בארעיה, ל"י?, ולכן נראה שלא תרגם "בינוהי", כי שם הקבוץ יבא לרוב בלשון רבים.

פסוק ה

ללכת למיתי, כשהוא ברחוק מקום ת' "אזל" ובקירוב מקום ת' "אתא" כמו שהארכתי במקום אחר.

פסוק י

וכל טוב אדניו, **וכל שפר רבונה**, בכל המקומות ת' "טובא" והכא "שפר".? (ע' לקמן מ"ה י"ח) משום שקשה לו היאך אפשר שנתן לו כל טובו ולא השאיר בידו דבר (והכתוב אומר עשרה גמלים מגמלי אדוניו). לכך ת' "שפר" ר"ל רק הדברים החשובים ביותר; ואפשר שכוונתו שכל סגולת וטובת אברהם שהיא יצחק בידו. וע' רש"י והרמב"ן.

אל ארם נהרים, **לארם די על פרת**. משום שהמדינה יושבת בין שתי נהרות פרת וחדקל. וכ"ת לקמן (דברים כ"ג ה') והוא Mesopotamia מורכב מן מיסו שהוא בל' יוני "בין" ופוטמיא שטעמו נהרות. וע' בב"ר פ' ל'.

פסוק יא

ויברך, **ואשרי**. ר"ל פתח זממיהון, כלקמן (פסוק ל"ב) "ויפתח, ושרא" וע"ש ברש"י וע' ערוך ערך "שרא" ולאתר התרת זממם, רבצו. ויש מבדילים בין הקל להההפעיל, ואומרים שהוראת הקל הוא ההיפך מן "קטר" "אסר" והוראת ההפעיל היא כהוראת "מנוחה" בעברית.

פסוק יז

הגמיאיני, **אשקיני**. ובנ"א **אטעמני** . ונוסחא אחרונה עיקר לענ"ד. כמו שמצינו במסכת שבת (ע"ז ע"א) "חלב כדי גמיאה, איבעי להו כדי גמיעה או כדי גמיאה, ואר"נ בר יצחק הגמיאיני נא" וכ' ע"ז הרב המגיד (פי"ח מהל' שבת) בשם הרמב"ן שהוא טעימה פחות מכדי לוגמיו.

פסוק יט

ותכל, **ושיציאת**. ובפ' זה "**עד אם כלו**" ת' "עד דיספקון"? אפשר משום שהאדם הוא בעל שכל ובחירה, ע"כ הוא שותה פ"א די צרכו ופוסק, אבל הבהמה שותה וחוזרת ושותה, לכן נופל אליה ל' ספוק; ואפשר שצ"ל פסקין, אבל מרש"י ז"ל ששנה "די ספוקן" משמע שגרם "ספקון" ובכל זאת לענ"ד ראוי ונכון להגיה פה "פסקין" וההבדל שבין "שיצי" לפסק, הוא, כי "שיצי" תחלת הוראתו היא השלמת הדבר, ונופל ג"כ כשפוסק בעבור שהדבר בא לידי השלמתו, כאשר כתב המבאר על "ושיציא ביתה דנה" (עזרא ו' ט"ו) ולכן "ויכל אלהים ביום השביעי" מתורגם "ושיצי" וכן "ויכל לדבר אתו" (לעיל י"ז כ"ב) "כאשר כלה לדבר" (שם י"ח ל"ג) ח' "ושיצי למללא, כד שיצי למללא" וכן "ובקטן כלה" (לקמן מ"ד י"ב) ת' "ובזערא שיצי" יען כי לא היה לו עוד איפה לחפש, וכן "ויהי ככלות שלמה" (מ"א ט' א') ת' יונתן" והוה כד שיצי" אבל במקום שיכול הפועל לפעול עוד פעולתו ואינו פועל, נופל הפעל "פסק" וע' לקמן (דברים ה' י"ט) **ולא יסף**, ולא פסק.

פסוק כא

משתאה לה, **שהי בה מסתכל**. לדעתי ערבוב ב' פירושים יש כאן; לפי' הא' הוא מל' "שהייה והמתנה", כמו שת' יב"ע, ולפי' הב' הוא מל' "שואה ומחשב" (וכמ"ש בעו"א כלל א'). או שהיו שתי מלות "שהי בה" נכתבות בצד התרגום, כדי שלא יטעה הקורא שהוא מל' "שתייה" כמה שהביא רש"י. ובא סופר טועה והכניסו בפנים התרגום. והראשון עיקר.

פסוק כב

נזם זהב, **קדשא דדהבא**. הקשה בעל מיני תרגומא. הלא בפ' ויקהל (ל"ה כ"ב) ת' נזם, **שיבכין** או **שבבין**. ולענ"ד נראה כי נזם הוא שם כללי על התכשיט הראוי לאזן וראוי לאף, ולכן פה שהגיד אח"כ בפירוש (לקמן פסוק מ"ז) "ואשים הנזם על אפה" ת' "קדשא" שהוא תכשיט האף, ושם בויקהל אפשר שהוא של האזן, והוא נקרא "שבבא" שהוראתו "שכן" שיש לו שכן באזן השניה.

בקע משקלו, **תקלא מתקליה**. הוא פלגא דסלעא כלקמן (שמות ל"ת כ"ז).

ושני צמידים, **ותרין שירין**. גם ע"ז הקשה הרב בעל מנ"ת, מדוע בפ' ויקהל ת' "חח" שירין ובפ' מטות (במדבר ל"א נ') ת' וצמיד, ושבבין? ואפשר ג"כ כנ"ל דפה שפי' הכתוב **על ידיה**, ת' שירין שהוא דבר עגול ונצמד ודבוק על הידים, וכמ"ש רש"י בויקהל על **חח** שהוא צמיד, אבל בפ' מטות שהוא תכשיט לאזן כמ"ש תיב"ע שם ת' שבבין מל' שכן כנ"ל.

פסוק כג

ללין למכת. וכן לקמן **ללון** ת' ג"כ **למבת**. נראה שלא חלק בין ההפעיל להקל (בשורש זה)כאשר חלקו מפרשים שונים.

פסוק כו

בדרך, **באורח תקנא**. כוונתו כמ"ש רש"י מדכתיב **בַּדרְךְ** הב' בפתח ת' ה"א הידיעה. **בית אחי אדוני**, **בית אָחוֹהי דרבוני**. הוא ל' רבים. אבל לקמן (פסוק מ"ת) **בית אָחֵי אדני**, ת' בת **אָחוּהִי** דרבוני, לשון יחיד; יען כי לא היתה בת אחים רבים. אבל המת' האשכנזי לא חילק בין שניהם.

פסוק לג

ויושם, **ושויו**. משמע שת' כל' הכתיב "ויישם" (המשים) ולא כל' הקרי "ויושם" (המאכל). ואפשר שכוונתו כהקרי. ובאשר שלא נמצא הבנין שלא נזכר שם פועלו בארמית כבעברית, ע"כ ת' הכוונה ולא המלה, שאלו היתה כוונתו כהכתיב, מדוע שנה הלשון מיחיד לרבים?

פסוק לט

אלי לא תלך, **האשה**, **מאים לא תיתי אתתא**. ההבדל שבין פן לאולי הוא שמלת "פן" תבא, כשחפץ האומר בשלילת הדבר, כמו "פן יפתה לבבכם, פן יהיה דבר עם לבבך בליעל", וכמ"ש רז"ל "השמר פן ואל אינו אלא ל"ת" ומלת "אולי" תבא פעמים רבות כשחפץ האומר בחיוב הדבר, כמו "אולי אבנה ממנה" (לעיל ט"ז ב') "אולי אכפרה בעד חטאתכם" (שמות ל"ב ל') "אולי אוכל להלחם בו" (במדבר כ"ב י"א) וההבדל הזה הוא ג"כ בארמית בין דלמא ובין מאים ולכן הוקשה לחז"ל איך תתכן פה מלת "אולי" הלא אליעזר רצה שתלך, ואיך אמר "אולי לא תלך". לכן דרשו (ב"ר פ' נ"ט) "בת היתה לאליעזר כו' " וכ"כ רש"י. ובאשר כתוב ברש"י שלפניו, אלי כתיב. סברו העולם שהדרש הוא מפני שנכתב חסר. ומקשים והלא הוא אמר (לעיל פסוק ה') "אולי" בוי"ו? אבל באמת כוונתו כמ"ש.

פסוק מב

אם ישך נא מצליח, **אם אית כען רעוא קדמך לאצלחא**. ר"ל אם רצונך להצליח, כי מלת "יש" בעברית, היא מלה המירה על המציאות ברגע ההיא, ובשעת דברו לא הצליח ה' עוד את דרכו, ע"כ הוסיף מלת רעוא" ר"ל אם יש לך כעת רצון להצליח.

פסוק נח

ימים או עשור, **עידן בעידן או עסרא ירחין**. ר"ל שנה מיום ליום או י' חדשים, שכבר עברו ב' חדשים משנה כמ"ש הראב"ע בס' צחות.

פסוק ס
לאלפי רבבה, **לאלפין ולרבון**. כוונתו כמו שהיה כתוב "ורבבה" וכמ"ש הרד"ק.

פסוק סב
מבוא, **ממתוהי**. ויש נוסחאות "במתוהי" ומפי' הרמב"ן משמע כנוסחת "ממתוהי" וגם מפרש"י משמע כן.

פסוק סג
לשוח, **לצלאה**. הוא כפרש"י ע"פ דרשת רז"ל בברכות שיצחק תקן תפלת המנחה, גם מפשט הכתוב נראה לפרש כן, שאם נפרש לשוח "לטייל" יקשה מדוע הגביל הזמן רק במקרה ההוא, ולא הגביל שום זמן בכל מקרי הספור ההוא? שנית, מדוע נפלה מעל הגמל רק בראותם אותו, היתכן כי בכל הדרך לא פגשה שום איש? ע"כ דרשו רז"ל שהוא מל' "שיח" שהוראתו "תפלה" ופי' הכתוב לדעתם כאלו היה כתוב "ויהי בצאת יצחק לפנות ערב להתפלל כדרכו וגו' וכראות רבקה איש עומד יחידי ושופך שיחו אל ה', נפלה מעל הגמל, ותאמר אל העבד מי האיש הלזה וגו'.

פסוק סד
ותפל, **ואתרכינת**. ל' הטיה לצד אחד, כמו הטי נא כדך, ארכיני, כי בודאי לא הפילה עצמה לארץ.

פסוק סז
האהלה שרה אמו, **וחזא והא תקנין עובדהא כעובדי שרה אמה**. משום שהיה קשה לו ה"א הידיעה וחסרון הנסמך וע"כ צריך להיות האהלה אהל שרה אמו, לכן פי' כי בהביאו אותה האהלה הרגיש כי מעשיה טובים וישרים כמעשי שרה אמו, וכדעת חז"ל שהביא רש"י "שהיה נר דלוק מע"ש לע"ש וברכה מצוי' בעיסה וענן קשור על האהל" ורמזו בזה לנדה חלה והדלקת הנר.

פרק כה

פסוק ג
היו אשורם ולטושם ולאמים, **הוו למשרין ולשכונין ולגנון**. הוציא אותה מפשוטם שהם שמות עצמיים פרטיים, ופירשם כתוארים. בעבור שהיתה קשה לו מלת "היו" ע"כ תרגמם כתארים, ומשרין ושכונין, שניהם הם לשון מתנות. וההבדל ביניהה כתב הרמב"ן שהראשונים הם הולכי על דרך מעיר לעיר. והשניים הם נטושים על פני האדמה ושוכנים באהלים. וגנון בארמית, הוא כמו "איים" בעברית (ע' ישעי' מ"ב ט"ו) ובב"ר פ' ס"א אמר ר"ש ב"נ אע"ג דאנן מתרגמינן תגרין ולפדין כו'. ור"ש היה בבלי. ות' ירושלמי הוא

"תגרין" משמע שבתרגום אונקלוס שלפניו היה ג"כ "חגרין" ומה שאמר "אנן מתרגמינן" ע' בהקדמה כוללת.

פסוק ו

קדמה, קידומא. משום שכפל הכתיב אח"כ "אל ארץ קדם" לכן ת' "קדמה" כמו "לפניה" וכמו "קדמה מזרחה" (שמות כ"ז י"ג)

פסוק טו

לאמתם, לאומהון. כל לאמים ת' "מלכוון" רק הכא שמזכיר נשיאים הוכרת לתרגם כן. ויסודתו בלשון. יען כי כל לאומים הל' הוא מן השרש, והראי' "ולאם מלאם יאמץ" והוא בל' זכר, אבל פה הל' הוא מאותיות בכל"ם, והיא מן אימה, והראיה כי גם הרבוי בעברית בא בל' נקבה.

פסוק יז

ויגוע ואתנגיד. ע' ערוך ערך נגדא. וע' רמב"ן שהאריך בזה. ומ"ש בגמ' (ב"ב דף ט"ז). אין גויעה אלא בצדיקיה" (ר"ל אפיסת הכחות) אם מחובר אל ויאסף אל עמיו שנאמר קודם קבורה. ולכן במתי מבול (לעיל ז' כ"א) שלא כתיב בהם אסיפה ת' ויגוע, **ומית**, ולא **ואתגניד**; וגבי אהרן דכתיב "כי גוע אהרן" (במדבר כ' כ"ט) שת' "מית" ולא אתנגיד, משום ששם שב **כי גוע** על **ויראו** שת' **וחזו**, והם ראו את פטירתו מהם ולא דרך מיתתו.

פסוק יח

נפל, שרא. טעמו לקיום נבואת המלאך שאמר (לעיל ט"ז י"ב) ועל פני כל אחיו ישכן". שגם שם ת' "ישרי" ולא כמ"ש בב"ר סוף פ' ס"ב ע"ש.

פסוק כג

ויאמר ה' לה, ואמר ה' לה. לא ת' "מימרא דה"' רק ה' בכבודו ובעצמו, כי נביאה היתה וכמ"ש בב"ר פ' ס"ג, "מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם אותה הצדקת".

פסוק כז

איש ציד, גבר נחשירכן. ע' במס' ב"ב (דף קל"ט ע"א) בתוס' ד"ה מתני' בשרכא, שכתבו שהוא אדם בטל. (וע' בב"ק דף צ"ב ע"ב שכ' ר"ת על גברא נחשירכן, שהוא שם תואר מורכב מן "נח" ומן "שרך" ר"ל איש בעל מנוחה ואוהב בטלה. ומת"י משמע שהוא נחשירכן למיצד עופות וחיות. וע' ברמב"ן ובפי' על הת"י שהן ב' מלות "נחש ירכון" שהיה לו נחש על ירכו לסימן. והתוס' בב"ב שם הביאו בשם הערוך שגרס שדכן בד'; אבל בערוך שלפנינו ערך שדך הביא הגמרא בב"ב, אבל לא הביא נחשירכן. והרשב"א בתשובה סי' קס"ד הביא התרגום, וז"ל "והכי מתרגמינן גבר נחשידכן מל' בשדכא שאמר ביש נוחלין, ופירושו אדם בטל שאין לו מלאכה אלא כאחד השרים שהם ניחין ומתענגים

בציד לתענוג, ותשקט הארץ, מתרגמינן ושדוכת ארעא, ויש מן הגדולים נוחי נפש שהיו גורסין בשרכון ברי"ש, וכן נחשירכן" עכ"ל.

ישב אהלים, **משמש בית אולפנא**. הוא כדעת רז"ל (ב"ר פ' ס"ג) אהלו של שם, ולא אהלים של צאן. כי פעמים רבות דרשו רז"ל את דרשותיהם כאשר מצאו איזו מלה נגד הדקדוק ומשפטי הלשון, וגם פה כאשר מצאו את מלת "**אֹהָלִים**" בחולם, שלא כמשפט משקל **פָּעַל** שבא הפ"פ ברבים בק"ח, כמו חדשים. קדשים, או בשוא, כמו בהונות נגוהות, ע"כ דרשו מה שדרשו.

פסוק ל

הלעיטני, **אטעמני**, מלשונו משמע רק טעימה בעלמא, וצ"ע דהלא הפעל "לעט" בלה"ק ובארמית מורה על רוב אכילה דספי ליה בידים, כמ"ש במס' שבת (דף קנ"ה) "המראה בכלי, הלעטה ביד" ואפשר שעיקר הלעטה, היא אכילה מעומד, כמ"ש בברייתא "המראה מרביצה, והלעטה מאכילה מעומד" ובבוא עשו מן השדה ואמר בעמדו על רגליו "הלעיטני" שייך שפיר הפעל לעט אפילו באכילה מועטת.

פסוק לא

מכרה כיום. **ובין כיום דלהן**. רש"י פי' ברור. ואפשר דכוונת רש"י לפרש התרגום די להון ר"ל כיום אשר להם בשדה צח וברור, כי בבית מוחשך אור היום מאבני כתליו. והת"י כ' "דיהי". ולפי דעת הרמב"ן מוסב "כיום" על יום מיתת יצחק ע"ש וקרוב לזה ת' גם הירושלמי "זבין יומנא כיום דאנת עתיד למיחסן אבל באמת "דלהן" הוא כנוי כמ"ש הרמב"ן, וכן "דיהי" וטעמו כהיום הזה, וזהו כוונת רש"י "כיום שהוא ברור".

פסוק לד

ויבז, **ושט**. כ"ת יונתן להבזות בעליהן (אסתר א' י"ז) להיות שייטין. כי עשו היה מבזה את הבכורה לבלי יחזיקוהו לסבל במכרו אותה בדבר מועט.

פרק כו

פסוק ה

משמרתי. **מטרת מימרי**. ת' משמרת ה', שהוא הכלל. ומצות חקותי ותורותי המה הפרטים.

פסוק י

אחד העם, **דמיהד בעמא**. ערש"י שכ' "המיוחד בעם זה המלך" וע' בנתה"ש מה שהאריך בזה בש' "אריד" אם הוא בא בנפרד או בסמיכות, ואם השם שאחריו בא במ"ם, וע' במפרשים מה שהשיגו עליו.

פסוק יב
שערים, **בדשערוהי**, ר"ל כפי השעור. וע' ברש"י "שאמדוה כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת שאמדוה מאה" וכמבואר בב"ר (פ' ס"ד) "מלמד שהאמידו אותה ועשתה מאה".

פסוק יג
ועַבָדָה, **ופלחנא**. הוא עבודת קרקע (כמ"ש הרשב"ם) והנוסחא הזאת עקרית ולא כנ"א "עבודה" שהת"א ממאן לת' כבעברית במקום אשר ימצא תיבה ארמית אבל המסורה עליו "קרא ותרגום".

פסוק כב
ופרינו. **ויפשיננא**, הנוסחא הזאת עקרית. ולא כגירסת רש"י "וניפוש" כי קאי על ה' כמו הפעל "אפתי" שלפניו.

פסוק כו
ואחזת מרעהו, **וסיעת מרחמוהי**. ערש"י שפי' חבורת רעיו, והמ"ם של "מרעהו" הוא שמוש, וכן בארמית המ' של "מרחמוהי" (והמ' צ"ל בציר"י ולא בשו"א) ואחזת איבנו דבוק. ולא כבעל המסרה שפי' "אחזת" הוא שם עצם פרטי של רֵעַ המלך. ובאמת יש בב"ר (פ' ס"ד) פלוגתא בזה, "ר' יהודה אומר אחזת מרעהו היה שמו ור' נחמיה אמר סיעת מרחמוהי".

פסוק כח
בינותינו בינינו ובינך, **בין אבהתנא ביננא ובינך**. לכאורה משמע שקשה לו כפל הלשון "בינותינו בינינו" ותרגם בין אבותינו בינינו וביניך. ורש"י פירש שהאלה שהיתה בינותינו מימי אביך תהי גם בינינו. ומזה נראה לא כפי' הראב"ע שאבימלך איננו שם התאר לכל מלכי פלשתים, רק שהוא היה בן של אותו אבימלך שעשה ברית עם אברהם.

פסוק לה
מרת רוח, **מסרבן ומרגזן על מימר**. נ"ל דערבוב ב' פירושים יש כאן ותרגום של מרת רוח או "מסרבן" או "מרגזן" ומלות "על מימר" נופלת כל סרבון ולא על רוגז, רק כשבא באפעל אז צ"ל מְרָגְזָן

פרק כז

פסוק ד
הביאה, **אעל** ולא **איתי** כנ"א, כי הש' "בוא" יתורגם לפעמים בפעל "אתא" ולפעמים בפעל "אעל" וההבדל נראה למעיין, כי "אעל" מורה על הכנסה מחוץ לבית או מחוץ למקום או מחוץ לארץ אל הבית או אל המקום או אל הארץ. כמו "ובאת אל התבה" (לעיל ו' י"א) ת' "ותיעול לתיבתא" וכן כל ביאת השמש שבא ממקים אתר ת' "אעל" וכן (כשבא בהפעיל) "והביא אותו אל אהל מועד" (ויקרא ד' ה') ת' "ויעל יתה למשכן זמנא" מפני

שהכהן מביא את הפר מחוץ לאהל מועד אל אהל מועד, וכן "בבאכם אל הארץ" (במדבר ט"ז י"ח) ת' "במעלכון לארעא" אולם אם ההבאה היא באותו מקום באותו בית או באותה ארץ ית' "אתא" ולכן "ובאת אל הכהן" (דברים כ"ו ג') ת' "ותיתי לות כהנא" וגם פה שפירושו הבאת מטעמים מחוץ לאהל יצחק אל אהלו ית' "אעל" והבן הכלל הזה לדעת איזו נוסחא ישרה.

פסוק יב

כמתעתע, **כמתלעב**, ע' ערוך ערך "לעב" שהוא כמו לעג וקלס, וכמו "מלעבים במלאכי אלהים" (דה"ב ל"ו ט"ז) וכן ת"י "והוא במלכים יתקלס" "על מלכיא מתלעב" והוא בחלוף אותיות מהשם "עלב" שנמצא כמה פעמים בתלמוד ובמדרשים כמו "הנעלבים ואינם עולבים מוחל על עלבונו".

פסוק יג

עלי קללתך, **עלי אתאמר בנבואה דלא ייתון לוטיא עלך**. למנוע הפי' שרבקה אמנו תאמר שתבא הקללה עליה, ת' מלת "עלי" נפרדת מהמאמר שלאחריו, ופי' עלי נאמר בנבואה. אם תבאנה הקללות (ות' ל' רבים כמו שת' "קללה וברכה" בפסוק הקודם) עליך, ר"ל שלא תבאנה. או אמרה זאת בדרך התול, אם יש ממש בהן. ולשון "עלי" בעי"ן שב על הנבואה כמו שמצינו "והנבואה דבר עלי" (נחמיה ו' י"ב), ונראה שסמכה הנבואה הזאת על מה שאמר להן ה' "ורב יעבד צעיר" (כמ"ש בס' לחם ושמלה).

פסוק טו

החמודות, **דכיתא**, הוא כמ"ש רש"י "הנקיות" וכ"ה בב"ר "ארשב"ג אני משמשו בבגדים מלוכלכין והוא בבגדי מלכות".

פסוק כח

ויבא, **ואיתי**. ובנ"א **ואָעֲל**. לכאורה הנוסחא ההיא נכונה. כמ"ש לעיל בפסוק ד':

פסוק כט

וישתחוו, הראשון תרגם **וישתעבדון** והשני **ויסגדון**, משום דרך הכבוד לבני אשתו אבל באמת יצחק אמר (לקמן פסוק ל"ז) "ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים" ולכן היה לו לתרגם הראשון בל' "השתחויה" והשני בל' עבדות" ואפשר שהשם "שעבוד" לא הונח בארמית על עבדות ממש, כ"א על הכנעה וקבלת מרות, כאשר ראינוהו מתרגם [לעיל י"ב ה'], "והנפש אשר עשו בחרן, דשעבידו לאוריתא" ומשום כבוד מלכים ת' הראשון בל' הכנעה, והשני בל' השתחויה שהוא סי' עבדות.

פסוק לה

במרמה בחוכמא, ערש"י שפי' כן גם הוא. ובב"ר פירשו רז"ל "בחכמת התורה" מפני ששמע בבית מדרשו של שם ועבר שרב יעבד צעיר, ואולי תקן מפני כבודו של יעקב,

והראיה שגם יצחק אמר "גם ברוך יהיה" ואם נלכה לאור התרגום אשר לפנינו, הנה נראה כי בפסוק שאח"ז ת' "ויעקבני "וחכמני" ומזה נבין כי תחת אשר בעברית נבדלים השמות "חכמה וערמה" בהוראותיהן הבדל לא מעט, הנה ישמש הארמי במלת חכמה לשתי ההוראות. והראיה כי גם לקמן (שמות טו) "נערמו מים" ית' "חכימו מיא" וע"ע מ"ש לקמן (ל"ד י"ג),

פסוק לז

גביר שמתיו לך, **רב שויתיה לך**, ויש נוסחא **עלוך**, ולענ"ד הנוסחא הראשונה עקרית. כי גם לעיל (בפסוק כט) **הוה גביר לאחיך** ית' **הוי רב לאחוך** ולא **על אחוך**.

פסוק מ

תריד, **כד יעברון בנוהי על פתגמי אוריתא**. פי' תריד מל' אריד בשיחי כמ"ש רש"י "כשיעברו ישראל על התורה ויהיה לך פתחון פה להצטער על הברכות שנטל" ואין לומר כי פירוש "תריד" מל' ממשלה וכוונתו אם יבא הזמן שתמשול עליהם בעברם על התורה כי לא מצינו ש' "רוד" על הממשלה כ"א ש' "רדה".

פסוק מב

מתנחם, **כמין**. הוא תרגום של "ארב" ולדעתו הוראת "מתנחם" היא כהוראת ההתפעל בכמה מקומות, שמראה עצמו במה שאין בו כמו "מהעשר, מתרושש" אף כאן פירושו שמראה עצמו כאלו יש לו נחת מברכתך, ובקרבו ישים ארבו.

פרק כח

פסוק ג

לקהל עמים, **לכנשת שבטין** לא תרגם "עממין" כלעיל (כ"ז כ"ט) משום שעתה ברך ליעקב עצמו ולא לבניו לעתיד לכן נבא רק על י"ב שבטים. ואפשר כמ"ש בעל ס' לחם ושמלה, משום שכל בני ישראל עם אחד המה, רק שמתחלקים לשבטים כענפים יוצאים משורש אחד ולא יתפרדו.

פסוק ה

אם יעקב ועשו, כתב רש"י, "איני יודע מה מלמדינו" ואפשר לבלי יקשה איך שלחו ללבן הרשע, ולא ירא פן ילמוד ממעשיו, לזה אמר שעדיין היה כשר, וכדברי חז"ל "הרוצה לישא אשה יבדוק באחיה" ולכך הקדים יעקב. או אפשר לבלי קשה איך שלחו את יעקב לשם, ולא יראו פן ירדוף אחריו עשו, לזה אמר, כי לבן היה אחי רבקה שהיתה אם יעקב ועשו. והקדים את יעקב באשר שאותו אהבה כאשר העיד הכתוב "ורבקה אהבת את יעקב" והיו בטוחים כי יעמוד לבן על ימין יעקב לעזרתו.

פסוק יב
השמימה, **עד צית שמיא**. כן דרכו לתרגם להפלגת הגובה, וכן (לעיל י"א ד') "וראשו בשמים" תרגם ג"כ עד צית שמיא".

פסוק יג
ה' נצב עליו, **יקרא דה' מעתד עלוהי**. לכבוד ה' ולגלות לנו שהוא עומד קיים ת' "מעתד" ועי' במורה נבוכים ח"א פט"ו.

פסוק טז
יש ה' במקום הזה, **אית יקרא דה' שרי באתרא הדין**. אולי מעורבות פה יחד שתי נוסחאות, הא' היא "אית יקרא דה' באתרא" והב' היא "יקרא דה' שרי באתרא" ויותר נראה כגירסת הכ"י שמחקו מלת "אית" כי המתרגם הזה ישמור את עצמו מיחש דברים כאלה בפי יעקב לאמר, כי לא ידע מקודם את מציאות ה' אשר הוא מלא כל הארץ כבודו, במקום ההוא, ולכן ת' "יקרא דה' שרי באתרא הדין".

פסוק יז
מה נורא, **מה דחילו**, ערש"י וכוונתו שדחילו הוא שם המקרה, והוי"ו בלשון יחיד כמו "סוכלתנו" תרגום של "תבונה" "כסו" תרגום של "שמלה" ומתורצת קושית הרא"ם ע"ש.
אין זה כי אם בית אלהים, **לית דין אתר הדיוט אלהן אתר דרעוא בֵיה מן קדם ה'**. ר"ל אין זה מקום חול, כי הדיוט (בל' יונית idiotes) איננו נופל רק על האדם בפרט, כי גם על דבר שאיננו בע"ח ! ואין כוונתו פה אתר של הדיוט, אולם מקום שרצון בו מהקב"ה לקבל תפלות והוסיף זה משום שהיה די באמרו "זה בית אלהים" ומלות "מן קדם" דרכו להוסיף בכל מקום להרחיק ההגשמה.
וזה שער השמים, **ודין תרע קבל שמיא**. הוסיף "קבל" שהוא תרגום של "נגד" אף שלא נמצא בכתוב להטעים הענין כי איך אפשר שיהיה מקום בארץ שער השמים.

פסוק כ
וידר יעקב נדר, **וקים יעקב קים**. אף שבכל המקומות, ית' "נדר" בלשון "נדרא" ת' פה בל' "קים" שהוא תרגום של "שבועה." הוא ע"פ דרשת חז"ל ע"פ "נשבע לה' נדר לאביר יעקב" (תהלים קל"ט) שגם יעקב נשבע ונדר וכן "וידר ישראל נדר" (במדבר כ"א ב') ת' "וקים ישראל קים" ודרשו רז"ל(ב"ר פ' ע') ישראל סבא:

פסוק כא
והיה ה' לי לאלהים, **ויהי ממרא דה' לי לאלהא**. נראה שפי' לא כרש"י שהוא מן התנאי רק נמשך למטה והוא תשובת התנאי, ורצונו אם אשוב בשלום. אעבוד שם המיוחד. ולכן לא ת' "אלהים" כדרכו בשם הוי"ה, כי כבר נזכר, וכוונת יעקב שיהיה ה' לו לאלהא

ואיתו לבדו יעבוד, ותיבת מימרא שמורה על ההשגחה צ"ע לפ"ז, ואפשר שגם פה יש ערבוב ב' נוסחאות

פסוק כב

יהיה בית אלהים, **תהי דאהי פלח עלה קדם ה'**. ר"ל מקום שאעבוד לאל, ושנה מן "בית אלהים" שלעיל(פסוק י"ז) משום שהראשון הוא לעבר, ופה הוא לעתיד, ולא יוכל לדעת אם יעלה לרצון לפניו ית' ות' "תהי"' משום שאבן בל' ארמית הוא בל"נ, ואף שבלה"ק הוא משותף לזכר ולנקבה, כמ"ש רש"י לקמן ע"פ "המחנה האחת והכהו" (ל"ב ח'), הנה העברי ישמש בכל שם משמות כאלה כמעט כפסוק אחד בב' הלשונות זכר ונקבה יחד, להורות כי השם הזה משותף, לא כן אונקלוס שת' פה "ואבנא הדא" בל"נ - לא "הדין" בל"ז "פלח עֲלַהּ "בל"נ, - לא עֲלֵהּ בל"ז - לכן ת' ג"כ תהי "בל"נ.

עשר אעשרנו לך, **חד מן עשרא אפרשנה קדמך**. ולא ת' "מעשרא" כמו(ויקרא כ"ו) ובשאר מקומות, אולי מדרשת רז"ל (כתובות נ' ע"א) שנדר לתת שתי מעשרות דהיינו א' מחמש. ותי' כפשוטו שהמקור קודם ההחלטה הוא רק לחזק העניו ר"ל שאפרוש המעשר בודאי.

פרק כט

פסוק ח

וגללו, **ומגנדרין**. ערש"י שמחלק בין סגולות לשון עברי - שההווה משתנה לדבר בלשון עבר ובלשון עתיד, ללשון ארמי - ששומר את הזמן - ושרשו נדר, והוסיפו גימ"ל באיזה מקומות. או ששרשו "נדר" בגימ"ל והנו"ן נוסף כמו במלות "מנדעא" "חנטין" וכדומה.

פסוק יב

אחי אביה הוא, **בר אחת אבוהא הוא**. ערש"י שכתב הפשט כי קרוב הוא לאביה, ולא בחר בפי' הת"א, מפני שהיה קשה לו כפל הלשון "וכי בן רבקה הוא" הכי היתה לו אחות אחרת מלבד רבקה? וע"פ הדרש כי אחיו הוא ברמאות ובהתנהגו עמו כאדם כשר, הוא בן רבקה הכשרה.

פסוק יז

ועיני לאה רכות, **ועיני לאה יָאִין**. ר"ל יפות, ערשב"ם שכתב "נאות וכלה שעיניה נאות אין כל גופה צריך בדיקה, ובב"ר פ' ע' אמוראי דר' יוחנן תרגמו קדמוי ועיני לאה הוו רכיכין א"ל עינוהי דאמך הוו רכיכין ומהו רכות בבכיה" וכמ"ש רש"י, ש"מ שלפני ר' יוחנן שגער בם היתה הנוסחא בת"א "יאין" ור"ל היו יפות. רק רכות אח"כ מבכייה. ויפה אמר ב"ס לחם ושמלה, כי שרשי "קשה וכבד" משתתפים בהוראותיהם, כאשר מצינו אצל פרעה "ואני אקשה", ואח"כ כתיב "ואנכי הכבדתי" ולכן כאשר נמצא הפעל

"כבדו מִזֹּקֶן על עינים חלושי הראות, כן נופל על היפות, התאר "רך" בהיותו היפך הקשה הנרדף עם "כבד" וע' בנתה"ש שאמר כי אין המשך פשוטו של כתוב מסכים לזה.

פסוק כ

כימים אחדים, **כיומין זעירין**. ר"ל קטנים לפי הפשט, כמ"ש הרד"ק, שבהיות האחד קטן בכל המספרים יכנו כל דבר קטן באחד. ואפשר שכוונת הת"א לתרץ מה שהקשו בעל העקדה ושאר המפרשים, שהוא נגד מציאות הטבע, כי באהבתו אותה הנה תארכנה לו השנים שמחכה עליה, ע"כ פי' כוונת הכתוב, כי גם הימים הארוכים כבימי הקיץ היו קצרים וקטנים לו באשר היתה עמו בחברה ויתעלסו באהבים, וימים למעוטי לילות, אבל מה שת' גם לעיל (כ"ז מ"ד) יומין זעירין, מתנגד לזה. לכן דרשו רז"ל "שבע שנים הם ימים אחדים שאמרה לו אמו כו'" כמ"ש רש"י.

פסוק כא

כי מלאו ימי, **ארי אשלמית יומי פלחני**. הוסיף "פלחני" דלא כרש"י שלקח דבריו מדרשות רז"ל באשר גם פשט הכתוב יורה על הגיע ימי חייו לקחת אשה, ולא על השלמתו ימי עבודתו, באמרו "מלאו" מעצמם, ולא ברצונו, והראיה כי אונקלוס שת' יומי פולחני, הוצרך לשנות "אשלימית" שהוראתה השלמתי ברצוני, כאלו היה כתיב בעברי מלאתי.

פסוק כז

שבע זאת, **שבועתא דא**. ובאיזה ספרים הנוסחא "דדא" ר"ל של זאת, ושב על לאה, וכפירש"י.

פרק ל

פסוק ב

התחת אלהים אנכי. **המני את בעיא הלא מן קדם ה' תבעין**, ר"ל וכי ממני את שואלת, הלא מאת האלהים הנך צריכה לשאול, והוסיף ותיקו לכבוד ה'.

פסוק ג

ותלד על ברכי, **ותליד ואנא ארבי**. כמו שת' "ילדו על ברכי יוסף" (לקמן נ' כ"ג) "אתיילידו ורבי יוסף".

פסוק ח

נפתולי, **בעותי**. ערש"י שכתב "ואונקלוס ת' לשון תפלה.

נפתלתי, **באתחננות**. **בצלותי חמידית**. ר"ל תפלה החביבה לפני הקב"ה, כ"נ גם מפי' רש"י, וכמ"ש רז"ל "הקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים" אבל לפי"ז צריך להגיה בתרגום "בצלותא חמידתא" כמו "ארץ חמדה" [ירמיה ג' י"ט. זכריה י' י"ד] "ארעא

חמדתא" ולכן נראה שיש גם פה ב' נוסחאות, ותמידית ר"ל נכספתי, ופירושו, שמע ד' תחנתי באשר התחננתי ונכספתי לולד ואף ניתן לי.

פסוק יא

בגד אתא גד. הוא כהקרי "בא גד"

פסוק יד

דודאים, **יברוחין**. הוא כדעת רב בש"ס (סנהדרין צ"ט ב') וע' בירושלמי שבת פ' ששי הלכה ב'.

פסוק כ

זבדני אלהים אתי זבד טוב. **יהב ה' יתה לי חלק טב**. ערמב"ן שכתב שהוא לשון זווד. והוא התרגום של צדה כמו שתי' לקמן (מ"ה כ"א).

יזבלני אישי. **יהי מדורה דבעלי לותי**. הוא כמ"ש רש"י מל' זבול ולותי ר"ל אצלי.

פסוק כג

אסף אלהים את חרפתי, **בנש ה' ית חסודי**. ע' רמב"ן (ויקרא כ' י"ז) שכתב שהשם חסד כשהוראתו נרדפת עם "צדק", יתורגם חֶסְדָא, וכשהוראתו "חרפה" יתורגם "חִסּוּדָא" ע"ש, ואולי צ"ל חִסּוּדִי ל' רבים כמה חרפות כנראה מפי' רש"י.

דנני אלהים, **דנני ה'**. ת' כלשון עברי מפני שרחל דברה בל' ארמית שאמרה בן אוני (לקמן ל"ה י"ח) גם נפתולי אלהים הוא ג"כ בל' ארמית.

פסוק לב

הסר, **העדי**. ויש גורסין "אעדי" לכאורה נראה דתליא בב' פירושים שהביא הראב"ע, אם פעמו "להסיר" והוא המקור (בחסרון הל' מן בכל"ם) או הוא צווי ובא כמשפט. אבל באמת הגי' "העדי" בה"א היא ט"ס, כי גם בצווי מצאנו בתרגום בא'. כמו "הסר מעלי נגעך" (תהלים ל"ט י"א) ת' "אעדי מעלי מכתשך".

פסוק לג

וענתה. **ותסהד**. כמו לא תענה ברעך.

כי תבא. **אחרי תיעול**. מרש"י משמע ששב על צדקתי, וכן בת"א על "זכותי".

וחום ושחום. ע' ערוך ערך "שחם" ובת' ירושלמי ע"פ וייצר ד' אלהים את האדם" ת' "סומק שחום וחיוור" וע' ברמב"ן שכתב כי שחום איננו שחור, יען כי כל הצאן המה שחורים בארצות המזרח, (ובאיוב ז' ט"ז) "הקדרים מני קרח" ת" דשחימין מן צנתא" בלשון משנה (ב"ב פ"ה משנה ו) שתמתית ונמצאת לבנה, ושם פי' אין התבואה שחורה ממש רק אדומה במקצת.

פסוק לז

מקל לבנה, חוטרין דלבן. ת' לשון רבים שקי על לוז וערמון, וכמ"ש בפסוק שאח"ז "את המקלות" ועוד שהוא שם כללי, ושלא תרגם "לבנה" רק "לבן" הוא כמ"ש רש"י כמה דתימא תחת אלון ולבנה (הושע ד') ושם ת' ג"כ לבן, ע"ש.

פסוק מ

ויתן פני הצאן, ויהב בריש ענא. שינה ופירש לברר הכתוב כדרכו, וכן "ולא שתם" ת' "ולא ערבנון" ולא ת' "שוינון" כמו שת' "וישת" "ושוי" הכל לברר פי' הכתוב.

אל עקוד, כל דרגול. אל תדמה בנפשך חלילה שלפני אונקלוס היתה בתורה נוסחא אחרת "כל" תחת "אל" אלא לפירושו שת' "ויהב בריש ענא" וכוונתו, ששם הצאן העקודות וכל חום שבצאן לבן לפני צאנו, הוצרך להוסיף מלת "כל".

פרק לא

פסוק ב

פני לבן, סבר אפי, ר"ל סבר פנים יפות, כמו במס' אבות (פ"א משנה ט"ו).

פסוק יט

ותגנוב רחל. בנוסח אותה מדויקות **וכסיאת רחל** כמו בפ' שאח"ז "ויגנב יעקב" ת' "וכסי יעקב" ובפ' כ"ז "ותגנב את לבבי" ת' "וכסתא מני" משום כבודם של רחל ויעקב, ואולי הונח הפעל "גנב" כן בעברית כן בארמית, רק במקום שהגנב חפץ להשיג הדבר לתכלית טובת עצמו, ופה נראה שכל כוונת רחל היתה רק להרחיק את אביה מע"ז, לכן ת' "וכסיאת".

את התרפים, ית צלמניא. ר"ל הציורים. וכאשר מצינו בש"ס מ"ק כ"ה ע"ב "אשתעו צלמניא והוו למחלציא". ומשמע שסובר שהיה להן צורת אדם, ולדעת לבן קראם "אלהיך".

פסוק כ

כי ברח הוא, ארי אזל הוא. אולם בפסוק שאח"ז "ויברח" ת' "ערק" כמו "מפני שרי גברתי אנכי ברחת" (לעיל ט"ז ח') או לקמן (שמות ב' ט"ו) "ויברח משה" אפשר שהוא משום כבודו של יעקב, או משום דערק הוא בחפזון ואזל הוא בנחת.

פסוק כו

ואשלחך, ושלחתך. ובנוסחאות המדויקות "**ואשלחך פון**" "פון" בתרגום הוא כמו "קא" שבתלמוד ואפשר להורות שהוא פעל תלוי או להורות התנאי כאשר מצאנו לעיל ע"פ "כמעט שכב" שת' "כזער פון" וכן לקמן (ויקרא י"א מ"ג) "ונטמתם בם ת' "ותסתאבון פון" ומלת "קא" היא קצור מלת "קאים" שהוראתה על המציאות.

פסוק לב

עם אשר תמצא, **עם די תשכח**. ובכ"י "**עם אתר די תשכח**" ויותר נראה כת"י, שלא קלל את הגוף, רק במקום שימצאנו יעשה נקמה, ומלות "לא יחיה" הוראתן כמו "היחיו את האבנים" (נחמיה ג' ל"ד), כי כן דרך העברי ליחש את החיות גם אל עצמים בלתי בעלי חיים, וכאשר מצאנו בתלמוד "כלים שבירתן זו היא מיתתך".

גנבתם. **נסיבתהין**. גם הכא לא ת' בלשון גניבה, מפני כבודה של רחל.

פסוק לג

אלהי, **דחלתי**. ע' בהקדמה כוללת שהבאתי ראיות שת"א אינו מדבר בגנות ע"ז אשר נחשבה בעיני עובדיה.

פסוק לד

לקחה, **נסבת**. המת' נקט פה בכוונה "נסב", ולא "דבר" שהוא בבע"ח להורות שלהע"ז שלו אין שום חיות.

פסוק לט

אנכי אחטנה דהות שגיא ממנינא. ר"ל מה שהיה חסר לסכום הצאן, והוא כמ"ש הרשב"ם שהוא כמו "אחטאנה" ולא תרגם "אנכי" כי רק העברי יכפול מלת הגוף ואות מאותיות האמנתי"ו הבאות ג"כ תחת מלות הגוף זה אח"ז, כידוע להמדקדקים, לא כן הארמי כי יצג ביניהן את הפעל, והראיה כי "אנכי אערבנו" (לקמן מ"ג ט') ת' "אנא מערבנא" ולא "אנא אערב" ודע כי אונקלוס לא אבה ליחש החסרון הזה אל יעקב, כאלו יעשה זאת בכוונה, אף כי ישלם אח"כ ללבן, כאשר מצינו בש"ס (ב"מ ל"ד ע"ב) כי גם לשומר שמשלם כדינו, משביעין שאינה ברשותו, משום דחיישינן שמא עיניו נתן בה, ע"כ ת' "דהות שגיא ממנינא" ר"ל ע"י איזו סבה, ולא "דאשגית ממנינא".

גגבתי יום וגנבתי לילה, **נטרית ביממא ונטרית בלליא**. לכאורה מלת נטרית צ"ע, וחשבתי שהוא ט"ס וצ"ל "נטלית" בלמ"ד, כמו נטל הלב או נטל הכבד וכדומה, אבל ראיתי במחברת מנחם בן סרוק הנדפסה מחדש באות "נטר" שכתב על התרגום הזה הוא בל' סגי נהור, ולדעתי הוא לשון כסוי והעלמה, אבל עדיין קשה דא"כ היה צ"ל גנבתי בקמץ הג', ונראה כי גם לפרש"י שפי' כמו גנובת יום קשה דא"כ היה צ"ל מלעיל ולא מלרע, גם הי' צ"ל גנבתי התי"ו בדגש כמו **אֹהַבְתִּי** לדוש (הושע י' י"א) וע"כ צ"ל שהוא כמו **גְּנֻבָתִי** יום. ר"ל שמה שיגנב ביום ובלילה היה הכל על חשבוני, ואונקלוס תרגם רק הטעם ולא המלות.

פסוק מז

יגר שהדותא, **יגר שהדותא**. אף שבפ' הקודם ת' "גל" בתיבת "דגורא" שהוא משה "דגר" לא רצה לשנות פה השם, ומה שלא ת' שם "גל" במלת "יגר" יען כי הת"א איננו לשון כשדים וגם לא לשון סוריא, רק מעורבת משניהם, כמו שהארכתי במ"א. ואפשר, שתיבת "יגר" הוא מל' "גירים" והוא כמו "השלכה" בעברית.

פסוק מט

והמצפה, **וסכותא**. לכאורה קשה הלא לפרש"י ופי' הרמב"ן היא "מצפה" אשר בהר הגלעד, ומדוע שנה בארמית מבעברית? ודוחק לומר כי גם נמצאו איזו שמות ע"פ מתורגמים, ויותר קשה על התיב"ע שת' "וסכותא אתקרית" לכן נראה לדעתי לומר שמצפה ומצבה אחת היא, כידוע שבל' ארמית באה הפ' תחת הב' כמ"ש הרמב"ן ע"פ "בקרת תהיה" (ויקרא י"ט כ') ואמר כי לכבוד יעקב קרא לגל גלעד, כי גם המצבה אשר בלשון ארמית היא "מצפה" תעיד על דבריו, ולכן כפל אח"כ "עד הגל הזה ועדה המצבה" ולא הזכיר "מצפה" יען כי היא היא, וזה מ"ש התרגום "סכותא" שהיא נראה למרחוק, ואם לא כוון הת"א על זה, אפשר לומר בפי' הפסוק אשר באמת הוא מוקשה מאד. שלבן הביא בתוך דבריו המצפה, והמצבה לא הזכיר? כי הוא אמר בלשון ארמית "המצבה אשר יצב ה'" ורק בלשונו נתחלפה הב' לפ', וכוונתו על המצבה בלבד, **וַיִּצֵּב** הוא כמו "**יַצִּיב**" ובארמית שרש "יצב" הוא כמו "יסד" ודו"ק.

פסוק נג

אלהי אביהם, **אלהא דאבוהון**. מהתרגום משמע שהוא קדש והוא כדעת התנא בב"ר שהוא קדש.

פרק לב

פסוק ד

מלאכים, **אזגדין**. ר"ל שלוחים, ולא ת' "מלאכיא" כלעיל בפסוק ב', משום שפי' כפשוטו וכן פירשו רוב המפרשים.

פסוק ט

והכהו והיה המחנה, **וימחנֵה ויהי משריתא**. יותר נראה הגי' **וימחנַה ותהי**, כי מחנה תרגם בלשון נקבה, לא כהעברי אשר ישמש בו זכר ונקבה כמ"ש רש"י פה, וכמ"ש הראב"ע בכמה מקומות, כי כל שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו ואפשר נכונה ג"כ גירסת "ויהי" וכוונתו על הזכרים אשר הם במחנה, וכן מצינו כ"פ בתרגומו.

פסוק יא

קטנתי, **זְעֵרֹן זָכוּתִי**" ר"ל זכיותי קטנות יותר מהחסדים.

מכל החסדים ומכל האמת, **מכל חסדין ומכל טבון**. הקשה בעל ס' מיני תרגומא, מדוע שנה לתרגם פה מדרכו לתרגם תמיד "טבון וקשוט"? ואפשר משים שכתיב פה "חסדים" בל"ר ע"כ תרגם גם טבון בל"ר. ויותר נכון משום שהכא אמר הכתוב "מכל" ולא שייך לומר "מכל קשוט" שיורה שיש ח"ו במאמרו ית' דברים בלתי נאמנים וזה חרוף, ולכן ת' טבון, וממילא. הוכרח לת' חסדים "חסדין" וערמב"ן שכתב כי חסדים הוא הצלת נפשו ואמת היא הצלת העושר והרכוש.

במקלי, **יחידי** ת' הטעם ולא המלות.

פסוק כב

על פניו, **על אפוחי**. לא תרגם "קדמוהי" אפשר שכיון למ"ש רז"ל בב"ר פ' ע"ו "אף הוא בעקא".

פסוק כג

מעבר יבק, **מעבר יובקא**. הוא שם נהר או נחל מים בעבר הירדן מזרחה. ע' במדבר (כ"א כ"ד), ובדברים (ג' ט"ז) נקרא "יבק הנחל" ות' "יובקא דנחלא".

פסוק כה

איש, **גברא**. דלא כפרש"י שפי' מלאך וכמו שת' לקמן פסוק כ"ט. ומה שת' לקמן פסוק ל"א "ראיתי אלהים, חזיתי מלאכא דה'", אפשר שכוונתו על המלאכים שפגעוהו הנזכרים לעיל בפסוק ב' ששם ת' הוא ג"כ מלאכיא דה'.

עד עלות השחר, **עד דסליק צפרא**, הוא כפי' הב' מהראב"ע, ובחנם טען בעל נתה"ש על פירוש הא', כי עלה בעברית הוא כמו סלק בארמית, וטעמו סר ובא למעלה ובאמת מתורגם הפעל עלה בארמית, בשני פעלים "סלק וסק" ואונקלוס ת' תמיד בעבר "סלק" ובעתיד "אסק, תסק" וראה והבן.

פסוק כט

כי שרית עם אלהים, **ארי רב את קדם ה'**. עזב פשט הפסוק לכבוד ה', גם לא רצה לת' "מלאכא" (כלעיל פסוק ב' ולקמן פסוק ל"א שת' אלהים "מלאכא" ועושה אוחו חולין נגד הלכה, ע' במס' חולין דף צ"ב) כי גם את ההגשמה הזאת כי אדם יתאבק במלאכים רצה להרחיק.

ועם אנשים, **ועם גובריא** הי' צ"ל "קדם גובריא" אפשר מפני כבוד ה' לא ת' כן לבלי להשוות היצור ליוצר ועי' באוג"ר.

פסוק לא

פנים אל פנים, **אפין באפין**. רק במלאך ת' כן, וכן במשה בסוף התורה אבל "פה אל פה" (במדבר י"ב ח') ת' בחזוון.

פסוק לג

ויזרח לו השמש, **ודנח ליה שמשא**, וכן וזרח בחשך אורך (ישעיה נ"ח י') ת' "וידנח בחשוכא נהורך" "שמש זרחה" (נחום ג' י"ז) ת' "שמשא דנחא" "אור זרוע" שהוא כמו "זרוח" (תהלים צ"ז י"א) ת' "נהור דנח" והוא כמו בעברית "זנח" והא דת' זריחת השמש בפעל "דנח" וביאת השמש בפעל "עאל" אף שלפי הנראה צ"ל בהיפך. היינו משום דכוונתו "דנח מסטר מדנחא ועאל סטר מערבא" כמו שהאריך יב"ע בתרגומו ע"פ וזרח כשמש (קהלת א' ה').

פרק לג

פסוק ה

אשר חנן אלהים, **די הס ה'**. ולקמן פסוק י"א "כי חנני" ת' "ארי רחם עלי" הכל להבנת הענין.

פסוק ט

יהי לך אשר לך אצלח בדילך. לא ת' "יהי לך די לך" בלא יראה כמסרב בברכות, ות' הויה בל' הצלחה כמו שדרשו רז"ל ע"פ "איש אשר יתן לכהן לו יהיה [במדבר ה' י'] "לו יהיה ממון הרבה".

פסוק י

אל נא, **בבעו**. שהיה קשה לו מלת השלילה הלא בקש לו לקחת מידו מנחה, ולכן פי' כמו שת' (לעיל י"ט י"ח) אל נא אדני, בבעו כען רבוני "וכמו שפי' שם הראב"ע בשם ר"ש הספרדי הנגיד שהוא מגזרת הואל וכאלה רבות. אבל רש"י מפ' הפסוק בחסרון הפעל "תאמר" ר"ל אל נא תאמר כאשר אמרתי "יהי לך אשר לך"וקח מנחתי, והחדוש על רש"י שבכל המקומות השתדל א"ע לבחור בפי' הת"א, ובזה בחר לו פי' אחר אף שהוא מסכים עם הפשט וכמ"ש לעיל י"ט ז'.

כראות פני אלהים, **כחיזו אפי רברביא**. הוא דלא כרש"י שסובר שהוא מלאך, ודלא כשאר מפרשי' שפירשו שהוא קדש, ופי' **כְּאֵל** שהוא נושא עון ועובר על פשע, רק כסברת הש"ס (מס' סופרים פי"ד) שהוא חול.

פסוק יב

נסעה, **נטל**. כ"ה ברוב הספרים וכן בחומש רוו"ה, אבל ק' מאד, הלא רש"י מוכיח שהוא כמו שמעה סלחה, והנו"ן הוא יסוד בתיבה והסמך נרפה כדין ות' של אונקלוס טול, וע' בחומש עם פירוש רוו"ה(שנדפס רק עד סוף מקץ) שגרס טול כמ"ש רש"י וע"ש בבאורו.

פסוק יג

עלות עלי, **מניקתא עלי**. הוא כמ"ש רש"י מגדלות עולליהם, או כמ"ש הרד"ק שהמניקות נקראו עלות על בניהם שהם עולות עליהם. ודלא כהראב"ע שעלו עליהן העתודים. ומה שק' מבעל הטעמים כי הפריד "הבקר" מן "עלות" ע' בנתה"ש.

פסוק יח

שלם, **שלים**. הוא כדעת רש"י שלם בגופו שלם בממונו כו' וכ"ה בת' ירושלמי "שלים בכל דיליה" אבל "שלמים הם אתנו" (לקמן ל"ד כ"א) ת' "שלמין אנון עמנא" "**שַׁלְמִין**" הוא מל' **שְׁלָמָא**.

פסוק יט

קשיטה, **חורפן**. ערש"י שכ' "ותרגומו חורפן טובים חריפים בכ"מ כמו עבר לסחר" וכ"כ בעל נתה"ש באריכות, ולענ"ד לא מרש"י יצאו הדברים האלה, כי חורפן הן צאן וטלאים כמו שת' "כבשות הצאן, שבע כבשת (לעיל כ"א כ"ח כ"ט) "שבע חורפן" וכבשה נקראת חורפא, מפני שחרף בארמית הוא ילדות, כמו בימי חרפי (איוב כ"ט ד') שת', "ביומי חריפותי" והוא ההיפך מן "אפילות" שהוראתו על הדבר המאחר לבוא, כמו "הא בחרפי הא באפלי (תענית דף ג' ע"ב) וכן ע"פ "כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ" (קהלת י"א ב') ת' "אי חרפי נצחן אי אפילי". וגם ע' זקנים תרגמו Hekaton amnon וש' קשיטה, הוא "קשט" שהוא כמו תכשיט ועדי, וע' ערוך ערך קשט מה שהביא מב"ר פ' ע"ט "אשאול לי קשיטך אפיק חדא אימרתא" ואל תתמה שת' נגד מה שאמרו רז"ל (ר"ה כ"ו ע"א) אר"ע כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה, כי אולי היתה על המטבע קשיטה צורת צאן, כמו שנמצא באמת על מטבע קופרוס ולכן בל' רומי Pecunia ובל' אנגלי Pig of lead מל' צאן, ולכן ת' "במאה קשיטה" (יהושע כ"ד ל"ב) ג"כ "מאה חורפן" ואולי נקראו ג"כ "מעין" מל' "עאן" ובאמת כבר תיב"ע "מרגלין" שהיא אבן יקרה, וכל שלשת התרגומים הובאו בב"ר (פ' ע"ט) "מאה אונקיות, מאה טלאים, מאה סלעים" ודרשי נוטריקון, ואונקי הוא מרגלית, וע' ערוך בערכי "קשט, שקל" ואין להאריך. ואפשר מ"ש רש"י "חורפן טובים חריפים היינו לפמ"ש בב"ר שם "אמר ר' אבא בר כהנא במאה אונקיות במאה טלאים במאה סלעים, ולכן כ' רש"י לפי הפירוש השלישי שהם סלעים חורפן היינו חריפין, אבל האמת שכוונת התרגום על טלאים.

פסוק כ

ויקרא לו, **ופלח עלוהי**, הרמב"ן כ' "לו" כמו "בו" ול"נ שהוא כטעם "על" כטעם על פניו שהוא כמו "לפניו" לדעת אונקלוס, או כמו "אמרי לי אחי הוא" שהוא כמו "בעבורי".

פרק לד

פסוק ג

קח לי, **סב לי**. המתרגם ת' את הפעל "לקח" בבע"ח "דבר" ובאינם בע"ח "נסב" ורק הכא שכבר לקת אותה ובנשואין ת' "סב", גם "תקחנו לעבד עולם" (איוב מ' כ"ח) ת' "תסבוניה לעבד פלח", ע' לעיל ב' כ"ב, אבל לקמן כ"ו "ולקחו" ת' ודברו" שלקחוה בחזקה כמ"ש בב"ר.

פסוק ז

כשמעם, **כד שמעו**. בירושלמי (פ' אין מעמידין הלכה ז') מוסיף ר' תנחומא על ס' מקראות שאין להם הכרע, את הפסוק הזה, אם באו מן השדה כשמעם, או כשמעם ויתעצבו, והמת' לא הכריע, או סמך על הנגינה, ומהנגינה משמע שקאי על ביאתם מן השדה.

פסוק יג

במרמה, **בחוכמתא**, ע' סי' המשניות להרמב"ם (תמורה פ"ה) ובתוי"ט (שם) שכתב שבל' חכמים נקראה מרמה רק התחבולה שאינה להיתר (ולא מתורגם "חוכמתא") ופה ת' "חוכמתא" כי ל' תורה לחוד ול' חכמים לחוד, ועי' בחולין קנ"ז ע"ב שאע"פ שכתוב בתורה רחלים בל' זכר כתוב במשנה רחלות בל"נ מהאי טעמא של' תורה לחוד ול' חכמים לחוד וכן בע"ז דף נ"ח ע"ב וע' לעיל כ"ז ל"ה.

פסוק כח

בהיותם כאבים, **כד תקיפו עליהון כאביהון**. הוא דלא כדעת המפרשים שביום ג' היו הכל נמולים, ורק כדעת רז"ל שיום הג' הוא יום הסכנה. ומשמע שסובר דדוקא יום ג', ולא כדעת רש"י בפ' ר"א דמילה, (דף קל"ד ע"ב) והרמב"ם בפי' המשנה שם, והמ"מ בפ"ק מה' שבת.

בטח, **דיתבן לרחצן**. לדעתו מלת "בטח" היא תאר הפעל על מלת "יושבים" אף שלא הוזכר בכתוב כמ"ש הרשב"ם, ולא כמו שנאמר מפירש"י שקאי על "ויבאו".

פסוק ל

להבאישני, **למתן דבבו**. מפרש בזה את דבריו הקודמים "עכרתם אתי לתת שנאה".

פסוק לח

יעשה את אחותנו, **יתעבד לאחתנא**. ויש נוסחא **יעבד ית אחתנא**, וכ"נ מפרש"י שמקיים הגי' הב'. ולענ"ד נראה שהעקרית היא "יתעבד ית" ור"ל אף שהוא אתפעל, שהוא הנפעל בעברי, יבוא אחריו סימן יתס הפעול, כמו ולא יאכל את בשרו, או שצריך לגרוס "תתעבד ית" יען כי באופן הזה תהי מלת אחתנא שם הישר ונושא המשפט, ופירושו ע"ד הפשע על אמרו להם שני דברים" עכרתם אתי וגו' ואני מתי מספר" השיבו לו על שניהם, מפני

שאנחנו מתי מספר הכזונה יעשה כו' שמחויבים אנתנו עם סגלה המעט מכל העמים להצטיין בפרישות ובשמירת ברית המעור.

פרק לה

פסוק ו

ויבא יעקב לוזה בארץ כנען, ואתא יעקב ללוז די בארעא דכנען. באשר מצאנו (לעיל כ"ח י"ט) "בית אל ואולם לוז שם העיר" וביהושע (י"ח י"ג) "ועבר משם הגבול לוזה אל כתף לוזה נגבה הוא בית אל" ובשופטים (א' כ"ו) "וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז" ע"כ בדו המתחדשים מלבם לעקם הכתובים, ויש מהם שהחליטו כי לוזה בה"א אינה לוז בלא ה"א; אבל הת"א אינו סובר כן, ולדעתו שני לוז היו, חדשה וישנה, האחת בארץ כנען, והשנית בארץ החתים, לכן פרט פה הכתוב "אשר בארץ כנען" להבדילה מלוז החדשה אשר בארץ החתים, וכבר מצאנו בדברי חז"ל כמה דברים שנתכנו בשמות ע"ש סופן.

פסוק ז

ויקרא למקום אל בית אל, וקרא לאתרא אל בית אל. משמע שסובר שקרא שם המקוה "אל בית אל" ולכן לא ת' ה' כדרכו תמיד. אבל לעיל (ל"ז כ') לא רצה לפר' קריאת שם המזבח "אל אלהי ישראל" לקמן (בפסוק ט"ו) ת' "ה' בית אל" כי מלת "ה'" מוסבה על מלת "די מליל **עִמָּה** תמ" שלפניה, ופי' כאלו היה כתיב "אשר דבר אתו אלהים שם". **האלהים, מלאכיא**. לדעתו הוא חול משום שנאמר "נגלו" ל' רבים, אבל מסוגית הש"ס (בפ"ד דסנהדרין) משמע שהוא קדש (וכ"ה בת' של חומשי רוו"ה, וע' בס' אוהב גר).

פסוק ח

און בכות, מישר בכותא. לדעת הת"א אלון בפתת כמובצירי ל' מישור, ועי' בתיב"ע.

פסוק יא

וקהל גוים, וכנשת שבטין. לא ת' "עממין" משום דממנו יצאו ישראל לבד (כמ"ש לעיל י"ז ז') וכן ת' "ומלכים, ומלכין דשליטין בעממיא, שלא לטעות.

פסוק טז

כברת הארץ, כרוב ארעא. הוא מל' "תעלא מבי כרבא" שנמצא בתלמוד, שעור לצמיחת הארץ, ור"ל מדת האר. כמו acre בל"ע.

פסוק יח

בן אוני. בר דוי, לדעתי הפי' הוא כך לדעת המת', שהיא קראה אותו "בן אוני" באשר שמלת "אוני" תכיל בקרבה שתי הוראות יחד "בן אוני" מל' "כחי וראשית אוני" ונרדף עם "בנימין" (שקרא לו אביו) ומל' אבלות, כמו "לא אכלתי באוני" (דברים כ"ו י"ד) והמת' ת'

רק המלה להסביר הוראתה השנית, יען כי עיקר הוראת האבלות הוא מל' ארמית "אונן אנינות" אבל "ימין" עיקר הוראתה בלשון עברית, וזה מ"ש בב"ר (פ' פ"ב) בר צערי בל' ארמי ואביו קרא בלה"ק. ומתורצת קושית הרמב"ן על המדרש "הלא הכל לה"ק" ע"ש.

פסוק כב

וישכב את בלהה, ושכב עם בלהה. ובנ"א **ושכיב ית בלהה**. אין לומר שכוונת הנ"א שלא חטא ראובן רק בלבל יצועי אביו, ולכן לא ת' "ושכיב עם", כי גם כשבא הפעל "שכיב" בארמית נקשר עם מלת "ית" הוראתה שכיבה ממש, כנראה לעיל (ל"ד ב') במעשה דינה שת' "ושכיב יתה" ומלבד זה הלא הת"א נאמר מפי (או לפני) ר"א ור"י רבותיו, והם אמרו בפי' בשבת (דף נ"ה ע"ב) שכיבה ממש.

פרק לו

פסוק ו

וילך אל ארץ, ואזל לארעא אוחרי, ע' רמב"ן.

פסוק כד

את הימים, ית גבריא. ערמב"ן שכתב "והנראה מסברתו כי ענה זה באו עליו מן האומה הנקראת "אימים" לפנים עם גדול ורב כענקים, ורצו לגזול ממנו החמורים של צבעון אביו כו' ותמצא ידו להם כו' או יאמר שמצא אותם וניצל מהם. אבל לא ירדתי לסוף דעתו הקדושה. אם "גבריא" כוונתו על האימים למה לא ת' "אימתני" כלעיל (י"ד ה') ועוד למה לא ת' "**דנָצה**" ולענ"ד נראה שגבריא הם הנפילים הגבוהים ורמים כענקים כמו שת' (לעיל ד' ה') וכדרשת רז"ל (חולין דף ז') "למה נקראו ימים שאימתן מוטלת על הבריות" ור"ל כי ענה מצא בראשונה מקום מושב בני ענק וזה נכון בכוונת המת', ובפי' הפסוק לדעתי אפשר שהיא החיה Gorila שמטלת אימה ונראה כענק, ודלא כחכם אחד שת' **יֵמים** כמו **יַמים** ר"ל מעינות החמים.

פסוק לו

המכה את מדין, דקטל ית מדינאי. לא ידעתי למה לא ת' "דמחי'" כדרכו?.

פסוק לט

בת מי זהב, בת מצרף דהבא. ע' נתה"ש מה שהאריך בזה, אפשר שכוונתו שצרף וחבר מל' מצטרף, אבל ר"ס גאון הבין שכוונת אונקלוס היא מל' מטהר ומצרף, ובאמת מת' ירושלמי (אשר לרוב הוא מפרש ומבאר דברי אונקלוס) משמע שהוא מל' מטהר, ומפני שהמים מלבנים מטהרים ומצרפים הזהב נקראו **מֵי** זהב.

פרק לז

פסוק ב

רעה אח אחיו, **רעי עם אחותי**, הוא לא כמ"ש ר"ע ספורנו שהיה מנהיג ומורה אותם במלאכת המרעה,

והוא נער, **והוא רבי**, ע' רמב"ן שהיה לו גי' אחרת וז"ל "וא"ת והוא מרבי עם בני בלהה" ואמר כי מיום היותו נער הוא עמהם הם גדלוהו כאב כו'.

את דבתם רעה, **ית דבהון בישא**. ע' באוגיר שכ' ששבוש הוא וצ"ל "טבהון" בטי"ת, אמת שבת ליסאבאן נמצא כן, וכן בת' יונתן, וכן מצינו בתהלים "דבת רבים" (ל"א י"ד) ת' "טיב ביש דאמרינן עלי עממין סגיאין" אבל בכמה כ"י מצאתי "דבהון" בדל"ת, ולכן נראה שבת' בבלי הוא בדל"ת ובת' ירושלמי הוא בטי"ת.

פסוק ג

כי בן זקנים הוא לו, **ארי בר חכים הוא ליה**. הוא כמ"ש רש"י מרז"ל "כל מה שלמד משם ועבר מסר לו" וע' במס' קידושין (דף ל"ב) ע"פ "והדרת פני זקן, וריה"ג אומר אין זקן אלא זה שקנה חכמה" ושם ת' "מן קדם דסבר באורייתא תקום ותהדר אפי' סבא" משום שלדעתו אתי "זק"ן וגלי דשיבה כולל כל השיבות בין שיבת התורה בין שיבת הימים, ולקמן (מ"ד, כ') בבנימין לא ת' כן רק "בר סבתין" אפשר ששינה פה משום ביוסף לא יכול לתרגם סבתין, כי בנימין היה לו קטן מיוסף אבל בבנימין נכון לומר כן, ועוד דהכא כתיב "בן זקנים הוא לו" ע"כ ת' "בר חכים הוא ליה" שהיה בעיניו בר חכים. באשר מסר לו את תורתו וחכמתו ואפשר שזאת היתה סבת שנאתם אותו, כמ"ש הכתוב "וישראל אהב את יוסף וגו' כי בן זקנים הוא לו" וכמו שמפ' אח"כ "ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו [ר"ל במה שמסר רק לו את תורתו וחכמתו] וישנאו אותו".

פסוק ד

ולא יכלו, **ולא צבן**. ת' פה ולא צבן משיה שהיתה בבחירתם, וכמ"ש רש"י. לא כן לקמן (מ"ה ג')ת' "ולאיכילו" מפני שבאמת לא היה ביכלתם, כאשר יבאר הכתוב אח"כ, כי נבהלו מפניו".

פסוק ח

המלך ותמלך עלינו אם משל תמשל בנו, **המלכו את מדמי למלך עלנא או שולטן את סביר למשלט בנא**. מה הבדל שבין "את מדמי" (שהוראתו רק רעיון ומחשבה לא החלט ממש)ובין "את סביר" (שהוא החלט גמור, כמו "מר סבר" שבכל הש"ס) דייק הראב"ע לומר "אנחנו נשימך מלך עלינו או אתה תמשול עלינו בחזקה (מיני תרגומא).

פסוק טו

וימצאהו איש, **ואשכחיה גברא**. הוא כפשט הכתוב ולא כמ"ש רש"י "גבריאל" ויצא זה לרז"ל משנוי הלשון שהוא שאלהו "מה תבקש" בלשון עתיד, והוא השיב לו "אנכי מבקש" בל' הווה, והת"א לא חילק ות' "בעי" בשניהם.

פסוק יז

נלכה דתינה, **ניזיל לדתן**. בעברית בא ביו"ד כמו מן דותיים. ובאמת בספר יהודית מצינו עיר שנקרא שמה **דתַיִם** ובא ע"מ זוגי. אבל מת"א נראה שלא חילק בין **דתַן לדתַיִם**, ועי' במלכים ב' ו' י"נ.

פסוק יח

ויתנכלו אתו להמיתו, **וחשיבו עלוהי למקטליה**. עי' ספורנו שפי' אותו מוסב על יוסף להמית **אָחִיו**. ואפשר שגם תרגומו סובל פירושו.

פסוק כ

ונראה מה יהיו חלומותיו, **ונחזי מה יהון בסוף חלמוהי**. מדהוסיף מלת "בסוף"נראה שכוונתו שאינו ע"ד לעב והיתול כמו שחשבו קצת מפרשים ורק כמ"ש רש"י בשם רז"ל.

פסוק כד

ויקחוהו, **ונסבוהו**. אף כי בבע"ח ת' תמיד "דבר" ת' פה "ונסבוהי" משום שהיה בעיניהם כבלתי בעל חי כי השליכוהו בעל כרחו.

פסוק כה

וישבו לאכל לחם, **ואסחרו למיכל לחמא**. כוונתו להסב בדרך סעודה.

ולט, **ולטוס** Latus אבל במס' שבת (פ"ז) כ' הרע"ב שהוא צינוו"ר ועי' נדה דף ח'.

פסוק כו

מה בצע. **מה ממון מתהני לנא**. ערש"י. ואפשר שגם פה ערבוב ב' פירושים. הפי' הא' "מה ממון" והפי' הב' "מתהני לנא".

וכסינו את דמו. **ונכסי על דמיה**, ובנ"א **את דמיה**. לפי הנוסחא הראשונה, הפעל "וכסינו" הוא ל' העלמה ור"ל למה נצטרך לכסות ולהעלים? ולנוסחא הב' כפשוטו, לכסות בעפר את דמו.

פסוק לג

טרף טרף יוסף מקטיל קטיל יוסף. ולקמן אם טרף יטרף" (שמות כ"ב י"ב) ת' "אתברא יתבר" אפשר ששינה פה משום כבוד אדם ואפשר שמלת "קטלא" הונחה בעצם וראשונה רק על מיתה, ומלת "תברא" תחילת הוראתה רק על הטלת מום, והראיה כי על פרעה תפרע [שהוא לדעת המפרשים כמו פרעה נכה] תרגם "פרעה תבירא".

פסוק לה

ארד אל בני. אחות לות ברי. ר"ל "ארד לשאול אל בני כי כבר מת. ויש גי' "על בני" ר"ל על דבר בני. וכן פירש"י.

פסוק לז

שר הטבחים, רב קטוליא. עי' רמב"ן שבחר יותר בדעת אונקלוס שהוא השר הממונה על האנשים המחויבים מיתה מצד המלכות מבדעת רש"י שהוא שוחט בהמות המלך בעבור היות בית הסהר בביתו, ועי' בהרא"ם שקירב יותר את דעת ידש"י מדעת הת"א, יען כי לא מצאנו לשון טביחה על הריגת אנשים בשום מקום, ופי' "טבחת לא חמלת", (איכה ב' כ"א) שהרג אותם כטובח בהמות בלי חמלה כו', ואין טענה מאריוך רב טבחיא (דניאל ב' י"ד) דלשון ארמי' לחוד ולה"ק לחוד עכ"ל, ול"נ שבאמת היו השרים הממונים להרוג בהמות לבישול בבית המלך. ג"כ חגורי חרב להרוג אדם המורד במלכות, ולכן נבוזראדן שהיה שר צבא (מ"ב כ"ה ח) ואריוך דנפק לקטלא (דניאל ב' י"ד) נקראו שרי טבחים, ובארמית "רבי קטוליא" (עי' במיני תרגומא שהרבה לתמוה על הרא"ם ז"ל מה שהסתפק עצמו בדחיית ראיה אחת שהביא הרמב"ן ז"ל מפסוק "טבחת לא חמלת" ולא זכר הראיה השנית שהביא הרמב"ן מקרא "הכינו לבניו מטבח" (ישעיה י"ד כ"א), ועוד פסוקים רבים שמצינו לשון טביחה אצל אנשים, וסיים "ופליאה שנעלמו מעיני המזרחי" ולמעלה מזה תמה גם על הרמב"ן שברצותו להביא ראיה אל דברי רש"י, הרחיק עדותו מקרא דשמואל (ש"א ט' כ"ג כ"ד) ולא הביא ראיה מקרא דטבוח טבח (בראשית מ"ג ט"ז) "וטבחו" (שמות כ"א ל"ז) "שורף טבוח" (דברים כ"ח ל"א) אבל האמת עד לעצמו, שגם הרמב"ן גם המזרחי צדקו שניהם בדבריהם, כי הרמב"ן הביא ראיה לדברי רש"י מהשם "**טַבָּח**" המונח רק על שוחטי בהמות, ולא יכול להביא ראיה מהפעל "טבח" יען כי הוא הונח באמת ג"כ על הריגת האדם בבזיון כאחת הבהמות, והראיה כי בחפצו אח"כ לאמת את דעת אונקלוס, אמר "ומצינו לשון טביחה להריגת אנשים "הכינו לבניו מטבח כו'. וסיים "וראיה לדבר הכתוב בדניאל לאריוך רב טבחיא די מלכא די נפק לקטלא לחכימי בבל" כי על הכתובים הקודמים לא סמך עצמו להביא ראיה מהם, יען כי מהם אין ראיה באמת, באשר כי שם נמצא רק הפעל ולא השם "**טַבָּח**" ולכן גם המזרחי ז"ל ברצותו לאמת ולקיים את דברי רש"י ז"ל, לא שת לבו אל כל הראיות שהביא הרמב"ן, ואשר כל כתבי הקדש מלאו מהם, ובחדא מחתא מחתינהו, כי מלת "טביחה" כשבאה על הריגת אנשים, ענינה הריגתם בבזיון כאלו היו חיתו שדי ורק על הראיה האחת מן "אריוך רב טבחיא" ענה ואמר כי משם אין ראיה כי לשון ארמי לחוד ולה"ק לחוד.

פרק לח

פסוק ב

כנעני, **תגרא**. ת' כן משום כבודו של יהודה שנשא בת סוחר ולא בת כנעני, וכן "ולא יהיה עוד כנעני" (זכריה י"ד כ"א) ת' "ולא יהי עוד תגרא" וכן הוא בפסחים דף נ' ע"א ובב"ר (פ' פ"ה) "ברתא תגרא".

פסוק ה

והיה בכזיב, **והוה בכזיב**. ת' כזיב שם מקום, אף שלא מצאנו בכתבי הקדש אולי הוא "אכזיב" (יהושע י"ט כ"ט) או "**כֹּזְבָא**" (דה"א ד' כ"ב) ובב"ר (פ' פ"ה) "בכזבו, הפסקה, ד"א שם מקום" כצ"ל.

פסוק ט

כי לא לו יהיה הזרע, **ארי לא על שמה מתקרי זרעא**. עי' רמב"ן. ומה שהקשה על רש"י ק' יותר על הת"א, הלא אין מצות יבום לקרוא להבן הנולד בשם אחיו המת, ולעד"נ ברור שכוונת הת"א לא שיקרא הבן בשם אחיו, דא"כ היה לו לתרגם "כשום" רק כוונתו ע"ש ההצטרפות שיהיה כבנו". כמ"ש רז"ל לירש נכסי המת. וכן "על שם אחיהם יקראו בנחלתם" (לקמן מ"ח ו') ת' "על שום אחוהון" וכן "יקום על שם אחיו" (דברים כ"ה ו') ת' יקום "על שמא דאחוהי", ומשום כך הקשה הרמב"ן על רש"י ולא על הת"א, כי רש"י פי' שם שיטול נחלת המת בנחלתו, והכא פי' כת"א שהבן יקרא ע"ש המת ודו"ק.

פסוק יב

תמנתה, **לתמנת**. משמע שסובר ששם המקום היה "תמנת" ולא "תמנה" כמו שבא "מרתה" מן "מרה" אף שמצינו בתנ"ך "תמנה" וגם "תמנתה" וכן משמע מהנגינה ובשופטים י"ד א' ב' מצינו מלת "בתמנתה" מלעיל, ומזה נבין כי הה"א נוסף כמו **אַסְפָּתָא**, כי אלו היה שם המקום תמנתה" היה בא מלרע.

פסוק יג

עלה תמנתה, **סלק לתמנת**. ערש"י ונתה"ש מה שתרצו מדוע נאמר פה ל' עליה ובשמשון ל' ירידה. ובאמת אמרו חז"ל (סוטה י"א, ב"ר פ' פ"ה) כתיב חמיך עלה וכתיב וירד אמר ר"א שמשון שנתגנה בה וכו' (עיין במו"נ א' יו"ד) ור"ש ב"נ אמר ב' תמנאות היו, רבא אמר חדא תמנתה הוי דאתי מהאי גיסא כו' ר"ל כמ"ש רש"י (במדבר ל"ד י"ב) כל שהגבול הולך מצפון לדרום הוא יורד וכ"כ הראב"ע פסוק ב', ודעת הת"א כרבא. ועי' היטב.

פסוק יד

ותתעלף, **ואתקנת**. ל' סדור בגדים, ודלא כרש"י.

בפתח עינים, **בפרשות עֵינָיִן**. הוא כמ"ש רש"י בפתיחת עינים ולא שם מקום, כמ"ש רז"ל (סוטה דף י' ע"א)עינים צופית ובב"ר פ' פ"ה נשמטה דעת ר"א בפתחו של אברהם אבינו.

פסוק יח

ופתילך, **ושושפך**. ערמב"ן שכ' ואולי היה בידו סודר קטן אשר יעטוף בו קצת הראש לפעמים כו' והוא שת"א "שושיפא" ולא תמצא לאונקלוס בכל שמלה שבתורה שית' אותה שושיפא. אבל ל' כסות ומלבוש ת' בכולן מלבד "ופרשו השמלה" (דברים י"ב י"ז) שת' "ויפרשון שושיפא" לפי שהוא סודר הידוע בתלמוד כו' ועי' ובכתובות דף מ"ו) שהוא דעת ראב"י שאמר דברים ככתבן כו' " ע"ש עי' בלחם אבירים שכתב, ע"כ בא בל"י כלומר הדבר אשר אתם משפשף בהם אף כי בעברית הוא בלשון רבים" ולא ידעתי מי הגיד לו כי בעברית הוא בלשון רבים הלא אין יו"ד סימן הרבוי במלת "ופתילך" והסג"ל הבא בלשון הוא רק בעבור הפסק הנגינה. ואפשר שכוונתו משום שלקמן בפסוק כ"ה כתוב הפתילים בל"ר.

פסוק כט

מה פרצת עליך פרץ, **מה תקוף מני עלך למתקף**, ת' כאלו היה כתיב בעברית "מה פרץ פרצת עליך" ותקיף סגי הוא ת' של "פרץ" ועלך למתקף הוא ת' של "פרצת עליך", וכפירש"י, ולא כהנחת בעל הטעמים והראב"ע שהפסיקו "עליך פרץ" ר"ל סימן שתהיה גבור לעולם ע"ש.

פרק לט

פסוק יא

כהיום הוה, **ביומא הדין**. אפשר שצ"ל "כיומא" בכ"ף.

לעשות מלאכתו, **למבדק בכתבי חשבניה**. הוא כדעת רז"ל (סוטה ל"ו ע"ב) "ח"א מלאכתו ממש" ומשום שהיה יום אידם (כמ"ש יום חגם היה) שבטלו ממלאכתם עשה דברים קלים. ועי' במהרש"א בח"א מ"ש על רש"י, ובאמת כוונת רש"י כמ"ש ת"א פה. או אפשר מאחר שהעיד הכתוב "ויפקידהו על ביתו וגו' " וכאשר אמר הוא בעצמו "איננו גדול בבית הזה ממני" הנה היתה מלאכתו תמיד רק דברים קלים כאלה. או שכוונתו על יוסף שחשב עם קונהו.

פסוק טו

ויצא החוצה, **ונפק לשוקא**. לא ת' "לברא" כמו שת' "למה תעמד בחוץ" (לעיל כ"ד ל"א), מפני ששם הוא היפך הבית, ופה ת' להגדיל זכות יוסף שנס לשוק כדי להנצל ממנה.

פסוק כ

ויתנהו אל בית הסהר, בנוסחאות המדויקות **ומניה לבית אסירי**. וכן לקמן (פסוק כ"ב) "**ויתן**" ג"כ בנוסחאות מדויקות **ומני** וזה ראיה לדברי המדרש "יודע אנא דלית הוא מנך שנקי אתה אלא כדי להוציא מלבן של בריות", ולכן מנה אותו לראש.

פסוק כב

ואת כל אשר עשים שם הוא היה עשה, ויתכל די עבדין תמן על מימרה הוה מתעבד, עי' רמב"ן (שמות ל"ב ל"ה) שכתב ע"פ "על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן, כי אין דרך אונקלוס ליתן מעשה אחד לשנים.

פסוק כג

מאומה סרחן. הוא כמו "מאום" (דניאל א' ד') ועיין ברמב"ן, שכתב "בבית הסהר הידוע לשרי המלוכה" ומלת "רואה" ר"ל מבין במעשיו.

פרק מ

פסוק ה

כפתרון חלמו, כפושרן חלמא. הוא כמ"ש רש"י חלום הדומה לפתרון, ועי' בראב"ע.

פסוק י

עלתה נצה, אפקת לבלבין ואנצת נץ. מהרמב"ן משמע שכוונתו "עלתה מל' עלה תאנה" ונצה הוא פעל בפ"ע. ולענ"ד יש גם בזה ערבוב ב' פירושים. או "אפקת לבלבין" או "אניצת נץ" ובטעות הסופרים שחשבו שהוא פי' אחד הוסיפו ו' "ואנצת"

פסוק טו

בבור, בבית אסירי. לא ת' **בגובא**. משום שהיה שם משמר לשרים.

פסוק כ

יום הלדת, יום בית ולדא. משמע שסובר כמ"ש הראב"ע שהמלכה היתה הרה, ולכן ת' בפסוק שלפני זה" בעוד שלשת ימים, בסוף תלתא יומין" אך מלת "בית" קשה, ואפשר שהוא ט"ס וצ"ל "דאתיליד" וחסר "יומא" (ובחומשי הח' רוו"ה כתיב "יומא") גם אפשר שולדא הוא Valida שבל' ערבי הוא "**אֵם**" בכלל ואשת הסולטאן בפרט, ומצאתי בס' עו"א שגרס "איתוולדא" ולא נהירא חדא דהיה צ"ל "אתילדא" ביו"ד כלקמן (מ"א כ'). ועוד שחסרה מלת "יומא" ולכן נ"ל כמ"ש. ואל תתמה שת' "בית" ולא "בי" כי כן דרכו גם דרך חז"ל לו מרבות המשתה, בית האבל ולפעמים בו שבוע הבן.

פסוק כג

וישכחהו ואנשיה, ת' בלשון **אַפְעֵל**. אפשר לרמוז למ"ש בב"ר (פ' פ"ח) כל היום קושר קשרים ע"ש.

פרק מא

פסוק א

על היאר. על נהרא. ולקמן (שמות ז' כ') ת' "אריתהון", עי' ברמב"ן שכתב "הוצרך להבדיל ביניהם מפני שכתב שם על נהרותם על יאריהם וגו' ולדעתי כדברי אונקלוס

כן הוא, כי יאור ונהר לשון אחד ושניהם לשון אורה, וכן הגשם נקרא אור וכו', ואולי בעבור שהגשמים בסבת המאורות והנהרות יעשו מהם יתיחסו אל האורות" עכ"ל.

פסוק ג

אצל הפרות, לקבלהון דתורן. לעיל (ל"ט ט"ז י"ח) ת' מלת אצל "לות" גם ת' בל' "טר" כמו "אצל המזבח" ת' "בסטר מדבחא" (ויקרא ו' י"ג) ורבים דומיהם, וקבל הוא ת' "מול, נכח, נגד" אולי מפני שבבע"ח לא באה לומר "סטר" שלא שייך ליחש מצב איזם עצם בצד הבע"ח, יען כי בהיותו בעל תנועה תמידית, לא נוכל להגביל המקום בצדו, אף שמצינו מלת "סטר" נופלת גם על צדי הבע"ח, כמו "ולא תהפך מצדך אל צדך (יחזקאל ד' ח') ת' "ולא תתהפך מסטרך לסטרך" ואפשר כדעת בעל ספר לחם ושמלה, שהאחו לא היה על שפת היאר רק כנגדו, והראיה מאשר לא אמר בפרות הראשונות ג"כ על שפת היאר.

פסוק ח

חרטמי, חרשי. גם לקמן (דברים י"ח י') "ומכשף" ת' "וחרש" אפשר מפני שעושים מעשיהם בשתיקה כאלמים יקראו "חרשים".

פסוק ט

את חטאי, ית סרחני. לא ת' "חובי" (כלעיל י"ח כ') ששם לשמים, והכא רק לבריות ואף שמצאנו השם "חובא" גם לבריות (לעיל כ"ט) ובכמה מקומות בתלמוד "חבתי בשמירתו, חבתי בתשלומין, בעל חוב" ולעומת זה גם השם "סרחן" מצינו על החטאים שבין אדם למקום, כמו "נושא עון ופשע" (שמות ל"ד ז') שת' הירושלמי "לחובין ולסרחנין, וכן מצינו בש"ס (יומא דף פ"ו ע"ב) "משם אמר יכתב סרחני" בכל זאת רוב חובין לשמים, ורוב סורחנין לבריות. ועוד נוכל לומר כי לא היה חטא גמור שנמצא אח"כ נקי. רק "סרחן" בעלמא.

פסוק טז

בלעדי. לא מן חכמתי אלהן. כוונתו כמ"ש רש"י ורשב"ם דשתי מלות מרכבות הן "בַּלוּ־עָדַי" ר"ל לא אוכל ליחש אלי וחסרה מלת "רק" כמ"ש לעיל (י"ד כ"ד) וכן לבעל הטעמים שהפרידו באתנח, אבל לשאר מפרשים "בלעדי" מלה אחת היא ולעיל (י"ד כ"ד) ת' "בלעדי רק" בר או לחוד" וע"כ נ"ל כי ב' פירושים נתערבו פה בתרגום.

פסוק כ

הרקות, חסיכתא. ובפסוק שלפני זה ת' "דלות חסיכן" ורקות בשר ת' "וחסירן בשר" אפשר שבשביל ששם דבוק לבשר ת' "חסירי בשר" והכא דהוא נפרד ת', חסיכתא" ועי'

ערוך ערך "חסך" שכ' שהוא כמו בשי"ן שמאלית "חשך" שפירושו מניעה, וכן בת"י "חשיכתא" בשי"ן.

פסוק כה

עשֶׂה. עתיד למעבד, (וכ"ה לקמן פסוק כ"ח) אף שבכתוב הוא בל' בינוני, ת"א בל' עתיד, כמ"ש רש"י ע"פ הראה את פרעה לפי שהדבר מופלג ורחוק נופל בו לשון מראה.

פסוק ל

וכלה הרעב את הארץ, וישיצי כפנא ית עמא דארעא. אף שהרעב מונע גם את הארץ עצמה מצמוח ומעשות פרי, מ"מ הפעל "וכלה" נופל יותר על העם המתים ברעב.

פסוק לד

וחמש, ויזרזון. (כ"ה בספרים המדויקים בל"ר) אף שבכתוב נאמר בל"י, הסב הת"א את הפעל ללשון רבים בעבור היותו מוסב על הפקידים, ור"ל שהפקידים יעברו חלוצים ויאספו הבר בחזקה, ול' "חמש" הוא כמ"ש רש"י ושאר מפרשים שהוא "חגורי חומש" והוא מל' חמושים. ר"ל חגורי כלי זיין על הצלע החמישית. ובחומש הח" רוו"ה כתיב בתרגום "ויזרז" בל"י. והוא הנכון, כי נושא המשפט בפסוק הזה הוא פרעה.

פסוק לה

יד פרעה, ידא מהימני דפרעה. המה הממונים כמ"ש הרשב"ם, ובחומש רוו"ה "ידא דפרעה".

אכל בערים, עבורא בקירויא. מכאן נראה שהת"א איננו מחלק בין בר לאוכל, ואת שניהם ית' "עבור" דלא כמ"ש החכם רשד"ל בבה"ע שנת תקפ"ז.

פסוק לו

לפקדון לארץ, גניז לעמא דארעא. הת"א מאן לפרש לאסוף ולטמנו בקרקע, כי בקרקע תרקב התבואה, ועי' לקמן פסוק מ"ד ומ"ש הרמב"ן שם, וצ"ע.

פסוק לח

רוח אלהים, רוח נבואה מן קדם ה'. אף שרחוק הדבר שפרעה יאמין בנבואה מן השמים, תרגם כן מפני שהאלהים קדש.

פסוק מ

רק הכסא, לחוד כרסי מלכותא הדין. לא ידעתי למה הוסיף מלת "הדין"? ואולי מפני שמלת "כסא" באה בעברית בה"א הידיעה והמת' לא יכול לת' "כרסא" בא' בסוף המורה על הידיעה, באשר הוסיף מלת "מלכותא" והשם "כרסי" הוא נסמך והנסמך לא יבא בסי' הידיעה, כידוע למדקדקים, לכן הוסיף תחתיו מלת "הדין".

פסוק מב

רביד זהב, **מניכא דדהבא**. כמו המנוכא (דניאל ה' י"ז) אפשר שצ"ל "מנייקא" בקו"ף שגם בלשון יון הוא שרשרת וכמ"ש בערוך ערך מנייק ובאמת מצינו במס' תמיד דף ל"ב ע"א "שדי מניכא דדהבא על צואריהון" ובירושלמי שבת פ"ו "מהו מפיק בהדין מוניוקה" ומשמע כי היא היא.

פסוק מד

את ידו ואת רגלו, **ית ידה למיחד זין ויח רגלה למרכב על סוסיא**. פי' "למיחד זיו" לחגור חרב, ויב"ע שת' "למסור זין" כוונתו ג"כ למאסר משורש אסר או לחגור למלחמה.

פסוק מה

צפנת פענח, **גברא דמטמרן גליא ליה**. משמע שסובר שהוא ל' מצרית. ועי' ברשב"ם שכתב "צפנת פענח כתרגומו, ול' מצרי הוא כו' " והחכם געזעניוס הביא, שצפנת הוא "מציל" פענח הוא "דור" בלשון מצרית.

ויצא יוסף על ארץ מצרים, **ונפק יוסף שליט על ארעא דמצרים**. הוסיף מלת "שליט" כמ"ש המפרשים משום דכתיב "ויצא יוסף על" ש"מ שיצא בתכסיסי מלכות.

פסוק מז

לקמצים, **עיבורא לאוצרין**. כמ"ש רש"י קומץ על קומץ יד על יד היו אוצרים" והרמב"ן כתב "ות"א לאוצרין כי החפירות העשויין בארץ לאוצר או דברים אחרים יקראו קמצים כו' " ומ"ש בעל נתה"ש שהת"א שמר הטעם ולא המלות, ואפשר במה שהוסיף מלת "עבורא" מה שלא נמצא בכתוב.

פסוק נא

ואת כל בית אבי. **ויח כל בית אבא**. ת' "אבא" בלא כנוי (אפשר שלדעתו קאי על **הָעִנִי שֶׁשִּׁפַּח** ד' את העוני שהיה לי מבית אבא) ובאמת השם "אבא" יבא תמיד בארמית במקום שיבא בעברית בכנוי המד"ב לזכר, כמו "ויאמר אבי" (לעיל כ"ז י"ח) ת' "ואמר אבא" יקום אבי "יקום אבא" (שם שם ל"א) וכן בכמה מקומות.

פסוק נו

את כל אשר בהם, **ית כל אוצריא די בהון עיבורא**. מרש"י משמע שבת"א שלפניו לא היתם מלת "אוצריא" ועי' ברמב"ן.

פרק מב

פסוק א

כי יש שבר, **ארי אית עבור מזדבן**, הוסיף מלת "מזדבן" להטעים הענין, כי איזו תועלת להם אם לא היו יכולים לקנות, ולכן נקרא "שבר" מל' שברו ואכלו" (ישעיה נ"ה א')

ומזה "לשבר, המשביר" או נוכל לומר כי יש כאן ערבוב ב' פירושים, הא' הוא "עבור" והב' הוא "מזדבן".
למה תתראו, למה תתחזון. ר"ל למה תראו עצמיכם כאלו אתם שבעים כפירש"י.

פסוק ה
ויבאו בני ישראל לשבר בתוך הבאים, ואתו בני ישראל למזבן עבורא בגו עליא. עמ"ש לעיל (כ"ז ה') ההבדל שבין אתא לעאל, ופה ת' בשני הפעלים, אפשר לנועם הלשון. או כמ"ש (במ"ר צ"א) שהיו מטמינים ובני יעקב שהיו כבר במצרים באו עם אותם שבאו מארצות אחרות.

פסוק ז
ויתנכר אליהם, וחשיב מה דמלל עמהון. לא ידעתי למה לא ת' כפשוטו שהשתנה להם כמו שת' והיא מתנכרה (מ"א י"ד ה') "והיא משתניא" אי "ואתחשיב להון כחלוני" כמו שת' בכ"מ מלות "נכרי וזר" (וכאשר ת' הירושלמי "ואתעביד ביניהון כחלונאי") ולכאורה אמינא כמו שאמר בנה"ש שפי' כמו "ויתנכל" בל', וכמו שת' "ויתנכלו אתו להמיתו" (לעיל ל"ז י"ח) "וחשיבו עלוהי למקטלה", וכן "להתנכל בעבדיו [תהלים ק"ה כ"ה] תי' "לחשבא בישן על עבדוהי", ומה בת' "וחשיב" פירושו שחשב מה לדבר עליהם עלילות מדה כנגד מדה; ואל תתמה על מה שפה נקשר למלת "אל" ושם למלת "את" כי כבר פי' רש"י גם שם "אותו" כמו "אליו" כמו שת"א "עלוהי" אבל זה דוחק ולכן נראה פשוט שכוונתו כמ"ש רש"י שחשב להיות כנכרי בדברו אליהם. היינו שידבר אליהם קשות נגד טבעו, ואולי כי הכפיל (בפסוק שאח"ז) "ויכר יוסף את אחיו והם לא הכרוהו" ר"ל שהכיר בם שהם לא הכירוהו.

פסוק יח
את האלהים אני ירא, מן קדם ה' אנא דחל. עי' לקמן בפ' "ותיראן המילדות" (שמות א' כ"א) שת' ג"כ "מן קדם".

פסוק כא
אשמים אנחנו, חיבין אנחנא. ובפ' שאח"ז נכונה הגי' "לא תחטאון" ולא "לא תחובון" וכן "וחטאתי לאבי" (לקמן מ"ד ל"ב) ת' "ואהי חטי לאבא" (ועי' מה שהעירונו לעיל מ"א ט') ודע שפה חשבו ג' סבות אשר היו ראויות לעורר רחמיהם עליהם הא' "אחינו" (וצריכין היינו לרחם עליו מצד חוב קרבת האחוה)הב' "אשר ראינו צרת נפשו" (ומן היושר היה כי אנשים כשרים כמונו, הבט אל עמל לא נוכל) "הג', בהתחננו אלינו" (ומחויבים היינו להעתר לתחנוניו)

פסוק כה
ויצא לבם, **ונפק מדע לבהון**. הוא דרך מליצה כאלו היה כתיב "ותצא חכמת לבבם".

פסוק לו
יוסף איננו ושמעון איננו, **יוסף ליתוהי ושמעון לא הוה הכא**. כ"ה בספרים המדויקים, ולא ת' "שמעון ליתוהי" משום דלדעתו כבר מת יוסף ולא רצה להשוות שניהם, לכך שנה בתרגומו. והגי' הזאת נראה יותר מגי' "ליתוהי" כי היאך היה מיאש את שמעון כיוסף? ומלבד זה אינו מן הראוי שיפתח פיו לשטן. ולולא מאנתי לברוא חדשות, כי עתה הגהתי "ושמעון ליתוהי הכא" כי "לא הוה" היא ל' עבר, ואינו הת' של "איננו".

פסוק לז
תמית, **תמית**. בכל מיתה בידי אדם ת' "קטל" ופה ת' "תמות" והוא מיתה בידי שמים, אפשר שפי' כהרמב"ן שראובן נדר ונדב ואמר "אתה ה' תמיתם כו' " וזה מוכרח כי מי פתי יחשוב שיעקב ימית בני בניו?

פרק מג

פסוק ב
כאשר כלו, **כד שיציאו**. כן גרס רש"י. ועמ"ש לעיל כ"ד י"ט על ההבדל שבין פסק לשיצי.

פסוק ג
הָעֵד הַעֵד. **אסהדא אסהיד**. הוא כמ"ש רש"י שהוא ל' התראה, שסתם התראה היא בפני עדים, ושרשו "עוד".

פסוק י
לולא, **אלולא פון**. כמו אלו פון (במדבר כ"ב כ"ט) ובאיזה תרגומים היא תיבה אחת. כמו "לולי כעס אויב" (דברים ל"א כ"ב) ומה שת' התמהמנהו "בדא אתעכבנא" הוא רק להטעים הענין.

פסוק יא
אפוא, **הוא**. ובנוסחאות המדויקות **הכא**, מזה נראה שהת"א מחלק בין אפוא בא' בסוף, לאיפה בה"א בסוף, שלעיל (ל"ז ט"ז) ת' **איכא**, ודלא כרש"י שכללם יחד.

פסוק יב
וכסף משנה, **וכספא על חד תרין**. הוא דלא כהראב"ע שפי' משנה הוא השני, ורק כפרש"י "פי שנים כראשון".

פסוק יד
ושלח לכם, **ויפטר לכון**. מוסב על שמעון שיפטרהו מבית האסורים, וכמ"ש רש"י.

פסוק טו

לקחו בידם ואת בנימין, **נסיבו בידיהון ודברו ית בנימן**. היא כמ"ש רש"י לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בל' ארמית.

פסוק יז

בצהרים בשירותא. ר"ל אכילת הצהרים, ושירותא הוא מל' "בוצע" כמו שמצינו בש"ס (ברכות ל"ט ב') "בצע אכולא שירותא" ע"ש בפרש"י ותחלת הוראת הפעל "שרי" בל' ארמית היא מל' התחלה, כמו שת"א (לקמן מ"ט ט') "שלטון יהא בשרויא" וכן "אתה החלות" את שרית, וכ"ה בתלמוד בכמה מקומות.

פסוק יח

להתגלל עלינו, **לאתרברבא עלנא**. ערש"י שפי' מל' גלת הזהב, ועי' לקמן (במדב' ט"ז י"ג)שת' השתרר, אתרברב".

ולהתנפל ולאסתקפא. ערש"י, ואפשר שצ"ל **ולאתעקפא** בע' מל' "עקיפין".

ולקחת, **ולמקני**. לא ידעתי כוונתו, כי למה יקנה אותם?

פסוק כג

מטמון, **סימן**. ר"ל אוצרות בל"ר, וכן ומטמני מסתרים" (ישעיה מ"ה ג') ת' "וסימן דמטמרן" ועי' ערוך ערך סם ב', ובחומשי הח' רוו"ה כתוב, סימא בל'

פסוק ל

ויבא החדרה, **ועאל לאדרון בית משכבא**. עי' במס' מנחות דף ל"ג שאכסדרה נקראת אידרינא וכן בשופטים ג' כ"ד "בחדר המקרה" ת' "באדרין בית קייטא" ומדכתיב "החדרה" בה"א הידיעה בתחלתה ש"מ שהוא החדר הפנימי הידוע, או שיש גם פה ערבוב ב' פירושים, הא' הוא "לאדרון" והב' הוא "בית משכבא" ואפשר שמלות "בית משכבא" נכתבו בצדו לפרש מלת "אדרון" ובטעות הכניסוהו המדפיסים בפנים.

פסוק לא

ויתאפק, **ואתחסין**, עמ"ש (לקמן מ"ה א') והוא ל' חוסן וחוזק כמ"ש רש"י.

פסוק לב

כי תועבה הוא למצרים, **ארי בעירא דמצראי דחלין ליה עבראי אכלין**. ר"ל בהמה שמצרים עובדין לה, ולקמן (מ"ו ל"ד) "תועבת מצרים" ת' "מרחקן" וכמ"ש בהקדמה כוללת שלא גנה בעיניהם את הע"ז שעבדו, וכן הוא בשמות (ח' כ"ב) וערש"י פה ולקמן מ"ו ל"ד ובשמות ט' כ"ב ושם פירש"י ב' פירושים.

פסוק לד

וישכרו עמו, **וחויאו עמה**. הוא טעות דמוכח, וצ"ל **ורויאו עמה**, וכ"ה בחומשי רוו"ה.

פרק מד

פסוק ג
הבקר אור, **צפרא נהר**. סובר שהוא פעל כמ"ש בגמ' (פסחים דף ג') ואף שם הדר ביה במסקנא, ע"ש.

פסוק ה
נחש ינחש בו, **בדקא מבדק ביה**. בכל התורה ת' כעברי "נחש" כמו "לא נחש ביעקב" (במדבר כ"ט) רק הכא ת' "בדקא" ובלבן (לעיל ל' כ"ז) ת' "נסיתי"? נראה שחשש לכבוד יוסף הצדיק שיאמר על עצמו שינחש, לכן ת' "בדק" כמו שמצינו בתלמוד (חולין צ"ה ע"ב) "רב בדק במברא" וגם לבן לא נחש, רק נסה את יעקב, וזה מותר לא לבד לבן נח אפי' לישראל, דבית תינוק ואשה אין בהן משום דרכי האמורי, אפילו להראב"ד בפ"א מ"ה עכו"ם. ונראה שהמת' סובר כהרמב"ן שהשם "נחש" הוא מן "חש" שממהר לדעת עתידות, ולבן ויוסף בדקו ונסו מה שעבר "כבר".

פסוק ח
ואיך נגנב מבית אדוניך כסף או זהב, **ואכדין נגנוב מבית רבונך מנין דכסף או מנין דדהב**. הוסיף מלת "**מָנִין**" שהם כלים, כמו "כלי מלחמתו" (דברים א' ע"א) מתורגם "מאני קרביה" והאל"ף מאני חסר. וכוונתם "ואיך נגנוב את הגביע שהוא כלי כסף ועשו ק"ו", וזה אחד מהק"ו שבתורה.

פסוק י
גם עתה, **אף כען**. ר"ל שמה שאמרתם הן כסף כו' כן הוא, ואתם תהיו נקיים ר"ל תשארו נקיים כמו שהייתם מקודם לכן, ולכן אשר ימצא אתו יהיה לי עבד.

פסוק כב
לא יוכל, **לא יכול**, במשנה תורה ת' "לא תוכל, לית לך רשו" משום ששם הוא מצוה שצוה הקב"ה אבל הכא הוא כפשוטו שרשאי אבל הוא נגד היושר לעזבו.
ומת, **ומית**. לכאורה משמע שקאי על יעקב, כי הפסוק "כי אין הנער ומת" מוכיח ששב על אביו, אבל הת"א שת' לעיל (מ"ב ל"ח) "אתון, מותא" משמע שיהודה מקיים דברי אביו. וכתיב"ע ששב על בנימין וכרש"י.

פסוק ל
ונפשו קשורה בנפשו, **ונפשה חביבא ליה כנפשה**. ר"ל נפש יעקב.

פרק מה

פסוק א
להתאפק לכל הנצבים עליו, **לאתחסנא לכל דקימין עלוהי**. כ' הרמב"ן שהוא ל' חוזק, שהיו אנשים רבים אשר חלו פניו לרחם על בנימין, ולא יכול להתחזק עליהם, והקשה

בעל מיני חרגומא הלא לעיל (מ"ג ל"א) ת' ג"כ "ואתחסן" ומדוע לא פי' שם ג"כ, ובאמת לא קשה מידי ששם נראה מעצמו שפירושו התחזק על התפעלות נפשו, אבל בפסוק זה כתיב "להתאפק לכל הנצבים עליו" ע"כ פירש כי כל הנצבים עליו הפילו תחנתם לפניו ולא יכול להתחזק עליהם.

פסוק ג

העוד אבי חי, העד כען אבא קים, וכ"ה לקמן ופסוק כ"ח) עוד יוסף בני חי, "עד כען יוסף ברי קים" אולה בפסוק כ"ו "עוד יוסף" ת' "עוד כען" בוי"ו וט"ס הוא וצ"ל "עד כען" בלא וי"ו, וראיתי בכ"י שת' שם "עוד" בוי"ו בלי "כען".

פסוק ה

למחיה, לקימא לפניכם קדמיכון. שמעתי מאחי הרב הצדיק מו"ה גבריאל זצללה"ה לפרש הוא כמ"ש חז"ל (ברכות נ"ה ע"א) ג' קורא הקב"ה בעצמו רעב ושובע ופרנס על הצבור, וזהו לפניכם, שובע. כי למחיה שלחני ד' וגו', ורעב כי זה שנתים וגו'.

פסוק ו

חריש וקציר, זרועא וחצדא, בת"י **דלא רדיין** . אפשר שהוא כמ"ש בס' לחם ושמלה שהוא תלוי בחלוף המקומות שהזכירו בגמרא בין אתרא דזרעי והדר כרבי ובין אתרא דכרבי והדר זרעי, ולכן קוראו הבבלי זרועא והירושלמי רדיא, ועי' לעיל (ח' כ"ב) ע"ע זרע וקציר, ששם ת' גם הירושלמי "זרועא".

פסוק יב

כי פי המדבר אליכם, ארי כלישנכון אנא ממלל עמכון. (כ"ה בנוסחאות המדויקות) הוא כדעת רז"ל בב"ר שדבר אליהם בלה"ק (וכ"כ הרמב"ן כי פי המדבר אליכם בלה"ק בלי מליץ. זהו דעת המפרשים, והוא ת' אונקלוס. ויתכן שאמר להם רק לאמתלא ולפיוס כי איננה ראיה שידבר אדם אחר במצרים בלה"ק; כי על דעתי הוא שפת כנען ורבים במצרים יודעים אותו כי קרוב הוא כו' או שר"ל בטבע ורגילות הלשון הניכר בין כל משפחה ומשפחה, והוא היותר נכון לדעתי, והראיה שלא ת" "בלישנכון" כ"א "כלישנכון" ר"ל דומה מכל צד ללשונכם, ולכך אינו ראיה מאחרים שבאו מארץ כנען שהיו מדברים לה"ק. אבל לא היו יודעים דרכי הלשון המדובר בינם לבינם.

פסוק כב

חליפות שמלות. אצטלון דלבושין, ר"ל מחליפות ויקרות כמו אצטלא בתלמוד ונגזר ממלה רומית Stola ואפשר ששתי נוסחאות הן הא' "אצטלא" והב' "לבושין" וד' דלבושין הוא נוסף בטעות.

פסוק כג

ומזון, וזודין. ערש"י שפי' לפתן, ולכאורה קשה, הלא לעיל (פסוק כ"א) ת' "צדה" שהוא שם כולל לכל מיני מזון ומחיה "זוודין" (וכן "וגם צדה לא עשו להם" [שמות י"ב ל"ט] ת' "זוודין לאעבדו להון" "צידה ברך אברך" [תהלים קל"ב ט"ו] ת' "זוודה מברכא אברך") ופה פי' זוודין על מזון אחד פרטי, ולכן נראה שמלות "כתרגומו" ברש"י מוסבות רק על מה שת' "בר ולחם, עבור ולחם" ובמלת "לפתן" נטה מדעת הת"א. לפי שהיה קשה לו הלא כבר כתיב "בר ולחם" ומהו "מזון"? ולכן פי' "לפתן" הנצרך ללחם. וכ"ה בב"ר פ' צ"ד. ודע שמ"ש שם "א"ר יאשיה בנדרים הולכין אחר שיחת ב"א", הוא ט"ס וצ"ל "אחר לשון תורה" וכ"ה כירושלמי ריש ע' הנודר "הנודר מן המזון אינו מותר רק מים ומלח דכל דבר נקרא מזון" ופליג על ר"י שסובר שבנדרים הולכין אתר ל' או שיחת ב"א.

פסוק כד

וַיְשַׁלַּח וְשַׁלַּח. הת"א מחלק כמו העברי בין שלח כשבא בקל לכשבא בפועל, שהפועל מורה על חוזק הפעולה לשלח לזמן רב, או נתינת רשות ללכת או לשון לויה.

אל תרגזו, לא תתנצון. ר"ל לא תריבו ע"ד מכירתי.

פסוק כו

ויפג לבו, והוו מְלַיָּא פַּיָּנָן על לבה. לדעת רש"י הוא מל' מפיג ומחליף. ויותר נכון שצ"ל מנוקד "פיגין" שפי' בארמית כמו "סכינים" עי' ערוך ערך פגיון (ויתאים היטב עם סוף הפסוק "כי לא האמין להם".

פסוק כז

ותחי רוח יעקב אביהם, ושרת רוח נבואה (מן קדם ה') לות יעקב אבוהון. ערמב"ן שכתב, ואונקלוס תרגם רוח נבואה בעבור שהדבר אמת הוסיף זה "ודרש כן במלת רוח שלא אמר ויחי יעקב אביהם ועשאו מענין רוח ה' אלהים דבר עלי, וכן דרשו רז"ל בתנחומא שלא גלה הקב"ה ליעקב ששתפו הקב"ה עמהם, ואחר הודע יוסף לאחיו שרתה רוה"ק עליו כמקדם". ובעל מיני תרגומא הוסיף ע"ז עוד, כי ממה שאמר יעקב "אלכה וארא בטרם אמות" ולא היה מתירא שמא ימות בדרך קודם שיראה אותו, לכן תרגם שע"פ הנבואה אמר זה כו' " ואפשר שלמד ממלת "אביהם" יען כי מקודם לזה היה לו טינא בלבבו עליהם, ועכשיו היה אביהם כמקדם.

פסוק כח

רב, סגי לי חדוא. מרש"י משמע שפי' יש לי הרבה שמחה לצפות להבא, ואפשר שכוונתו למ"ש הרשב"ם, יש לי די שמתה בידעי שהוא חי ואין לי צורך להתגלות למה שאירע בזמן העבר במכירתו.

פרק מו

פסוק ד

אנכי ארד, אנא אחות. עי' במורה שתמה בזה על המת' שת' "אנא איחות" ולא "אתגלי" כדרכו להרחיק ההגשמה בכ"מ, ועי' ברמב"ן שתמה על הרמב"ם איך מלאו לבו לחשוב שלמען הרחיק ההגשמה ית' "אתגלי" למה יברח מיחש אליו ית' התנועה או השמועה, ולא יברח מיחש אליו דבור ואמירה וקריאה, שבכלם ית' "ומליל" ואמר וקרא" ולזאת סתר פירושו ובנה לו בנין לעצמו בדברי המת', ואנכי כבר הארכתי בהקדמה כוללת, שכל "וירד" או "ארדה" אף במקומות שבתרגום שלנו לא נמצא "אתגלי" נמצא כן בכ"י בבית עקד הספרים British Museum ורק זה לבדו ת' גם שם "איחות" אולי רומז למה שאמרו רז"ל (מגילה כ"ט) בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה שבכ"מ שגלו שכינה עמהם, גלו למצרים שכינה עמהם כו' " ואפשר לומר שהמת' בחר בדרשה הזאת משום כפילת הכנוי "אנכי ארד" ואין להקשות מן "ואנכי אהיה עם פיך" (שמות ד' ב') שת' "ומימרי" ולא חש לכפילת הכנוי, כי שם הביא באמת הרמב"ן נוסחא אחרת "ואנא אהי עם פומך" ולכן "אנכי עמך" (לעיל כ"ח ט"ו) ששם בא רק בכנוי אחד, ת' "מימרי בסעדך".

פסוק י

בן הכנענית, בר כנעניתא. אף שלעיל (ל"ח ב') ביהודה ת' "כנעני תגרא" באשר חשש לכבוד בני יעקב שלא נפרש כי נשאו כנעניות, אפשר הכא הוכרח לת' כפשוטו משום שהתורה גלתה בפירוש בהבדילה אותו ביתוד מיתר אחיו. ועוד שהמסתור לא ניתן בארץ הקדם בידי הנשים וכן אמרו רז"ל, והובא ברש"י (לקמן נ' י'), וישאו אותו בניו ולא בני בניו שכך צום, אל ישאו מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען.

פסוק כ

כהן און. רבא דאון. באסנת ויתרו משום כבודו של יוסף הצדיק ומרע"ה ת' "רבא" ובמלכי צדק מלך שלם, משום כבוד ה' ת' "משמש", ובכהני מצרים ת' "כומריא" והוא מל' נכמרו רחמיו במקרא, ובתלמוד מכמרא בישרא, בעבור שמחממין ומיגעין א"ע בעבודתם. ולדעת אחרים מקורו מל' סוריא וענינו "חשך" והושאל אל הכומרים העושים במחשך מעשיהם.

פסוק כא

לערים, מקרי לקרי. משמע שמפרש כבעל הטעמים שמקצה איננו שב על הערים, רק שב על העביר (ועי' בנחה"ש ובס' תל"ע סי' שנ"ו בהוראת המ"ם).

פסוק כב

כי חק, **ארי חלקא**. ולקמן פסוק כ"ו ת' "לחק, לגזרא" מדכתיב הכא "ואכלו את חקם".

פסוק כג

ובני דן חשים, **ובני דן חשים**. ת' כבעברית ולא כדרשת רז"ל (ב"ב קמ"ה) משום דבמסקנא לא קיימא הכי, ואפ"ה ת' "בני" ולא כתורתו של ר"מ, או משום דבני בנים ה"ה כבנים, או כמ"ש הראב"ע שבן אחר היה לו.

פסוק כד

והיה בתבואות, **ויהי באעולי עללתא**. ר"ל בהביא התבואה, ות בל"י כדרכו. וכמו שת' לקמן (ויקרא כ"ה ט"ז).

פסוק כו

הבאה. **דעלו**, (בנוסחאות מדויקות) ערש"י שחלק בין. הבאה שהוראתו ל' עבר, ובין הבאה שהוראתו ל' הוה, ובת' מדויק ראיתי שפה ת' "עלא" ובפ' שאח"ז עלו".

פסוק כט

וירא אליו, **ואתגלי ליה**. (כ"ה בנוסחאות מדויקות) עי' ברמב"ן, ומפני שת' "ואתגלי" ולא "ואתחזי" או "ואשתמודע" ש"מ שסבר שהיתה ראייה רוחנית, אם משום שעיניו היו כבדות מזוקן, או שקרא ק"ש (ועי' בפסוק שאח"ז).

פסוק ל

אמותה הפעם, **אלו אנא מאית זימנא הדא מנחם אנא**. לא ת' כפשוטו שרוצה עתה למות (שלא רצה לומר שיעקב יפתח פיו לשטן) ולא כמדרשו שקרא ק"ש בקבלת עול מלכות שמים כמ"ש ר"ע (ברכות ס"א) "עכשיו שבאה לידי כו'", רק ת' כפשוטו, אם אמות הייתי מתנחם כי לראותך רגע אחד חי עולה לי לכמה שנים.

פסוק לד

כי תועבת מצרים כל רעה צאן, **ארי מרחקין מצראי כל רעי ענא** [או מרתקא דמצרים] ובכ"י "ארי בעירא דמצראי דחלין לה כל רעי ענא" ולעיל (מ"ג ל"ב) תרגם כן וכ"מ מרש"י שהיה לפניו כן הני' בת"א. ושמעתי בשם בעל הכתב והקבלה זללה"ה, כי "תועבה" במקומות כאלה הוא תקון הלשון לגנאי אצל ע"ז, ולעיל (שם שם)היה צ"ל "כי **יִרְאָה** היא למצרים" וגם פה היה צ"ל "כי כבוד מצרים כל רעה צאן" יען כי באשר עבדו לצאן היו מכבדים את כל רועה צאן השומר אותה מכל נזק ופגע, וכן "הן נזבח את תועבת מצרים" [שמות ח' כ"ב] הוא כמו "הן נזבח את אלהי מצרים" ודפח"ח. ולפ"ז תכון היטב הנוסחא הראשונה בת' "ארי מרחקין" ג"כ בתקון הלשון ור"ל מגדלים מנשאים ומקדישים. ועמ"ש בהקדמה שדרך אונקלוס שלא לבזות ע"ז ונגד פניהם כבוד. אבל יותר

נראה להיודע את קורות מצרים, כי רועי הצאן היו מבוזים בעיני מצרים מפני שלא נהגו כבוד ליראתם. וזהו כוונתה הת' "ארי מרחקין".

פרק מח

פסוק ד
לקהל עמים. **לכנשת שבטין**. עמ"ש לעיל כ"ח ה'.

פסוק ט
בזה, הכא. משום שיעקב הבדיל בין הבנים הנולדים קודם בואו לשיולדו אחרי כן, ע"כ אמר "בני אינון דיהב ה' לי הכא" ועי' רמב"ן.

פסוק יד
שכל את ידיו כי מנשה הבכור, אחכמינון לידוהי ארי מגשה בוכרא. לא כמו שפי' בעל העקידה כמו "סכל" בסמ"ך, רק מל' שכל וחכמה, שלא אמר להם להחליף מקומותיהם שם היה העדר הכבוד למנשה שהיה הבכור, ולזה תרגם "ארי מנשה בוכרא".

פסוק יט
מלא הגוים, שליטין בעממיא. ר"ל שלא יתערבו ח"ו בגוים, רק ישלטו וימלכו עליהם. ואולי הוציא זאת מנקוד **מְלֹא** המורה על הדבר העקרי הממלא את רוחב הכלי, ועי' בהראב"ע על פסוק "אם יתן לי בלק מלא ביתו". והבן.

פסוק כב
שכם אחד, חולק חד. אף שלא ת' שכם ממש שם עיר כעי' הראשון שברש"י לא ת' "בחרבו" כמשמעו, משום שלא מצינו ביעקב ששלף מעודו חרבו, וברכת "על חרבך תחיה" היתה רק לעשו. לכן ת' "בצלותי ובבעותי" ומרש"י משמע שג' חכמתי ותפלתי, ובב"ר פ' צ"ז איתא במצות ובמעשים טובים. ועי' ברבינו בחיי שפי' כי כוונת התרגום היא "חרב" הוא התפלה המגינה על האדם כחרב ביד הגבור, כמ"ש וחרב פיפיות בידם. וכמ"ש רז"ל, ובקשתי היא מל' בקשה.

פרק מט

פסוק ב
ושמעו אל ישראל אביכם, וקבילו אולפן מן ישראל אבוכון. הוסיף מלת "אולפן" באשר לא צוה להם יעקב שום דבר לשמור ולעשות. ורק למדם מוסר, ות' "מוסר לא לקחו, אולפן לא קבילו" (הר"ר יהודה בעהאק בתוס' מלואים לס' לחם ושמלה).

פסוק ג
כחי וראשית אוני. חילי וריש תקפי. הוא כמו שת' לקמן (דבריה כ"א י"ז) "כי הוא ראשית אונו" ריש תוקפה.

יתר שאת ויתר עז, לך הוה חזי למיתב תלתא חולקין בכירותא כהונתא ומלכותא. ר"ל לך היה ראוי ליקח ג' יתרונות בכורה שיש לה פי שנים, כהונה כמ"ש רש"י שאת לשון נשיאות כפים, ועוז היינו מלכות. כמו ויתן עוז למלכו וכמ"ש רז"ל "אין עוז אלא מלכות" וכ"ה בב"ר פ' צ"ח, עכשיו שחטאת נתנה הבכורה ליוסף והכהונה ללוי והמלכות ליהודה. אבל פרש"י משמע שפי' לא כהת"א והמ"ר, וכוונתו. "יתר שאת ויתר עז" יתרון היה לך בשאת שהיא הכהונה ע"ש נשיאת כפים, ויתרון היה לך בעוז שהיא המלוכה, ר"ל גם בכהונה גם במלכות היה מגיע לך ע"פ הדין פי שנים יען כי בכור אתה כמו שאמר מקודם "חילי וריש תוקפי".

פסוק ד

פחז כמים אל תותר, על דאזלתא לקבל אפך הא כמיא ברם לא אהניתא חולק יתיר לא תסב. ר"ל בעבור שהלכת לקראת כעסך אשר כמים לכן לא תהנה וחלק יתרון לא תקח, וראיתי בבכורי העתים בשם החכם מהר"י ייטלס שהגיה "אבך" בבי"ת ר"ל "נגד אבוך" וזהו טעות, כי "לקבל" לא יורה בכל מקום על ההתנגדות, כ"א גם על קרבת המקום והמצב אם גשמי או מוסרי, והת"א פי' כפשוטו שמהרת לקראת אפך וכעסך כמים לתבוע עלבון אמך כמו שדרשו רז"ל. ואפא הוא תרגום מלת "פנים" בעברית, המורה לפעמים על פנים נזעמים, כמו "ופניה לא היו לה עוד".

ברם לא אהניתא חולק יתיר לא תסב, הלשון מוקשה מאד, מה כוונתו? אבל לא נהנית, לכן לא תקח חלק גדול? ולכן נ"ל שהמלות "ברם לא אהניתא" הם תרגום "אל תותר" ור"ל לכן לא תהיה נהנה מן היתרון שראוי לך ובא פה. "אהניתא" עבר במקום עתיד. ומלות "חולק יתיר לא תסב" הן מלות הבאות להסביר הענין היטב. ואולי המלות "חולק יתיר לא תסב" היא נוסחא אחרת.

כי עלית משכבי אביך, ארי סלקתא בית משכבי אביך, לא ת' "אדרין בית משכבא" כמו שת' (לעיל מ"ג ל') כי הלשון "עלית" איננו נופל ע"ז.

אז חללת יצועי עלה, בכן אחלתא לשווי ברי סלקתא. שוויא הוא יצועי, עי' ערוך ערך שווי, וכן "וישתחו המלך על המשכב (מ"א א' מ"ז) ת' "על שוויא" אמרו בלבבכם על משכבכם (תהלים ד' ה') ת' "על שווייכון" וכדומה הרבה.

ברי סלקתא. לכאורה אמרתי שהוא ט"ס וצ"ל "כד סלקתא" ויותר נכון לומר כי משנוי מלת "עלה" שהיא לנסתר ממלות "אל תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת" שהן לנכח נראה כאלו פנה יעקב את עצמו ליתר בניו, ואמר "עלה" ! אמת, כי עלה וחלל יצועי

אביו, אבל הת"א ברצותו להסביר. הדבר כפל כאלו היה כתוב "בני עלית" ! ות' "ברי סלקתא" ! ועי' ברמב"ן.

פסוק ה

שמעון ולוי אחים, **שמעון ולוי אחין גַּבְרִין גְּבָרִין**, המליץ אחים בהיותם בעצה ובגבורה אחת ר"ל אנשים גבורים, ואפשר **גַּבְרִין גְּבָרִין** הוא נ"א והוא ג"כ פירושו של אחים.

כלי חמס מכרותיהם, **בארע תותבותהון עבדו גבורא**, הוא כפרש"י "מכורותיהם מל' מכורותיך" (יחזקאל ט"ז) ר"ל ב? שגרו בה את"כ עשו חמס ואף שהשה "חמס" מתורגם תמיד "חטופא" או "חטופין" (לעיל ו' י"א י"ג תהלים ע"ב י"ד משלי כ"ו ו') ת' הכא "גבורא" לתקון הלשון דרך כבוד כלפי שבטי יה.

פסוק ו

בסודם אל תבא נפשי, **ברדהון לא הות נפשי**. ר"ל בעצתם לאנשי שכם לא היתה נפשי ופי' תבא" שבעברית, עתיד במקום עבר.

בקהלם אל תחד כבודי, **באתכנשיהון למהך לא נחתית מן יקרי**, ר"ל בהתאספם ללכת לא ירדתי מכבודי. ויש סוברים שט"ס הוא וצ"ל "באתכנשהון לכרך" אבל באמת אין צורך לזה, כי כוונתו לא לבד שלא הייתי בעצתם להרוג, אף בהתאספם ללכת שמה ר"ל לשכם לא תחד כבודי, וממלת. "נתתית" **שָׁעַר** המפקפק שהיה לפניו הנוסח "תרד" ברי"ש אבל גם לזה אין שום צורך, כי נוכל לומר שגם הוא סבר ששרשו "אחד" או "יחד" (כדעת בעל נתה"ש) וכוונתו שכבודו לא ירד וישרה עמהם ביחד או פי' "תחד" כמו "**תֵּחַת**" בחלוף דטלנ"ת, והוא מן "נחת" שהוראתו גם בארמית, גם בעברית "ירידה" כמו "ותנחת עלי ידך (תהלים ל"ח ג') ומה שהוסיף מלת "מן" אפשר שכוון לתקן שלא תקשה קושית המפרשים הלא "כבוד" הוא לשון זכר, ולמה בא עליו הפעל "תתד" בל"נ, לכן הוסיף מלת "מן" לבל יהי השם "כבוד" נושא המשפט כ"א שם הצדדי.

כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור, **ארי ברגזהון קטלו קטול וברעותהון תרעו שור סנאה**, "תרעו" שרשו "תרע" הוא ת'. "רצץ, נתק, נחץ" **שור סנאה**. באיזה תרגומים הנוסחא "סנאה" בג', ור"ל שור גדול שיוסף נמשל לשור שנאמר בכור שורו הדר לו, והנה אף שיב"ע ורש"י פירשו כן, מ"מ הוא דחוק מאד, האחת כי אונקלוס ית' תמיד "תורא" ולא "שור" והשנית, לא נדע איזו רעה עשו הם בפרט ליוסף? ולכן נראה שיותר נכונה הגי' שלנו "שור סנאה" ר"ל חומת השונא, כמ"ש הרמב"ן שהוא תרגום של בנות צעדה עלי שור כי מצינו כמה פעמים בארמית ובתלמוד "שור" בטעם "חומה" כמו (ערכין ל"ב ב') "חומה ולא שור אגר וכ"כ הראב"ע "וכבר בארתי בס' המאזנים כי החולם והשורק יתחלפו זה בזה" ומשום ששכם היתה עיר מוקפת חומה אמר שעקרו ורצצו עיר גדולה

המוקפת חומה, ויותר נכון שסנאה הוא נ"א ופי' "שור" הוא כמו ותבט עיני בשורי וכוונתו שעקרו השונא וכמ"ש הרמב"ן, ובתוס' מלואים לס' לחם ושמלה כתב, שלכך ת' "סנאה" משום דמלת "ארור" שבפ' שאח"ז היא מחמש המקראות שאין להם הכרע (כמ"ש חז"ל ביומא נ"ב ופרש"י שם "עקרו שור של ארור, או ארור אפם) וזה דחוק דא"כ למה לא ת' "שור ליטא" כדרכו לת' "ארור" בל' לווט"?

פסוק ז

ארור אפם כי עז, ליט רגזהון ארי תקיף. אף שלדעת חז"ל הוא מהמקראות שאין להם הכרע כמ"ש בפסוק הקודם, הלך המת' אחרי פשט הכתוב.

פסוק ח

יהודה אתה יודוך אחיך, יהודה את אודיתא ולא בהיתתא בך יודון אחוך. ר"ל הודות ולא בושת כי גם "הבישותה" (תהלים י"ג ו') ת' "בהתתא" הוספות מלות "אודיתא ולא בהיתתא" הן כמ"ש רש"י ע"פ מטרף בני עלית "שהודה צדקה ממני" ומה שהוצרך להוסיף אולי מפני שהיה קשה בעיניו כפילת מלת הגוף עם אותיות הגוף [וכמ"ש למעלה מ"ו ד] שנתחבטו בם המפרשים, ע"כ הוסיף הפעלים האלה בכדי שתוסב מלת הגוף עליהם וב' "בך" לכאורה קשה, שיותר טוב היה לו לומר "לך יודון אחך" וראיתי בתוס' (מכות י"א ב') "ומתרגמינן את הודית כך יודוך אחיך" ולכאורה הוא פלא שלא נמצא כן בתרגומים שלנו, וכן הקשה שם מהרי"ב בהגהותיו, ולכן נראה שלפניהם היתה הגי' "כך" או "כן" ופירושו כמו שאתה הודית כך בא ראובן והודה. ולפי הפשט לא נצטרך להגיה התרגום, כי מצאנו ההודיה נקשרת בב' בארמית "ושמך לעולם נודה סלה" (תהלים מ"ד ט') ת' "בשמך ה' נודה לעלמין".

ידך בערף איביך, ידך תתקף על בעלי דבבך, יתבדרון סנאך, יהון מחזרין קדל קדמך. ג' פירושים מעורבים פה. הא' הוא "ידך תתקף על בעלי דבבך" ר"ל ידך תחזק על אויביך, הב' הוא "יתבדרון סנאך" ר"ל יפוצו אויביך, הג' "הוא סנאך יהון מחזרין קדל קדמך" ר"ל אויביך יפנו ערף לפניך, ומלה אחת "סנאך חסרה בדפוס באשמת המגיהים שלא ירדו לכוונתו.

ישתחוו לך בני אביך ויהון מקדמין למשאל בשלמך בני אבוך, ר"ל אחיך יבאו לשאול לך לשלום, בס' לחם ושמלה דחק א"ע לפרש מדוע לא ת' "ויסגדון ככל לשון השתחויה? ול"נ שהוא כמ"ש רש"י בראש פסוק זה" לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה נסוג לאחוריו וקראו יעקב בדברי רצוי, אף כאן לא ת' אונקלוס "יסגדון" שהוא דרך עבדות, מה שלא היה בכוונת יעקב לבלי יסוגו יתר האחים לאחוריהם. וכוונתו שבשוב יהודה ממלחמה ידרשו אחיו בשלומו ויברכוהו.

פסוק ט

גור אריה יהודה. שלטון יהי בשרויא ובסופא יתרבא מלכא מדבית יהודה. ר"ל בתחלתו יהיה רק הרודה והשליט משבט יהודה, והוא דוד, ולבסוף יגדל למלך והוא מלך המשיח שאליו נקוה, ופי' כוונת הכתוב, מתחלה גור ואח"כ אריה.

מטרף בני עלית, ארי מדין קטלא ברי נפשך סליקתא. ברי, היא מלת הקריאה. ושעורו, מדיני נפשות אתה בני ! את נפשך הצלת, ר"ל אתה יהודה סלקת את עצמך מטרף של יוסף ותמר (וע' בחזקוני) והחדוש על הרשב"ם שהתלונן על המפרש זאת במכירת יוסף שלא ידע פשוטו, והעלים עין מהת"א שגם הוא מפרש כן.

כרע רבץ כאריה וכלביא, ינוח ישרי בתקוף כאריה וכליתא. ר"ל כאשר לא יחתו האריה והלביא מהמון רועים ככה רובץ יהודה בחזקו.

מי יקימנו, ולית מלכו דיזדעזעיניה. ר"ל אין מלך שיוכל להניעו ממקומו (וכבר העירונו ועוד נעיר בכמה מקומות כי המת' יבחר תמיד בהחלטת השלילה תמורת שאלת החיוב בעברית, ובאמת ראה זה מצאתי כי גם העברי ישמש שניהם במקום אחד בהיות בשניהם כוונה אחת, מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי (מ"א י"ב ט"ז) וע' לקמן (במדבר כ"ד ט') כרע שכב וגו' שתרגם כמו פה רק במקום "ולית מלכא" ת' "דלית" בד', אבל בכ"י נמצא שם "ולית דיק ימינה".

פסוק י

לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו, לא יעדי עבד שולטן מדבית יהודה וספרא מבני בנוהי עד עלמא. ר"ל לא יסור שליט מבית יהודה וסופר מבני בניו עד עולם. מה שת' "מחוקק" ספרא, ולא "מלכא" כפשוטו שהוא נותן חקים לעמו, משום שהיה קשה לו, הלא המלך הראשון היה משבט בנימין, ועוד שעד עתה הננו מפוזרים ומפורדים ובין העמים, לכן פי' שמשבט יהודה לא יסור, פעם מלכים, ופעם סופרים וחכמים אשר בידם להפיץ תורה וחכמה, עד בוא משיח צדקנו. וע"ד הנבואה הזאת בכלל הטיף בני בן חכם ה"ה הרב מו"ה נפתלי הירש אדלר הכהן נ"י דברי חן בדרשותיו המכונות בשם "נפתולי אלהים" הנדפסות בשנת תרכ"ט, יקרא המעיין וימצא נחת וזהו כוונת רש"י "מדוד ואילך" ות' "מבין רגליו מבני בנוהי" בל' נקיה, והוסיף "עד עלמא" כאמונתנו שהתורה לא תהי מחולפת ולא תהי תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו וכמ"ש בהקדמה כוללת.

עד כי יבא שילה, עד דייתי משיחא דדילה היא מלכותא. אפשר שהוא ערבוב ב' פירושים, הפי' הא' "שילה" הוא משיח (כמאמרם במס' סנהדרין צ"ח ב' שילה שמו), והפי' הב' הוא כמו **שַׁי לוֹ**, וכן בתרגום סורית "מן דדילה הי" וע' בילקוט רמז ק"ס. אבל מרש"י משמע שהוא פי' א'. והרחיב לבאר שהמלוכה תהיה שלו.

ולו יקהת עמים, וְלֹה ישתמעון עממיא. הוא כפירוש הראב"ע "אליו ישמעו עמים למה שיצוה עליהם" ויקהת הוא משמעת, וכן "ותבוז ליקהת אם" (משלי ל' י"ז) פי' למשמעת האם, ועי' יומא כ"ו ואימא מיהודה ובתוס' שם.

פסוק יא

אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו, יסחר ישראל לקרתה עמא יבנון היכלה, יהון צדיקיא סחור סחור לה ועבדי אוריתא באולפן עמה. לפי דברי רש"י הפי' הא' הוא המלך המשיח "יסחר ישראל" - שהם גפן - "לקרתה" - שהיא ירושלים - והוא כמו "יש לאל ידי" שפירושו כמו "יש אל לידי" והה"א מן "עירה" הוא במקום ו' הכנוי "ועמא יבנון היכלה" עמא, הוא תרגום של "שרקה" ויבנון הוא ת' של "בני" "היכלה" הוא ת' של "אתונו" כמו שער האיתון (ע' באור נתה"ש במדבר כ"ד י"ז), והפי' הב' הוא "יהון צדיקיא" הוא ת' של גפן "סחור סחור לה" הוא ת' של "עירה (כי עיר וקיר שוים בהוראותיהם) פי' הצדיקים יסבבו את המשיח או יאסור את הצדיקים סביבו כמ"ש בב"ר פ' צ"ח ורבנן אמרי אני "נאסר לגפן" ע"ש "ועבדי אוריתא באולפן עמה" ר"ל ומקימי התורה ילמדו ממנו, והוא ת' של "ולשרקה בני אתנו" וכפירש"י, בני אתנו ע"ש רוכבי אתנות צחורות, ושורקה הוא שם נרדף לגפן, והוא ג"כ משל על מלך המשיח.

כבס ביין לבשו ובדם ענבים סותה. יהא ארגון טב לבושוהי כסותה מילא מילא צבע זהורין וצבעונין. "יהא ארגון טב לבישוהי" הוא ת' של כבס ביין לבושו "כסותה מילא מילא צבע זהורי וצבעונין" הוא ת' של ובדם ענבים סותה. ר"ל לבושו יהיה מארגמן טוב וכסותו צמר רך צבוע צבעים מזהירים ותיבת מילא השני הוא ט"ס. ובכ"י מצאתי **מילָא מילַת** השני בתי"ו לבסוף מילא או מילת הוא צמר רך כמו "משקל ב' סלעים מילת" (שבת י' ע"א) ואפשר שהכפל בא להורות המשובח שבמילת כמו קדש קדשים.

פסוק יב

חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב, יסמקון טורוהי בכרמוהי יטופין נעווהי בחמר יחורן בקעתה בעבור ובעדרי ענא. "יסמקון טורוהי בכרמוהי" ר"ל יתאדמו ההרים מכרמיהם, הוא ת' חכלילי עינים מיין, והרים הוא ת' של עינים כפרש"י שמשם צופים למרחוק והוא פי' א', והפי' הב' "יטופון נעווהי בחמר" ר"ל היקבים יטיפו יין, ועינים הוא פי' מעינות וקלוח היקבים כפרש"י, (והמ' של "מיין" הוא תמורת ב', כנודע חלופם למדקדקים ובפרט באותיות בכל"ם) "יחורן בקעתה" הוא ת' של "ולבן שנים" ושנים הוא כמו שני הסלעים ע"פ פרש"י "בעבור ובעדרי ענא" הוא ת' מחלב והוא ממליצת ועמקים יעטפו בר.

פסוק יג

והוא לחוף אנית, והוא יכבש מחוזין בספינן וטוב ימא ייכול. ת' טעם המלות, והוסיף במליצתו שאחרי כבשו המחוזות אשר על הים עוד יאכל מפרים וישבע מטובם, או הם ב' פירושים.

פסוק יד

יששכר חמר גרם, יששכר עתיר בנכסין. ר"ל עשיר עושר רב כחמור הנושא משא כבד.

פסוק טו

וירא מְנֻחָה כי טוב, וחזא חֶלקא ארי טב. הוא כמו "זאת מנוחתי" (תהלים קל"ב י"ד) וכוונתו על מנוחה ארציות ושמימיות כמו שתייב"ע נייחא דעלמא דאתי, ואולי נוכל לומר כי לדעת הת"א מנוחה ונחלה נרדפות הן בהוראותיהן כמו "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה", (דברים י"ב ט').

ויט שכמו לסבל, ויכבש מחוזי עממיא וישיצי ית דיריהון, ר"ל יכבוש גבולו עמים ויורש את יושביהם הוא כפירש"י ויט שכמו לסבול מלחמות. או שכוונתו ויט שכם שונאיו לסבול את אשר נטל עליהם, ויתאים יותר עם סוף הפסוק שגם לפרש"י קאי ויהי על האויב.

ויהי למס עבד, ודאשתארין בהון יהון להּ פלחין ומסקי מסין. ר"ל והנשארים בהם יהיו לו לעבדים ולתת לו מס.

פסוק טז

דן ידין עמו, מדבית דן יתבחר ויקום גברא ביומוהי יתפרק עמה. ר"ל מבית דן יִבָּחֵר איש (שמשון) אשר יציל את עמו, ונראה שכוונתו ג"כ כפירש"י "ידין" ינקום נקמתם.

כאחד שבטי ישראל, ובשנוהי ינוחן כחדא שבטיא דישראל. ת' כמו שהיה כתוב **כְּאֶחָד** בנפרד. ר"ל בשניו (של שמשון) יתנו שבטי ישראל שכם אחד ולב אחד.

פסוק יז

יהי דן נחש עלי דדך שפיפן עלי ארח, יהא גברא דיתבחר ויקום מדבית דן אימתה תתרמי על עממיא ומתתה תתקף בפלשתאי כחוי חורמן ישרי על ארחא וכפתנא יכמון על שבילא. ב' פירושים הם, הא' שמר הטעם ולא המלות, ופי' שיהיה כנחש - המפיל אימה - על הגויה, וכשפיפון - נותן חתיתו בפלשתים, והפי' הב' שמר גם המלות כנחש צפעוני החונה על הדרך וכפתן האורב בשבילא, והוסיף הפעלים "ישרי, יכמון" רק להטעים המליצה, וחוי תורמן הוא כפרש"י שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו. והתמה על המת' בתהלים, שבפ' "כמו פתן חרש" [נ"ח ה'] ת' "היך חורמנא תרשא" ובפ' "על שחל ופתן תדרך" [צ"א י"ג] ת' "על גור בר אריון ופתנא תבעון".

הנשך עקבי סוס ויפל רכבו אחור, יקטל גברי משרית פלשתאי פרשין עם רגלאין יעקר סוסון ורתיכין וימגר רוכביהן לאחורא. ר"ל ממית אנשי מחנה פלשתים רוכבי סוס והלכי רגל, יעקר סוס ופרשיו ויפול רוכביו אחור. פה פי' ג"כ כ' פירושים, הא' הוא "יקטל גברי משרית פלשתאי פרשין עם רגלאין" השומר רק הטעם ולא המלות. ולדעתי הוא רומז ג"כ למ"ש בשמשון "ויך אותה שוק על ירך" [שופטים ט"ו ח'] וכפרש"י והת' שם "פרשין עם רגלאין" והפי' הב' הוא השומר גם המלות "יעקר סוסון ורתיכן" (והוסיף מלת ורתיכין לתפארת הלשון, מה שאינו בתיב"ע) "וימגר רוכביהון לאחורא" (ופי' "ויפל" כמו "ויפול" שהוא פעל יוצא)

פסוק יט

גד גדוד יגודנו, מדבית גד משרית מזיגין כד יעברון ית ירדנא קדם אחיהון לקרבא. ר"ל מבית גד יהיו מחנות חלוצי צבא בעת שיעברו הירדן לפני אחיהם למלחמה ומה שת' "מדבית גד" הוא כמ"ש רש"י הפי' של יגודנו יגוד ממנו.

והוא יגד עקב, ובנכסין סגיאין יתובון לארעהון, ר"ל ובנכסים רבים ישובו לארצם, ופי' מלת "עקב" כמו עקבותיך לא נודעו וכפרש"י.

פסוק כ

והוא יתן מעדני מלך והוא מרביא בתפנוקי מלכין, ת' מלת "יתן" יתגדל, אולי כוונתו לת' הפעל "יתן" כמו "אל תתני פוגת לך" [איכה ב' י"ח]

פסוק כא

נפתלי אילה שלחה, נפתלי בארע טבא יתרבי עדבה ואחסנתה תהי מעבדא פירין. הם ג"כ ב' פירושים, הפי' הא' הוא "בארע טבא יתרמי עדבה" ר"ל חבלו וגורלו יפלו בארץ נעימה, והפי' הב' הוא "אחסנתה תהי מעבדא פירין" וכוונתו כפרש"י אחוזתו קלה לבשל פירותיה" (והוי"ו של "ואחסנתה" הוא ט"ס).

הנתן אמרי שפר, יהון מודן ומברכין עליהון. הוא תרגום השומר את טעם המלות העבריות "הנתן אמרי שפר" ר"ל אמרי נועם להודות ולהלל.

פסוק כב

בן פרת יוסף בן פרת עלי עין, ברי דיסגי יוסף ברי דיתברך כגופן דנצב על עינא דמיא. ת' "ברי דיסגי יוסף" הוא כמ"ש רש"י פירושו לפריה ורביה. ולא אדע מה הטעים יותר המליצה בתרגמו "ברי" בכנוי, ולא "ברא" בלא כנוי כבעברית, ואולי צ"ל "ברי דאסגי יוסף" וכוונתו בני אשר הנני מגדיל בתתי לו הבכורה, כמו שסיים אח"כ "תרין שבטין יפקון מבנוהי" דיתברך כגפן דנצב על עינא דמיא ר"ל המתברך כגפן השתול על עין המים. ואף שגפן ית' כבעברית ל' נקבה (לעיל מ' יו"ד) אפשר שגופנא הוא ל"נ וגפן ל"ז.

בנות צעדה עלי שור, **תרין שבטין יפקון מבנוהי יקבלון חולקא ואחסנתא**. ר"ל אפרים ומנשה שהיו להם שני חלקים חלק הבכור שהוא חולקא וחלק פשוט בהוא אחסנתא, וכמ"ש הרמב"ן לעיל מ"ח ו', ות' הכוונה ולא המלות.

פסוק כג

וימררהו ורבו, **ואתמרמרו יתה**. במדרש מלים של הד"ר לעווי הביא ב' נוסחאות, ושתיהן שונות מהנוסח הזה (אשר עליו יקשה איך בא יחס הפעול אחר האתפעל) "ואתמרמרו עמה" או "ואמררו יתה" ובכ"י שלי "ומררו עמה".

וישטמהו בעלי חצים, **ונקמוהו ואעיקו לה גֲּבְרִין גְּבָרִין בעלי פלגותא**. לפי דברי ב"ס לחם ושמלה הוא ב' פירושים. הפי' הא' הוא **גֲּבְרִין** גברין" ול' "חץ" המורה על הגבורה, והפי' הב' הוא "בעלי פלגותא מל' "מחצה" ועוד נראה לו להגיה "פלגוסא" בס', שהוא ת' של "מטרה" (כי באמת תתיחש גבורת המורה בחצים רק אל קלעו אל המטרה מבלי החטיא) ולדעתי הוא פלגותא כמו משפט שת' פליג דינא. ורש"י פה ובמדבר כ"ד ח' גרם תחת בעלי פלוגתא, מרי פלוגתא.

פסוק כד

ותשב באיתן קשתו, **ותבת בהון נביאותה על דקים אורייתא בסתרא ושוי תוקפא לרוחצנה**, ע"פ פרש"י המלות "על דקים אוריתא בסתרא" הן תוספות, ומלות "ותבת בהון נביאותה" הן כלן הת' "ותשב" ות' "**וַתֵּשֶׁב**" כאלו היה כתוב "**וַתָּשָׁב**" מנחי הע' כידוע שנחי הע' וחסרי הפ"א נרדפות הן לפעמים "ושוי תוקפא לרוחצנה" הוא ת' "באיתן קשתו", ור"ל ותשב עליהם נבואתו - הם החלומות שחלם להם - בשביל שאיתנו של הקב"ה היה לו לקשת ולמבטח. ולולא דבריו הקדושים הייתי אומר כי ב' פירושים הם "ותבת בהון נביאותה" הוא פי' א' "ושוי תוקפא לרוחצנה" הוא פי' ב'.

ויפזו זרעי ידיו, **בכן יתרמא דהב על דרעוהי ואחסין מלכותא ותקוף**. ויפזו לדעתו כמו "ויפצו" הם ג"כ ב' פירושים, הפי' הא' הוא "יתרמא דהב על דרעוהי" ע"פ פשוטו ר"ל אז יושלך זהב על זרועו, והפי' הב' הוא "ואחסין מלכותא ותקוף" וינחיל מלכות וגבורה (ואולי מלת "ותקוף" קאי על שלמטה, ור"ל "ותקוף דא הות לה כו' ").

אבן ישראל, **אבהן ובנין זרעא דישראל**. לפי פרש"י הוא פי' אחד, ולדעתי הם ב' פירושים, הפי' הא' הוא "אבהן ובנין" ע"פ נוטריקין כפרש"י, והפי' הב' הוא זרעא דישראל ע"פ פשוטו אבן ישראל" כמו משפחת ישראל כי "משפחה" ית' כמה פעמים "זרעא".

פסוק כו

ברכות אביך גברו על ברכות הורי עד תאות גבעות עולם, ברכתא דאבוך יתוספן על ברכתא דילי בריכו אבהתי דחמידו להן רכרביא דמן עלמא. ערש"י, ולולי דבריו הקדושים הייתי אומר ששב על ישמעאל ועשו שחמדו הגדולים, וכמ"ש לעיל י"ז כ' והרביתי אתו במאד מאד וזהו גבעות עולם.

נזיר אחיו, פרישא דאחוהי, הוא כמו נזיר. כמ"ש בב"ר פ' צ"ח "נזיר ממש היה" ע"ש.

פסוק כז

בנימין זאב יטרף, בנימין בארעה תשרי שכינתא באחסנתה יתבני מקדשא, הם ב' פירושים, הפי' הא' הוא "בארעה תשרי שכינתא" והפי' הב' "באחסנתה יתבני מקדשא" והנה בזבחים (נ"ד ע"א) פליגי רב ולוי, רב מתרגם באחסנתיה יתבני מדבחא ולוי מתרגם באחסנתיה יתבני מקדשא, ורש"י שם (מ"ג ע"ב) ד"ה טורף, כתב שנתנבא יעקב עליו בבקר יאכל עד באחסנתיה תתבני מדבחא, והמעיין יראה שרש"י מוכרח לומר מדבחא לבאר שלא היה מחלקו של בנימין יסוד בבנינו (ע"ש פרק ה' משנה ד' בהרע"ב ותוי"ט) ואל תדמה שלפני רב ולוי היו ב' נוסחאות שונות בת"א, כי באמת לא מצינו רק נוסחא אחת "מקדשא" רק שהמה תרגמו כל אחד לפי שיטתו, ואונקלוס ת' "מקדשא" להיותו כולל אולם והיכל וק"ק כמבואר שם וביומא י"ב ע"א.

בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל, בצפרא ובפניא יהון מקרבין כהניא קרבנא ובעדן רמשא יהון מפלגין מותר חולקהון משאר קודשיא, "בצפרא ובפניא" הוא ת' "בבקר" דפניא הוא אחר חצות וקאי על התמיד של בין הערבים, ותשיב כל היום כבקר כדמוכח בש"ס (מס' זבחים דף י"א) ופניא היינו ביו הערבים (ע' שבת דף ל"ג ע"ב) "ובעדן רמשא יהון מפלגין מותר חולקהון משאר קודשיא" הוא ת' "ולערב יחלק שלל" והנה המזבח נמשל לזאב, כמ"ש בב"ר פ' צ"ט "ר"פ פתר קריא במזבח מה הזאב הזה חוטף כך היה המזבח חוטף את הקרבנות, בבקר יאכל עד, את הכבש האחד תעשה בבקר, ולערב יחלק שלל ואת הכבש השני תעשה בין הערבים" אבל עדיין קשה למה לא ת' גם הוא "ולערב" על תמיד של בין הערבים. ואפשר שמלת "יאכל" משל על אכילת המזבח ומלת "יחלק" מורה על חלוקת המתנות. עי"ל שגם כוונתו היא שמלת "ולערב" מוסבה על הקודם, וקאי על התמיד של בין הערבים, ומלות "בעדן רמשא" הן הוספות שהוסיף להטעים הענין כי זמן אכילת הקרבנות הוא כל הלילה מן התורה אבל הנגינה מתנגדת לפי זה וצ"ע עוד.

פרק נ

פסוק טז
ויצוו אל יוסף, ופקידו לות יוסף, ערש"י ולכן ת' "לות" כמו שת' שם (שמות ו' י"ג) "ויצום אל בני ישראל, ופקדנון לות בני ישראל".

פסוק יט
כי התחת אלהים אני, ארי דחלא דה' אנא. יש סוברים שהיתה לפניו הנוסחא בעברית "חתת" וח"ו לומר כן. אבל הוא כפשוטו תחת אלהים ר"ל במקומו. וכי מלאך אני או שר ה' שנפלתם לפני ושבידי להרע לכם. וע' רבינו בחיי, ומדרך המת' למנוע התמיהה או השאלה. וע' בהקדמת הרמב"ן ז"ל, ומה שכתבנו לעיל כמה פעמים. ומה שלא ת' "דחלא מן קדם ה' " כמו שת' (לקמן שמות א' י"ז) "ותיראן המילדות את האלהים" ודחילו חיתא מן קדם ה', משום שלא ישוה הפעל "דחל" להשם "דחלא" והשם ית' חמיד בלא מלות "מן קדם" כמו לעיל (כ' י"א).

פסוק כה
וישבע יוסף, ואומי יוסף, הנפעל ת' בל' "קום" וההפעיל בל' "אומי" ועמ"ש לקמן, ומצינו ג"כ ההפעיל בל' "קום" (לעיל כ"ד ג').

פסוק כו
ויישם, ושמוהי, משמע שסובר כדעת ר' יונה שהוא כמו "ויושם".

שמות

פרק א

פסוק ה
ויוסף היה, יוסף די הוה. הוא כמ"ש הראב"י שגם יוסף היה בתוך חשבון ע' נפש. [ובכ"י ויוסף הוה]

פסוק ח
אשר לא ידע את יוסף, דלא מקים גזרת יוסף. הוא כמ"ש רש"י בפי' הב' "עשה עצמו כאילו לא ידע".

פסוק יא
שרי מסים, שלטונין מבאשין. ת' "שלטונין" ולא "רבני" כמו "שרי אלפים" (לקמן י"ח כ"א) משום שהכא היו נוגשים ושוטרים. שת' "שלטונין" ופי' מסים מל' "מאס" ולא ידעתי למה הוציאו ממשמעותו? ואולי משום שלא מצינו מלת "מס" בכתבי הקדש בל' רבים, ולא מצינו ג"כ שלקח מהם ממון להנאת עצמם כמ"ש "למען ענתו".

פסוק טו

למילדות העבריות, חיתא יהודיתא. מדלא ת' "חיתא דיהודיתא" משמע קצת דלא רי"א שמצריות היו, ומה שמקשים המפרשים מדוע בכל ס' בראשית ת' "עברי, עבראה" ומס' שמות ולהלאה ת' "יהודאי" ורק "עבד עברי" (לקמן כ"א ב') ת' "בר ישראל" "אחיך העברי או העבריה" (דברים ט"ו י"ב) ת' ג"כ "אחוך בר ישראל או בת ישראל"? לענ"ד פשוטו של דבר כך הוא, כי אחרי שהתחילה התורה לקרוא אותם בשם חדש "בני ישראל" (בראשית ל"ב ל"ג נ' כ"ה, לעיל פסוק א') לא יכול לתרגם עוד "עברא" כי אז ישתתפו עמהם גם בני ישמעאל ובני קטורה שגם הם מעבר הנהר, ולכן קראם "יהודאי" על שם יהודה המסמנם ומציינם יותר, כי גם שאר השבטים נקראו יהודים כמו "ביהודי אחיהו איש" (ירמיה ל"ד ט') וכן "כי הגיד להם אשר הוא יהודי" (אסתר ג' ד') אף שמרדכי היה משבט בנימין, רק בעבד עברי להוציאו מדעת איזה מפרשים (וע' בהראב"ע תחלת פ' משפטים) ת' "בר ישראל" ולדעתי מוכח מזה ג"כ שהת"א נכתב לא לבד בזמן בית שני שרק שבט יהודה חזר אלא סמוך לחרבן בית שני, וכמ"ש בהקדמה כוללת. ולכן נקראו אז כל העברים בשם "יהודים" וממנו נגזר גם הפעל "מתיהדים" (אסתר ח' י"ז) ועמ"ש הגאון מוהר"צ חיות ז"ל במאמרו אגרת בקורת ע"ז. וכבר מצינו בת' ירושלמי ע"פ "יהודה אתה יודוך אחיך" (בראשית מ"ט ח') ויתקרון יהודאין על שמך").

פסוק יז

אליהן, עמהון, אפשר כיוון לדרשת רז"ל (שמות רבה פ' א') "להן לא נאמר אלא אליהן מלמד וכו'".

פסוק יט

חיות הנה, חכימין. פי' בקיאין בידיעת טבעי הנשים, גם המליצו חז"ל. כי איזהו חכם הרואה את הנולד ! ולכן נקראה המילדת בלה"ק "חיה".

פסוק כא

להם, להון. שב על הילדים ל"ז ולא על המילדות וכדרז"ל בתי כהונה וכו'.

פסוק כב

כל הבן הילוד היארה תשליכוהו, כל ברא דיתיליד ליהודאי בנהרא תרמונה. הנה ממה שהוסיף מלת "ליהודאי" שהיא נגד סוגית הש"ס (סוטה דף י"ב) "ג' גזירות גזר, בתחלה "אם בן הוא והמתן אותו" ואח"כ "היארה תשליכוהו" ולבסוף אף על עמו גזר" ורק כמ"ש במדרש רבה (שמות פ' א') שלא רצו לקבל ממנו הגזירה האחרונה, בידעם שבן מצרי לא יגאל אותם. נראה שסובר שהגזרה השניה היתה שלא המילדות בלבד תמיתנה את ילדי היהודים, רק כי כל עמו מחויבים להשליכם ליאור, וכן נראה פשט הכתוב, כי

לפי דרשת התלמוד היה צריך לכתוב מתחלה "כל הבן הילוד" ואח"כ "לכל עמו" כמו שנדחקה מהרש"א בח"א שם ע"ז וכאשר יחייב גם השכל הישר כי לא יבער ויכסל שום מלך לגזור גזירות המעוררות את כל עמו נגדו, ולכן ת' כפי הפשט שכל עמו יעזרוהו ולכן הגידה בת פרעה במצאה נער בכה בתבה שטה על פני המים "מילדי העברים זה"? ובפרט לפי דרשת חז"ל בשמות רבה פ' א' שמלך חדש, שהורידוהו מכסאו, לא יעורר את עמו נגדו, ואפשר שדרשת רז"ל בסוטה הוא למ"ד שהיה חדש ממש, אשר לא חש על תרעומת עמו. ודרשות חלוקות הנה.

פרק ב

פסוק ה

בת פרעה, **בת פרעה**. ולא ת' "ברתא" כיב"ע וכדרכו בכמה מקומות? והיה מתחלה חשבתי שסובר ששמה הפרטי היה "בת פרעה" כמו "בתיה" "בת שבע" אבל ראיתי בנוסחא של רוו"ה, שדרכו לת' "בת" ולא "ברת" כלעיל פסוק א' ת' "בת לוי" ולא "ברתא דלוי" וכן לעיל (בראשית ל"ד י"ט) "בבת יעקב" וכן "בת ענה בת צבעון. וחשבתי שבנפרד יתו' "ברת" ובנסמך "בת" אבל אחרי החפוש מצאתי, כי גם זה איננו כלל "והנראה בעיני, כי השם "ברת" הוא השם "בר" בתוספת תיו מורה לנקבה. והשם "בר" הוא התרגום של השם "בן" בלה"ק, אשר תחלת הוראתו היא על הענף היוצא מהעץ. והושאל את"כ גם על הבנים. בהיותם כענפים היוצאים מגזע הוריהם. ולכן בהמקומות שלא יקפיד המתרגם אם גם יטעה הקורא לחשוב כי לא בתו ממש היא, רק נכדו או אחת מהיוצאות מחלציו, ית' "ברתא" אולם במקומות אשר יאבה להורות כי היא בתו ממש, ית' "בנת" או "בת" ופה ג"כ כוונתו להורות, איך יסכל, הקב"ה דעת מתקוממי בניו, כי ע"י "בת פרעה" הגוזר גזרותיו להשמיד כל בן זכר מהיהודים, הוקם **עָל** המושיע את ישראל, ע"כ ת' "בת פרעה" וההשערה הזאת תהי' לנו לעזר בכמה מקומות. ואין פה המקום להאריך בזה:

ותשלח את אמתה, **ואושיטת ית אמתה**. מדת' "ואישיטת" שהוא ל' שליחות יד כלעיל (בראשית י"ט יו"ד) "וישלחו האנשים את ידם" שת' "ואושיטו גבריא ית ידיהון" נראה שכוונת המת' היא לא כפרש"י ורק כדרשת רז"ל "זרועה" כי מדת האמה נגזרת גם כן בעברית מזרוע האדם וכ"ה גם בארמית (וכ"כ בס' לחם ושמלה).

פסוק ט

הוליכי, **אובילי**, כ"ה בכ"י ולא כנ"א "הא ליכי".

פסוק יב

כי אין איש, **ארי לית אנש**, כ"ה בכ"י, ולא כנ"א "גברא.

פסוק יז

ויגרשום. וטרדונון. בכל ל' גרוש ת' "תרך" שהוא גרוש תמידי, אבל הכא שהיה רק לפי שעה, ת' "טרד" וכפי הנראה רק אונקלוס לבדו בחר לו את ההבדל הזה, אבל הת' ירושלמי ת' גם "ויגרש את האדם" [בראשית ג' כ"ד] "וטרד ית אדם" גרש האמה הזאת [שם כ"א י'] "טרוד ית אמתא" כלה גרש יגרש אתכם [לקמן י"א א'] "מיטרד יטרד יתכון" והם כלם גירושים תמידים לא לפי שעה.

פסוק כג

וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבדה, ומית מלכא דמצרים ואתאנחו בני ישראל מן פלחנא דהוה קשי עליהון שמעתי מאחי הרב הגאון הצדיק מוה' גבריאל אדלר זצ"ל שהיה אב"ד בק"ק מירינגן ואברדארף שפי' מפני שהיה נמוס מצרים שמלך אכזר ועריץ אשר לא היה בכח העם להתיצב נגדו בשצף קצף בעודו בחיים היה נדון אחרי מותו, שלא היה נקבר בכבוד וכתרו נוטל ממטתו, ונקרא משפט אחר המות. וכאשר ראו ב"י כי מלך מצרים מת ונקבר בכבוד ואות הוא כי רוח העם נוחה מהנהגותיו לכן "ויאנחו" ודפח"ח. ולי נראה שלפי מ"ש רז"ל וכ"מ מת"א שמלך חדש הוא חדש ממש, אפשר שפרעה הראשון הורד מכסא ועמד מלך אחר תחתיו, ולכן בעוד היה המלך הראשון חי היתה תקות בני ישראל, אולי יקום הראשון ויתעורר לקחת את כסאו ביד חזקה, ובטח יבטל את כל הגזירות שגזר המלך השני (ובזה מיושב מה שמקשים העולם למה נקרא פה מלך מצרים, הלא אין שלטון ביום המות ולכן דרשו רז"ל בשמות רבה פ' ב' שנצטרע, ולפירושנו נכון) ואולם כאשר מת ויאנחו.

פסוק כה

וירא אלהים את בני ישראל, וגלי קדם ה' שעבודא דבני ישראל, לא ת' "וחזא" שהיא ראיה נגלית, רק "גלי קדם ה'" שהיא ראיה נסתרת שכל השעבוד לא היה לטובת עצמם כ"א לרעת ישראל, או כמ"ש רז"ל "זו פרישת ד"א".

וידע אלהים ואמר במימרה למיפרקהון ה'. נלע"ד דתיבת "ה'" יתיר, או שצ"ל" ואמר ה' במימרה"

פרק ג

פסוק א

אחר המדבר, באתר שפר רעיא. ר"ל במקום מרעה טוב, וזהו אחר, ובחו' רוו"ה "בתר" והוא ט"ס וצ"ל "באתר" אבל גם בכ"י נמצא "בתר" ולכן נ"ל שיש פה ערבוב ב' נוסחאות, הא' "לבתר מדברא" והוא תרגום השומר המלות, והב' "באתר שפר רעיא" והוא תרגום מפרש הכוונה, שמדבר אינו מדבר ממש רק מקום מרעה טוב.

פסוק ב
הסנה בער, **אסנא בעיר**. ובפסוק שאח"ז "מדוע לא יבער הסנה" ת' "מא דין לא מתוקד אסנא" ערמב"ן שכתב, והנה הסנה בער באש כטעם דולק שהיה בתוך אש בוער כמו האבות מבערים את האש וגו' ומדוע לא יבער הסנה, לא ישרף ויאכל, וכמוהו כפשתים אשר בערו באש, נשרפו, וכד' אונקלוס שת' הראשון בער והשני מתוקד.

פסוק ו
אל האלהים, **בצית יקרא דה**'. ר"ל תוך זוהר אורו כי מלת "צית" נרדפת תמיד בארמית עם מלת "קבל" ולא כדעת רשד"ל שענה אמן אחרי המתורגמן שהוא כמו "ציד" אבל לפי הכ"י הגהנו בזיו).

פסוק יד
אהיה אשר אהיה. לא ת' משום שלדעתו הוא שם. ולא כספרים שיש בהם ע"ז תרגום ויב"ע תרגם "**דין דאמר לעלמא הוי והוי ועתיד למימר ליה הוי והוי**, אבל "**אהיה שלחני**" לא תרגם. ולפי דעת ונוסחת הרמב"ן גם אונקלוס תרגם בזה **אהא עם מאן דאהא**. וכ"כ הרמב"ן "וא"ת שני השמות אהא עם מאן דאהא ולא ת' כלל השם שאמר בו כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני וגו' והנה מדעתו כי אצילות ה' הנכבד שהודיעו הוא בן ד' אותיות האלה שצוהו כה תאמר לב"י אהיה וגו' אבל הודיעו תחלה ענינו, כי שאלתו של משה לדעת דרכי ה' משמו כו' ולא יוכל אדם לבוא עד עומק דרכיו כי אמר בכאן אהא עם מאן דאהא כו' ".

פסוק יט
ולא ביד חזקה, **ולא מן קדם דחילה תקיף**. ע' נתה"ש שכתב "הכוונה לא בשביל שידו חזקה כי מאז אשלח את ידי והכיתי וגו'.

פרק ד

פסוק י
וכבד לשון, **ועמיק לישן**. וכן ת' בישעיה ל"ג י"ט וכן מצינו בלה"ק המליצה הזאת "עמקי שפה וכבדי לשון"(יחזקאל ג' ה').

פסוק יג
ביד תשלח. **ביד מן דכשר למשלח**. הוסיף המלות "מן דכשר" להטעים הענין. שלח נא ביד איש דובר צחות שיהיה כשר וראוי לשליחות נכבדה כזאת ולא ביד כבד פה כמוני. וכ"פ הרמב"ן.

פסוק כ
מטה האלהים, **חוטרא דאיתעבידו בה נסין מן קדם ה**'. הוסיף משום כבוד אלהים. וכן לעיל "הר האלהים".

פסוק כה

כי חתן דמים אתה לי, בדמא דמהולתא הדין אתיהיב חתנא לנא. ע' רש"י היטב" ולא ידעתי כוונת המת' מה הוא "אתיהיב"? והחזקוני פי' אתה לי משום שנשא בת יתרו, ולענ"ד הוא ט"ס וצ"ל "אתחייב לי" כמו בפ' שאח"ז שת' "אתחייב חתנא קטיל" וכן מצאתי בכ"י וחתנא קאי על משה כמ"ש רש"י "אתה היית גורם להיות החתן שלי נרצח עליך, ובפ' כ"ז אלולי דמא דמהולתא" ר"ל לולא דמי מילה חתני הוא משה היה נרצח. ועדיין קשה למה כתב הכא בדמא ובפ' שאח"ז "אלולי דמא" ושמעתי שלמולות הוא כמו "לא מולות" ודוגמא "לנדר לא נדר" ודוחק הוא כי הכא יש דגש במ'. וע' בס' לחם ושמלה שגרס "יתיהיב" והוא לשון תפלה. ע"פ מדרש רז"ל.

פרק ה

פסוק ב

לא ידעתי את ה', שמא דה' לא אתגלי לי. ר"ל ידע את מציאות ה'. אבל שמו לא נודע לו כמ"ש במ"ר (פרשה ה') "אמר להם חפשתי שמו בבית גנזי ולא מצאתי אותו" ובכ"י הנוסחא **אתקרי**.

פסוק יד

ללבן כתמול שלשם גם תמול גם היום, למרמי לבנין כמאתמלי מדקדמוהי אף איתמלי אף יומא דין. הקשה בעל נתה"ש הלא ביום שלפניו לא עשו רק ביום שלפני פניו. ובאמת כל מעיין יראה שתמלי בלא א' בראש הוא יום שלפניו, אבל אתמלי בא' בראש בא בארמית על עת בלתי מוגבלת, וכן ת"י (איוב ת' ט') כי תמול אנתנו "ארי מאתמלא אנחנא" ולכן לעיל פסוק ז' ת' ג"כ "כמאתמלי"

פרק ו

פסוק ג

באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, באל שדי ושמי ה' לא אודעית להון. ערש"י ומפרשים שהוקשה להם הלא כשנגלה הקב"ה לאברהם בין הבתרים אמר אני ה'. ויש מתרצים כי ושמי ה' דבוק למעלה למלות "באל שדי" וכוונת הכתוב שלא הודע ה' להם באותות ומופתים כמ"ש הכוזרי. ועמ"ש בהקדמה כוללת מדוע לא ת' השם "אל שדי".

פסוק ז

ולקחתי, ואקרב. לא ת' כדרכו הפעל "לקח" לאדם בפעל "דבר" להרחיק ההגשמה.

המוציא אתכם, דאפק יתכון. אף שמלת "אפק" הוא ל' עבר ועדיין לא הוציאם בעת ההיא. כבר תרצו רבנן במס' ברכות (ל"א ע"א) "הכי קאמר קב"ה לישראל כד מפיקנא

לכו עבדנא לכו מילתא כי היכי דידעיתו דאנא הוא דאפיקית" ואפשר שזהי כוונת הת"א ג"כ רק שלא האריך כדרכו.

פסוק ח

אשר נשאתי את ידי, **די קימית במימרי**. הוא ל' שבועה. וכ"ת לקמן (במדבר י"ד כ"ב). ורק ע"פ "כי אשא אל שמים ידי" (דברים ל"ב מ') שינה לת' "ארי אתקינית בשמיא בית שכינתי" יען כי שם הוסיף העברי מלת שמים.

פסוק ט

מקצר רוח, **בעזק רוחא**. הוא ט"ס וצ"ל **מַמַעְיַק** רוחא. וכ"ה בנוסחאות המדויקות.

פסוק יב

ערל, **יקיר**. כמו שת' לעיל כבד פה "יקיר ממלל" וערש"י שכ' שהוא כמו אטום שפתים.

פסוק כ

יוכבד דודתו, **יוכבד אחת אבוהי**. לפי שקודם מ"ת היתה מותרת. וע' זקנים תרגמו "בת אחי אביו".

פרק ז

פסוק א

נביאך, **מתורגמנך**. ערש"י שכ' שהוא מגזרת ניב שפתים, והוא מה שקורין בל' אנגלית Preacher והראב"ע כתב שהא' הוא מהשרש, ופי' "ראה נתתיך אלהים" שתהיה נחשב בעיני פרעה כמלאך המדבר ע"י הנביא אל אנשי דורו, ואהרן יהיה הנביא.

פסוק ח

בנטתי את ידי, **כד ארם ית מחת גבורתי**. כל מכה ית' "מחא" ופה שרוצה להרחיק ההגשמה ולהורות שהפליא את מכותיו ת' מחת גבורתי, ובת"י "מחת גבורת ידי".

פסוק ט

מופת, **אתא**. לא ידעתי למה שנה פה מלעיל (פסוק ג') ומבכל המקומות שת' "מופת" כבעברית? ודוחק לומר שמשום שלעיל (ד' ח') קרא את התהפכות התנין למטה בשם "אות" ע"כ ת' פה "אתא" וקצת משמע מרש"י שרוצה ליישב זה, ואפשר משום שכל מופת אות ולא כל אות מופת. וע' בס' שירי תפארת בפתיחה לחוברת השלישית שמנה המחבר את המכות לשתים עשרה [בהוסיפו עליהן את התהפכות התנין בראשיתן וטביעת ים סוף באחריתן] וחלקן לד' מחלקות, ג' ג'. ובכל מחלקה היה בראשיתה מופת בלי התראה, ואח"כ ב' אותות בהתראה לפניהן. ואשר בלי התראה **יכֻנו** בשם מופתים, ובהתראה יקראו בשם אותות, והמופתים היו תמיד קלים בערך האותות, אמנם בכ"י הנוסת "הבו לכון מופתא".

פסוק יא
ולמכשפים, **ולחרשיא**. וכן **חרטומי**, **חרשי** . עמ"ש למעלה (בראשית מ"א ח').
בלהטיהם, **בלחשיהון**. הדבור בסתר ובחשאי נקרא בארמית "לחש" וכ"מ במשנה "הלוחש על המכה" ואולי דעת המתרגם כי "להט" בעברית, הוראתו כמו "לאט" באל"ף.

פסוק יד
כבד, **יקיר**. ולא **אתיקר**. הוא כמ"ש רש"י שהוא שם או תואר, ומ"ש רש"י "שם דבר" הוא ט"ס. ובתרגומים שלנו נמצא **אתיקר**. אבל בכ"י מצאתי "יקיר" ות' "יקיר" ולא "תקיף" כמו שת' לעיל (בראשית מ"ב א') "והרעב כבד בארץ" להפרידו מן "וחזק" שת' "ואתקף" והוא תפארת הלשון, וע' לקמן י"א.

פסוק יט
יאריהם, **אריתהון**. בכ"מ ת' יאור "נהרא" רק הכא שכתב "נהרותם" בפסוק הוכרח לשנות. וכן לקמן (ח' א') והמתורגמן כתב "כל לשון יאור מתורגם נהרא", ובל"ר מתורנם אריתיא. ובאמת נמצא בדרז"ל "אריתא" בל"י. גם ע"פ "לאגם מים" [תהלים ק"ז ל"ה] ת' "אריתא דמיא" ולכן נראה העיקר כמ"ש. וע' מ"ש לעיל (בראשית מ"א א') בשם הרמב"ן ז"ל.

פסוק כח
ובמשארותיך, **ובאצותך**. וכן לקמן (י"ב ל"ג) **משארותם**, **אצותהון**. וכן (במדבר ט"ו כ' כ"א) **עריסתיכם אצותכון**. וע' בערוך שהוא התנור מל' הצתה בעברית. ומשמע שאינו בית השאור אבל באמת כולל ב' הכוונות, בית שאור והנשאר מן העיסה. וע"ש מ"ש המוספיא שהוא עריכה. וע' בת' ירושלמי דברים כ"ח ה' י"ד שת' **משארותיך**, **עצותך** בע'.

פרק ח

פסוק ה
התפאר עלי, **שאל לך גבורא והב לי זמן**. צ"ל **הב לי זמן**, וכ"ה בחומש רוו"ה ובנוסחאות המדויקות. ושאל לך גבורא. הם ת' מלת "התפאר" והב לי זמן, הוא ת' מלת "עלי" או שר"ל שזאת תהי' ההתפארות שלי שלא תוכל לומר שהגיעה עת כלות המכה.

פסוק טו
אצבע אלהים, **מחא מן קדם ה'**. להרחיק ההגשמה פי' כן.

פסוק יז
וגם האדמה אשר הם עליה. **ואף ארעא דאנון עלה**. ר"ל גם המקומות שאין עליהם בתים. ואולי בא להורות בדרך דרש גם על מיני חיה שקורין Polyp שלא יוכלו להנתק מן האדמה. וע' חולין פ"ט משנה ו'.

פסוק יח
כי אני ה' בקרב הארץ, ארי אנא ה' שליט בגו ארעא. גם פה הוסיף מלת "שליט" להרחיק ההגשמה.

פסוק יט
ושמתי פדת בין עמי ובין עמך, ואשוי פורקן לעמי ועל עמך איתי מחא. באשר ת' "פדות" בשם "פורקן" (שהוא לדעתו כמו ל' פדיון בכ"מ שהוא חלוף ותמורה) ע"כ הוצרך להוסיף מלות "איתי מתא" ודברי ב"ס לחם ושמלה, שהרכיב המת' בלשון פדות גם לשון "פיד" אינם נראים לי, כי מה ענין פיד שהוא מנחי הע' לפדות שהוא מנתי הל'. משא"כ למפרשים לשון פרישה והבדל (כרש"י ז"ל ובעל הטעמים) לא נצטרך להוסיף מאומה.

פסוק כב
תועבת מצרים, בעירא דמצראי דחלון לה. משמע שסובר שהוא יראתם, ומשה כתב כן בל' גנאי וכמו שהבאתי לעיל (בראשית מ"ג ל"ב. מ"ו ל"ד) וע' בהקדמה כוללת. או תועבה לזבוח, וכדעת הראב"ע שכתב ואפשר כי אנשי מצרים בימי משה היו על דעת אנשי הינדיא"ה India בני חם ואינם אוכלים בשר עד היום גם דג חלב וביצים והכלל כ"ד שיצא מן החי, והם מתעבים מי שיאכל אותם, ומלאכה נמאסה בעיניהם לרעות הצאן ולא יאכלו כ"ד שיגע בו אוכל בשר וכליו טמאים בעיניהם, וכ"כ כי לא יוכלון המצרים לאכל את העברים לחם כו'.

פסוק כד
העתירו בעדי, צלו אף עלי. הוספת מלת "אף" קשה, ואולי שיטפא דלישנא דלקמן ע"פ "וברכתם גם אתי" (י"ב ל"ב) שת' שם "צלו אף עלי" נקנו.

פרק ט

פסוק ד
דבר, מדעם. ע' בנתה"ש שכתב שבמקומות שכוונת העברי היא כמו "מאומה" ית' "מדעם" כמו פה (ובראשית כ"ב י"ב) ובמקומות שכוונתו "דברים ושיחות" ית' "פתגמא" ואם כוונת העברי הוא כמו "ענין" ית' "עיסק" ובאמת מצאנו רבים יוצאים מהכלל הזה, כי ע"פ "חלילה לך מעשות כדבר הזה" (שם י"ח כ"ה) ת' כפתגמא הדין" "עשית את הדבר הזה" (שם כ' יו"ד) ת' "עבדת ית פתגמא הדין" וכדומה רבות.

פסוק יד
אין כמני בכל הארץ, לית דכותי שליט בכל ארעא. הוסיף מלת "שליט" לפרש השגחת ויכולת ה', ובכ"י ליתא מלת "שליט" ומה שהעיר בעל ס' לחם ושמלה, מדוע לא תרגם פה "לית בר מני" כאשר ת' ע"פ "מי כמכה" (לקמן ט"ו י"א) הדבר פשוט, יען כי שם

נאמר "באלים" ע"כ לא ת' "דכותי" לבלי יחשוב חלילה הקורא, כי במדרגה קטנה ממנו כביכול נמצא באלהות, אבל פה הניח כבעברית.

פסוק טו

כי עתה שלחתי את ידי, **ארי כען קריב קדמי דאשלח פון ית מחת גבורתי**. ר"ל שהפעל "שלחתי" הוא ע"ד התנאי ivetConjunc ופירושו אם הייתי רוצה היה קרוב לפני לשלוח ידי ולהכות אותך ואת עמך עם הבהמות, וכמ"ש רש"י, או שהוא ב' פירושים מעורבבים. הפי' הא' הוא "כען" והב' הוא "קריב קדמי" וכ"נ מהכ"י שמצאתי רק הנוסחא הא' "ארי כען אשלח פון ית מחת גבורתי".

פסוק יז

מסתולל בעמי, **כבישית בה עמי**. צ"ל **כבישית בה בעמי** וכ"ה בכ"י.

פסוק יח

הנני ממטיר כעת מחר ברד, **הא אנא מחית כעדנא הדין מחר ברדא**. וכ"ה בכ"י. ולהלן בפסוק כ"ג. וימטר ה' ברד על ארץ מצרים ת' ואמטר ה' ברדא על ארעא דמצרים" לדעתי היטב אשר דבר בזה החכם מוה' יהודא בעהאק (בס' לחם ושמלה בראשית ב' ה') וז"ל "כי באלה שבא הפעל "המטר" ע"ד שאלה להורדת דבר אחר (לא מטר ממש) אז אם בא אחריו מלת "על" מתורגם בלשון אמטר (ופעל ההורדה מובן מענין היחס) אבל אם לא בא אחריו מלת "על" מתורגם בלשון "אחית" עכ"ל. אבל בכ"י מצאתי גם בפסוק כ"ג "ואחות ה' ברדא".

פסוק כח

ורב, **וסגי קדמוהי רוח**. ר"ל רוח והצלה רבה, והסב מלת "ורב" אל מלות "אל ה' " שלפניה, ולא על "מהיות" שלאחריה.

קולות אלהים, **קלין דלוט כאלין מן קדם ה'**. הוסיף מלת מלת "דלוט" ר"ל קולות כאלה המביאין קללה לעולם, יען כי הקולות בעצמן אינן מביאין נזק ומארה, כי הם מטהרין האויר העב והמעופש בעולם, ולפעמים באים ג"כ לסימן ברכהו כמו קולות וברקים שבמתן תורה, ורק בפעם ההיא היו לקללה ולמארה להכניע זדים.

פסוק ל

טרם תיראון, **עד כען לא אתכנעתון**. ר"ל יראת הכנעה (וכפירש"י שכל טרם שבמקרא פירושו "עדיין לא" וכל פעל עתיד הבא אחריו הוא עבר, כידוע למדקדקים).

פסוק לא

השערה אביב והפשתה גבעל, **סעריא אביבין וכהנא גבעולין**. מהתרגום וכן מפירש"י משמע שגבעול הוא שגדלה כבר, ונרדף למלת אביב. אבל במס' פרה פי"א וי"ב משמע שגבעול הוא הפרח קודם שיפקח, ועי' שם בהרע"ב. והנה מה שת' המתרגם פה "אביבין.

גבעולין" בל"ר, הוא פשוט, יען כי המעיין היטב בלשון ארמית יראה כי תארי הפעל ישמרו תמיד את מין ומספר הפעל, אבל מה ששנה לת' "סעריא" בל"ר, וכתנא בל"י - אף ששניהם הם משמות הקבוץ - צ"ע.

פסוק לג

ומטר לא נתך, ומטרא דהוה נחית לא מטא. ערש"י שכ' "ואף אותן שהיו באויר לא הגיעו לארץ" ועכמב"ן שכתב "ועל דעתי שהם דברי משה אל פרעה כו' והחטה והכסמת שהן לכל תיתכם לא נכו במכה הזאת והן ביד האלהים לאבד אותם מכם. (ועי' בשירי תפארת בהערה ט' לחוברת הרביעית שהאריך בזה המחבר וסוף דבריו, וזהו המקרא ומטר לא נתך ארצה, הודיע כי האידים הרבים שהיו באויר מצרים כו' שמהן התילד ביום משפט ההוא גשם זר וגדול, לפי שצוה ה' ביום ההוא להבות אש באויר העליון של מצרים להתיך האידים המולידים הגשם. ובשאר העתים אין מדרך האש הזאת לבוא באויר מצרים. ולכן אין גשמים יורדים במצרים, ובתפלת משה הלכה לה האש היסודי הזאת מאויר מצרים, ולא נתך עוד מטר לארן (??) ודע שבתרגום שלנו הגירסא "על ארעא" אבל בכ"י הגירסא "עד ארעא".

פרק י

פסוק א

כי אני הכבדתי, ארי אנא יקרית. בחר לתרגם מלת "הכבדתי" במלת "יקרית" באשר הפעל "יקר" בארמית יכלול בקרבו שתי הוראות, מל' "כבד" ומל' "כבוד" וכמו שדרשו רז"ל בשמות רבה (פ' י"ג) "בלשון שהכבדה בו אני מתכבד עליך" וכיון לתרץ קושית המורה, מה חטא, כי החזיק ה' את לבבו. כי באמת החזיק לב פרעה בתתו מכות משונות ולא נתן מכה אחת פעמים, כמ"ש (לקמן פסוק י"ז) "ויסר מעלי רק את המות הזה" וזה עשה ה' למען **שָׁתוֹ** אותותיו אלה להראות הצלת ישראל בכל המכות, ומה שת' **אֲתַי** הוא ט"ס וצ"ל **אַתְוָתַי** (כלקמן פ' ב') וכ"ה בכ"י שלי. אבל בת' סאבאטי שי"ח נמצא "**אֲתַי**".

פסוק ב

אשר התעללתי, נסין די עבדית. הוא כפי' הרשב"ם מל' עלילות מצעדי גבר שהוא ל' פעולה (ולא כפירש"י).

פסוק ג

ויבא ואתא. לפמ"ש לעיל בפ' תולדות "עאל" מורה על הכנסה "ואתא" על ביאתו מרחוק, יקשה מאד למה ת' פה "בא אל פרעה" עול ויבא אל פרעה "ואתא" ובאמת בתיב"ע כ' "ועאל" וצ"ע.

פסוק ה

את עין הארץ, **ית עין שמשא דארעא**. הוסיף מלת "שמשא" להטעים הענין ואפשר שגם פה יש ערבוב ב' פירושים. הא' "עין ארעא" והב' "שמשא דארעא" והוא היפך הצל.

פסוק ט

חג ה', **חגא קדם ה'**, ובכ"י **חגא דה'**.

פסוק י

כי רעה נגד פניכם, **ארי בישא דאתון סבירין למעבד לקבל אפיכון לאסתחרא**. ע' בנתה"ש שכתב ויתכן לפי הענין כי התכלית אשר אליו יכוין האדם כאלו הוא נגד פניו והוא מכונן את דרכו אליו להשיגו, ויהי' כאלו אמר ראו שכוונתכם לרעה. והרמב"ן פי' הנה הרעה הזאת מזומנת לשוב לנגד פניכם, כי עליכם תחזור, מל' "ולא תסב נחלה" שת' ג"כ ולא אסתתר "וזהו כפי מ"ש בשמות רבה" מי שאומר דבר זה (בבנינו ובבנותינו נלך) אין דעתו אלא לברות. ועוד הביא נוסחא ב' "לקבל אפיכון אסתחרת" ופי' כוונתו הרעה שאתם חושבים לעשות שבה נגד פניכם להעיד בכם שאתם רוצים לברוח, והוא כל' "וישבו לאכל לחם" שת' "ואסתחרו" ועוד הביא נוסחא ג' "לית קבל אפיכון לאסתחרא" ופי' כוונתו אין בהכרת פניכם להסב הרעה אשר בלבבכם כי הכרת פניכם ענתה בכם" ויש נוסחא רביעית "לית קבל אפיכון" וכינה הדבר לכבודן של ישראל ובכ"י "מסתחרא".

פסוק כא

וימש חשך, **בתר דיעדי קבל ליליא**. "קבל" הוא התרגום של "חשך" וכוונתו שתהיה החשכה חזקה כל כך עד שאפי' אחר שיסור החשך החזק, עוד תשאר אפלת לילה. ורש"י ז"ל הבין כוונת המת' שאחר שימוש אופל הלילה אז יהי חשך, וימש מל' לא ימוש ולכן הקשה הלא "וימש" כתיב אחר "ויהי" אבל לפמ"ש מתורץ שגם המת' מפ' שהוא כמו "ויאמש".

פסוק כו

פרסה, **מדעם**. ר"ל מאומה, וכוונתו לבאר, לא די כי לא תשאר פרסת רגל בע"ח, אפי' שאר דברים מהם לא ישארו. ובאשר כי מלת "מדעם" היא תמיד תרגום של "דבר" בעברית, לכן יבא ע"פ רוב הפעל הבא לפניה בל"ז, וע"כ נראה בעיני הגי' שהביא גם בס' לחם ושמלה "לא נשאר מניה מדעם" ולא כגי' רוו"ה לא תשתאר מדעם". אבל באחד מכ"י שלי מצאתי כגי' רוו"ה.

פרק יא

פסוק ד

כחצות הלילה, **בפלגות ליליא**. אולי צ"ל "כפלגות כפרש"י וכפי דרשת הש"ס (ברכות דף ה' ומכילתא פ' י"ג), אבל באמת רואים אנחנו, כי הת"א לא פי' כחצות כאלו הוא מקור, כאשר פירשו רש"י ויתר המדקדקים, יען כי לא ת' כד פלוג, כאשר ת' "כשמוע עשו" "כראותו כי אין הנער" ולדעתו הוא, שם מספר חלקיי כמו "חצי" ולכן תרגמו כאשר ת' "ויהי בחצי הלילה" בפלגות ליליא. אבל בכ"י שלי "כפלגות" בכ"ף.

פסוק ה

הישב, **דעתיר למתב**. וכ"ת לקמן (י"ב כ"ט) משום שעדיין לא מצינו שבנו ישב על כסאו, ודוחק לומר ששב על פרעה.

פסוק ז

לא יחרץ כלב, **לא ינזק כלבא לישנה למנבח**. הוא כמ"ש הרשב"ם, אבל בכורי ישראל אפי' קול נבוח של מזיקי החיות לא יזיק אותם, וכן "לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו" (יהושע י' כ"א) משמע שלא נשך ולא הזיק, ולכאורה "למנבח" הוא התרגום של "יחרץ" ושפת יתר הוא, אבל באמת לא ינזק למנבח הוא התרגום של ולא יחרץ.

פסוק ח

והשתחוו לי לאמר, **ויבעון מני למימר**. לא ת' "ויסגדון" משום שלא מצינו המקור "לאמר" אחר הפעל "השתחויה" רק בדרך החלטה "ויאמר" לכן ת' לשון בקשה. ובזה מתורץ מה שהקשה המהרש"א בח"א (זבחים דף ק"ב ע"ב) ד"ה "ואלו לדידיה לא קאמר" הלא לא מצינו באמת שהשתחוה אח"כ פרעה למשם ולאהרן? ולדברי המת' א"ש, שאמר "עבדיך יבאו ויתחננו" ולא אמר "אתה תבא ותתחנן" כאשר היה באמת (לקמן י"ב ל"א וע"ש ברש"י) יען שחלק כבוד למלכות.

פרק יב

פסוק ב

ראשון הוא לכם, **קדמאה הוא לכון**. לא ת' "ניסן" כמו שת' (לקמן פסוק י"ח) כי שם לא נאמר "בחדש הראשון" רק "בראשון בארבעה עשר יום לחדש" לכן באר בתרגומו שהוא ניסן ועמ"ש לקמן (במדבר ח' ה').

פסוק ג

ויקחו, **ויסבון**. אף שדרכו לת' בבע"ח "דבר" (כלקמן פסוק ל"ב) אפשר שבפסח שצריך ליקח אותו מבעשור שצריך להפריש טלה אחד בידו, וזהו החלוק בין מקחו מבעשור לביקור וכמ"ש רש"י [פסחים צ"ו ע"א ד"ה דכוותיה] "ואידך הזה ממעט פסח דורות

ממקח בעשור, אבל מבקור ארבעה ימים לא ממעט ליה, אם לא הפרישו מבעשור יבקר שנים ושלשה טלאים מבעשור ובשעת שחיטה יקח אחד מהן, וע"ש בסוגיא, לכן ת' "ויסבון" כמו באינו בע"ח, שהוא לקיחה בידו.

פסוק ה

בן שנה, **בר שתא**. ע' בהראב"ע שהכה על קדקד ר' ישועה שהבדיל בין בן שנה לבין בן שנתו, ואמר כי בן שנה הוא שכבר עלתה לו שנתו, ובן שנתו כמשמעו, ממה שמצינו בקרבנות הנשיאים "כבש אחד בן שנתו" ובאחרונה כתיב "בני שנה" והנה על המת' צ"ע מדוע בכ"מ שכ' בני שנה, ת' "בני שנא" רק בבן שנתו ת' "**בַּר שַׁתֵּה**" ואפשר **שְׁנָא** הוא הת' מן **שֶׁנֶה**, אבל בבואו בידיעה הוא **שַׁתָּא** ובכנוי **שַׁתֵּהּ** ובחומש רוו"ה וכן בכ"י שלי נמצא גם פה "בר שתה".

פסוק ו

בין הערבים. **בין שמשיא**. הוא כמו בין השמשות שנזכר בתלמוד. ר"ל בין תחלת ביאת השמש לסוף ביאתה, וכדעת הת"ק (שבת ל"ב ע"ב) שהוא זמן גדול והוא גבול סוף זמן השחיטה שהוא בה"ש. וערמב"ן שכתב בין שמשיא, שמש המזרח ושמש המערב וע' בהרמב"ם פ"ה מה' שבת.

פסוק ח

ומצות, **ופטיר**, לא אדע למה תרגם הכא ולעיל (בראשית י"ט ג') בל"י "פטיר" ובכל שאר המקומות ית' "פטירן"? ואפשר שבלילה הראשון שיוצא בכזית ת' בל"י ובשאר הימים ת' בל"ר, אבל גם לקמן פסוק ט"ו "שבעת ימים מצות תאכלו ת' "פטיר" בל"י. ולכאורה נראה כדעת ב"ס לחם ושמלה שבעבור היות כוונת המת' כי נסמך אל שלפניו - לא כדעת רש"י שקאי על שלאחריו - ע"כ הנהו כמעט כתאר הפעל שיבוא ביחיד גם על הרבוי, אבל במחכ"ת מה יענה על הפסוק "שבעת ימים" ועל הפ' "ושמרתם את המצות" ועוד. ועוד, שבכלן בא בל"י? לכן נ"ל לאמר, כי בכ"מ שרוצה לאמר, דוקא מצה ולא חמץ, הנה יחשוב זאת המת' לתה"פ ויתי' בל"י, ולכן בכל הפרשה הזאת שכוונת התורה היא רק שלילת החמץ ית' בל"י, רק בפ' ל"ט שהכתוב מבאר "כי לא חמץ" יחשוב המת' כי כוונת התורה במלת "מצות" לתאר את השם "עגות" הקודם לו, ע"כ ית' "פטירן" בל"ר, כדין תאר השם שבא תמיד במין ומספר המתואר.

פסוק ט

נא, **כד חי**. לא ידעתי מדוע ת' נגד הפשט, הלא פשוטו הוא שנצלה ולא נצלה כל צרכו, וכמ"ש רש"י והראב"ע שגם בל' ערבי קרוי דבר הצלוי ואינו צלוי כ"צ "נא" וכ"ה ע"פ הקבלה המסורה לנו, וראיתי בערוך ערך "חי" על "קדרא חייתא" שהביא בשם רב האי

גאון שהוא חמה ולא התחילה לבשל, ע"ש, לכן השכיל לת' "כד חי" שמשמעו היפך מבושל, חי גמור גם אינו נצלה כל צרכו, ואולי באשר לא מצא המת' מלה בארמית המורה על צלוי ואינו צלוי כל צרכו, כאשר גם בעלי התלמוד לא מצאו **שָׁם** על דבר הבלתי מבושל כ"צ, וכנוהו בשם "מאכל בן דרוסאי" לכן השכיל לכנות זאת "כד חי" ר"ל צלוי ונראה כחי, באשר אינו נצלה כ"צ, ואין כוונתו "חי" בהחלט. ואפשר שכוונתו "לא תאכלו ממנו כד חי" ר"ל אפי' מקצתו חי. וע' במכילתא פ' וי"ו ובפסחים מ"א ע"א -"

פסוק יג

ופסחתי, **ואיחוס**. הוא כמ"ש רש"י מל' פסוח והמליט, וע' במכילתא פ' ז' "אין פסיחה אלא חייס".

פסוק טו

ביום הראשון, **ביומא קדמאה**. אף שחז"ל הוכיחו (פסחים ד' ע"ב) שפי' ביום הראשון הוא עיו"ט, מ"מ המת' אינו משנה ל' הכתוב אם לא בהכרח.

תשביתו, **תבטלון**. הוא כדעת רש"י בש"ס (שם שם) ונימוקו עמו מדקדוק ל' שבת שבביטול בעלמא סגי, מדכתיב "תשביתו" ולא "תבערו" וע"ש.

פסוק טז

מקרא קדש, **מערע קדיש**. הוא כמו "קרה" בה"א, כמו "ויפגעו את משה" (לעיל ה' כ') שת' ג"כ "וערעו" ובאשר בימי השבתות והמועדים הלכו העם לראות איש את רעהו בהיותם בטלים ממלאכה ע"כ נקראו "מקראי קדש" ומזה נגזר אח"כ פעל "וקראת לשבת ענג" [ישעיה נ"ח י"ג] וגם שם ת"י "ותערע לשבתא בתפנוקין".

פסוק כב

והגעתם, **ותדון**. הוא לשון הזאה שהוא מרחוק, וקאי על הדם ולא על האזוב, וכ"ה דעת ב"ס לחם ושמלה.

פסוק כז

זבח פסח, **דבח חיס**, אף שלעיל (פסוק י"א) ולקמן (פסוק מ"ח) ת' "פסחא" הכא שבא הכתוב אח"כ לבאר "אשר פסח" ת' "חיס".

פסוק לב

קחו, **דברו**. עמ"ש לעיל פסוק ג', וערש"י שפי' "כאשר דברתם" על מה שאמרו "גם אתה תתן בידנו זבחים ועולות".

וברכתם גם אתי, **וצלו אף עלי**. משום דכוונתו בברכה להתפלל בעדו, ועמ"ש לעיל ח' כ"ד.

פסוק לד

משארותם, **מותר אצותהון**, במכילתא "אלו שיורי מצה ומרור, וכ"ה בתיב"ע. ומשמע שהת"א יכלול במלת "משארותם" ב' הוראות, מל' "שאר" וזהו "מותר", וגם הכלי שנותנים בו הבצק, כאשר ת' לעיל (ז' כ"ח) "ובמשארותיך, ובאצותך" וכן (דברים כ"ח ה') ומה שלא כלל גם לעיל ז' כ"ח ב' הפירושים יתד כבפה, משום דהכא הכריחו פשט הכתוב לזה, יען כי באמת היה צ"ל וישא העם את בצקו טרם יחמץ צרור בשמלתם על שכמם" ולמה זה הוסיף מלת "משארותם" אין זה כי מלת "משארותם" קאי על שירי מצה ומרור וכפי' המכילתא. אבל לקמן (במדבר ט"ו כ') ראשית עריסותיכם ת' "ריש אצותכון" משמע שגם העיסה נקראה בארמית "אצותא" ובכ"י מצאתי נוסחא "אזוודהון" כמו שת' לקמו. (פסוק ל"ט) "צדה, זוודין" ולא תרגם מותר, וחדוש כפול הוא.

פסוק לה

ממצרים, **מצראי**. צ"ל "ממצראי" וכן בפ' שאח"ז "וינצלו את מצרים, ורוקינו ית מצראי" ולא "ית מצרים" שאם נצלו את המדינה בכללה, מהיכן מצאו אח"כ בזת הים? אבל בכ"י מצאתי בכל הפסוקים "מצרים".

פסוק לז

רגלי הגברים, **גברא רגלאה**, ת' הפך לשון המקרא לפרש כוונתו אנשים הולכי רגל", כ"ה גי' הספרים אבל בחומשי רוו"ה. הגי' כמו בעברית "רגלאין גבריא" ובכ"י **גֶבראין**, וכ"נ עיקר כי הנוסחא הראשונה מתנגדת להנחת הטעמים.

פסוק לח

ערב רב, **נוכראין סגיאין**. ר"ל נכרים בני תערובות מעמים אתרים (ובאשר ת' "נוכראין" בל"ר, הוצרך לתרגם גם מלת "רב" בל' "סגיאין" שהוא ל"ר להשוות מספר התאר אל המתואר כמשפט הלשון. (מא) וכל ערל, ערלא. אפשר שכוונתו כפרש"י שמתו אחיו או כמ"ש הרמב"ם פ"ט מה' ק"פ "ערל ממש" וע"ש.

פסוק מג

בן נכר. **בר ישראל דאסתלק**. ובת' סאבאטי שי"ח "דאשתמד" וכ"ה בחומש רוו"ה, וכ"ה בכ"י. ועי' במכילתא שכ' אחד ישראל משומד ואחד גוי "במשמע" וע' במס' פסחים (דף כ"ח ע"ב) דמדמה לטמא ומדייק "בו אינו אוכל אבל אוכל הוא מצה ומרור" וע' ברש"י שם שכתב "בן נכר מי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים ולא לכל התורה" וע"ש (דף צ"ו ע"א) "בו המרת דת פוסלת ואין המרת דת פסלת בתרומה כו', ואי אשמעינן בן נכר משום דאין לבו לשמים, ולכאורה משמע שיש חלוקי דעות בין הת"א ורש"י ובין הרמב"ם (פ"ט מה' קרבן פסח) דלדידהו הוא רק מומר לד"א ואוכל מצה ומרור, ולהרמב"ם הוא מומר

לע"ז, וכמ"ש הרא"ם, אבל זה אינו דאפשר דגם להת"א הוא מומר לע"ז, ובכל זאת אע"פ שחטא ישראל הוא ומותר להאכילו מצה ומרור וכמ"ש בכסף משנה שם, והדבר צ"ע עוד, וע' בזבחים כ"ב ע"ב.

פסוק מו

בבית אחד, בחבורא חדא. עי' במס' פסחים (דף פ"ו ע"ב) מ"ש רש"י בפי' אחד על "יש אם למסורת" שנמסר לאונקלוס "בחבורא" וכ"כ רש"י בחומש, ומקשין, והלא סתם מתני' (שם שם) כר' יהודה, דמתיר שתי חבורות ואוסר שני מקומות, ולמה פסק כר"ש שאוסר שתי חבורות ומתיר שני מקומות? וע"ש ברש"י ד"ה יכול "ואני שמעתי חלוף, ר"י סבר יש אם למקרא בבית אחד ולא בשתי מקומות ור"ש סבר יש אם למסורת שמסר אונקלוס הגר בחבורא חדא יתאכל, וקשה לי לאומרו דלא שמעתי מסורה כזו מעולם ועוד דקי"ל דר"ש יש אם למקרא ס"ל, ועוד דלישנא דברייתא דייקא כוותי וכו'. עכ"ל רש"י, ולדעתי יש להוסיף עוד ג' קושיות (א) לרבותינו, למה לא קחשיב בסנהדרין (ד' ע"א) ר' יהודה עם התנאים הסוברים יש אם למקרא? (ב) ועוד דבסנהדרין הוי שעה שסבר יש אם למקרא ואין הלכה כשטה והלא סתם מתני' כמ"ד יש אם למקרא ז'? (ג) ועוד דבריש חגיגה (ב' ע"א) מצינו **יִרָאֶה יֵרָאֶה** יש אם למסורת, ולכן נ"ל ברור דרבותינו של רש"י דקדקו בברייתא המתחלת בין לר"י ובין לר"ש בהיתר, על הבתים אשר יאכלו מלמד שהפסח נאכל וכו' " ולא באיסור, ומזה נראה שכוונת המקרא שאינו יוצא מידי פשוטו בפירוש "על הבתים" גם בית ממש, כמו שמצינו "שה לבית" גם חבורה, כמו "אם ימעט הבית מהיות משה" שכוונת הכתוב על חבורה ולא בית ממש, ולכן ר' יהודה אף שבכל התורה סבר יש אם למסורה ור"ל ביראה יראה) הכא בפי' בבית אחד ס"ל יש אם למקרא ולפשטות הכתוב שבית בית ממש, ולכן אסר שני מקומות, ושתי חבורות התיר מדכתיב "על הבתים" וכנ"ל, אבל ר"ש סבר "על הבתים" פירושו שני מקומות, אבל שתי חבורות אסר, משום דנ"ל יש אם למסורת אונקלוס הגר, ר"ל שתרגם אחר מסורת תורה שבע"פ שמסרו לו ר"א ור"י רבותיו "בחבורא חדא יתאכל" או אף שר"ש סבר בכל התורה כולה יש אם למקרא, הכא שהתורה אמרה "על הבתים וגו'" סבר יש אם למסורת תורה שבע"פ, ובזה יתורצו כל הקושיות שהקשה רש"י ז"ל ושהוספנו להקשות. ודו"ק היטב כי הדברים נכונים למעיין. ומה שהקשינו למה פסק כר"ש ולא כר"י כסתם מתני', י"ל משום שמצינו עוד סתם משנה בסוף פסחים "ישנו מקצתן יאכלו, כולן לא יאכלו" ופרש"י שם דנראין כאוכלי פסחים בשתי חבורות, ופי' הרשב"ם שם "בשתי מקומות"

דחוק הוא, דהלא ישן לא שינה מקומו, ובתרי סתמי פסקינן תמיד הלכה כסתם בתרא, ובסוגיא הארכתי בזה.

לא תוציא, לא תפקון, לא ידעתי למה שנה לת' בלשון רבים? והגאון מהרש"ז מוואלאזין (הובא בשמו בס' תולדות אדם) הראה שבפעל הזה הבא בל"י ובפעל שבירה הבא אח"כ בל"ר נראה מזה הקבלה להתיר הוצאה אחר הוצאה ולאסור שבירה אחר שבירה. ובתומש רוו"ה הגי' "לא תפיק" בל"י כבעברית.

מן הבית, מן ביתא. לכאורה קשה למה לא ת' "חבורא" דבפסחים (פ"ה ע"א) מצינו, "המוציא בשר פסח מחבורה לחבורה חייב בל"ת" ובאמת רש"י בחומש פי' ג"כ חבורה, ובפשיטות י"ל דהמת' ת' כפשוטו דהבית בית ממש, דגם הש"ס לא יליף איסור ההוצאה מחבורה לחבורה כ"א ממלת "חוצה" (ע"ש ע"ב בברייתא), ועוד נראה ליישב בזה, דהנה לכאורה קשה לר"ש דשני מקומות שרו באכילה, היאך אפשר להוציא הפסח ממקום למקום, הלא ההוצאה אסורה בין מבית לבית בין מחבורה לחבורה, וכמו שהקשו התוס' לר"י בד"ה "ומ"ס יש אם" ותרוצם לר"י לא שייך לר"ש, ואין לומר דההוצאה תהיה ביום י"ד, הלא בע"פ שחל להיות בשבת צולהו בלילה, וצ"ל דלר"ש ס"ל דמן הבית בה"א הידיעה, בית אכילה במשמע, ולכן קודם שהובא הפסח לבית אכילה מותר לשני מקומות, ולכן ת' המת' ג"כ "ביתא" שהוא כמו "הבית" בל"ע. ובזה יתורץ קושית התוס' בפסחים (צ"ה ע"א) ד"ה "לא תוציא וק' לר"י הלא לאו שקדמו עשה הוא?, אבל התוס' במכות (י"ד ע"ב) בד"ה "כל ל"ת" מקשין הלא לאו דגזילה קדמה לעשה? ותרצו שאני לאו דגזילה שאין לקיים העשה אלא אחר שעבר הלאו, ולכן הוי ניתק לעשה, והכא נמי כיון דלא יוכל לקיים להחזיר אלא עד שהוציא מבית אכילה, קחשיב ניתק לעשה ודו"ק היטב.

פרק יג

פסוק ט

ולזכרון בין עיניך, ולדכרנא בין עינך. אף שבמכילתא דרשינן ולזכרון בין עיניך על תפילין שבראש, ת' "ולדכרנא" כפשט הכתוב וכמ"ש הרמב"ן "שתזכור תמיד כי ביד חזקה הוציאך וכו'" אבל לקמן פסוק ט"ז "ולטטפת" ת' "תפילין" (ועי' תוי"ט פ"ד מ"א דמנחות).

פסוק י

מימים ימימה, מזמן לזמן. ולא ת' "משתא לשתא" נראה דסבר כר"י הגלילי שקאי על מצות תפילין, ולא כר"ע שקאי על הפסח (מנחות דף ל"ו ע"ב).

פסוק יג
וכל פטר חמור, **וכל פתח בוכרא דחמרא**. מלת "בוכרא" ט"ס כי "פטר" תרגומו "פתח" ובכ"י "פתח ולדא דחמרא" וגם זה צ"ע כי "ולד" הוא ת' "שגר" ואפשר שיש פה ערבוב ב' פירושים, הא' "וכל פתת" או "וכל פתח ולדא" והב' "וכל בוכרא".

פסוק טז
ולטטפות, **ולתפילין**. עמ"ש לקמן בפ' אמור ע"פ פרי עץ הדר ובכמה מקומות, ועמ"ש בהקדמה כוללת.

פסוק יז
ינחם, **יזועון**. מל' רעד ופחד או מל' תנועת הלב, כמו "וינועו" (לקמן כ' ט"ו) שת' "וזעו" יען כי המתנחם מתנועע ממחשבה למחשבה, והוא כמ"ש רש"י "יחשבו מחשבה" וכ"ה האמת כי לא מצינו שיתורגם הפעל הזה על הוראת פחד ורעד, ודעתי עוד שהוא מן "זוח" בעברית, שהוראתו "הסרה" או ממקום למקום, או מתכונה לתכונה ולא ת' "יתובון" כמו שת' "וינחם" (לקמן ל"ב י"ד) "ותב" מפני שת' אח"ז בפסוק "ושבו, ויתובון".

פסוק יט
ויקח משה. **ואסק משה**, לא ת' "ונסב" או "ודבר" משום שיוסף אמר "והעליתם" או אפשר לרמז מ"ש רז"ל (מכילתא בשלח פ"א ובב"ר פ' כ') שהעלה את ארונו מנילוס.

פרק יד

פסוק ג
נבוכים, **מערבלין**. ע' במכילתא בשלח פ"א "אין נבוכים אלא מעורבבין".

פסוק ז
ושלישם, **וגברין ממנן**". הוא כפי' הראב"ע שהם שרי צבאות במעלה השלישית והוסיף מלת "ממנן" לבאר על כולהון.

פסוק ח
ביד רמה, **בריש גלי**. הוא כמ"ש רש"י בשם מכילתא בגבורה גבוהה ומפורסמת.

פסוק י
הקריב, **קרב**. כוונתו שהוא פעל עומד, וההפעיל בזה הוא להוראת הקל, ולא כמ"ש קצת מפרשים שהוא פעל יוצא ופירושו "הקריב מחנהו".

פסוק טו
מה תצעק אלי, **קבלית צלותך**. משום שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, והכא לא חפץ ה' בה, לכן פי' שאינה צריכה כי כבר נתקבלה תפלתו.

פסוק כ

ויהי הענן והחשך ויאר, והוה עננא וקבלא למצראי ולישראל נהר. הוא כפרש"י ויתר המפרשים.

פסוק כח

אופן, גלגלי. ת' "גלגלי" בל"ר מפני שהוא שה המין ומדרך העברי לומר לפעמים על הרבים בל"י כמ"ש המדקדקים ורש"י ע"פ "ויהי לי שור וחמור" לא כן הארמי.

בכבדות בתקוף. לכאורה קשה למה לא ת' "בקשיו" כתיב"ע. או "ביקרותא" כמו שת' "ויכבד לב פרעה" בל' "יקר" ואולי כיון לדרשת המכילתא "ר' יהודה אומר במדה שמדדו בה מדד, הוא אמר תכבד העבודה לכך נאמר וינהגהו בכבדות" (והגי' ההיא יותר נכונה ממ"ש רש"י פה בכבדות נגד ויכבד לב וכו') ואחר שלעיל ע"פ תכבד העבודה, ת' "תתקף פולחנא" שכל את ידיו גם פה לת' "בתקוף".

כי ה', ארי דא היא גבורתא דה'. שינה כדרכו לכבוד ה'.

נלחם, דעבד קרבין. ולא ת' "דאגח קרבין" כמו בכ"מ, משום שפה כוונתו "עושה מלחמות הרבה" וקצת ראיה שהכתוב אמר **נִלְחָם** הע"פ בקמץ שהוא הבינוני, ולא "**נלחַם**" הע"פ בפתח כדין העבר, ובכ"מ שכוונת העברי על עושה מלחמות הרבה, יתו' "עבד קרב" ולא "אגח" כמו "כי איש מלחמות אתה" [דה"א כ"ח ג'] ת' "גבר עבד קרבין".

פסוק לא

היד הגדולה, גבורתא ידא רבתא. מפני שכתוב אח"ז "אשר עשה ה'" ת' כן, ויותר נראה שהוא ערבוב ב' פירושים, הפי' הא' הוא "גבורתא" והפי' הב' הוא "ידא רבתא" ובכ"י ראיתי נוסחא חדשה "**דְחִילָא רַבָּא**".

ויראו העם את ה', ודחילו עמא מן קדם ה'. לא ידעתי למה לא ת' "ית ה'" כמו שת' "את ה' אלהיך תירא ית ה' אלהיך תדחל" ואולי יבדיל הארמי בין יראת העונש ובין יראת המעלה והרוממות. את יראת העונש ית' "דחיל ית" ואת יראת הרוממות "דחיל מן קדם" כמו "מי לא ייראך מלך הגוים" (ירמי' י' ז') ששם הוא ודאי יראת הרוממות, דכתיב בתריה "כי לך יאתה" ת' "מן לא ידחל מן קדמך" וכן "לב אחד ודרך אחד ליראה אותי" [שם ל"ב ל"ט] ת' "למדחל קדמי" "ייראו מה' כל הארץ" [תהלים ל"ב ח'], ת' "דחילו מן קדם ה'" ולכן "את ה' אלהיך תירא" שהיא מצות עשה ליראה את ה'. והירא את ה' גם ביראת העונש, יצא ידי חובת היראה, והראי' שר"י ב"ז אמר לתלמידיו "יה"ר שתהי' מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם" [ברכות דף כ"ח ע"ב] ת' "ית ה' אלהך תדחל" ופה שראתה שפחה על הים מה שלא ראו הנביאים, בטח היה להם יראת הרוממות במדרגה גדולה ת' "ודחילו

עמא מן קדם ה'" וכן "ירא את ה'" [משלי ג' ז'] ששם היא עצה ולא מצוה, ת' ג"כ "דחיל מן ה'".

ובמשה עבדו, ובנביאותיה דמשה עבדה. הוסיף מלת "ובנביאות" לבלי להשוות כביכול הקב"ה למשה וכן לקמן (במדבר כ"א ה') "וידבר העם באלהים ובמשה" ת' "ואתרעם עמא במימרא דה' ועם משה נצו".

פרק טו

פסוק א

אשירה לה', נשבח ונודי, ת' בלשון רבים, משום שהיו שם משה ובני ישראל, ועדיין צ"ע מדוע בפסוק ב' "זה אלי ואנוהו אלהי אבי וגו'" ת' בלשון יחיד, וע' במס' סוטה דף כ"ב ובמכילתא **גאה גאה, מתגאי על גותניא וגאותא דילה היא**. הוסיף מלות "וגאותא דילה היא" משום דרך כבוד כלפי מעלה. וכ"ה בשמות רבה על הפסוק הזה "הכל מתגאין זה על זה כו' והקב"ה מתגאה על הכל כו' א"ר אבון כו' "רצונם בזה כי הגאוה והגדולה אשר ניחש לה' ית' רמה ונשאה היא, ואיננה בערך הגאוה המתיחסת לפרקים אל איזה נמצא זולתו חלילה, וגם פשוטו של מקרא מוכיח כן, וע' ברמב"ן

פסוק ב

ויהי לי לישועה, ואמר במימרה והוה לי לפרק. גם זה הוסיף דרך כבוד כלפי מעלה.

ואנוהו, ואבני לה מקדשא. ע' מכילתא בשלח פ"ב "ר' יוסי בן דורמסקית אומר אעשה לפניו מקדש נאה" וכמ"ש רש"י ל' נוה.

פסוק ג

ה' איש מלחמה, ה' מרי נצחן קרביא. הוסיף מלת "נצחון" כי לא המלחמה היא התכלית כ"א הנצחון.

פסוק ז

קמיך, לדקמו על עמך. שינה והוסיף להרחיק הנשמות (וכ"ה בספרי "וכי יש שונאים לפני הקב"ה כו'), ובאשר כי במלת "קמיך" נראית יותר הגשמה, ע"כ לא הוסיף לקמן בפ' "ויפצו איביך וינוסו משנאיך מפניך" (במדבר י' ל"ה).

פסוק ח

וברוח אפיך נערמו מים, ובמימר פומך חכימו מיא. שינה לת' "ובמימר פומך "בדרך כבוד, וכן "נשפת ברוחך (בפסוק י') ת' "אמרת במימרך" ופי' "נערמו" מל' "ערמה" הנרדפת עם "חכמה" ועי' במכילתא "במדה שמדדו בה מדד להם, הם אמרו הבה נתחכמה, אף אתה נתת חכמה למים", ולכן ת' לקמן "אמרת במימרך" ר"ל נתת רוחך על המים.

פסוק יא
מי כמכה באלים, לית בר מנך דאת הוא אלהא. שכל את ידיו למנוע כל ספק כמ"ש בעל אוהב גר בנתיב כ"ו, ומסבה הזאת לא ת' "באלהיא".

פסוק טו
נמגו. אתברו. ר"ל נשבר רוחם, וע' בערוך ערך "תבר".

פסוק טז
עד יעבר עמך ה', עד דיעבר עמך ה' ית ארנונא. הוסיף מלות "ית ארנונא" לבאר את הפעול במלת "יעבר" והוא נחל ארנון אשר גם שם העבירם ה' קודם בואם לא"י, כמ"ש "עיר מואב אשר על גבול ארנון" (במדבר כ"ב ל"ו) ופה הזכיר הכתוב מקודם אילי מואב. וכן בסוף הפסוק הוסיף מלות "ית ירדנא" ג"כ להשלים הפעל הנחסר בעברית.

פסוק יח
ה' ימלוך לעולם ועד, ה' מלכותה קאם לעלם ולעלמי עלמיא. עי' אוג"ר שהקשה על הנוסחא הזאת, כי מלכות הוא לשון נקבה. ובאמת גם בהעתקת הקדושה בתפלת ובא לציון מצינו "מלכותה קאם" וצ"ל דהכוונה על הקב"ה, והוא כמו "קאם במלכותה" אבל באמת מצינו כמה פעמים ששינה את השם והניח הפעל בל"ז כמו בעברי.

פרק טז

פסוק ד
הנני ממטיר, הא אנא מחית. ולעיל "וה' המטיר" (בראשית י"ט כ"ו) ת' "אמטר" עמ"ש (לעיל ט' י"ח), ועיין מ"ש רמב"ן "ויתכן שיהיה מענין כמטרה לחץ אע"פ שהוא שרש אחר כי בכל זריקה אשר תבא מלמעלה יאמרו כן וכו'.

פסוק ז
ובקר וראיתם את כבוד ה', וצפרא ותחזון ית יקרא דה'. עי' רמב"ן שכתב בפלא גדול תראו את כבוד מלכותו, ולכן ת' ותחזון ולא ואיתגלי. ולדעתי צ"ל ברמב"ן ויתגלי.

פסוק יד
דק ככפור על הארץ, דעדק כגיר כגל דא על ארעא. עי' רש"י שכ' "שטוח קלוש ומחובר כגליד דק" ומלת "כגיר" היא תוספת על העברית, והוא לדעתו מין צבע שחור כבחולין (דף פ"ח ע"ב) והרמב"ן האריך קצת בזה וסיים "אבל בנוסחות הבדוקים כ' "דעדק דגיר כגלידא" פי' עשוי חמרים חמרים כגליד כו' והוא האמת וכו'" וכ"ת (בראשית ל"א מ"ד) "גל, דנורא" וזה מוכרת דלגי' רש"י הי' צ"ל "כגירא" בא' בסוף, כידוע למביני לשון ארמית. ולפ"ז הוא מהפעל "דגר" המורה גם בעברית גם בארמית "צבירה ואסיפה" וכ"ה בסאביוניטי אשר בשנת שי"ח. קוסטאנטינא ש"ח ליסבונא. ועוד כ' "וכן ת' אונקלוס בשני פנים במקומות רבים" וכ"ה בתוי"ט (פאה פ"ב משנה ה') "גיר שהוא סיד לבן, וכן

אני אומר מה שת' אונקלוס בפ' בשלח דק ככפור דעדק כגירא שפירושו, דעדק כסיד שהוא קלוש על הכותל ולבן. ורצה המתרגם לכלול גם מה שנזכר בכתוב במ"א והמן כזרע גד לבן, ודלא כפרש"י שמפרש שר"ל מין צבע שחור דק שנקרא גיר ע"ש וע' ביומא ע"ה ע"א.

פסוק כא

וחם השמש ונמס, ומה דמשתאר מנה על אפי חקלא כד חמא עלוהי שמשא ופשר. ר"ל מה שנשאר ממנו על פני השדה כאשר זרחה עליו השמש ונמס, הוסיף מלות "ומה דמשתאר וגו'" לבאר הכתוב. ובכ"י שלי חסרה ההוספה הזאת.

פסוק לה

אל קשה ארץ כנען, לסיפי ארעא דכנען. אל תתמה למה לא ת' "בסטר" כאשר ת' "קצה גבולך" (במדבר כ' ט"ז) הלא בתחילת הגבול פסק המן? כי באמת גם תחלית הגבול גם סופו, נקרא "סוף" וכ"ת "בקצה ארץ אדום" (במדבר ל"ג ל"ד).

פסוק לו

האיפה, תלת סאין. ערש"י שפי' ג"כ כהתרגום וחשב כי עשירית האיפה היא מ"ג ביצים וחומש ביצה, וערמב"ן וברש"י קדושין דף מ"ו ע"ב.

פרק יז

פסוק ז

היש ה', האית שכנתא דה'. לא ת' "יקרא דה'" כי כוונתו על ההשגחה הפרטית.

פסוק ט

מחר, מחר, במס' יומא (דף נ"ב ע"ב) חשב הפסוק הזה מהמקראות שאין להם הכרע, ופרש"י שם, אם "והלחם מחר" או "מחר אנכי נצב" ואף כי מחובת כל מתרגם להכריע את כוונת המאמר המתורגם ולא להניחו בספק, מ"מ סמך פה על הנגינה המפסקת בתרגום (כמו בעברית) הבאה על מלת "בעמלק" וכן ראיתי בכ"י תורה עם תרגום ישן נושן עם נגינות על הת"א, כי על מלת "בעמלק" יש נגינה מפסקת. -

פסוק יא

וגבר ישראל, וגבר עמלק, ומתגברין דבית ישראל, ומתגברין דבית עמלק. הכוונה על האומה.

פסוק יב

ויהי ידיו אמונה, והוו ידוהי פרישן בצלו, הוא כפרש"י "בתפלה נאמנה ונכונה".

פסוק טו

ויקרא שמו ה' נסי, ופלח עלוהי קדם ה' דעבד לה נסין, ת' כדרכו בהמזבחות של האבות, שלא לקרות המזבח בשמו של ה', ומ"ש "דעבד לה נסין" אף שבעברית הוא בל"י, אם

לא נאמר שט"ס הוא, י"ל שבאר שמשה שרת אלהיו שעשה לו נסים לא לבד בעמלק כי גם נסים אתרים.

פסוק טז

כי יד על כס יה, בשבועה אמירא דא מן קדם דחלא דשכנתה על כרסי יקרה. ר"ל בשבועה זאת נאמרת מלפני יראת שכינתו על כסא כבודו "בשבועה אמירא" הוא ת' "כי יד" והוא כמו "כי אשא אל שמים ידי" ויותר נראה כהכ"י שמצאתי, כי מלות "בשבועה אמירא דא" אינן מהת"א, ונכתב בצדו ממכילתא "ר"א אומר נשבע הקב"ה בכסא כבוד", או מפירש"י, כי לא מצינו בתרגום בשום מקום מלת "שבועה" שהיא לה"ק, רק "מומתא" או "קימא" שהיא ארמית, רק בת"י שבעת ה' אשר בינותם (ש"ב כ"א ז') ת' "שבועה" בלה"ק, וכ"ת הירושלמי בפ' "כי אשא אל שמים ידי, זקפית בשבועה ית ידי" וע"פ "השבועה הגדולה" [שופטים כ"א ה'] ת"י "שבועתא רבתא" וכן "אל נשא ידך" [תהלים י"ב] ת"י "קיים שבועת ידך" וראי' ברורה לזה שהרמב"ם במו"נ פכ"ח הביא רק מלות "מן קדם אלהא דשכינתא בכורסא יקרה" ולא "בשבועה" וזה פלא. ומן קדם דחלא דשכנתה על כרסי יקרה" הוא תרגום "כס יה" ואולי הוא כמו ששמעתי, משום שאהרן וחור לקחו אבן ושמוה תחת ידיו ויהי ידיו אמונה עד בא השמש, לכן אמר אם כשהיתה היד נשענת על האבן עשתה כך שהיתה אמונה עד בוא השמש אם תהי' יד על כס יה, על אחת כמה וכמה שתהיה מלחמה וישועה לא יום א' רק מדור דור".

מלחמה לה', דעתיד דאתגח קרבא קדם ה'. בעמלק מדר דר, בדבית עמלק לשציותהון מדרי עלמא. ר"ל לעתיד ילחם מלחמה בעמלק במצות ה' להכריתם מדורות עולמים ע' בתיב"ע שת' "דהוא במימרה יגיח קרבא" ולדעתו הל' של "לה'" הוא במקום "של" והוא כמו "מלחמת ה'" וכמו "מזמור לדוד" שהוא כמו "מזמור של דוד" ובכ"י שלי הגי' כך. **אמירא דא מן קדם דחילה תקיפא ושכנתה על כורסא יקרא דעתיד לאתגחא קרבא מן קדם ה' בדבית עמלק ולשציותהון מדרי עלמא.**

פרק יח

פסוק ב

אחר שלוחיה, בתר דפטרה. הוא כדעת המכילתא שהובאה ברש"י, ששלחה לבית אביה.

פסוק ג

גר הייתי דַיָר הויתי, כבר העירונו כמה פעמים שכשבא השם הזה על ההתגוררות, יתורגם "דִיָר" ועל קבלת האמונה ית' "גיורא".

פסוק ד
כי אלהי אבי בעזרי, **ארי אלהא דאבא בסעדי**. ע' בס' אוג"ר, ויותר נכונה הגי' "ארי מימר אלהא דאבא" והסופרים סברו שהוא ת' "כי אמר" שבפ' הקודם, והשמיטוהו.

פסוק ט
ויחד, **וחדי**, הוא ל' שמחה כפשוטו.

פסוק י
יד מצרים, **מַרְוַת מצראי**. לא ת' "זקיף יד" כדרכו לת' "חוזק יד" מפני שהראו שאין להם חוזק יד.

פסוק יא
מכל האלהים, **לית אלה בר מנה**, שינה מפשוטו לכבוד ה' שלא יעלה על הדעת חלילה שיש שום ממש ואלהות בזולתו.

פסוק טו
כי יבא, **ארי אתן**. ת' בל"ר כי "עם" יבא גם בל"ר מפני שהוא שם הקבוץ. ות' בהווה ולא בעתיד כבעברית כדרך המת' לבאר הענין.

פסוק יט
היה אתה לעם מול האלהים, **הוי את לעמא תבע אולפן מן קדם ה'**, ר"ל לשאול תורה מפיהו משום כבוד אלהים.

פסוק כ
התורות, **אוריתא**, נראה שצ"ל **אוֹרַיָתָא** בקמץ היו"ד, כי הוא ל' רבים, וכ"כ האוג"ר וכן הגהגו עפ"י כ"י.

פסוק כג
יבא בשלום, **יהך בשלם**, ר"ל ילך ממך בשלום.

פסוק כו
ושפטו, **ודינין**, ערש"י שהבדיל בין "ושפטו, יביאו, ישפטו" שבפ' כ"ב, שהם ל' צווי ועצה, לכן הם מתורגמנין "וידונון, ייתון ידונין", לא כן בפסוק הזה שמספר המעשה כמו שהיה, לכן יתורגם "ודינין" ולחנם השיג עליו הראב"ע

פרק יט

פסוק ד
על כנפי נשרים, **כדעל גדפי נשרין**, הוסיף כ' הדמיון לכבוד אלהים.

פסוק ה
כי לי כל הארץ, **ארי די לי כל ארעא**. כוונתו, כי מלת "כי" בפה, היא "דהא" ור"ל, יען כי לי כל הארץ, ע"כ אובל לבחור בכם לעם סגולה והוא כפי' הראשון מהראב"ע, ולא כמו שפי' בשם הר"מ שהוא כמו "אעפ"י".

פסוק יג

לא תגע בו יד כי סקל יסקל, לא תקרב בה ידא ארי אתרגמא יתרגם. מלשונו נראה לכאורה שסובר שכוונת הכתוב בכנוי הוי"ו שבמלת "בו" על ההר, ולא על האדם אשר יעיז לגעת בהר כאשר חשבו הראב"ע ובעל נתה"ש באשר ת' "ארי" ולא "לחוד" שהוא ת' מלת "רק" אבל באמת מצינו כי גם כשתשמש מלת "כי" במקום "אלא" ית' "ארי" כמו "כי הרג תהרגנו" [דברים י"ג י'] שת' "ארי מקטל קטיל" ושם טעמו "אלא" לפי שאמר מקודם "לא תחמל ולא תכסה" ופשוטו של הכתוב הזה יוכיח, כי שב על האדם, יען כי לא מצינו בשום מצוה בתורה שיקדם העונש קודם לאזהרה.

פסוק טו

לשלשת ימים, לתלתא יומין, ולא ת' "ליומא תליתאה" משום שדעתו כר' יוסי במכילתא.

פסוק יז

לקראת האלהים, לקדמות מימרא דה', ערמב"ן (כ"ד י"ג) שכתב "ומן המופלא בחכמת אונקלוס שלא הזכיר במעמד הר סיני "יקרא דה'" או "מימרא דה'" ומזה משמע שבנוסחתו היה כתוב גם הכא "ה'" ולא "מימרא" ובנוסחתנו מצאנו במעמד הר סיני בפ' יתרו ומשפטים "יקרא דה'" כמה פעמים, ומה שהקשה המורה למה תרגם "ואל ידבר עמנו אלהים ולא יתמלל עמנא מן קדם ה'" ולא כדרכו "מלל ה'" וכן מה שהקשה הרמב"ן ע"פ "כי מן השמים דברתי עמכם" למה לא ת' "מן קדם ה'" כבר בארנו בהקדמה כוללת, ע"ש.

פסוק כא

יהרסו, יפגרון. ע' ערוך ע' "פגר" בסופו, שכ' "ונתץ ת' הירושלמי ופגר" ולקמן (כ"ג כ"ד) ת' ג"כ "הרס תהרסם, פגרא תפגרינון" וכן "והרסת את מזבח הבעל [שופטים ו' כ"ה] ת' "ותפגרית איגורא דבעלא" "ועריו הרס" [ישעיה י"ד י"ז] ת' "קרוהי פגר" וכמעט בכל המקומות שבתנ"ך ת' כן.

פסוק כב

יתקדשו, יתקדשון. וכן לקמן (פסוק כ"ג) "וקדשתו" ת' ג"כ "וקדשה" ולעיל (פסוק י' וי"ד) ת' "זמין"? אפשר שכשמדבר מהכהנים שיש להם קדושה יתרה, וכן מהר שזכה למעלה כזאת, שינה לת' כבעברית.

פרק כ

פסוק ג

על פני, בר מני. משום שת' "אלהא אוחרן" שלא כדרכו בכ"מ יען כי לא יכול לת' "טעות עממיא" שלא יהי' מחרף ומגדף כמ"ש האוג"ר בנתיב ב', ולא יכול לת' "דחילן אוחרנין"

משום שאנחנו מצווים גם על מורא אב ואם ועל מורא ת"ח ויש עוד אחרים לירא מהם, לכן ת' "בר מני" ולא כרש"י ויתר מפרשים שפי' כ"ז שאני נמצא

פסוק ה

לשנאי. לשנאי כד משלמין בניא למחטי בתר אבהתהון. ערש"י שהביא את התרגום ולדעתי מלת "לשנאי" הובאה בתוך התרגום ע"י תלמיד טועה, חדא, שבארמית היה צ"ל לסנאי" בס' (וכ"ה לעיל א' י' ולקמן כ"ג ד' ה'), ועוד שהמלות "כד משלמין כו'" הן התרגום של "לשנאי" ואולי יש כאן ערבוב ב' פירושים, וכן משמע מתיב"ע שגם הוא הביא רק העברי בלבד. ואולי נוכל עוד לומר כי בכוונה נכתבה מלת "לשנאי" בתרגום. כידוע שעל י' הדברות יש טעם העליון וטעם התחתון, לפי טעם העליון, מלת "לשנאי" אין לה נגינה מפסקת כל כך ויכול המתורגמן לחברו עם שלאחריו, ולטעם התחתון צריך להפרידו. וכיון שהת' שלנו אין לו נגינות, אפשר שהניחו העברי לסימן שלא יחברם. ואולי הניחו ג"כ המלות "על פני" "לארץ" והסופרים לא הבינו והשמיטום. ורק במלת "לשנאי" חשבו שהיא מן התרגום והכניסוה בתרגום, וראיתי בכ"י ישן עם ת"א על כל פסוק ופסוק, שגם מלות "אל קנא" נכתבו בת' קודם מלת "מסער" ובי' דברות שבמשנה תורה נכתבו מלות "אל קנא" בפנים התרגום, ולא מלת "לשנאי" ולדעתי שהי' מנהגם לתרגם עשרת הדברות אפי' אחר שבטלה תקנת המתורגמנין, וכן משמע בתוס' (מגילה כ"ד ע"א) ד"ה ואם במ"ש וכן במ"ת כדי לפרסם הנס ומזה יש סמך למנהג קצת מקומות שאומרים ביום א' דשבועות אקדמות אחר הפסוק הראשון.

פסוק ז

לא תשא את שם, לא תימי ית שמא, כ"ה בת' רוו"ה, ול"נ שהוא טעות, וצ"ל "בשמא" בבי"ת, וכ"ה בתרגומים המדויקים ובכ"י אשר בידי (ומה לנו ראיה ברורה ממה שמצאנו גם בחומשי רוו"ה בסוף הפסוק "ארי לא יזכי ה' ית דיימי בשמה" יכ"ה בעשרת הדברות שבמשנה תורה, וכ"ה בצפניה א' ה', ובקהלת ח' ב').

לשוא, ת' הראשון **לשקרא** והשני **למגנא**, וכסוגיא דשבועות דף כ"ט, וכגי' רש"י בתמורה דף ג' ע"א אם אינו ענין לשבועות שקר תנהו ענין לשבועת שוא ולא כגרסתנו, וע' בנתה"ש.

פסוק יג

לא תרצח, לא תקטול נפש. וגבי "לא תגנוב" לא הוסיף מלת "נפש" משמע כפשוטו שקאי על גניבה כסף או כלים. ולא כסוגיא דסנהדרין (פ"ו ע"א) שהובאה ברש"י שבגונב נפשות הכתוב מדבר. אבל קשה הלא אין הריגה בלא הוצאת נפש, ולמה לו להוסיף מלת "נפש"? וכבר הקשה זאת בס' מנחה בלולה, ומה שהשיג האוג"ר בסוף ספרו, כי

אין בארמית פעל שיהי' כחו ככח "רצח" בעברית, כי "קטל" הוא תרגום של "הרג" וגם שליח ב"ד יקרא "הורג" ואין ספק שלא יקרא "רוצח", לא ידעתי מי הגיד לו שיש הבדל בעברית בין הפעל "רצח" להפעל "הרג" הלא מצאנום נרדפים בפסוק אחד "אלמנה וגר יהרגו ויתומים "רצחו" [תהלים צ"ד]? ועוד יותר יקשה, אם לא מצא מלת "קטל" דומה בהוראתה למלת "רצח" בעברית מדוע לא ת' גם בארמית "לא תרצח" כאשר ת' הפסוק הנ"ל "ויתמי ירצחון"? ולכן נ"ל לומר, כי באשר מלת "קטל" היא באמת הת' של שני הפעלים, הרג ורצח, ותבא גם על הכאה הבלתי מביאה מיתה אחריה, כדאמרינן במס' ב"ק "מה לי קטלה כולה מה לי קטלה פלגא" ע"כ הוסיף המת' פה מלת "נפש" לפי המקרא ע"פ פשוטו, וראי' נאמנה לדברינו אלה, מלקמן (ויקרא כ"ד י"ח) "ומכה נפש בהמה ישלמנה" ת' "ודיקטול נפש בעירא" ושם בפסוק כ"א "ומכה בהמה ישלמנה" ת' "ודיקטול בעירא" והיא ע"פ דרשת רז"ל שם, שהכתוב הראשון שב על הורג בהמה וממיתה, והכתוב השני מוסב רק על עושה בה חבורה. ובזה ניחא ג"כ שת' "לא תנאף, לא תגוף, ולא ת' ג"כ כמו בעברית, אף כי מצאנו גם הפעל הזה בארמית [ישעיה נ"ז ג'] בכדי להוציא מדרשת רז"ל (שבועות מ"ז ע"ב).

פסוק יח

נגש אל הערפל, **קרב לצד אמיטתא**, צ"ל "לצית אמיטתא" שפי' אל תוך הערפל, כמו בשמים "עד צית שמיא"

פסוק כ

לא תעשון אתי, **לא תעבדון קדמי**. שינה כדרכו משום כבוד אלהים.

פסוק כא

אזכיר את שמי, **אשרי** (**יתי**) **שכנתי**. אפשר שהוא כפרש"י "אתן לך רשות להזכיר שם המפורש במקום אשר תשכן שכינתי".

אבא אליך וברכתיך. **אשלח ברכתי לך ואברכנך**. כפל הלשון קשה מאד, אם הקב"ה שולח ברכתו על האדם. בודאי יבורך, ועוד קשה, כי מלות "אבא אליך" ע"פ פשוטן יורו רק על השראת השכינה אבל לא על שליחות הברכה, וראיתי בכ"י שלי נוסחא נכונה מאד, וז"ל "בכל אתרא דיהון מדכרין גבורן שמי אשרי שכנתי לך ואברכינך" וע' במכילתא מה שדרש ראב"י על הפסוק הזה והוא מאמר הלל בסוכה (נ"ג א').

פסוק כב

ואם מזבח, **ואם מדבח**. מפשוטו משמע דלא כר' ישמעאל שהוא חובה, רק הוא רשות" ..

פרק כא

פסוק ו

לעולם, **לעלם**. לא ת' לעולמו של יובל כקבלת רז"ל, ע"פ הדרך שכתבנו לקמן פסוק כ"ג.

פסוק ח

אשר לא יעדה, **דיקימה לה**, ת' כדרכו לפי הקרי ולא לפי הכתיב ובכ"י אשר לפני כתיב, **דלא מקימא**.

לנכרי, **לגבר אוחרן**. מלשונו משמע שסובר שמלת "והפדה" מוסבת על האדון ולא על האב וכמ"ש במכילתא שמצות יעוד קודמת למצות פדייה, ולכן ק' לכאורה, מאי גבר אוחרן, הלא האדון בודאי אינו יכול למוכרה, בשלמא לר"י במכילתא דקאי על האב אתי לאשמועינן דאין האב יכול למכור שפחות אתר שפחות, אבל לת"א שקאי על האדון יקשה, וצ"ל שכוונתו שאינו רשאי האדון למכרה לאחר אפי' על מנת ליעד, וע' ברמב"ן.

בבגדו, **במשלטה**. עיין בש"ס (קידושין דף י"ח) ובמכילתא "כיון שפי' טליתו עליה שוב אינו רשאי למוכרה" והוא ת' בלשון פעל המקור. כר"א דאמר "כיון שבגד בה דהיינו שמכרה לשפחות וע"ש.

פסוק י

שארה, **זיונה**, הוא כדעת רב אשי במכילתא וקסבר מזונות דאורייתא, ערמב"ן שהביא דברי הת"א וסוגית הגמ' (כתובות דף מ"ז) וסיים "והמובן מסוגית הגמ' שם שהם דברי יחיד, והלכה, מזוני תקינו לה רבנן כו' ולכך אני אומר כי פי' שאר בכ"מ בשר הדבק והקרוב לבשרו של אדם כו' וענין הכתוב שאמר שאם יקח אחרת קרוב בשרה של זו כו' לא יגרע ממנה כו' וזה פי' נכון כי דרך הכתוב בכ"מ להזכיר המשכב בלשון נקי ובקצור כו' ויהיו המזונות ומלבושי האשה תקנה מדבריהם עכ"ל, וע' במיני תרגומא שהביא דברי הרמב"ם בריש פרק י"ב מה' אישות ודברי הרב המגיד שם, וכ' היוצא לתועלת מדברי ה"ה, שהרשב"א והרמב"ם ס"ל דמזונות דאורייתא וכאונקלוס וכו', והאריך הרבה בזה, ומה שת' "זיונא" ולא "מזונא" ע' במס' ברכות (דף מ"ד ע"א) ברש"י, שהבדיל, כי "מזונא" נקרא רק דבר המשביע, וזיונא הוא כל דבר אכילה.

פסוק יב

מכה איש ומת, **דימחי לאנש ויקטלנה**. ולקמן (פ' כ"ח) "ומת" ת' "וימות" אפשר, משום דהכא בבר דעת שהכה הכאה של מיתה, שייך שפיר הפעל "קטל" שהוא הריגה בדעת, אבל שם בשור תם בבלי דעת, ת' "מיתה" [ובכ"י ת' גם פה **וימות**]. ובזה מתו' קוש' הרא"ם על רש"י. ובאמת הקוש' חזקה יותר על הת"א שת' "לא צדה, כמן לה" שמשמע דאם כמן לזולתו גולה, הלא נתכוין להרוג את זה והרג את זה היה פטור מגלות כמבואר

בש"ס (מכות ז' ע"ב) שהוא קרוב למזיד, ולפמ"ש ניחא. דכוונת הת"א "ודלא כמן לה" שלא ארב להכותו הכאה של מיתה רק שלא במתכוין להרג המית אותו, וזה נכון.

פסוק יד

על רעהו, על חברה. מדלא הוסיף המת' ע"ז "מבני ישראל" כאשר הוסיף לקמן (פסוק ט"ז) גבי גונב נפש, ש"מ שחולק על המכילתא שדרשו, על רעהו ולא על עובד אלילים, וסובר דעובד אלילים בכלל רעהו, ואולי אין ראיה מזה, כי באמת רחוק להאמין שיחלוק על המכילתא, גם לקמן [בפ' ל"ה] גבי שור רעהו שת' ג"כ "תורא דחברה" בלי הוספה, א"א לומר שיחלוק על המשנה בב"ק [דף נ"ד ע"ב] ורק האמת עד לעצמו, שבכ"מ שמצא במקום אחר כתוב מפורש המסייע לדברי הקבלה כלקמן גבי גונב איש [עמש"ש] הוסיף לברר ע"פ המבואר במ"א, ובמקום שנדרש רק ממשמעות הכתוב, ת' כצורתו בלי תוספת, וראה והתבונן כי בלשון ארמית שני השמות "חברא ומרחמא" נרדפים הם, כאשר יראה הקורא בכל המקומות שנזכר בתנ"ך שם "רֵעַ" או "מֵרֵעַ" ובהיות השם "מרחמא" מורה על כל אוהב אף בלתי שוה באמונה באל אחד לכן ת' "ואחזת מרעהו" (בראשית כ"ו כ"ו) "וסיעת מרחמוהי" לא כן השם "חברא" נופל רק על אוהב השוה באמונה באל אחד [עי' שופטים י"ד י"א, איוב ב' י"א] לכן בחר לו המת' פה לשון ערומים, שם אשר לא יסתור ולא ייסיע את דברי הקבלה.

פסוק טז

וגנב נפש, ודיגנוב נפש מן בני ישראל. למד סתום מן המפורש במ"א (דברים כ"ד ז') "כי ימצא איש גנב נפש מאחיו מבני ישראל".

פסוק יח

באגרוף, בכורמיז, ערמב"ן שכתב "על לשון רבותינו אגרוף הוא היד כו' ואחרים אמרו כי אגרוף רגב עפר כו' והוא דעת אונקלוס שאמר בכורמיזא כו'" וכ"ה בתרגום סורי. ועי' במיני תרגומא שתמה על הרמב"ן שמה שנראה מדבריו שהחליט שכוונת המת' בכורמיזא הוא רגב עפר ולא על היד, הלא גם על "ולהכות באגרוף רשע" [דהוא במשמעות אגרוף ממש] ת' "בכורמיזא דרשיעא" (וכשאני לעצמי לא אדע איזו משמעות מצא יותר במלות "באגרוף רשע" שהוא אגרוף ממש? אולי גם שם כוונת המת' על רגב עפר כמו "תחת מגרפותיהם" (יואל א' י"ז) לד"ק או איזה כלי משחית) ולבסוף הביא דברי הרשב"ם שהוא לפי הפשט מין אבן או לבנה, וסיים "מעתה תראה כי טעות נפל בדברי הרשב"ם, ושרצונו לפרש דעת הת' כך, ושהכ' מתחלף בק'. והביא דברי מוסף הערוך שכורמיזא היא מלה יוונית מונחת על אבן מוכנת לירות בה, ובאמת מהת"כ

שהביא הרשב"ם משמע שצריך להיות "קרמידא" שהובא בר"ש (נגעים פ"ב מ"ו) וגם בערוך ע' "קרמיד" הביא הת"כ הנ"ל וגרס "קרמידא בד'.
למשכב, לבוטלן. הוא כמ"ש רש"י שאפי' אינו במטה רק שנתבטל ממלאכתו חייב בשבת ורפוי.

פסוק יט
על משענתו, על בוריה. נראה שסובר שהוא ל' כח וחוזק, וכמ"ש רש"י ועי' בסנהדרין (ע"ח ע"ב) וברמב"ן.
ורפא ירפא, ואגר אסיא ישלם. הוא כמו שאמרו בגמ' (ב"ק פ"ה ע"א) "אסיא דמגן במגן שווייה" ולא דריש "מצוה לרפאות" או "רשות" כדדרש (שם) דבי ר' ישמעאל, או אפי' ד' וה' פעמים, ועי' במכילתא.

פסוק כ
נקם ינקם, אתדנא יתדן. ר"ל שיובא לדין, וכפשוטו באשר לא נכתב "מות יומת" אבל במכילתא וסוגיא דסנהדרין (דף נ"ב ע"א) משמע במיתת סייף, ולכן ת' "כי כספו הוא, ארי כספה הוא" אבל לדעת רז"ל קאי מלות "כי כספו הוא" אפסוק שלמעלה, וגם על עבד כנעני חייב מיתה וישנו בדין יום או יומים אף שכספו הוא, ועי' ב"ב (נ' ע"א).

פסוק כא
ונתן בפלילים, ויתן על מימר דיניא. הוא כמ"ש במכילתא יכול מה שרוצה הבעל ת"ל ונתן כו'" וערמב"ן שהניא דברי רש"י שפי' כאשר ישית וגו' הוא כשיתבענו הבעל בב"ד אז יתן כפסק הדיינים, והסכים לפירושו, ואח"כ הביא דברי התרגום "כמא דישוי עליהי בעלה [מרי] דאתתא" והביא דברי הראב"ע שפי' דוי"ו ונתן היא וי"ו המחלקת, ופי' הכתוב הוא שיתן או כאשר ישית עליו הבעל, או כפסק הדייניה, ופירושו לא נכון בעיניו, ודעתו כי פי' "יענש" הוא קנס ממון, ובאשר לא נוכל לדעת בילדים את שווים, כי מי יודע אם יצליחו, והעונש יהי' כאשר ישית הבעל, ע"כ יראו הב"ד שלא יפריז הבעל על המדה, וכדברי המכילתא הנ"ל, ולפי דבריו ודברי המיני תרגומא, אין הב"ד נזקקין ע"ז מעצמן, ולבבי לא כן ידמה במחכ"ת כתלמיד לפני רבו, יען כי המת' ת' פה "ענש יענש, אתגבאה יתגבי" כמו שת' לקמן (דברים כ"ב י"ט) "וענשו, יגבון" דהיינו בב"ד ר"ל שהב"ד גובין מה שישית הבעל, ואם ישית יותר מכדי דמיהן, יתן כדי דמיהן ע"פ הדיינים כדעת המכילתא, אבל הדיינים מוציאים ממנו בע"כ כי היכי דתיהוי ליה כפרה.

פסוק כג
נפש תחת נפש, נפשא חלף נפשא. הוא נפש ממש כדעת ר"א בסנהדרין (ע"ט ע"א), ואולי אין ראיה מזה כי הוא ת' פשוטו של מקרא כאשר ת' בפסוק שלאתריו "עינא חלף

עינא" כו'. והנה הרבנים רש"ל ראפאפורט ומהר"צ חיות זצ"ל החליטו כי רק בהלכות המסורות לכל אדם פרטי נזהר המת' בנפשו לבלי ימנע את הקבלה בתוך חכו, לא כן בדברים המסורים לב"ד, לא חשש לתרגם רק הפשע לבד, וסתירות רבות נמצאו לזה כאשר בארנו בהקדמה כוללת, ולדעתי הוציא אונקלוס מפשוטו, ותרגם ע"פ הקבלה המסורה רק בדברים שהצדוקין היו משיבין (עי' מנתות ס"ה ב') אבל בדברים שגם הצדוקים מודים לחכמים, תרגם כפשוטו וע"ש, אבל מתיב"ע שהוסיף בפ' שאחריו מלת "דמי" ובזה ת' "נפשא חלף נפשא" ראיה מוכרחת שסובר כדעת ר"א ולא כר"ש.

פסוק כה

פצע, **פדעא**, ע' ערוך שפי' "מכה של ברזל" ובאמת גם בעברית עיקר הוראתו הוא מן "פצץ" ויסוד המלה הוא רק ב' אותיות "פץ" ומצינו גם בב' "ומדלה יבצעני" (ישעיה ל"ח י"ב) גם בארמית. הוא "פדע" הוא "בזע" בחלוף אותיות ולכן ת"י "מפיץ וחרב" [משלי כ"ה י"ח] "פדיעא וסייפא".

פסוק כו

ושחתה, **ויחבלינה**. הוא כדרש המכילתא "מכה שיש בה השחתה שהיא חבלה".

פסוק כט

וגם בעליו יומת, **ואף מרה יתקטל**. אולי סובר שהוא מיתה בידי שמים כפרש"י ע"פ סוגית הש"ס (סנהדרין ט"ו ע"ב) וכ"כ הרמב"ן. או שהוא אם לא יתן כופר, ועי' בהרא"ם שכתב "והמת' שת' יתקטל הוא מל' חכמים גם על מיתה בידי שמים כמו שמצינו במס' אבות (פ"א משנה י"ג) ודלא יליף קטלא חייב ועי' מ"ש המתורגמן בש' "מות" ובש' "קטל" שבמיתה בידי שמים מתורגם על הרוב בל' מיתה, כמו "וימת גם אותו, וימיתהו (בראשית ל"ח יו"ד) "שת' "ואמית ואמיתה" אבל "כי חפץ ה' להמיתם" (ש"א ב' כ"ה) ית' "לקטלותהון" ולפי הכלל הזה היה ראוי "לאמיתהון" (ומ"ש בעל לחם ושמלה לחלק, כי במיתה טבעית ית' בל' מיתה, אבל אם הוא ע"ד אמרם ז"ל "מי שנתתייב מיתה או חיה דורסתו או נופל מן הגג" הוא שית' בל' "קטל" הנה לא אדע מדוע ת' "כי אמרו כלנו מתים" [לעיל י"ב ל"ג] "ארי אמרו כלנא מיתין" הלא שם הוא בלי ספק מיתה בידי שמים, גם לא מיתה טבעית, יען כי אם יחסו את מיתתם אל הטבע. לא חזקו על העם למהר לשלחם מן הארץ. ועמ"ש בויקרא ט"ו ל"ב.

פסוק ל

אם כפר, **אם ממון**. עי' בש"ס (ב"ק דף מ') הפלוגתא בין רבנן ובין ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא, אי כופרא ממונא, או כפרה, וערמב"ן שכתב "בעבור היות הכופר כפרה כענין הקרבנות אם הוא אינו חפץ בה אין מכריחין אותו לבא לב"ד לחייבו בכך, ואפי' אם

חייבוהו אין ממשכנין אותו, בעבור זה אמר אם" ועי' במיני תרגומא שביאר דברי הרמב"ן ז"ל במ"ש "אין מכריחין אותו שהוא כדעת התוס' במס' כריתות דף י"ב, שכשאמר לא ניחא לי בכפרה אין מכריחין אותו. ומה שהחליט שאין ממשכנין אותו, אף כי הוא נגד דעת הרמב"ם פ"י מ"ה נזקי ממון, וכדברי בעל לחם משנה שם, הנה הוכיח זה מדלא חשיב ר' ישמעאל "אם כפר יושת עליו" בין השלשה "אם" שאינן רשות, במכילתא, וע"ש שביאר בזה בב"ק שם, מלות "שבקן אסתגר בקמייתא".
יושת, ישוון. ת' ל' רבים דהיינו ב"ד, עי' במיני תרגומא לעיל פסוק כ"ב.

פסוק לא

או בן יגח, או לבר ישראל יגח תורא, לא ידעתי למה הוסיף מלת "ישראל" הלא במכילתא יליף מזה לחייב על הקטנים כגדולים, וזה אינו במשמעו בר ישראל ואפשר שאיזה תלמיד טועה ראה מלת "בר" והוסיף מלת "ישראל" מדעתו, ומזה נשתרבב אח"כ בהת' גם "בת ישראל", או לאשמועינן שעבד שבפסוק הסמוך הוא עבד כנעני, והוסיף מלת "תורא" יען כי הארמי ישמור א"ע מלחסר את סימן היחס, ואם תרגם "או בר יגח" היה נראה כאלו הבר הוא הפועל, וגם אם הוסיף את הל' "לבר" היה חשר הנושא, מה שאינו מסגולת לשון ארעית. ובאיזה ספרים מדויקים נשמטה מלת "ישראל".

פסוק לה

וגם את המת יחצון. ואף ית דמי מיתא יפלגון. הוסיף מלת "דמי" כמו שהוכיחו רז"ל (ב"ק דף כ"ו) שהתם משלם חצי נזק רק מגופו. ומה שרצה ב"ס לחם ושמלה לשבש הספרים ולגרום "מותא" בוי"ו, שהוא שם המקרה, ור"ל דמים שפחתתו המיתה, הוא טעות לפ"ד, כי אז לא נוכל לדעת שהתם אינו משלם מן העלייה, ומלבד זה הוא טעות, כי השם המקרה "מיתה" יתו' "מיתותא" [במדבר ט"ז כ"ט] אבל לא אדע מדוע ת' "וחצו, יחצון" שהם בקל "**ויפַלָגון**" בפועל, ובאמת ראיתי נוסחא א' וְיִפְלְגון בקל, ובכ"י שת"י הנוסחא "ויפלגון ית כספא ואף ית דמי **מֵיתָא** יפלגון".

פרק כב

פסוק ב

אם זרחה השמש עליו. אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי. ר"ל אם עין העדים נפלה עניו ע' סנהדרין דף ע"ג ובירושלמי שם פ"ח הלכה ח'. ע' היטב במכילתא שסובר דזרחה השמש מה שמש שהוא שלום למעוטי אב החותר לגנוב ממון הבן, ובא הבן והרגו, שהוא חייב, וגם למעט ביש לו מושיעים דהיינו עדים כמ"ש התרגום, וכ"כ הרמב"ם (פ"ט מה' גניבה ה' י"א) "הקיפוהו בני אדם או עדים אינו נהרג. ומ"ש הראב"ד על התרגום "לא ידעתי מהו" גם אנכי כתלמיד לפני רבו לא ירדתי לסוף כוונתו, הלא דברי רבינו

מבוארים במכילתא, וערמב"ן שהקשה היאך יש התראה בלא עדים? ע' בסוגיא הנ"ל ותמצא ישוב לזה, והארכתי בזה בחדושי, וכתב עוד "ועל דעתי נתכוין אונקלוס לומר שאם יצא הגנב מן המחתרת ובא זה לומר עליו יש לו עדים שבא במחתרת (ולדעתי דייק זה ממלת "נפלת" שהוסיף המת' שהוא עבר שכבר נשלם) דמים לו כו', ואם הרגו נהרג עליו, אבל מרש"י משמע שהת"א והמכילתא פליגי שכתב (אחרי הביאו את דברי המכילתא) "ואונקלוס שת' כו' לקח לו שיטה אחרת" וצ"ע, ויש גורסין "עינא דסיהרא" ר"ל לבנה המאירה בלילה, וראייתם מדכתיב "עינא" בל"י ולא "עיניא" בל"ר, גם ממליצת "נפלת" ודוחק. גם לא מצינו מלת "עין" סמוכה אל הלבנה כ"א אל השמש.

פסוק ג

חיים, **כד אנון חיין**. לא דריש כמכילתא שלא ישלם לו מתים, משום שהנגינה מוכחת שקאי על שלפניו ולא על שלאחריו, ואפשר לרמז מ"ש רז"ל (ב"ק כ"ה ע"א) "אתייה לקרן כעין שגנב" השור והשה כשעת הגנבה והכפל כשעת העמדה בדין.

פסוק ד

כי יבער, **ארי יוביל**. כ"ה הנוסחא לפנינו בב', וכוונתו "כי יוליך" ופירושו דחוק מאד. ומצאתי בת' של חומש עם הרמב"ן "יוכיל" בכ"ף, וכ"ה בחומשי רוו"ה, ובכ"י שלי "**יֵכוֹל**" ר"ל שהאכיל בהמתו בשדה או כרם, ואח"כ מפרש "ושלח" (זו הרגל) "ובער" (זו השן) ויהי' זה כלל שאחריו הפרטים (והנה ב"ס לחם ושמלה התפלא על מה שת' "בשדה אחר, בחקל אחרן" ולא "אוחרן" ואמר "ואולי הוא ההפרש בין שם התאר אל המתואר הסמוך ובין התאר שכולל עמו המתואר כמו בזה שהוא של איש אתר" ולא ידעתי מה יאמר על הת"י ע"פ "וסוד אחר אל תגל" [משלי כ"ה ט'] שת' "ורזא אוחרנא" הלא גם שם היא הכוונה "סוד של איש אחר" ובאמת לדעתי **לְאַחֵרָן** ואוחרן הוראה אחת היא כמו שבא בעברי' הא' הבנין הפעל פעם בקמץ ופעם בקבוץ, ושניהם נופלים כן על התאר שבא עם המתואר וכן על התאר שבא בלי מתואר. והת"א פי' הפסוק הזה ע"פ פשוטו "ארי יאכיל גבר חקל או כרם" ר"ל "כי יאבה איש לבער את שדהו או כרמו" ושלת ית בעירה, ר"ל ישלחנו לנפשו מבלי השגיח על בהמתו "ויכול" מוסב על "בעירה" שהוא שם משותף לזו"נ "בחקל אחרן" ר"ל בשדה של איש אחר "שפר תקלה ושפר כרמה ישלם" ר"ל מחויב המבער לשלם המיטב מן השדה או הכרם של ניזק או של מזיק, וע' בב"ק ג' ע"ב

פסוק ו

במלאכת רעהו, **במה דמסר לה חברה**, הוא כמ"ש הראב"ע שהוא כמו "לרגל המלאכה" (בראשית ל"ג י"ד) או כמו שאמרו בש"ס (ב"ק ק"ז ע"ב) שמלת "מלאכה"

כוללת כל מה שברשות חברו, ודע שהת"א אינו סובר כמ"ש המפרשים שמלות "אם לא" בפסוק זה, הן "שבועה" שזה אינו, שמלות "אם לא" המורות על שבועה ענינן לחיוב ולא לשלילה (וכשרוצה לאמר לשלילה בדרך שבועה יאמר "אם" לבד כמו "אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך" (בראשית ט"ו כ"ג) שר"ל לא חוט ולא שרוך נעל "אם יראו את הארץ" אם אתם תבואו אל הארץ" (במדבר י"ד כ"ג ל') ר"ל " לא יראו את הארץ, אתם לא תבואו אל הארץ") רק פירושו שיובא לב"ד ויחקרו אם לא שלח יד, והחקירה תהיה ע"י חיוב שבועה, כמו שדרשו רז"ל נאמר כאן שליחות יד ונאמר להלן שליחות יד, מה להלן שבועה (שנא' "שבועת ה' תהיה בין שניהם") אף כאן שבועה.

פסוק ח

אשר ירשיען אלהים, **די יחייבון דַּיְנַיָּא**, ת' ליר שאין דן יחידי, ופשוטו למי שחייבו הדיינים אם לגנב או לשומר או לעד, חייב לשלם.

פסוק י

ולקח בעליו ויקבל מרה מנה מומתא. הוא כמו שדרשו רז"ל והובא ברש"י "ולקח בעליו השבועה" (ב"ק ק"ו ע"א).

פסוק יב

יביאהו עד, **ייתיניה סהיד דתבירא**. מהת"א משמע שלא בדעת בעל הטעמים שהפריד מלת "עד" מהטרפה, ופירושו שצריך להביא עדים שנטרף ופטור, וע' במס' ב"ק דף יו"ד שדרשו "עד טרפה ישלם טרפה עצמה לא ישלם" ואפשר שגם המתרגם מפריד (וכ"ה בחומשי רוו"ה "סהדין" באתנח, ואח"כ "דתבירא לא ישלם" וכ"ה הנכון. כי אלו היתה כוונתו להביא עדים שנטרפה, היה מת' "דאיתבר" כדין הפעל, וכמו שת' בתחלת הפסוק "אם אתברא יתבר") וע' במכילתא אבא שאול אומר יביא עדים כו' "וע' ברמב"ן.

פסוק טו

וכי יפתה, **ואי ישדל**. ערש"י שפי' "מדבר על לבה וכ"ת ארי ישדל" וערמב"ן שכתב שאינו נכון, ששרש "פתוי" בלה"ק שהוראתו הטיית רצון יתו' בארמית בפעל "טעה" (דברים י"א ט"ו) וכוונת אונקלוס במלת "ישדל" הוא לשון תחבולה שיעשה האדם להטות לבב זולתו, אם במעשה או אף בדברים, וכמו שת' "ויאבק איש" (בראשית ל"ב כ"ה) "ואשתדל" אבל באמת במח"כ כתלמיד לפני רבו טען על רש"י ז"ל בחנם, כי הפעל "טעה" בארמית, הוא כמו "תעה"בעברית, וכמעט בכ"מ יתו' הש' "תעה" בפעל "טעה" והש' "פתה" הבא תמיד בבנין פיעל יתו' תמיד רק בפעל "שדל" [ואולי גם מטעם הרמב"ן] וכן "פתי את אישך, פתי אותו (שופטים י"ד ט"ו, ט"ז ה') מתו' "שדולי", אם יפתוך

חטאים" [משלי א' יו"ד] מתו' "נישדלוך" ורק כשבא פעם אחת בקל [דברים י"א ט"ו] שהוראתו "נפתה מעצמו" יתרגמהו בפעל "טעא".

מהר ימהרנה, קימא יקימינה. אף שלעיל (בראשית ל"ד י"ב) ת' "מוהרא" הכא שהוא פעל ת' "קים" ור"ל יפסוק לה מוהר שהיא הכתובה כמ"ש בש"ס (כתובות י') והובא ברש"י, ולכן "כמהר הבתולות" (בפסוק של אח"ז) ת' "כמוהרי בתולתא" מפני שהוא שם. וע' ברמב"ן שהשיג על רש"י (ולדעתי טעו בזה גם?הרמבמ"ן בפ' "ירבו עצבתם אחר מהרו" (תהלים ט"ז ד') גם ב"ס תל"ע בסוף סי' רל"ז, ובאוה"ש ש' "מהר" שנגרר אחריו, ופי' מהרו" מל' "מהר ומתן" ר"ל שזנו אחרי אלהים אחרים, כי באמת גם הפעל מזה, גם השם יבואו רק על המתנות שיתן הארוס לארוסתו או לאבותיה, ואנחנו לא מצינו בכל כה"ק בשום מקום, שהעובד איזה אלהות יכונה בשם "מארס" כי אם בשם "ארוסה" וכדומה).

פסוק יט

זבח לאלהים יחרם, דדבח לטעות עממיא יתקטל, ע' במכילתא, ומפני שמפורש במ"א (דברים י"ז ה') "והוצאת את האיש ההוא וגו' וסקלתם באבנים ומתו" ת' פה ג"כ מיתה, ובתיב"ע "לממונא".

בלתי לה' לבדו, אלהן לשמא דה' בלחודוהי. ערמב"ן.

פסוק כד

את העני עמך, לעניא די עמך. נראה שאין כוונתו כמו שדרשו רז"ל (במכילתא בשם ר' ישמעאל) שהיא חובה, רק שהוא נמשך על שלאחריו "לא תהיה לו כנשה".

כנשה, כרשיא. ע' לקמן (דברים ט"ו ב') "**מַשַּׁה**" שת' "מרי רשו" וע' בערוך ע' "רשה" שפי' האיש המלוה, (ובאמת יתו' הפעל "לוה" או "נשה" בפעל "רשי" כמו "כי תשה ברעך" והאיש אשר אתה נשה בו" (דברים כ"ד י' י"א) מתו' "ארי תרשי בתברך, גברא דאת רשי ביה" וכן "לא נשיתי ולא נשו בי" (ירמיה ט"ו יו"ד) תי' לא **רָשָׁאן** בי ולא מה דאנא רשי אנא תבע מנהון [והוא ממש כש' "נשה" בעברית, בחלוף למנ"ר] והשם התאר "מלוה" יתו' או "רשא" (ישעיה כ"ד ב') או "מרי רשו" כבפסוק שהבאנו מקודם, רק כשרצון המת' לאמר "המליה הנוגש" אם ביד חזקה או אף בדברים קשים, ית' "**רַשְׁיָא**" בפועל שהוא מורה גם בארמית כבעברית על חוזק הפעולה, ולכן בפה שבא הצווי בתורה לבלי לנגוש את האיש הלוה, ית' "**רַשְׁיָא**" וכן "והנשה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים" (מ"ב ד' א') ית' "ורשיא אתי כו'")

פסוק כו

והיה כי יצעק אלי ושמעתי, **ויהי ארי יקבל קדמי ואקבל קבלתה**. ר"ל אם יצעק ויתרעם על החובל שלמתו, אז אקבל צעקתו, ולא ת' שיתפלל וה' ישמע תפלתו כי כן יגיד עליו רעו (פסוק כ"ב וכ"ג) ששם מפורש "וחרה אפי כו' כי ה' יריב ריבם".

פסוק כז

אלהים לא תקלל, **דינא לא תקיל**. הוא כדעת ר"ע במכילתא בדיינין הכתוב מדבר, וע' במס' סנהדרין דף ס"ז, ורש"י כתב אזהרה לברכת השם ולקללת דיין, והוא כמס' סופרים שהוא קדש וחול, וצ"ע. ומ"ש בכל הספרים **תָקיל**" הת' בשוא הוא ט"ס, וצ"ל **תְקיל**" הת' בפתח שהוא באפעל, וכ"ה בחומשי הרמב"ן.

פסוק כח

מלאתך ודמעך, **בכורך ודמעך**. ערש"י שכ' "איני יודע מהו לשון דמע" וע' במס' תרומות (פ"ג מ"ז) ובמס' אהלות (פט"ז מ"ד) "אוכל בדמעו" ובמס' תמורה דף ד' ע"א ובתוד"ה מלאתך שדמע הוא בלח ובכורים ביבש, וע' במכילתא ג' שמות נקראה התרומה, ראשית תרומה ודמע, וע' בהראב"ע שאמר שהוא כנוי ליין ושמן של תרומה בעבור שיורד כדמע טפה טפה).

פסוק כט

תתנו לי, **תפרשנה קדמי**. צ"ע דבחולין (דף פ"א) רמי ר' אפוטרוקי, כתיב שבעת ימים יהיה תחת אמו וכתיב ומיום השמיני והלאה וגו' הא כיצד לילה לקדושה יום להרצאה, א"כ הוא דלא כהת"א דהפרשה היא בלילה. אולם באמת לכאורה קשה למה לא רמי ר' אפטוריקי מפסוק זה שהוא קדום בתורה, אלא שמהכא לא קשיא שבבכור איירי ולילה הולך אחר היום, וא"כ הוו שבעת ימים, ונכונים דברי הת"א, וע' במהר"ם לובלין (שם שם).

פסוק ל

ובשר בשרה טרפה. **ובשר תליש מן חיוא חיא**, הח' בעל אוהב גר כתב ע"ז ואיננו נכון כי זה יורה על איסור אבר מן החי ולא על איסור טרפה "ולדעתי כוונת המת' כמ"ש במכילתא והובא ברמב"ם פ"ד מ"ה מאכלות אסורות הלכה ו' "טרפה האמורה בתורה זו שטרפה אותה חית היער" ע"ש כל הפרק, ומ"ש הת"א "חיוא" ר"ל בין חיה ובין בהמה וכ"כ רש"י.

פרק כג

פסוק ב

לא תהיה אחרי רבים לרעת. לא תהי בתר סגיאין לאבאשא, ר"ל לא תהיה בדיני נפשות אחר רבים בהכרעת דיין א' (לחובה) כמ"ש בש"ס (סנהדרין דף מ') או כפשוטו, לא תלך אחרי רבים לחייבו רק תגיד דין אמת אע"פ שהוא ללא הועיל, ואפשר יותר טוב לגרוס בתרגום "לבישין" שהוא התרגום של השם "רעות" ולא "לאבאשא" שהוא תרגום "להרע". **ולא תענה על רב לנטת, ולא תתמנע מלאלפא מה דבעינך על דינא**. ר"ל כמ"ש לעיל (ע"פ פשוטו) לא תמנע מהוציא בשפתיך מה שנראה בעיניך, או על מה ששאלו אותך, לגי' רש"י "מה דמתבעי לך" ובחומשי רוו"ה גם ברש"י הגי' "מה דבעינך" ופי' "ולא תענה" הוא כמו עינוי מלאכול או מלעשות, וע' קדושין מ"ט ע"א ברש"י ד"ה המתרגם ותוס' שם ד"ה המתרגם. **אחרי רבים להטת, בתר סגיאי שלים דינא**. בעל אוהב גר כתב ע"ז "קשה מאד להולמו" ובאמת ר"ל הפסק דין יחתך ויגמר אחר רוב הדעות וזהו "שלים" ר"ל להשלים ולבצע הדין (ולפי"ז יותר נכונה הגי' מא"ד שהובאה באוהב גר "שלים דינא" באפעל) ובכ"י שלי הנוסחא "ולא תתמנע מלאלפא מה דיתבעי לך על דינא בתר סגיא אשלם דינא".

פסוק ד

כי תפגע, ארי תפגע. ויש בו מסורה קרא ותרגום, כי יש נוסחא אחרת "ארי תערע".

פסוק ה

וחדלת מעזוב לו. ותמנע מלמשבק לה. מרש"י משמע שמוסב על פריקת חמור וכן "עזב תעזב" מש' זה, ולכן פי' עזב תעזב לגירסתנו "משבק תשבק מה דבלבך ותפרק עמה" וזהו התרגום מתיבת "עמו" או שיש פה ב' נוסחאות מעורבבים ולפי' ה"א צ"ל "ותתמנע מלמשבק לה ותפרק עמה" ומלות "משבק תשבק מה דבלבך עלוהי" הוא הפי' הב'. ולדעתי נראה כגי' רש"י שבחומשי רוו"ה, שבתרגום שהיה לפניו היה כתיב "ותתמנע מלמשקל לה" וממלות "משבק תשבק" שלאחריהם נשתרבב הטעות הזאת.

פסוק ז

ונקי וצדיק. ודזכי ודי נפק דכי מן דינא. ע' באוג"ר שתמה "וכי מה ענין טהרה לכאן?" ולכן הביא גירסא "ודי נפק זכאי" ואפשר מפני שהזכיר כבר "ודזכי" תרגם "צדיק" בלשון טהרה, וכוונתו אם יתחייב הזכאי אל תהרגהו אלא החזירהו לב"ד, ואם יצא זכאי אע"פ שיש לך ללמד חובה אל תחזירהו לחובה כקבלת חז"ל. (סנהדרין דף ל"ג) ומזה ועוד מכמה מקומות נראה שהיו לפני המת' כמה ברייתות.

פסוק יח

לא תזבח על חמץ דם זבחי, לא תכוס על חמיע דם פסחי. וכ"ה בכ"י שלי ת' "דם" משום שהזורק על החמץ נמי חייב כהברייתא בפסחים (דף ס' ע"נ) ות' "פסחי" ולא "תמיד" כדעת ר' יהודה (שם שם) משום דפשטא דקרא דייקא פסח, וע' עוד שם דף ס"ד שמשמע דקאי על חגיגת י"ד והנה המעיין יראה שזביחת הבהמה לאכילה לבד ת' "נכסתא" כמו "ויזבח יעקב זבח" (בראשית ל"א כ"ד) ת' "נכס נכסתא" "טבוח טבח" (שם מ"ג ט"ז) ת' "נכוס נכסתא" אבל זביחה לקרבן ית' "דבח" או "נכסתא קודשין" ולא אדע לכוין מדוע לא ת' "לא תדבח" כאשר ת' "וזבחת עליו" [לעיל כ' כ"ד] "ותהי דבח עלוהי" וכן לעיל ה' ח', ח' כ"ב כ"ה, ובתהלים נ"ד ח', ק"ו ל"ח, קט"ז י"ז? ואולי הוא ט"ס שנשתרבב מן "לא תשחט על חמץ" (לקמן ל"ו כ"ה) ששם ת' בצדק הפעל "שחט" בפעל "נכוס" כבכל המקומות [לעיל י"ב י' כ"א, יעוד ועוד] ופה צ"ל "לא תדבח".

ולא ילין, ולא יביתון בר מן מדבחא. הוא ע"פ הדין דלינה אינה פוסלת רק אם היה החלב על הרצפה, אבל אם היה על המערכה אפי' אחר עמוד השחר אינו נפסל בלינה, וע' ברא"ם שהביא ראיות לזה, ואמר שהפסוק הזה אינו מדבר אלא למצוה כו', אבל אם לא העלה אותם כו' ולא נשאר מהלילה רק רגע אחד עד שיעלה עה"ש מקטירן כו', ומה שת' "חלב חגי, נכסת חגא" לישנא דקרא נקט שבאמת מצוה להקטיר אימורי וחלבי כל הקרבנות הנשחטים ביום, וכ"כ רש"י לקמן (ל"ד כ"ה).

פסוק יט

לא תבשל גדי בחלב אמו, לא תיכלון בשר בחלב. כבר צווחו קמאי, אחרי שהמת' הלך פה אחר הקבלה המסורה לנו, למה ית' בכל הג' מקומות שנזכר הלאו הזה בתורה בל' אכילה, ולא חש להשמיענו איסור הבישול בלא אכילה? וע' בפר"ת יו"ד סי' פ"ו ס"ק א' שתמה ג"כ ע"ז, וכ' "ואולי סבר שבשול אינו אסור רק כשאכלו והוציא הכתוב ללשון בישול שאין אסור באכילה אלא דרך בישול וכ' בתורה ג"פ לעבור עליה בג' לאווין וצ"ע" והנכון הוא כמ"ש לקמן (ויקרא כ"ג ט"ו) שלא חשש המת' לפרש בכ"מ את הכתובים ע"פ דברי הקבלה כ"א במקום שיעמדו המכחישים נגדה, ולכן במצוה זו שאומרים שרק בישול גדי אסור, ת' "לא תיכלון בשר בחלב" וכן "והיו לטטפת" ת' "ויהון לתפילין" וכן "פרי עץ הדר" ת' "אתרוגין" ושמור הכלל הזה בידך כמ"ש בהקדמה כוללת, אבל לא אדע למה ת' "תיכלון" בל"ר, ולא "תיכול" בל"י ככל הפסוק? ורק בכ"י נמצא באמת הנוסח **לא תיכול**.

פסוק כא

כי שמי בקרבו. ארי בשמי מימרה, ר"ל מה שצוה הוא בשמי לכן שמע בקולי. וע' בהרמב"ן. ובנתה"ש כתב והוא מחובר לראש המקרא שמע בקולי כי שמי בקרבי וקולו הוא קול עליון כו' כי בשמי הוא מצוה".

פסוק כח

הצרעה. ית ארעיתא. בעל נתה"ש סובר שהוא צרעה בחלוף הצ' לא', אבל מהירושלמי שת' "אורעיתא" לא משמע כן, והערוך ע' "ארעיתא" הביא את הירושלמי ולא את הת"א, ובמ"א כתבתי בדרך דרוש שהוא כנוי לישראל מעטי הכמות נוגעים בקצה האומה והארס הולך בכל הגוף. וכ"ה ביתוש במוחו של טיטוס, ויותר נכונה הגי' שמצאתי "ערעיתא" לפי שחלוף הצד"י בע' יותר רגיל בארמית מבא'.

פרק כד

פסוק ה

נערי, בוכרי. ע' מס' יומא (דף כ"ב) וע' במיני תרגומא שהקשה מזבחים (דף קט"ו ב') דקאמר רב אסי קרבו ופסקו כפירש"י בלישנא אחרינא שצריך להפסיק הטעם באתנחתא שהנערים לא שלח אלא להעמיד והמעלים היו נדב ואביהוא, שלא כדברי אונקלוס? ולע"ד לק"מ דכמו שאנו מפרשים בתורה, כן נוכל לפרש בתרגום "ושלח ית בוכרי" (להעמיד) "ואסיקו עלון" (הכהנים) אבל באמת מפשט דברי הת"א ומנגינת הטעם שהוא בז"ק משמע כלישנא קמא של רש"י והדבר צ"ע.

פסוק ח

ויקח משה את הדם ויזרק על העם, ונסיב משה ית דמא וזרק על מדבחא לכפרא על עמא. כ"ה ברוב הספרים, לכאורה ק' למה הוציא את הכתוב מפשוטו, ולא ת' כדרכו "וידי על עמא"? ובאמת הוא נגד סוגית הש"ס (יבמות מ"ו ע"ב, כריתות ח') "אלא טבילה בגר מנ"ל, דכתיב ויזרק משה (הזאה היא, רש"י) וגמירי דאין הזאה בלא טבילה" ולע"ד נראה שהמת' סובר כר"א ביבמות (שם) שגם מל ולא טבל מהני דיליף מאבות, והאי דכתיב שם (במתן תורה) "וכבסו שמלתם" הוא לנקיות בעלמא, והראי' שהמת' סובר כן, מדת' "וכבסו, ויחורון" ולא "ויצבעון" כמ"ש רש"י (ויקרא י"ג נ"ח) ההבדל, ומויזרק על העם שממנו למד ר' יהושע שגר צריך טבילה, אינו ראי' שסובר שלא היתה ההזאה על העם כ"א זריקה על המזבח, ולכן מילה לחוד מהניא, ורבי (שם בכריתות) שאמר "מה אבותיכם לא נכנסו אלא במילה וטבילה והרצאת דמים" ס"ל כרבנן שגר צריך מילה וטבילה, ויש ראי' להת"א שפי' "ויזרק" הוא על המזבח, דבין ב"ש ובין ב"ה סברי עולת תמיד הואי או עולת ראיה, ולא שע"י הקרבנות האלו נכנסו לברית, ולדברי המת' אין

צורך לנו להדוחק שכ' התוס' (בכריתות שם) שכמה עולות הקריבו, ולהוסיף עוד שהיה דם לס' רבוא, גם קושית התוס' (ביומא ד' על קושית הש"ס הזאה בסיני מי הוה) מויזרק על העם מסולקת לדבריו, ולכן בפסוק ו' "באגנת" ת' "במזרקיא" ר"ל בכלי שרת, ול"ר מוסב על שתי המחצות בין שזרק על המזבח ובין שזרק עליו לכפר על העם, וע' רמב"ן ע"פ הנ"ל שהביא שגם הראב"ע הבין כן דברי הכתוב, והביא ראיה לדבריו מאונקלוס, וע' במס' זבחים (דף צ"ז) "מאי כלי אלימא מזרק בשלמי צבור נמי כתב בהו כו' וישם באגנת? והא דפסק התרגום כר"א ולא כר"י אף שאמרו מפי שניהם (מגילה דף ג') כבר כתבתי כ"פ שכוונת הש"ס היא שאמר לפניהם ולא מפיהם, והא דכתב רש"י "ויזרק ענין הזאה ותרגומו וזרק כו' " ר"ל שהת"א מתנגד לפי' זה, וכן בכמה מקומות (ולא כמ"ש בכללי רש"י הנדפסים בהחומשים סי' ד') אחרי כתבי כל אלה ראיתי במיני תרגומא ומצאתי שכוונתי קצת לדעתו הרחבה, רק מ"ש על הרמב"ם שכ' (פ"א מה' מחוסרי כפרה) "גר שמל ולא טבל ועדיין לא הביא קרבנו כו' אינו ממחוסרי כפרה" שהוא כרבנן ולא כר"א בן יעקב שנמוקו עמו, לע"ד פשוט שהרמב"ם סובר כרש"י שגם רבנן לא פליגי אראב"י בדין רק שסוברים שעדיין מחוסר יהדות וראב"י סובר שעכ"פ מחוסר כפרה הוא, ונעלם ממנו שגם התו' (בכריתות דף ב' ד"ה לאפוקי) סברי כרש"י דבדינא לא פליגי רק דלא איירו בה, ואפשר שגם ר"י סובר כר"א שגר לא צריך קרבן וכראב"י, ומלת "ויזרק" קאי על המזבח, והא דקאמר בגמ' (יבמות דף מ"ו) "ור"י באבות נמי טבילה הוי", היינו לדחויא בעלמא, וכוונתו לרבנן, דלדידהו צריך מילה וטבילה וגם קרבן (וכדמוכח שם בכריתות) ובזה מיושב קושי' התוס' ד"ה ור' יהושע (יבמות דף מ"ו) ע"ש, דבאמת ר"י לדידיה ס"ל דויזרק היינו על המזבח, וא"כ טבילה מנ"ל? ומזה נרויח כי אונקלוס הגר לא פליג ארביה ר' יהושע. וגם קושי' התוס' ד"ה כי פליגי, ר"ע דיליף מתושב ושכיר כמאן ס"ל, מתורצת בזה, די"ל דסובר כר"א וכראב"י בכריתות, וע' בפירוש המשניות להרמב"ם (שם בכריתות) ובהרע"ב שם שקיים דברי הרמב"ם דאליבא דראב"י גר צריך קרבן לאכילת קדשים, וא"כ י"ל דגם לפסח צריך קרבן, ולכן במל ולא טבל אסור לאכול פסח, וק"ו לדעת רש"י והרמב"ם בפי"ג מה' איסורי ביאה דגר צריך קרבן לביאת הקהל, א"כ ודאי דאסור לאכול פסח עד שהביא קרבן, ודו"ק היטב. והארכתי בזה בע"ה בחידושי, ודע שמה שהקשה בעל מיני תרגומא על הרמב"ם דיליף טבילה מן "וכבסו" הלא הש"ס (יבמות דף מ"ו) קמדחה "דילמא לנקיות בעלמא" לענ"ד לק"מ, דזה הוא רק לפי הס"ד, אבל לפי האמת דסברא הוא במה נכנסו אבותינו תחת כנפי השכינה, ודאי הפי' וכבסו הוא טבילה מק"ו, דאל"כ במה נכנסו וכו ואין להאריך פה.

פסוק י

ויראו את אלהי ישראל, וחזו ית יקר אלהא דישראל. וכן "ותחת רגליו" ת' "ותחות כורסא יקרה" הכל כדרכו לכבוד ה' (וע' בקידושין דף מ"ט בד"ה המתרגם גי' רבינו חננאל "ית יקרא דאלהא דישראל" אבל גי' הערוך הוא כנוסחתנו. והא דמתרגם פה "הספיר, אבן טבא" ולא "שבזיז" כלקמן (כ"ח י"ח) למעט ההגשמה, ואף כי כורסא" הוא ג"כ הגשמה כמו "ותחת רגליו" הנה בארנו כ"ז בהקדמה כוללת ע"ש).

פסוק יא

לא שלח ידו, לא הוה נזקא. הכל להרחיק כל הגשמה ותכונה גופנית מהבורא ית'.

ויאכלו וישתו, והוו חדן בקרבניהון דאתקבלו כאלו אכלין ושתן, ר"ל שמתו בקבלת קרבנותיהם לרצון כמו שאכלו ושתו, וע' רש"י ובמורה נבוכים פ' נ"ח מהראשון ובעקידה פ' משפטים שער מ"ז.

פסוק יג

משרתו, משומשנה. וכ"ת לקמן (ל"ג י"א, במדבר י"א כ"ח, מ"א י' ה').

פרק כה

פסוק ה

וערת תחשים, ומשכי ססגונא. עי' רש"י שכתב "מין חיה הוא ולא היתה אלא לשעה והרבה גוונים היו לה, ולכך מתורגם "ססגונא" שֶׁשָּׁשׁ ומתפאר בגוונין שלו", ועי' באוהב גר שהביא מס' יא"ר שלכן תרגם תמיד "משכי ססגונא" בלא ד' כאשר ת' "ועורות אילים, ומשכי דדכרי מפני שאין ססגונא שם החיה עצמה אלא שם הונח לרבוי הגוונים, ומצא לו עוד סמך לדבריו מהערוך שהביא מין חולי הנקרא "ססגוניא" (והוא ביבמות דף ס"ד ע"ב "אחדתיה ססגוניתא" וברש"י הגי' שם "סוסכינתא") ולע"ד יש דרך אחרת בדעת אונקלוס דהנה במס' שבת (דף כ"ח ע"א) "ר"י אומר ב' מכסאות היו א' של עורות אילים וא' של עורות תחשים ר' נחמיה אימר מכסה א' היה ודומה כמין קלא אילן כו' א"ה היינו דמתרגמינן ססגונא ששש בגוונין הרבה. ובש"ס ירושלמי (פ' במה מדליקין הלכה ג') "ר"י ור"נ ורבנן ר"י אומר טיינין לשם צובעו נקרא ור"נ אומר גלקטינין (שם צבע ובנ"א גלקסינין) ורבנן אמרין מין חיה טהורה כו'" וכדי להשוות הפלוגתות בבבלי וירושלמי צ"ל דר"י סובר שב' מכסאות היו ונקרא תחש מחיה שצבע שלה כך, ור"נ סובר שהוא רק מכסה א' ולא היתה חיה כלל רק צבע גלקטינין וע' ערוך ערך "טיינו" שהביא המוסף מדרש קהלת ר"י אומר אלטיינין ור"נ אומר גלטינן ובמדרש אסתר חור כרפס ורב ביבי אמר טיינין שהוא תכלת שצבעו העקרית היה תכלת אבל יש לו כמה גוונין. ולדעתי "תלא אילן" (שהובא במס' שבת שם) וקלא אילן (במס' בבא מציעא דף ס"ד ע"א) אחד

הוא והדברים ארוכים. ולכן היה הס"ד שהיא תלא אילן שהים חיה טמאה, ופריך מר"נ ומשני שאינה חיה כלל רק כמין תלא אילן, וע"ז אמר כדמת' רב יוסף ססגונא ר"ל לא שם חיה כ"א שם מראה וזהו דעת הת"א, ודע שמדקאמר הש"ס כדמת' רב יוסף" משמע שהוא לא כת"א וע' תו' קדושין מ"ז ע"א ד"ה אמר רב יוסף ועמ"ש בהקדמה כוללת, ויונתן ת' "ואנעלך תחש" (יחזקאל ט"ז יו"ד) "ויהבית מסן דיקר ברגליכון ר"ל נעלי כבוד ולא תרגם "כסגונא" משמע שסובר שהתחש הוא רק מין חיה שהיה בימי משה, והושאל אח"כ לכל עור נכבד, ועמ"ש גיסי הרב החכם מו"ה יחיאל מיכל זק"ש ז"ל בחבורו [ ] דף כ"א.

פסוק יא

זהב טהור, **דהב דכי**, לפעמים ית' דהב בלא ד' הבא בארמית במקום "של" בעברית " ופעמים ית' "דדהב" וחפשתי ומצאתי שבמקום שכולו זהב ית' "דדהב" ובמקום שרק צפויו זהב ית' "דהב" ובחומשי רוו"ה יש בזה טעיות.

פסוק יב

ושתי טבעת, **ותרתן עזקן**. מת"א משמע שהיו ת' טבעות כסברת ראב"ע, ותוס' (יומא דף ע"ב ע"א) ואפשר שת' כמ"ש בקרא, וכוונתו כפירש"י "הן הן הטבעות שבתחלת המקרא ופי' לך היכן היו כו'.

פסוק יח

כרבים, **כרובין**. ע' במס' חגיגה (י"ג ע"ב) "מאי כרוב א"ר אבהו כרביא שכן בבבל קורין לינוקא רביא, וכן במס' סוכה (ה' ע"ב) וע' בהראב"ע מ"ש בזה ובבראשית בפסוק ויגרש את האדם, וברמב"ן ומה שכתבנו לקמן כ"ו ל"א על הרא"ם.

פסוק כב

ונועדתי לך שם, **ואזמן מימרי לך תמן**. ר"ל אקבע לך זמן, ומהת"א משמע בלא היו לפניו מלות "את כל" בוי"ו, ערש"י והראב"ע שלדעת רש"י הוא וי"ו יתרה, ולדעת הראב"ע הוא כאלו כתוב "ודברתי אתך להודיע כו' ודברתי את כל אשר אצוה כו' " וע' מנחת שי.

פסוק כט

ומנקיותיו אשר יסך בהן, **ומכילתה דיתנסך בהון**. ערש"י שכ' "אשר יכסה בהן ועל קשותיו הוא אומר כו' וכך במ"א הוא אומר ואת קשות הנסך (במדבר ד' ד') וזה וזה "יוסך והנסך" ל' סכך וכסוי הם" וכ"ה בש"ס (מנחות צ"ו ע"א) וצ"ע למה ת' "דיתנסך" ומתחלה חשבתי שהוא ט"ס וצ"ל "דיתכסי" אבל גם "קשות הנסך" (במדבר ד' ד') ת' "דנסכא" וצ"ל שסובר ששרשו "נסך" והוא כלי שרת לנסכים כמו שמצינו בש"ס (סנהדרין נ"א ע"א) "הגונב את הקסוה" (וע' במס' סוכה דף מ"ח ע"ב שני קשוואות היו שם) וע' ברמב"ן

שטען על רש"י שפירש דעת אונקלוס כדברי האומר "מנקיות הן סניפין" ופי' מכילתה הוא שם המדה כדברי חכמים (חולין דף ק"ה, וכן בעברית "וכל בשליש עפר הארץ" בישעיה מ' י"ב) ולכן נלע"ד שהת"א לא סבר כמ"ש רש"י שמכילתה הן סניפין, דמלבד קושית הרמב"ן הנ"ל מקשים עוד התוס' (מנחות צ"ז) ד"ה לא, שלא מצינו פלוגתא בזה, גם לא סבר כמ"ש הרמב"ן שמכילתה הוא שם המדה מקושית הרא"ם ע"ש, אלא שהיה קשה להמת', שהכא סמך אשר יסך למנקיותיו, ולקמן (ל"ז ט"ז) סמך לקשוות לכן סובר ששניהן היו כלי שרת, כמ"ש (סנהדרין פ"א ב') ומשתמש לנסך וללחם הפנים, ודו"ק. בכ"י הנוסחא דִּיְתֵסָךְ.

פסוק לא

כפתריה, חֲזוֹרָהָא. כל דבר עגול נקרא בארמית "חזור" ולכן גם לקמן (כ"ח ל"ד) "פעמון" ת"י "חזורא" משום שהוא עגול, וכן "סביב" ת"י "חזיר" ובכ"י שלי נמצא חֵיזוּר בצירי ובמלאפום.

פסוק לד

ארבעה גבעים משקדים כפתרים ופרחים, ארבעא כלידין מצירין חזרהא ושושנהא, ערש"י שכתב שהוא א' מה' מקראות שאין להם הכרע. והיא מהש"ס (יומא כ"ב ע"ב) וגם בת"א אין הכרע, ואף שמחובת כל מת' להכריע כל ספק, נראה שסמך על הנגינה המפסקת במשקדים. וע' בתו' (שם ביומא) ד"ה שאת וריטב"א ובמהרש"א שם, ובירושלמי ע"ז פ' אין מעמידין משנה ז' שקורא אותן ה' השואות וחשיב להן על הסדר.

פסוק לז

והעלה את נרתיה, ואדלק ית בוצנהא. מלשונו משמע שסובר כמ"ד במנחות (פ"ח) שהנרות היו ג"כ מקשה, ולכן פי' "והעלה" בלשון הדלקה, וע' בנתה"ש שהבין דברי הרמב"ן שלפי שאמר מקשה תעשה וגו' ירכה וקנה וגו' משמע שהכלים זולתם כמו הנרות המלקחים והמחתות היו עשוים לבדם ולא מקשה, ולפ"ז יהיה פי' "והעלה" כמ"ש הרשב"ם שיעלה הכהן את הנרות על הקנים (ואמר "ותדליק" לנוכח, אף כי במקרא הוא בנסתר, ע"פ דרכו לתרגם כפי המפורש במקום אחר [לקמן מ' ד'] "והעלית את נרתיה".

פרק כו

פסוק א

מעשה חושב, עובד אמן. ובכ"י שלי אימן במלאפום, ולקמן (כ"ו ל"ו) "מעשה רקם" ת' "עובד ציר" וכן לקמן (ל"ה ל"ה) "חרש וחשב ורקם" ת' "נגר ואומן וציר" והנה במס' יומא (דף ע"ב ע"ב) "מעשה רקם מעשה תשב אר"א שרוקמין במקום שחושבין תנא משמיה דר' נחמיה רוקם מעשה מחט לפיכך פרצוף אחד וחושב מעשה אורג לפיכך שני

פרצופות" ערש"י שם שכתב שמצד זה ארי ומצד זה נשר וכ"כ בחומש, אבל הרמב"ם בפ"ח מה' כלי המקדש ה' ט"ו כתב "כל מקום שנאמר בתורה מעשה רוקם הוא שתהיינה הצורות הנעשות באריגה נראות מצד אחד בפני האריג ומעשה חושב הוא שתהיה הצורה נראית משני צדדים פנים ואחור" וכ' המל"מ שם שהוציאו מהירושלמי פ' בתרא דשקלים הלכה ד' "וחורנה אמר מעשה רוקם ארי מכאן וחלק מכאן מעשה חושב ארי מכאן וארי מכאן, ובנוסחתנו בירושלמי "נשר מכאן" כרש"י. והמעיין יראה שאונקלוס ת' במעשה רוקם "צייר" ר"ל שמצייר רק פרצוף אחד מכאן, ובמעשה חושב ת' "אומן" שזה צריך אומנות רבה למעשה אריגה בשני פרצופין מזה ומזה.

פסוק ח

באמה, **אמין**. כ"ה בכ"י ולא "באמין".

פסוק יד

מכסה לאהל, **חופאה למשכנא**. וכ"ה בכ"י ויותר נראה הגי' "לפרסא".

עורות אילים, **משכי ססגונא**. ובחומשי רוו"ה "דססגונא" והוא טעות כמ"ש לעיל (כ"ה ה').

פסוק כט

בתים לבריחים, **אתרא לעבריא**. ר"ל מקום לבריחים, ולא אדע למה לא ת' "אתריא" בל"ר בבמקרא? ואפשר מפני שד' טבעות הן מקים אחד וארבעה בתים להם לכן תרגם "אתרא" בל"י.

פסוק לא

כרבים, **צורת כרובין**. ע' בהרא"ם שפי' דברי רש"י דמות פרצוף תינוק להם, ואמר ונקרא שמם כדמות תינוקות כאלו הכ' מיסוד השם, ושמו עליו אח"כ גם ה"א הידיעה והיו הכרבים, ולכן השיג הראב"ע בחנם על הה"א הבא קודם הכ' שלא כמשפט, ועיין במשנה למלך (פ"ח מה' כלי המקדש אות ט"ו) שתמה על הרא"ם שהקשה על הת"א שת' פה "צורת כרובין" ולעיל (כ"ה י"ט) "כרובין" כי שם היו כרובין בעצמן אבל פה היו רק צורות מצוירות, והדין עמו.

פרק כז

פסוק ג

לדשנו, **למספי קטמה**. עיין רש"י שפי' דבריו להסיר דשנו לתוכו והוא שת"א "לספות הדשן לתוכם" ויתפרש כמו "ספו לי מאליה" בפסחים (דף ג') "ספי ליה כי תורא" ב"ב (דף כ"א).

פסוק ד
רשת, בכמה ספרים נמצא בת"א "מצרתא" בר', וטעות הוא, וצ"ל "מצדתא" בד' ושרשו "צוד" וכן "מצודה של דגים" שהוא רשת לצוד, וכ"ה בכ"י שלי.

פסוק ז
והובא, **ויעל**. נראה שט"ס הוא, וצ"ל "**יִתָּעֵל**" שהוא מבנין **הָפְעַל** בעברית ובא תחתיו בארמית האתפעל, וכ"ה לקמן (ויקרא י' י"ת) "הובא את דמה, אתעל ית דמה".

פסוק י
וחשקיהם, **וכבושיהון**. ערש"י "חמורים חבשים" (שופטים י"ט כ') ת' "חשוקים" ואפשר שט"ס הוא בת"א, וצ"ל "חבושיהון" בח', כי דרכו לת' כמה פעמים במלה עברית בהיות העברית והארמית סמוכות ונרדפות כ"פ בהוראות מלותיהן כמו "ואשד" (במדבר כ"א ט"ו) ת' "ושפך" "שפך" (ויקרא ד' י"ב) ת' "מישד".

פסוק יח
חמשים בחמשים, **חמשין בחמשין**, ע' בנתה"ש שהביא דברי רש"י והוסיף עליהם "ויהיה שעור הכתוב", ורחב חמשים בחמשים, שעד חמשים אמה באורך יהיה רוחב החצר חמשים אמה.

פסוק כ
זך, **דכיא**, אפשר ששב על השמן כדעת רז"ל או על הזית כדעת הראב"ע ובחומש רוו"ה "זיתא דכיא" במרכא תביר ומשמע שכוונתו שקאי על הזית,
להעלות נר, **לאדלקא בוצוניא**, הוא לשיטתו לעיל (כ"ה ל"ז) שהכהן יעלה את הנרות, ובאשר שהשם "נר" בא פה על הרבוי לכן ת' "בוציניא" בל"ר.

פרק כח

פסוק ג
אשר מלאתיו, **דאשלמית עמהון**, בעברית שב על כל אחד מהחכמים, ובארמית הסב הפעל אל כולם, ובחומש רוו"ה הנוסחא "דאשלמית עמה" כבעברית ובכ"י שלי "דאשלמית יתה".

פסוק ד
ואבנט, **וְהָמְיָנִין**, לא ידעתי למה שינה לת' בל"ר? ואפשר שבאשר גם "חשב האפד" ת' "הָמְיָן" ת' פה ל"ר לסימן, ובכ"י שלי "והמינא" וכ"ה גם בחומשי רוו"ה, ועיין במס' יומא דף ו' אם היה אבנט של כה"ג וכהן הדיוט שוין.

פסוק יא

מעשה חרש אבן, **עובד אֶמַן אבן טבא**. לעיל (בראשית ד' כ"ב)"חרש נחשת" ת' "דעבד" אבל פה שת' "מעשה" עובד, ית' בפנים אחרים, וכן לקמן (ל"ה ל"ה) "חרש וחשב" ת' "נגר ואומן" כי במלאכת עץ נקרא "נגר".

מוסבת משבצת, **משקען מרמצן**, ערמב"ן (לעיל כ"ה ו') שפי" מלשון "ומסקי ליה ברמצא דפרזלא" (שבת דף צ) וע' בנתה"ש שכתב "וכן יעשו גם היום בכל אבן יקרה בטבעות שעושין מלמטה מושב כמדת האבן ומוציאין ממנו מזלג שלש השנים שיאחז את האבן כדי שתתראה מכל צד ולא יטמן יפיה והדרה.

פסוק יז

ארבעה טורים אבן, **ארבעה סדרין דאבן טבא**, הוסיף מלת "טבא" להטעים כוונת הכתוב שנכפלה בו מלת "אבן"

טור אדם, **סדרא קדמאה סמקן**, **הטור האחד**, **סדרא חד**, לפי משפט לשון ארמית היה צריך לת' טור אדם, סדרא חד" והטור האחד, סדרא קדמאה, ושינה להשוות המאמרים, כי בהטורים שאחריו כתוב המספר קודם להנספר.

פטדה, **ירקן**, היא האבן Torz שהיא ירוקה.

וברקת. **ברקן**, שאורו מבריק.

פסוק יח

נפך, **אזמרגדין**, ע' ערוך והראב"ע שפי' כמו "ותשם בפוך עיניה" והאבן Smaragd ג"כ ירוק וסמוך לשחור.

ספיר, **שבזיז**, ע' ערוך ע' "זוז" שכ' שהוא כמו "זיז" בלה"ק (ישעיה ס"ו י"א) שהוא מאיר ומציץ, ואולי נתוסף עליו "שב" לומר שהוא מציץ שבע מראות, או "שב" הוא מל' "שביבא" שהוראתו גם בעברית גם בארמית, על הדבר המציץ, ובכ"י שלי "סבסיס". בסמ"ך

ויהלם, **וסבהלום**. אולי כוונתו כמ"ש הראב"ע שהוא כמו "שבהלום" ור"ל ששובר האבנים, והוא מגזרת "הולם פעם" אבל כתב "וזה לא יתכן ע"ש. ואפשר שסב הוא משם "סביב" ור"ל שבכל סבובו נוקב בדלת, או כמ"ש לעיל שמאיר שבע גוונין.

פסוק יט

לשם, **קנכרי**, היא אבן קטנה, ואולי מוצאה מעיר לשם הנזכרה בכ"ק (יהושע י"ט מ"ז) ובלשון יונית נקראה האבן הזאת Kenchros כמו גרעין הדוחן.

שבו, **טרקיא**, היא אבן הנקראת בל"ע Turquois הובאה מארץ פרס לטורקייא ואולי "שבו" משם "שבה" בעברית בעבור השרץ הנשבה בתוכה, ולכן הוא מתו' בארמית

"טרקיא" משם "טרק" שהוא כמו סגירה בלה"ק, טרוקי גלי" (ברכות כ"ת ע"א) "דין לא נטרוק" (ערובין ק"ב ע"א) "טרק גלא באפיה" (ב"ק קי"ב ע"א) ויקרא "טרקיא" בעבור השרץ הנשבה. ובת"י "שבו " ברזילין" אפשר שכוונתו על האבנים היקרות שנמצאו בארץ Brazils אשר נודעה זה כארבע מאות שנה ובה נמצאו אבנים טובות למרבה. ואם אמת הוא גם מזה ראיה שנמצאו כמה דברים בת"י מזמן מאוחר כאשר הבאנו באיזה מקומות. ואפשר שכוונת הת"י על האבן היקרה הנקראת בל"י Beryllon.

ואחלמה, **ועין עגלא**, היא כעין של עגל, ובת' ירושלמי (במדבר ב' י"ח) "עינעגלא" תיבה אחת. ואפשר שהוא מש' "חלם" שהוראה בלה"ק חוזק, כמו "ותחלימני ותחייני" (ישעיה ל"ח ט"ז) "יחלמו בניהם" (איוב ל"ט ד') "בריר חלמות" לד"ק (שם ו' ו') ומזה הוא ג"כ חלמון שבביצה.

פסוק כ

תרשיש, **כרום ימא**, ביחזקאל (א' ט"ז, י' ט') ת' "תרשיש אבן טבא" ומפני שתרשיש סמוך לים באיספניא נקרא "כרום ים" ואפשר שזהו מה שאמרו רז"ל (ברכות ו' ע"ב) "מה כרום זה משתנים פניו לכמה גוונין" וראיתי עכשיו שחכה א' דאקטאר לעווי (מברעסלויא) שיתף זה השם עם "אכרום" שהוראתו שחור (ירמיה ח' כ"א, יואל ב' ו', נחום ב' י"א) וגם עם "כרומא" שהיא אבן טובה מצבע אדום הדומה לדעתו לכרמיל בעברית, ואמר שהוא הנקרא בל' אשכנזית Karmesinfarbe.

שהם, **בורלא**, וכן לעיל (פסוק ט') לקמן (ל"ט י"ג) והיא הנקראת בל"ע Beryl **ומראֶהָ** ירוק, ובנ"א "בירלא" וכן בא גם ברבוי "בירולין" (איוב כ"ח ט"ז).

וישפה, **ופנטירי**, לקמן ל"ט י"ג ת' "ופנתירי" בתי"ו ע' ערוך ערך "אפנטר" שכתב, שהיא אבן יקרה מלאה חברברות כמו נמר ואפשר שלכוונה הזאת דרשו בילקוט סי' תת"כ, ע"פ "ישלח בהם ערוב" [תהלים ע"ח מ"ה] ר' יהודה אומר פנתרי שלח בהם בעבור שהיא מעורבת מכמה גוונין, יען כי הוקשה להם, אם היתה כוונת הכתוב על מכת הערוב שהיתה מעורבת ממיני חיות שונות, היה לו לומר "ויאכלום" בל"ר מפני שאין אכילת כל החיות שוה ואפשר ששרשו "שוף" מן "נשף" או "שפשוף" מפני שצריכה לשפשוף הרבה עד שיצא אורה.

פסוק כא

על שמות, **על שמהת**. ת' אחר ל' המקרא וטעמו "בשמתם"

פסוק כב

שרשת, **תכין**, מתרגומו נראה שכוונתו, ששרשת ושרשרת שבפסוקים לעיל י"ד, ולקמן ל"ט ט"ו אחת היא, ושניהם ל' שלשלת בחלוף למנ"ר, וכאשר הביא רש"י בשם מנחם בן

סרוק, אולם לא מטעמיה שהוא פתר שתיהם מגזרת "שרש" ובאמת הונחו שתיהם על כל דבר העשוי במקלעת, וכ"ה בקהלת ד' י"ב, ובמס' שבת [דף נ"ז ע"א] "תיכי חלילתא" וכן בב"ק קי"ט ע"ב "מאי אריג תיכי" וערש"י שם

פסוק כה

ואת שתי קצות שתי העבתות, ויתּ תרתן גדילן דעל תרין סטרוהי. ת' כאלו היה כתוב "ואת שתי העבתת אשר על שתי קצותיו" וצ"ע, וע' ברמב"ן (ויקרא א' ט"ז) שכ', אבל הפך תרגומו לצורך דבר שידע בו, ות', ואת שתי קצות שתי העבתת, כן בהפוך, ויתּ תרתן גדילן דעל תריו סטרוהי, וכן רבים. ומרש"י לא משמע כן.

פסוק לב

פי ראשו, פום רישה. בכ"י פומה וכן עיקר, כי גם בעשייה (לקמן ל"ט כ"ג) לא נאמר ראשו.

לא יקרע, דלא יתבזע, לכאורה צ"ע, הלא ביומא (ע"ג ע"א) למד מדלא כתיב "שלא יקרע" ש"מ הקורע בגדי כהונה לוקה, ואיך ת' "דלא" הסותר דברי התלמוד? אולם ! דברי רש"י שכ' "כדי שלא יקרע והקורע עובר כו' " תמוהים עוד יותר שנראה כסותר דברי עצמו, אלא שרש"י (שכ' פירושו תמיד כדעת הת"א כמו שכתבנו כבר כ"פ) סובר אף שהוא נתינת טעם מ"מ מדהזהירה התורה לבלי יקרע ש"מ שאסור לקרוע והקורע עובר בלאו, ובזה ניחא מה שת' "ולא יזח החשן" (לעיל פסוק כ"ח) "דלא יתפרק חושנא" הלא רז"ל למדו מזה "המזיח חשן לוקה"? יען כי המת' סובר שהזהרת התורה לבלי יבוא אל המעשה, הוא אזהרה שעונשין עליה את העושה המעשה ההוא, וכן ראינו כי גם בבדי הארון שכתבה התורה "לא יסורו ממנו" (לעיל כ"ה ט"ו) למדו חז"ל שהמסיר לוקה, ומלבד כ"ז נראה לדעתי אם נתבונן בפשוטו של מקרא, כי גם רז"ל צדקו בהוכחותיהם, גם המת' צדק בתרגומו, יען כי רז"ל בקדשם השקיפו בעומק הפשט שכל אלה השלשה פסוקים, צריכין אנחנו לפרש בחסרון ש' הבא ת' "למען". כי היאך יצוה הכ', לא יִקָּרֵעַ" בנפעל שהוראתו פעול מעצמו, וכן "לא יזח" הוא ג"כ הנפעל כעדות המת' שת' באתפעל וכן "לא יסורו" שהוא פעל עומד? ובע"כ צריכין אנו לומר שחסר הש' וצ"ל "שלא יקרע, שלא יזח, שלא יסורו" ומדלא כ' הקרא בפירוש בש' ש"מ של לאו אתא [בכ"ז נראה הגי' שמצאתי בכ"י "לא" בלא ד' כמו לא יסורו, ולא יזח, וכן "לא יסור לבבו" (דברים י"ז י"ז) ת' "ולא יטעי לבה" אף שרז"ל אמרו (סנהדרין כ"ת ע"א) "מה טעם לא ירבה משום שלא יסור לבבו".

פסוק לג

ופעמני זהב בתוכם, **וזגין דדהב ביניהון**, לא ת' "בגויהון" משום שסובר כדעת הרמב"ם שפי' בין רמון לרמון" ולא כד' הרמב"ן שפי' בחלל הרמונים".

פסוק לד

פתוחי חותם, **כתב מפרש**, לא הוסיף "כגלוף דעזרן" (כלעיל פסוק י"א) משום שסובר כד' הרמב"ם (פ"ט מה' כלי המקדש) שהאותיות היו בולטות, כמבואר בסוגיא דגיטין (כ"א ע"א) ועי' בהראב"ד שם.

קדש לה', **קדש לה'**, לא ת' "קודשא" משום שאלה המלות "קדש לה'" בעצמן היו על הציץ בלה"ק.

פסוק לח

על מצח אהרן, **על בית עינוהי דאהרן**. ע' בעירובין (צ"ה תוד"ה מקום) ובסוכה (ה' א' תוד"ה ואל יוכיח) שהוכיחו שהציץ היה בגובה הראש מדמתרגמינן "בין עינוהי" וצ"ע, חדא דבת"א שלנו כתיב "בית עינוהי" ועוד אתר שמצינו שהתיב"ע ית' תמיד "מצח " בית עינוהי" א"כ מאי ראיה מהת"א אחר שכוונת הכתוב במלת "מצח" בית עינוהי? ואפשר לתרץ קו' א' בחברתה, שמדשינה אונקלוס לת' בזה גם מלת "מצח" - המתורגמת תמיד "בית עינוהי" - "בין עינוהי" ש"מ שהיה לו בקבלה מרבותיו שהציץ היה בגובה הראש, ונוסחת הת"א שלפני התוס' היה "בין עינוהי" ורק מאשר נמצא מתורגם בכל המקומות בתנ"ך "בית עינוהי" נשתרבב הטעות גם פה גם בכ"י ישן מצאתי "בית עינוהי".

ונשא, **ויטול**, לא ת' "וישבוק" (כלקמן ל"ד ז') כי הכ"ג אינו הסולח, והוא נושא רק המשא, וכ"מ מרש"י.

פסוק מ

ומגבעת, **כובעין**, ע' רמב"ם (פ"ח מה' כלי המקדש) במחלוקתו עם הראב"ד ובמשנה למלך שם, ועמ"ש לקמן (ויקרא ט"ז ד')

פסוק מא

ומלאת את ידם, **ותקרב ית קרבנהון**. כן ת' בכל המקומות שנמצא מנוי יד, ולא כרש"י, ע' ביומא (דף ח') "במה מחנכן" וברמב"ן ע"ז הפסוק.

פרק כט

פסוק ב

ולחם מצות, **ולחם פטיר**. ת' בל"י משום שמפורש במ"א במלואים (ויקרא ח' כ"ו) חלת מצה אחת.

פסוק יג
והקטרת, **ותסק**. כל הקטרה תתורגם בל' העלאה חוץ מקטרת הסמים יתו' "ויקטר" אבל בכתבי הקדש מצינו בכמה מקומות "אסקא בוסמין" (מ"א ג' ג', י"א א', ירמיה ז' ט'. י"א י"ג, חבקוק א' ט"ז).

פסוק כ
תנוך, **רום**. משמע שסובר שהוא גובה האזן וכ"ה בת"כ "אין נוך אלא לשון גובה", ועיין בנתה"ש שמביא מרש"י ומרד"ק שהוא הרך אשר בקצה האוזן.

פסוק כד
על כפי אהרן ועל כפי בניו, **על ידא דאהרן ועל ידא דבנוהי**, כ"ה בחומשי רוו"ה, ולדעתי הוא ט"ס וצ"ל "על ידי אהרן ועל ידי בנוהי" כי "כפי" הוא ל' רבים, וכ"ה בכ"י.

פסוק כט
למשחה, **לדכאה**, לכאורה צ"ע הלא רש"י אשר דרכו לפרש כת"א פי' "להתגדל בהם" ולא "לטהר" ויותר ק' הלא רש"י הביא עד לפירושו מפסוק "לך נתתי למשחה" (במדבר י"ח א') ושם ת"א "לרבו" ולכן נראה שהוא ט"ס וצ"ל "לרבאה" בר' ובב' וזהו כוונת רש"י ורשב"ם לגדולה, וכ"ה בכ"י "לרבאה" והוא אמת.

פסוק ל
תחתיו מבניו, **תחותוהי מבנוהי**, מרש"י נ' שמסרס הכתוב אבל מהת"א לא משמע כן.

פסוק לט
הכבש האחד, **אמרא חד**, צ"ל "אמרא חדא" וכ"ה בכ"י שלי, אבל בפסוק מ' "לכבש האחד" גם בכ"י "לאמרא חד" בלא אל"ף בסוף ועי' ביומא (ל"ד ע"ב) וצ"ע.

פסוק מג
ונקדש, **ואתקדש**. ובכ"י ויתקדש.

פרק ל

פסוק א
מקטר, **לאקטרא**. סובר שהוא שם המפעל, וכפרש"י שכ' "להעלות עליו קטורת ענן סמים".
קטרת, **קטרת בוסמיא**, הוסיף מלת "בוסמיא" אף שבכתוב לא נמצאה מלת "סמים". והוא ע"פ דרכו לתרגם ע"פ המפורש במ"א, והוא "והקטיר עליו אהרן קטרת סמים" לקמן פסוק ז'.

פסוק ו
לפני הכפרת אשר על העדת, **לקדם כפורתא די על סהדותא**. מזה נראה כי אך שקר בדו מלבם המתחדשים, שלפני הרשב"ם היתה נוסחא "הפרכת" כי מ"ש הרשב"ם "היא

הפרכת להבדיל בינו להיכל" כוונתו על הכתוב מקודם לפני הפרכת" כידוע שהיו שתי פרוכות אחת להבדיל בין החצר להיכל, ואחת להבדיל בין ההיכל לקדש הקדשים, וע' ברמב"ם פ"ג מ"ה בית הבחירה הלכה י"ז.

פסוק ט

קטרת זרה, **קטרת בוסמין נוכראין**. הוא דלא כפרש"י "קטרת נדבה"

פסוק טו

העשיר, **דיתיר**, ט"ס הוא, וצ"ל "דעתיר" וכ"ה ביב"ע וכ"ה בחומשי רוו"ה, אבל לא אדע מדוע לא ת' "עתירא" כדרכו לת' תמיד בא' בסוף תמורת ה"א הידיעה בעברית? וכן מה שת' והדל ודמסכן" ק' מדוע לא ת' "מסכנא" ומה שדחק א"ע בעל לחם ושמלה שפי' "לא ירבה, ולא ימעיט" שבכתוב אף שהם בהפעיל פירושם הוא כאלו באו בקל, ומוסב על הנדבה, וחסרו מלות "של" וכוונת הכתוב כאלו היה כתוב "של העשיר, ושל הדל" גם בזה לא העלה ארוכה, כי לפ"ז היה לו לת' "דעתירא ודמסכנא" ומדוע החסיר פה את סימני הידיעה? ולדעתי כוונת המת' היא כך, משום שבאמת כל העושר שהיה אז לאחדים מבני ישראל לא היה להם משנים קדמוניות, אחרי היותם עבדים לפרעה, ולא יפול עליהם בצדק השה"ח "עשיר" ורק מאשר כמה מהם מצאו און להם מביזת מצרים ומביזת הים, והיה לו לת' "דאתעתר" אבל באשר לא יכול לת' "דל, דאתמסכן" משום שהדלים ההם לא ירדו ממצבם ממצב העושר רק שלא התעשרו, ע"כ ת' גם בעשיר "דעתר" והוא פעל מבנין פיעל ר"ל שהעשיר א"ע, וכמו שת' "אני העשרתי את אברם, אנא עתרית ית אברם" ובדל, השאיר "ודמסכנא" והמדפיסים שלא הבינו ההבדל במצאם "דעתר" חשבו לתקן בהגיהם ג"כ "דמסכן" אבל בכ"י שלי נמצא "דעתיר ודמסכן".

פסוק יח

לרחצה, **לקדוש**. ע' ברמב"ן ובמיני תרגומא שהעירו כי כל רחיצה שהיא רק לנקיות ית' "אסח" וכשהיא לקדושה ית' "קדוש" והכא בכיור שהי' לקדש ידיו ורגליו ת' "לקדוש" וע' במס' זבחים (דף כ"א ב').

פסוק לב

ייסך, **יתנסך**. משמע שסובר כדעת ר' מרינוס שהובאה בהראב"ע שהוא כמו "יוסך" ל' **הֻפְעַל**, ובארמית בא באתפעל.

ובמתכנתו, **ובדמותה**, אף שלעיל (ה' ח') ת' "מתכנת, סכום" וכן משמע שהיה הגי' לפני רש"י מדלא כ' "אבל הת"א מפרש" כמו שהעירותי כבר כ"פ שזהו דרכו של רש"י, לא ת' פה הכי משום שע"פ דין הקבלה בקטורת אפי' שלא במשקלו חייב, וע' בכריתות (דף ה') "קטרת שפטמה לחציה חייב" וע' ברמב"ם פ"ב מה' כלי המקדש.

פסוק לד

נטף, **נטופא**. ערמב"ן שהאריך וסובר שהשרף שקורין "בלסאן" הוא "קטף" (בראשית י"ג י"א) אולם ענפי העץ שנקראו ג"כ "צרי" ת' "נטופא" ומ"ש רשב"ג בכריתות ו' ע"א (כך היא גי' רמב"ן ולא רשב"י) "הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף" בא לומר שהצרי אינו מסממני הקטורת שהוא אינו אלא שרף ובקטרת אין השרף נכנס אלא הקטף עצמו, וחולק על הרמב"ם (בפ"ב מה' כלי המקדש) שנטף הוא בלסם ע"ש, והכ"מ מיישב הרמב"ם, ובאמת מסוגית הש"ס (נדה דף ח')משמע דקטף יש לו פירא, ורש"י שהוקשה לו הלא הבלסם הוא שרף היוצא מן האילן שעושין בו חתיכות וקוטפות לכן פי' שהשרף הוא פריו, וע"ז מקשים התוס' ד"ה קטף הלא ר"ז קאמר בקטפא דפירא, ולפי' רמב"ן ניחא דפירא היינו עצי האילן.

ושחלת, **וטופרא**. ערמב"ן והוא שקורין בל"ע Enyx.

פסוק לה

ממלח, **מערב**. עי' ברמב"ם (פ"ב מ"ה כלי המקדש הלכה ה') "וכשהוא שוחק אומר הדק היטב ומערב הכל", וכ' הכ"מ טעמו משום דכתיב ממולח ותרגומו מערב.

פסוק לו

הדק ונתתה, **ותדיק מנה**. ט"ס, וצ"ל "ותדיק ותתן מנה" (וכ"ה בחומשי רוו"ה), ואף שמלת "הדק" שבה על מלת "ושחקת" ת' "ותדיק" משום שהשחיקה היא בכמה פעמים עד שנעשה דקה מן הדקה.

פרק לא

פסוק ב

קראתי בשם, **דרביתי בשום**. אף שבכ"מ, ית' הפעל "קרא, קרי" הכא בהסמכו למלת "שם" ת' "רביתי" שהוא ל' המשחה וגדולה.

פסוק ג

שבתתי, **יומי שביא דילי**. אולי רצה לכלול בזה גם יוה"כ ומועדים שנקראו ג"כ שבת.

פסוק ד

לחשב מחשבות, **לאלפא אומנון**. ע' נתה"ש שכ' שלא הבין טעם אונקלוס, ואפשר יען כי לחשוב לעצמו נכלל כבר במלות "בחכמה ובתבונה" לכן פי' "לחשב מחשבות" שיודע להוציא מחשבתו לאחרים וללמדם מעשה חשבון ומדות וערכים ומשקולות, וכמו שכ' אח"כ "לעשות וגו' " ועמ"ש ע"פ מעשה חשב (לעיל כ"ו א').

פסוק י

בגדי השרד, **לבושי שמושא**. ר"ל כלים לכסות הבגדים וכלי הקדש מגשם ואבק.

פסוק יז

וינפש, **ונח**. ולעיל (כ"ג י"ב) "וינפש בן אמתך" ת' "וישקט"? אולי בשביל ששם בא כבר מקודם "בדיל דיניח" החליף הפעל לתפארת הלשון, או אפשר שהפעל "שקט" בארמית מורה רק על המנוחה הבאה אחרי היגיעה, ע"כ לא יוכל הפעל הזה להתיחס אל הבורא ית' ובפרט שעיקר הוראת "**הִנָּפֵשׁ**" בעברית הוא רק על מנוחת הנפש וכמו שתקנו אנשי כנה"ג בתפלתנו "מנוחה שלמה שאתה רוצה בה.

פסוק יח

באצבע אלהים, **באצבעא דה**'. כבר הפליא המורה בכ"ז מא' על המת' שתחת היותו תמיד מרחיק ההגשמה, הנה פה בלוחות לא שינה ות' כבעברית, וכן (לקמן ל"ב ע"ז) "מעשה אלהים, מכתב אלהים" ת' "עובדא דה', כתבא דה' ", ואפשר שלהחזיק את לבב העם באמונת התורה מן השמים ת' כן, וע' בס' האמונות והדעות מ"ב.

פרק לב

פסוק א

אלהים, **דהלן**. ת' ל"ר משום שבא אחריו הפעל ג"כ בל"ר, ולא ת' "טעון" כמ"ש (לקמן ל"ד ט"ו) אולי סובר כמ"ש הכוזרי מ"א סי' צ', "שלא כחשו בה' כמ"ש אהרן חג לה' מחר", ע"ש, וכמ"ש (בפסוק ה') "לפניו" לשון יחיד, ר"ל לפני ה' מפני שלא רצו רק מנהיג מורגש כמו שאמרו כי זה משה האיש וגו'. אבל תירוץ זה לא יספיק, כי גם לקמן (ל"ב ל"א) "ויעשו להם אלהי זהב" ת' "ועבדו להון דחלן" ולא טעון" ולכן נראה כמ"ש בהקדמה כוללת שדרך אונקלוס לבלי לבזות יראת האומות, ולפי דעתם ומחשבתם אינם "טעון".

פסוק י

הניחה לי, **אנח בעותך**. שינה מפני כבוד שמים, וכמ"ש רז"ל (ברכות ל"ב) "כביכול תפשו להקב"ה וכו'.

פסוק יב

על הרעה, **מן בשתא דמללתא**. ע' באוג"ר שהביא הנוסחא "דחשבתא" וקיים אותה ואע"פ שלקמי (פסוק י"ד) כתוב מפורש "אשר דבר" הנה ידענו כי אצל הבורא ית"ש מחשבה ודבור א' היא. ובכ"י שלי מצאתי "דמללתא".

פסוק טז

חרות, **מפרש**. אף שמצינו הפעל "חרת" בארמית מורה על תקיקה (דברים י"ט כ"ח) ת' פה "מפרש" לרמז על לשון ביאור, ודרשת רז"ל (שמות רבה פמ"א) חירות ממלאך המות וכו' ידועה.

פסוק כ

ויטחן, **ושף**. הוא מל' "שפיין גרמי" בל' ת"י (איוב ל"ד כ"א) ר"ל אחר שנשרף ונתך באש ונעשה שחור כמ"ש הראב"ע שפירד הרכבת חלקיו ע"י האש, ומה שנודע להחכמים האחרונים ע"י נסיונות רבות נודע כבר לאדון הנביאים, וגרד ונפץ החלקים עד אשר דק ויזר על פני המים.

פסוק כה

בקמיהם, **לדריהון**, מרש"י משמע שמפרש מלת "לקמיהם" לשונאיהם. ומדלא כ' כדרכו (אם התרגום חולק על הפשט שהביא) "ותרגומו" משמע לכאורה שהי' לו גי' אחרת בתרגום "לדבביהון" אבל לא מצינו "דבבא" לשם התואר, כ"א "בעל דבבא" או "בעיל דבבא" ודבבא הוא רק שם המקרה כמו "שנאה" ומהראב"ע משמע שהיה לפניו כגרסתנו ופי' "לקמיהם" כמו "ואחרון על עפר יקום" (איוב י"ט כ"ה) שפירושו דור אחרון שיקום על עפר ועי' רמב"ן שפי' כוונתו כי העגל יהיה לתקלה לדורות הבאים שיאמרו לא לחנם עשו אבותינו את העגל רק שידעו כי הוא אשר העלם ממצרים כו' כאשר היה בירבעם שעשה העגלים ואמר הנה אלהיך ישראל וכו'.

פסוק כו

מי לה', **כל מן דחליא**, ל"ר, ר"ל כל יראי ה' יבאו אלי (ובחומשי רוו"ה "מן דחליא" בלא מלת כל).

פסוק כז

ואיש את קרבו, **ואנש ית קריבה**. לא תרגם "גבר" משום שהכא גם אשה וקטן במשמע.

פסוק כט

מלאו ידכם, **קריבו ידכון קרבנא**. ע' באוג"ר שהרחיק הגי' הזאת באמרו שאם היתה כוונת המת' לתרגם מלת "יד" מל' יד ממש לא היה מזכיר קרבן כי איננה בכח ל' מלוי רק בכח מליצת מלוי יד כו' ואחר שהזכיר מלת "קרבן" לא יתכן להזכיר לשון יד, ולכן קיים הגי' "קריבו קרבנכון" וכוונת המת' או כמ"ש רז"ל בזבחים (דף מ') משום חנוך כהונה. או כמ"ש יב"ע לכפרת דמים, וע' בת' ירושלמי שמשם משמע ג"כ שהיה לו הגי' "קריבו קרבנכון" אבל מרש"י שלא כתב "ותרגומו בפנים אחרים" (כמו שהעירונו לעיל ל"א ל"ב) נראה שהיה לפניו הגי' בתרגום "קריבו ידכון להי'" בלא מלח "קרבן".

פסוק לה

אשר עשו את העגל, **על די אשתעבדו לעגלא**. ערמב"ן ששי' דברי הת"א כי לא ירצה ליחס מעשה א' לשנים, ובאשר הכתוב אומר פה "אשר עשה אהרן" ויחס את עשיית העגל לאהרן, לא יתכן ליחס אח"כ המעשה ההוא אל העם, לכן ת' "די אשתעבדו" וכמ"ש לעיל (בראשית ל"ט כ"ב) (כי שרשי "עשה, עבד" נרדפים הם בל' עברית, כמו "מעשה

הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט" [ישעיה ל"ב י"ז] וכדומה רבות, וכמו שהפעל "עבד" יבא בבנין הקל כן על העובד, כמו "אשר עבדו בהם" [שמות א' י"ד] "וכן על הנעבד עבדתיך ארבע עשרה שנה" [בראשית ל"א מ"א] כן יתורגם פה גם הפעל "עשו" בפעל "אשתעבדו" וכן הוא (לעיל בראשית י"ב ה') "אשר עשו" שח' "דשעבדו") ואשר לא ת' "דיפלחו" יורה כי המת' סובר שלא עבדו כ"א בגפוף ונשוק, וכמ"ש הרמב"ן שסובר כמ"ד [יומא ס"ו] גיפף ונישק במיתה בידי שמים, ר"ל שעשיית העם היינו גפוף ונשוק, ועשיית אהרן שעשה כמצותם, ובמתכ"ת כתלמיד לפני רבו אפשר שהמת' סובר כמ"ד ביומא (דף ס"ו) "עדים והתראה בסייף, עדים בלא התראה במיתה בידי שמים" וכ"ד רש"י דלאידך מ"ד שהי' גפוף ונשוק קשה קושית רש"י, הלא אינה במיתה, ודוחק לומר שהיה להם אז דין בני נח כמ"ש המהרש"א (שם בחדושי הלכות) ולכו ת' "אשתעבדו" שהוא ל' עבודה שהוא מעשה עבודתם כמ"ש "את אלהיהם היו עובדים".

פרק לג

פסוק ג

כי לא אעלה בקרבך, ארי לא אסלק שכנתי מבינך. המפרשים נדחקו מאד בתרגום של פסוק זה ופסוק ה' שהוא נגד פשט הכתוב, ואפשר שסובר שהיא הבטחה טובה, וכן לקמן (פסוק ה') "רגע אחד אעלה בקרבך" ת' "שעה חדא אסלק שכנתי מבינך" כי "סלק" בפועל הוא ל' נטילת והפסק, ולכן הוסיף המס' מ' "מבינך" אבל בכ"י שלי, גם בפסוק זה, גם בפסוק ה' נמצא "בינך" בלא מ"ם וזה יותר נכון.

פסוק ד

עדיך, תקון זינך. הוא כלי זיין, שכן ת' "כליך" (בראשית כ"ז ג') "זינך" וכן "כלי גבר" (דברים כ"ב ה') ת' "תיקון זיין" ות' כר"א רבו שבת ס"ג ע"א) תכשיט הוא לו. ואל תתמה שאם הוא כלי זיין ממש שהלא גם ללוים שעליהם היה עדים, אמר משה (לעיל ל"ב כ"ז) "שימו איש חרבו" שאפשר שאליהם צוה לשום חרבם להרוג איש את אחיו, וי"א "עדים" זו תפילין כי אבל ביום ראשון אסור בתפילין.

פסוק ה

אהל מועד, משכן בית אולפנא.כוונתו להבדיל בין אהל מועד שבמשכן ובין זה שמבחוץ למחנה (וכפרש"י) ולא כדעת הי"א שהביא הראב"ע שזהו אהל המשכן.

פסוק יא

ודבר ה', ומתמלל, ידבר, ממלל, משום כבוד ה' אמר באתפעל ובכ"י הנוסח, ומעלל, ימלל.

פסוק טו
אם אין פניך הלכים, **אם לית שכנתך מהלכא ביננא**. הוסיף מלת "ביננא" לישב הקושיא, הלא כבר הבטיח לו "פני ילכו" לכן פי' שהקב"ה אמר לו "פני ילכו והנחתי לך" ומשה אמר, בזה שתלך עמדי לא אתרצה, אם אין פניך הולכים את העם אל תעלנו, אבל רש"י לא פי' כן

פסוק טז
מכל העם, **משנן מכל עמא**. כבר ת' "ונפלינו, ויתעבדן לנא פרישן" לכן נ"ל שהמלות "ויתעבדן לנא פרישן", ומלת "משנן" הוא ערבוב ב' פירושים.

פסוק יט
וקראתי בשם ה' לפניך. **ואקרי בשמא דה' קדמך**. [ובכ"י הנוסח כמו שלפנינו] הקורא המבין יראה עומק כוונת המת' במעמד הנשגב הזה, כי שינה לת' פה, בפעל "קרי" לא כמו שת' בנח ואברהם "ויקרא בשם ה', וצלי בשמא דה'" כי משה בקש שתי בקשות כמ"ש המורה פ' נ"ד מראשון שיודיעהו תאריו שהן פעולותיו אשר יש להן מראות הרבה כשמש (י"ג מדות) וזהו מ"ש ה' "טובי" וכל המראות והניצוצות תתאחדנה בשם אחדות ה', וזה נקרא ידיעה מאחור אל הפנים, ובעברית "אחורי" ובארמית "דבתרי" (לא "אחורי" כאשר ת' לעיל פסוק ח') ובבקשה הזאת נענה משה כאשר נאמר "ויקרא בשם ה'" אבל בבקשה השנית לדעת מהות ועצמות ה' הנקראה ידיעה חיובית או "פנים" ובארמית "דקדם" לא נענה באמור אליו ה' ית' "והסירותי את כפי" ות' "ואעדי ית דברת יקרי" ודברת הוא לשון הנהגה ר"ל אסיר את המסך המבדיל בין הידיעה החיובית אשר לא ישיג האדם וחי לידיעה השוללית אשר השיג משה נאמן בית ה' בפעולותיו ובמדותיו והבן.

פסוק כג
והסרתי את כפי, **ואעדי ית דברת יקרי**. אף שבפסוק הקודם ת' "כפי, מימרי" שינה פה משום שלא יאות לאמר על מימרא דה' הפעל "הסרה" ומפני שת' "וראית, ותחזי" ולא ויתגלי לך" דרשו רז"ל (מנחות ל"ה) "שהראהו קשר של תפילין" ר"ל קישור העולמות ופעולותיו הנכבדות כמ"ש המורה".

פרק לד

פסוק ו
ארך אפים, **מרחיק רגז**. להרחיק ההגשמה.

פסוק ז
ונקה, **סלח לדתיבין לאוריתה**, **לא ינקה**, **ולדלא תיבין לא מזכי**. הנה מפסיק "ונקה" ממלות "לא ינקה" משמע שסובר שונקה לבד שייך לי"ג מדות, ולא ינקה ופוקד עון אבות

הוא פי' לנשיאת עון, ולפ"ז "ה' ה' אל" הן שתי מדות כמ"ש המפרשים. ושינה לת' "לא מזכי" ולא "לא סלח" כאשר ת' "ונקה" משום דמדה טובה מרובה כו'.
ועל בני בנים, ועל בני בנין מרדין. הוסיף מלת "מרדין" כמה שהוסיף לעיל (כ' ה') הוא כמדרש חז"ל "כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם".

פסוק ט
וסלחת לעוננו לחטאתנו ונחלתנו, ותשבוק לחובנא ולחטאנא ותחסננא. בכ"י שלי נמצא "**לְעַוְיָנָא** ולחובנא" והוא נכון יותר, ומלת "ונחלתנו" ת' כפי' הרד"ק וכפרש"י.

פסוק טז
אחרי אלהיהן, בתר טעותהון. כ"ה בחומשי רוו"ה בל' זכר, ואפשר שמנוסחא זאת יצאה הטעות לבעל עקדה בפ' פנחס שקרא בפסוק זה אלהיהם במ' ובעל מנחת שי הרעיש עליו. ובכ"י שלי "טעותהן" ל' נקבה, שתי פעמים.

פסוק יט
תזכר פטר שור ושה, תקדיש דכרין בכור ואימר. נ"ל שט"ס הוא וצ"ל "תור ואמר" ובחומשי רוו"ה הנוסחא "דכרין תקדיש בכור תור ואימר, ובכ"י שלי "תקדיש פתח ולד תור ואמר" ומכל הגירסות נראה כי הת"א מפרש הת' מן "תזכר" לנוכח, (ומרש"י נראה כי מפ' הת' לנקבה נסתרת ומוסב על המקנה. והוא נגד הדקדוק כי "מקנה" בא בל"ז).

פסוק כה
דם זבחי, דם פסחי. ע' בש"ס (פסחים דף פ"ד) שצריך חד קרא לפסח וחד לחגיגה, וערמב"ן שהעיר עמ"ש רש"י "אין לינה מועלת בראש המזבח" שפלוגתא הוא בש"ס (זבחים פ"ז ע"א) ולדעת רבא יש לינה לענין אם ירדו לא יעלו.

פסוק ל
והנה קרן עור פניו, והא סגי זיו יקרא דאפוהי. כצ"ל, ור"ל כי רבו זיוי וקרני הודו, ומהתרגום הזה המציאו להם המחדשים שהיה לפני המת' הנוסחא במקרא "אור" בא', באשר ת' פה כמו "כתנות עור" ושם היה כתוב בתורתו של ר"מ "אור" בא', ועמ"ש הר"י בן שועב בפ' זה, וז"ל פי' הרמב"ם ז"ל שר"מ היה חושב בכתנות עור שהיה לאדם תחלה ועתה נהפכו לעור וחומר ובחשוב ר"מ כזה כתב אור עכ"ל, אבל באמת "זיו יקרא" הוא ת' "קרן" כמו שמצינו במקרא "קרנים מידו לו" (חבקוק ג' ד') ואנשוהי הוא ת' "עור פניו" ואפשר שגם פה יש ערבוב ב' פירושים, הפי' הא' הוא "זיו" והפי' הב' הוא "יקרא" וכן לקמן (במדבר כ"ח כ') "מהודך" ת' "מזיוך" ואפשר לומר כי מלות "סגי זיו יקרא" הן ת' קרן" ועור לא ת' כלל כי נכלל באנפוהי כמ"ש.

פרק לה

פסוק כא

נשאו לבו, **דאתרעי לבה**. **נדבה רוחו**, **אשלמת רוחה**. אע"ג דבכ"מ ת' "נדיבות" הסמוכה אצל "לב" בפעל "אתרעי" אפשר ששינה פה משום שאין הלשון הארמית סובלת לסמוך הפעל "אתרעי" לרוח, כאשר הננו רואים עוד בזה שנוי, אשר הננו מוכרחים ליחס רק אל סגולות הלשון הארמית, כי בפסוק זה "נדבה רוחו אותו" ת' "אשלמת רוחה יתה" ולקמן פסוק כ"ו "ישא לבן אתנה" ת' "אתרעי לבהן עמהן".

פסוק כב

ויבאו האנשים על הנשים, **ומיתן גבריא על נשיא**. ע' תוספת רש"י שלכן לא ת' המת' "ואתין" רק "ומיתן" שהביאו חח ונזם על הנשים, ולא ידעתי איך אפשר לומר שהביאו דברים המלובשים על הרחם וכדומה בעודן עליהן? ואפשר שצ"ל "ומיתן" בצירי המ', והוא בקל, ועל הוא כמו "**עִם**" גם בארמית, ובכ"י שלי הגי' "ועאלו גובריא על נשיא" הכל כמו בעברית וכן יש נוסח **ואתו**. **וכומז**, **ומחוך**. ע' ערוך ע' מחך שהביא גם הת' "המטפחות והחריטים, לבורנקיא ומחכא" ובמס' שבת (ס"ד ע"א) "א"ר אלעזר עגיל זה דפוס של דדין כומז זה דפוס של בית הרחם אמר רב יוסף אי הכי היינו דמתרגמינן מחוך דבר המביא לידי גיחוך" וע' בהקדמה כוללת. אולם! בירושלמי שבת (פרק ו' הלכה ג') "כומז יש אומרים טפוס של רחם ויש אומרים טפוס של דדים, ולא אוכל לכוין למה ת' את התכשיטין הקודמים בפסוק בל"ר " ורק כומז ת' בל"י, ואפשר שבתכשיטין ההם היו משתמשין בזוג, כמו שני צמידים וכדומה " וכומז (לפי דעת כל המפרשים) הוא תכשיט שבו משתמשין יחידי, וע' מיני תרגומא פ' תולדות ומ"ש בבאורינו.

פסוק כה

בידיה טוו ויביאו מטוה, **בידהא מעזלא ומיתן כד עזל**, ובפסוק שאח"ז "טוו את העזים" ת' "עזלן ית מעזיא" לדעתי מתוספת המ' "מעזיא" לקח לו רש"י "שמעל גבי העזים טווין אותם" וכ"ה מפורש בת"י "על גויתהון" ובתרגום ליסאבאן "ויביאו מטוה, ומיתן כד מעזל" ובכ"י שלי "בידהא עאזלן ומיתן כד עאזיל ובנ"א **עולא ואייתיאו**,

פרק לו

פסוק ה

מדי, **מסת**. מדלא ת' "ממסת" ות' "מסת" שהוא תרגום "די" (כלקמן פסוק ז') (וע' בהראב"ע שכתב "מ"ם מדי נותר") נראה שכוונתו שלא שב על הפעל "מרבים" שמקודם (וכפרש"י), כי לפ"ז היה צריך לבוא האתנח במלת "לאמר" ומלות "מרבים העם להביא" היו צריכים להיות בקדמא ואזלא רביעי.

פסוק יט
מכסה לאהל, **חופאה למשכונא**. יותר נראה לגרוס "לפרסא" כמ"ש בצוואה, ובחומשי רוו"ה בצוואה "לפרסא" ובעשייה "למשכנא?

פרק לח

פסוק ח
במראת הצבאת אשר צבאו, **במחזין נשיא דאתין לצלאה**. לא ת' מלת "הצובאות" (כמו שהעיר בעל מיני תרגומא), ומתחלה חשבתי שמלת "נשיא" הוא ת' "הצבאות" ור"ל הנשים שהתפללו וכמ"ש יב"ע שהתפללו והודו והשתחוו על קרבנותיהן, אבל משמצינו "הנשים הצבאות" (ש"א ב' כ"ב) נ' שמלת "הצבאות" הוא תאר לנשים. וערמב"ן שכ' "ואונקלוס שת' כו' נוטים דבריו לדברי ר"א שאמר שהיו הנשים האלה עובדות ה' כו' ונתנו מראותיהם נדבה ובאות בכל יום ויום אל פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע דברי המצות" עכ"ל.

פסוק כב
כל אשר צוה, **כל די פקד**. ערש"י שכ' "אפ' דברים שלא צוה לו רבו כי משה צוה לעשות תחלה כלים ואח"כ משכן כו'" ועיין במס' ברכות (נ"ה ע"א) ובארתי בדרוש שמשה צוה להשיג מהות שלמות הבורא ית' מהמאוחר אל הקודם, כמ"ש "וראית את אחרי" ר"ל מצד פעולותיו הנמצאים ונראים לעין וזהו ארון וכליו ר"ל התורה ובריאת העולם וכל מעשיו, אולם בצלאל בצל אל היה וידע מהות הבורא ית' עצם נבדל נקי מחומר, ולכן בנה משכן ואח"כ ארון ואח"כ כלים, ומטעם הזה נסמכה למאמר הזה מימרא אחרת "אמר ר"י א"ר יודע היה בצלאל לצרף אותיות כו' " ומיושבת בזה קו' תוד"ה לך אמור, והארכתי בזה.

פרק לט

פסוק א
בגדי שרד, **לבושי שמושא**. הוא כמ"ש רש"י "שלא היו בגדי כהונה אלא נשארים לשמש ולכסות בהם כלי המקדש" והוא מל' "שריד" שענינו כמו "שארית" ואך לשוא התחכמו המתחדשים לאמר, שלפני הת"א היתה נוסחא "שרת" כי הש' "שרד" נמצא בתנ"ך גם בשם וגם בפעל.

פסוק ב
וקציץ, **וקציצו**. ת' ל"ר משום שהפעל הראשון בפסוק "וירקעו" הוא ג"כ בל"ר.

פסוק ו
משבצת זהב, **מרמצן בדהב**. צ"ל "דדהב" בד' וכ"ה בכ"י שלי.

פתוחי חותם, כתב מפרש. ע' באוג"ר שתמה על שהשמיטו פה מלות "כגלף דעזקא" הכתובים בצוואה (לעיל כ"ח י"א) ועוד נוסיף להתפלא כי בציץ אשר בצוואה השמיט המת' את שתי המלות ההן, מפני שסובר כשיטת הש"ס בגיטין (כ' ע"א) (כמו שהוכחנו לעיל כ"ח ל"ו) ופה בעשייה לא השמיטן המת' (לקמן פסוק ל') ובחומשי רוו"ה אינם גם בציץ וגם בכ"י אינם וכן נכון.

פסוק י

שהם וישפה, ובורלא ופנתירי. לעיל בצוואה (כ"ח כ') הגי' "פנטירי" בט', וכ"ה בת"י (יחזקאל כ"ח י"ג) בת', ועמ"ש לעיל (כ"ה כ"ח).

פסוק כה

בתוך הרמנים בגו רמוניא. לעיל בצוואה (כ"ח ל"ג) ת' "ביניהון" והוכחנו שם שסובר כדעת הרמב"ם שהפעמונים היו בין רמון לרמון, ופה ת' "בגו" משמע שסובר כדעת הרמב"ן שפי' "בחלל הרמונים" וצ"ע, ואפשר שמלת "בגו" כוללת גם פנימיות הגוף, גם הפנימיות בין גופים רבים.

פסוק כח

פארי המגבעת, שבח כובעיא, ערש"י שכ' "תפארת המגבעות המפוארים" אבל מהת"א משמע שמפרש כהרמב"ן. מלשון "הפארים והצעדות" (ישעיה ג' ב') "פארי פשתים יהיו על ראשם (יחזקאל מ"ד י"ח).

פסוק ל

קדש לה', קודשא לה'. בצוואה (לעיל כ"ח ל"ו) ת' "קדש" כמו בעברית, מהטעם שכתבנו שם שהמלות האלה בעצמן היו כתובות עליו וכן נכון להגיה פה (וכ"ה באמת בחומשי רוו"ה) וכ"ה בכ"י שלי.

פרק מ

פסוק יב

ורחצת אתם במים, ותסחי יתהון במיא. לכאורה צ"ע למה לא ת' "ותקדיש" כמו שת' (לעיל ל' י"ח י"ט, כ', כ"א, ולקמן פסוק ל' ל"א) דהיינו קדוש ידים ורגלים, וכמה שהבאנו לעיל (שם) בשם הרמב"ן והמיני תרגומא, ואפשר מפני שקדוש ידים ורגלים היא עבודה כמו שמוכח בש"ס (זבחים י"ט ע"ב) וברמב"ם (פ"ב מה' ביאת המקדש הלכה ט"ז) והכא שלא נתחנכו עדיין שהי' קודם לבישה, הרחיצה (ההיא) היתה לנקיות לבד ואולי נוכל להוסיף שמלת "וקדשת" הנאמרה בפסוק שאח"ז שהיה אחר הלבישה, פירושה רחיצת ידים ורגלים לקדוש שהיא עבודה, ומלות "כאשר משחת את אביהם"

שבפסוק ט"ו הנאמרו בבני אהרן (שנראות כמיותרות) באו לרבות גם בהם הרחיצה השנית שהיא עבודה. (טו)

וכהנו לי, **וישמשון קדמי**. **לכהנת עולם**, **לכהנות עלם**. הפעל "כהן" יתו' תמיד בפעל "שמש" והשם "כהונה" ת' בשם כהנות? (והאמת הוא כי הפעל "כהן" באשר לא נמצא בארמית יתו' בפעל "שמש" כי יתאים עם השכל וההגיון כי גם השמוש שעושה בפעם הראשונה, ואולי תהי' גם הפעם האחרונה בימי חייו כאשר מצינו בקטרת ע"פ הקבלה המסורה, נקרא "שמוש" ולא "כהנות" משא"כ השם המקרה יתו' תמיד "כהנות" או "כהנותא" והשם התאר "כהין").

פסוק כב

על ירך. **על צדא**. אפשר שהוא ט"ס וצ"ל "שדא" וכ"ה בחומשי רוו"ה, וגם בדברי רש"י אפשר להגיה כן, והטעות נולד' ממ"ש רש"י אח"כ "כירך הזה שהוא בצדו של אדם" שהוא מדברי רש"י פי' על "שדא" בש', ובראות המדפיסים הטעות ברש"י הביאוהו גם בדברי הת', וכן לעיל (כ"ה ל"א) "ירכה, שדה" אבל מרש"י שם לא משמע כן, ובכ"י פה הנוסחא "צדא" בצ' ובמנורה "שדה" בש'.

פסוק לד

מלא, **אתמלי**. באתפעל, אבל בכ"י לי גם פה גם בפסוק שאח"ז הנוסחא "מלי".

פסוק לח

ואש תהיה, **וחיזו אשתא הוי**. הוסיף מלת "וחיזו" לכבוד השכינה (כאשר הוסיף בתחלת הפסוק מלת "יקרא" משום כבוד השכינה) וכמו שמפורש במקום אחר גם בעברית "ומראה אש" (במדבר ט' ט"ז) ואיננו העמוד אש, אבל בכ"י שלי הנוסחא "ואשתא תהי ליליא בה קדם כל אינש בית ישראל".

ויקרא

פרק א

פסוק ג

לרצנו. **לרעוא לה**. **ינרצה**, **ויתרעי לה**. סובר ששב על המקריב וכדרשת רז"ל"כופין אותו עד שיאמר רוצה אני".

פסוק ז

בני אהרן הכהן, **בני אהרן כהנא**. ולא כהניא כמ"ש בקצת חומשים, וכ"ה בחומשי רוו"ה.

פסוק ח
הפדר, **תרבא**. עמ"ש הרמב"ן שפדר הוא חלב הפרוס ומבדיל בין הקרבים אבל הת"א אין לו הפרש.

פסוק ט
ירחץ, **יחלל**. בכל הדברים הצריכים רחיצה ית' "יסחי" ובדברים המטונפים הצריכים נקיון רב ית' "חלל" מל' "דחליל בי טבחא" בש"ס (חולין קי"ג ע"א).

פסוק י
מן העזים, **מן בני עזיא**. ר"ל זכרים, כי עז בל' ארמית מוסב רק על נקבה.

פסוק יא
ירך, **צדא**. לעיל (שמות מ' כ"ב) הגהנו "שדא" ופה צ"ע, אבל המעיין היטב בהתרגומים יראה כי מלת "צידא" בארמית תורה על ההתקרבות אל הדבר ולא כמלת "צד" בעברית ולכן נראה להגיה גם פה "שדא", ובכ"י שלי "צידא" וכ"ה בכ"י שלי ורק בכ"י א' נמצא באתר.

פרק ב

פסוק ז
מרחשת, **דרתא**, ט"ס וצ"ל "רדתא" וכ"ה בערוך וכ"ה בחומשי רוו"ה. ועי' במנחות (ס"ג ע"א).

פסוק יב
קרבן ראשית, **קרבן קדמי**, לא ידעתי למה לא ת' "רישיתא" כמו שת' (שמות כ"ג י"ט) ועמ"ש רש"י (משלי ח' כ"ב) ובבאורנו בתחלת בראשית.

פסוק יד
גרש כרמל, **פירוכין רכיכין**. ולקמן (פסוק ט"ז) "מגרשה" בחומש רוו"ה "מגרסה" בת"א, והוא תימה, ולכן נראה שם הגי' יותר נכונה "מפרוכה" וכ"ה בכ"י שלי. והנה לדעת הת"א, כרמל טעם לגרש, שלמה גורסין אותו לשברים מפני שהעומר בא כרמל ר"ל מלילות רכות ואם יוטחן דק דק יתערבו בו הסובין וזהו שאמרו רבותינו (מנחות ע"ב א') "מצוה להביא מן הלח" ופרש"י דכתיב כרמל, רק לפ"ז צ"ע על הת"א שת' (לקמן כ"ג י"ד) "וקלי וכרמל, וקלי ופירוכן" ולמה לא ת' "רכיכין" וצ"ע.

פרק ד

פסוק ב
אשר לא תעשינה, **די לא כשרין לאתעבדא**. באשר הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ולאדם נתנה הבחירה לעשות מה שלבו חפץ רק שמה שלא יישר בעיני האלהים לא נכון

לאדם לעשות. ע"כ ת' "די לא כשרין לאתעבדא" (וכן לעיל בבראשית [ל"ד ז'] "וכן לא יעשה" תרגם "וכן לא כשר דיתעבד").

פסוק ג

הכהן המשיח, **כהנא רבא**. תרגם כבעברית, כי "רבא" בפה אין ענינו גדול רק הוא ת' "משיח" ומה שת' לקמן (ו' ט"ו) "המשיח, דיתרבא" משום ששב שם על "תחתיו מבניו" דלבתריה. אף שגם כהן משוח מלחמה דינו כן כדמוכח בש"ס (מגילה ט', הוריות י"ב) וכן לקמן (פסוק כ"ז) "מעם הארץ" תרגם "מעמא דארעא" אף שגם כהני הדיוט וסנהדרין בכלל.

פסוק כב

אשר נשיא, **אם רבא**. עי' בנתה"ש שהביא מברייתא שקאי על המלך, ואמר שגם הדעת נוטה כן, שהתורה קבעה בג' פרשיות חלוקי קרבנות לג' חוטאים שגדלם ה' על עמו, א) כהן גדול, ב) ב"ד גדול, ג) מלך, אבל מהת"א לא משמע כן, ומשמע שסובר שקאי על נשיא, וע' לקמן (כ"א ד') "בעל בעמיו" שת' "רבא בעמא" ואולי כוונתו גם פה גם שם על המרובה בגדים, כי אין בין מרובה בגדים למשוח (ע' מגילה ט' ע"ב) לדעת רבנן.

פרק ה

פסוק ו

והביא את אשמו, **וייתי ית חובתה**. צ"ע למה לא ת' "ית אשמה" כלקמן (פסוק ט"ו) בקרבן מעילה, וגם בס' לחם ושמלה התקשה בזה, ע"ש, וביב"ע ת' "אשמה", וכן הוא בחומשי רוו"ה, אבל הרמב"ן הוכיח כי קרבנו איננו אשם רק חטאת ע"ש ומכונים בזה דברי הת"א.

פסוק טו

בערכך, **בפרסנה**. כל ערך מתורגם "פורסנא" והכ"ף האחרונה שרשית (וכמ"ש רש"י לקמן כ"ז ג' "ערכך כמו ערך וכפל הכפי"ן לא ידעתי מאיזה לשון הוא") ולא כמ"ש הראב"ע (שם) שהנוכח שב אל הכהן.

פסוק יט

אשם אשם לה', **על חובתה דהוא חב אשמא יקרב קדם ה'**. לדעתי מלת "אשמא" יתרה היא.

פסוק כא

בתשומת יד, **בשותפת ידא**. הוא כמ"ש רש"י (והוא מגמרא) שמושם בידו לעשות כרצונו. ויותר נראה שכוונתו על **מִלְוֶה** כמ"ש בת"כ, וכיון שיד לוה ומלוה בהלואה נקרא שותפות. **או עשק את עמיתו**, **עשק ית חברה**. הנוסחא הזאת נכונה, כי גם לקמן בפסוק

כ"ג "העושק אשר עשק" ית' "עושקא די עשק" ובתרגומים אחרים גם בחומשי רוו"ה הנוסחא "אניס" ולא נהירא שמלבד שהוא נגד דעת חז"ל שלא תעשוק את רעך קאי על כובש שכר שכיר, הנה הת"א בעצמו ית' הפעל "גזל" בפעל "אניס" (לקמן י"ט י"ג).

פסוק כד

וחמשתיו, **וחומשה**. צ"ע מדוע לא ת' בל"ר כפשטות הקרא וכקבלת רז"ל (ב"ק ס"ה ע"א) התורה רבתה חמישיות הרבה לקרן אחת.

פרק ו

פסוק ב

על מוקדה, **על דמתוקדא**. משמע שמפרש "מוקדה" לפעל, והוא "אתפעל" מש' "יקד" כלקמן (יו"ד ט"ז) "שרף אתוקד" ולא שם.

פסוק ג

מדו בד, **לבושין דבוץ**. מדת' "לבושין" בל"ר ש"מ לכאורה דלא סבר כר"ל ביומא (כ"ג ע"ב) דהרמת הדשן היתה בב' בגדים דהיינו כתונת ומכנסים אלא כר' יוחנן (שם) שסובר שצריכה ארבעה בגדים דגלי רחמנא כתונת ומכנסים וה"ה למצנפת ואבנט, ואפשר דיליף ממדו רק אי לא כ' רחמנא "ילבש" ה"א דמדו היינו כתונת לבד כ' רחמנא "ילבש" לגלות דמדו היינו כל הבגדים, אבל הרמב"ן כ' דהת"א לא סבר כמ"ד דיליף מילבש, והדין עמי דלת"א ע"כ אבנט של כהן הדיוט היה מבוץ דבד כתיב, ולר"י מוכח (ביומא דף ו' ומהסוגיא הנ"ל דף כ"ג ע"ב) שסובר אבנט של כ"ג היה אבנט של כהן הדיוט ושניהם כלאים, ובדרך אגב אעורר שמ"ש הרמב"ן בסמוך "אבל יש מרבותינו (שם במס' יומא) אומרים שאין הוצאת הדשן צריכה בגדי כהונה" והקשה המל"מ (בפ"ב מה' תמידין) שאין שום תנא שסובר כן, לע"ד ברור שהרמב"ן סובר כדעת החסיד ז"ל הובאה בריטב"א ביומא דף כ"ג דלר"א שסובר אחרים היינו בעלי מומין לא היו לובשין בגדי כהונה ע"ש, והיא כוונת הרמב"ן שאמר "יש מרבותינו" היינו ר"א ובמ"א הוכחתי שהסוגיא משמע כדעת החסיד דאל"כ קשה קושית התוס' ד"ה יש, שמקשים ומ"ט פסיל ת"ק, ועוד לר"י דצריך ד' בגדים, איסור כלאים דאבנט בשעת הוצאת הדשן לר"א דלאו עבודה היא היאך הוא עובר, לא מבעיא לדעת הרמב"ם (בפ"ח מה' כלי המקדש) שסובר דבשלא בשעת עבודה אפי' במקדש עובר, אלא אפי' לדעת הראב"ד (שם) שרק חוץ לירושלים אסור, הלא הוצאת הדשן היתה חוץ לירושלים, א"ו כדעת החסיד ז"ל שלא היו לובשין בגדי כהונה עכ"פ ברור שהרמב"ן סובר כן לדעת ר"א ודו"ק היטב.

פסוק ח

והקטיר המזבח, **ויסק למדבחא**. הוסיף הל' "למדבחא" אף שבקרא לא כתיב "המזבחה" לבאר פשוטו של מקרא.

פסוק יד

מרבכת, **רביכא**. אולי כוונתו כהדעה הב' שהביא הראב"ע שפי' "במהרה" ואפשר שהיא מורה בל' ארמית גם ל' "רכה" וכ"ה במס' תמיד (כ"ח ב') "חמין לרביכה". **תפיני**, **תופיני**. ת' כבעברית לרמז על דרשת רז"ל (מנחות נ' ע"ב) "תופיני תאפינה נא ר' אומר תאפינה נאה ר' יוסי אומר תאפינה רבה אית ליה נא ואית ליה נאה".

פסוק טו

המשיח תחתיו, **דמתרבי תחותוהי**. תרגם אחר ל' הקרא ולא כמ"ש רש"י.

פסוק יט

המחטא אתה, **דמכפר בדמה**. ובנ"א "דמכפר יָתַהּ" הוא הזורק, ואפשר שסובר כמ"ש המבאר בנתה"ש שבני ביתו בכלל המחטא, ע"ש שאין יתרון לזורק הדם על שאר כהני בית אב ולקמן ח' ט' "ויחטא" ת' "ודכי" וצ"ע ובכ"י גם פה הנוסח דמדכי.

פסוק כ

ואשר יזה, **ודי ידי**. הוא בבנין הקל, אבל לקמן (ח' ל') "וַיַּז" שהוא מהפעיל. ת' גם הת"א "ואדי" באפעל. וערש"י ונתה"ש.

פסוק כא

ומרק ושטף, **ויתמרק וישתטף**. משמע שסובר כרבי דפליג על החכמים (זבחים צ"ו) שמריקה ושטיפה בצונן והגעלה בחמין, ולכן ת' "ויתמרק" וע' בנתה"ש שפי' לשון "מרק" על ב' פנים, על ההצהבה, ועל ההרקה להוציא הבלוע בו, ואמר כי לפי' הא' "מרק" הוא בצונן, ולפי' הב' "מרק" הוא בחמין, ולדעתו זאת היא הפלוגתא שבין ר' וחכמים.

פרק ז

פסוק ח

עלת איש, **עלת גבר**, בכמה מקומות ת' "גבר" למעט אשה, אבל פה קשה דבת"כ מרבה פה עולת אשה, וצ"ל דת' "גבר" למעט קטן.

פסוק י

וחרבה, **ודלא פילא**. לכאורה צ"ע למה לא ת' "ומנגבא" כמ"ש יב"ע, או "ודלא משח" כי באמת לא היה שמן במנחת קנאות כלל, וראיתי בס' לחם ושמלה שאמר שכוונת הת"א לרבות מאפה תנור כמ"ש רז"ל (מנחות ע"ב ע"ב) אם אינו ענין לחרבה של חטין" (ופרש"י מאפה תנור) אבל זה דחוק מאד, וביותר יקשה מדוע לא ת' "חרבא" כמו בעברי (ישעיה י"ט) "חרבו ויבשו" ע"כ נ"ל שכוונתו על הברייתא (הובאה בת"כ פ' ד' ובמנחות ע"ב

ובקדושין נ"ג מ"א) "יכול לא יחלקו מחבת כנגד מרחשת ומרחשת כנגד מחבת שזו מעשיה רכים (כי מרחשת היתה עמוקה ונבלע השמן בעובי החלות) וזו מעשיה קשים (כי האור שורף את השמן) ת"ל וחרבה לכל בני אהרן תהיה שלא יחלקו", ומזה תראה שעיקר המיעוט על מנחת מחבת אף שבלולה בשמן מ"מ נקראה חרבה נגד מנחת מרחשת, וזהו כוונת המת' "דלא פילא" כמנחת מרחשת, וע"ש.

פסוק טז

וממחרת, וביומא דבתרוהי. מלשונו משמע שכוונתו דלא כרש"י שמפרש "ו' יתרה היא" רק שסובר שוהנותר הוא פי' וממחרת, ר"ל רק מה שהותיר ביום א' יאכל ביום ב', אבל מצוה לאכלו ביום א' כמ"ש הרמב"ן. ומסכים עם הפשט כמ"ש בס' תל"ע סי' שנ"ח.

פסוק יח

עונה תשא, חובה יקבל. כל "עון" ית' "עויא" ופה ת' "חובא" הוא כדעת רז"ל שהוא עון כרת. ולהסביר הדבר נאמר כי העברי ישמש במלה אחת לפעמים על הדבר והמסובב היוצא ממנו, כמו "צדקה" הונחה על המעשה הטוב, ועל השכר הנכון לבעליה. וכן "משפט" הונח על שתיהם יחד, דוק ותשכח, וכאלה רבות, וכן גם השם "עון" הונח בלה"ק, כן על העבירה, וכן על העונש הכרוך בעקביה, וכמוהו בארמית השם "חובא" הונח ג"כ על העבירה ועל העונש, כמו "חטאה גדולה" [בראשית כ' ט'] מתורגם "חובא רבא" "ואלוה לא ישים תפלה" [איוב כ"ד י"ב] מתו' ג"כ "ואלהא לא ישוי חובא" ושם הוראתו "עונש" כפשט הכתוב וכפי' המפרשים. לא כן השם "עויא" בארמית הונח רק על העבירה ולא על העונש, ע"כ בחר לו המת' השם "חובא" במקום הזה.

פסוק יט

והבשר, ובשר קודשא. הוא כמ"ש רש"י "בשר של קדש שלמים" וכן "והבשר" הב' שבפסוק זה.

פסוק כא

מעמיה, מעמה, ת' ל' זכר כי שב על אנשא, עמ"ש לקמן (י"ח כ"ט). וכ"ה בכל המקומות, ובחומשי רוו"ה בטעות.

פרק ח

פסוק יג

אבנט, המינין. אף שבעברית הוא ל"י, ת' כמו "**כֶּתֶנֶת**" ומגבעות שלפניו ולאחריו. וכדרכו של המת' לת' את השם המין הבא בעברית לפעמים גם על הרבים בל"י תמיד בל"ר, כמו "ויהי לי שור וחמור" (בראשית ל"ב ה') ת' "תורין וחמורין" וערש"י שם. ורק בכ"י גרס **והמיינא** ביחיד.

פסוק לא
צויתי, **אתפקדית**. ת' כמו "**צִוֵּיתִי**" לקמן פ' ל"ה ונראין הדברים באשר לא מצינו בפרשה מקודם שצוה אותם ע"ז, ע"כ פי' כאלו היה כתוב בבנין **פּוּעַל**, אבל בחומשי רוו"ה ת' "פקדית".

פסוק לה
משמרת ה', **מטרת מימרא** דה'. הוסיף מלת "מימרא" לבאר הענין, משמרת התורה.

פרק ט

פסוק יד
וירחץ, **וחליל**. לעיל (ח' ו') ת' "וירחץ, ואסחי" כי באדם חי שייך סחייה כלקמן (במדבר י"ט ח') משא"כ בבהמה לאחר מיתתה שצריך למרק את חללה מזבל שייך הפעל "חלל" כמו "חללי בי טבחא" בתלמוד. ורק בכ"י הנוסח פה **ואסחי**.

פסוק טו
ויחטאהו, **וכפר בדמה**. עמ"ש לעיל ו' י"ט.

פסוק יט
והמכסה, **וחפי גוא**. הוא כמ"ש רש"י "החלב המכסה את הקרב" ולא כמ"ש רמב"ן ע"ש, ובכ"י הנוסח **ודחפי** לבד.

פסוק כד
וירנו, **ושבחו**. כמו "רננו צדיקים בה'" ולא הרמת קול כמ"ש הראב"ע, ולכן כתב רש"י כתרגומו".

פרק י

פסוק א
קטרת, **קטרת בוסמין**. עמ"ש הרמב"ן (במדבר ט"ז ז') וז"ל "וראיתי באונקלוס שת' כל קטורת הנזכרת בפרשה "קטרת" כלשונו, לא אמר בו קטרת בוסמין כמנהגו, נראה שסובר שלא היה קטורת הסמים של הקדש אבל לבונה וכיוצא בה שהקטיר לנסיון, וכן עשה בבני אהרן כו', ואולי לא ירצה אונקלוס לשבח הקטורת להוסיף בו בוסמין רק בהעשות ענינו במצוה" עכ"ל, ומזה נראה שהיה לפניו הנוסחא בפסוק זה בלא מלת "בוסמין" וכ"ה בחומשי רוו"ה.

פסוק ג
וידם, **ושתיק**. הוא שתיקה מבכיה כמ"ש הרמב"ן, או השקטת הנפש כפי' המפרשים.

פסוק ח
אל אהרן, **לאהרן**. כל "אל" שאצל אמירה תרגם בלמ"ד וכל שאצל דבור תרגם "עם" ופה ת' "לאהרן" משמע מזה שסובר שהדבור לא היה לאהרן בעצמו כ"א ע"י משה וכן משמע

מהנגינה שבאה לרוב במרכא טפחא ופה בזקף קטן אבל באמת מצאתי שבכ"מ שהדבור איננו בדרך צווי אל הנוכח, לא יבא במרכא טפחא כ"א בז"ק, והראיה מן "וידבר משה אל ה' לאמר" (במדבר כ"ז ט"ו) שגם שם הוא בז"ק, וע' בתקון סופרים ע"פ למטה אפרים [שם י"ג ח'] שלא שת לבו אל הפסוק ההוא ועמ"ש לקמן י"א א'.

פסוק ט

יין ושכר, **חמר ומרוי**. לכאורה צ"ע דלקמן בפ' נזיר (במדבר ו' י"ג) "מיין ושכר "ת' "מחמר חדת ועתיק" ולמה שינה פה? ונלע"ד דכיון דת"ק ור"י ור"א פליגי בש"ס (כריתות י"ג ע"ב) דר"א מצריך דוקא יין המשכר ולא מגתו, ת' "ומרוי" שהוא משכר ובפרט שת' מפי (או לפני) ר"א וכן הלכה, וכמ"ש הרמב"ם (בפ"א מה' ביאת מקדש) שצריך רביעית יין חי בבת אחת משא"כ בנזיר ואולי נוכל לומר ע"פ פשוטו, יען כי מלת "מרוי" כולל כל דבר המשכר, ע"כ לא יכול לת' בנזיר ג"כ "מרוי" באשר תהי' אחר כן ההזהרה "מכל אשר יצא מגפן היין וגו' לא יאכל" שלא לצורך, משא"כ הכא.

פסוק יב

מצות, **פטיר**. עמ"ש לעיל (שמות י"ב ח').

פסוק יח

אל הקדש, **לבית קודשא**. לפי שגם העזרה היתה קדש לכן ת' "לבית קודשא" להורות שהכוונה אל ההיכל, ובמשכן שלא היתה עזרה היה החצר קדש

פסוק יט

כאלה. **עקן כאלין**. ר"ל צרות כאלה, והוסיף בתרגומו את החסר ומובן ממלת "ותקראנה" אבל לא אדע מדוע ת' "וערעא" בל"י, ולא "וערעון" בל"ר. **ואכלתי**, **אלו פון אכלית**. ר"ל אם אכלתי, ומה שת' "הייטב, התקן" בל' עבר שלא כבעברית, משום שמשמעותו לשעבר, כאלו היה אומר "כלום היה טוב בעיני ה'".

פרק יא

פסוק א

אל משה ואל אהרן, **עם משה ולאהרן**. עמ"ש בעל אוג"ר "ובכל הספרים האחרונים הגיהו לאהרן לרמוז שהי' הדבור למשה שיאמר לאהרן כמדרשם "וכמו שפי' רש"י בפסוק זה "למשה אמר שיאמר לאהרן" אבל לפ"ז קשה למה לא ת' כן בכל הי"ג דברות שנאמרו בתורה למשה ולאהרן שחשב הת"כ בפרק שני? ועוד קשה דלעיל (י' א') שהי' הדבור רק לאהרן לבדו, מדוע ת' "ולאהרן"? ולקמן (במדבר י"ח ח') שינה את דרכו לת' "עם אהרן"? אולם. אחר העיון מצאתי דבר פלא, דהנה בת"כ פ' הנ"ל "אמר ר"י ב"ב י"ג דברות נאמרו בתורה למשה ולאהרן וכנגדן נאמרו בתורה י"ג מיעוטין ללמדך שלא לאהרן נאמרו

אלא למשה שיאמר לאהרן" ע"ש, וכ' בעל קרבן אהרן מבוארים המה ונתנו סימנים, מופת, חפניכם, החדש, ויצום אל ב"י, החיה, ארץ אחזתכם, זב, איש על דגלו, נשא, אל תכריתו, עד מתי, הבדלו, פרה, עכ"ל, ולפ"ז ערבבו פה הנאמר בל' דבור עם הנאמרו בל' אמירה, ובאמת הבא למנות את הכתובים יראה שי"ט פעמים נאמר למשה ולאהרן, ג' פעמים לאהרן בלבד, ופעם א' נאמר "ויאמר ה' אל משה ולאהרן" וכמה קושיות הקשה הק"א למה לא מזכיר הדבורים שלאהרן לבדו? לכן נלע"ד שכוונת הת"כ רק על י"ג הדברות, היינו הבאים בתורה בל' "דבור" ולא בל "אמירה" צא וחשוב ותמצא, י"א נאמרו למשה ולאהרן וב' נאמרו לאהרן לבדו, ואלה סימניהן. א' "ויצום" (שמות ו' י"ג) ב' "יין ושכר" (לעיל יו"ד ח') ג' "החיה" (פה) ד' "שאת" (לקמן י"ג א') ה' "ארץ אחזתכם" (לקמן י"ד ל"ד) ו' "זב" (לקמן ט"ו א') ז' "איש על דגלו" (במדבר ב' א') ת' "נשא" (שם ד' א') ט' "אל תכריתו" (שם שם י"ז) י' "עד מתי" (שם י"ד כ"ו) י"א "הבדלו" (שם ט"ז כ') י"ב "הנה נתתי" שנאמר לאהרן לבדו (שם י"ח ח') י"ג "פרה" (שם י"ט א') וזה ברור לענ"ד ומתורצות כל הקושיות שהביא הק"א, ולכן צריך להגיה בתרגום בכל המקומות האלה "מלל לאהרן".

פסוק ג

פרסה, **פרסתא**. הוא לשון רבים כלקמן "פרסות" שתרגם ג"כ "פרסתא" אף שבעברית הוא בל' יחיד, להטעים הענין ואפשר שבעבור בהיותה מפרסת פרסה הנה היא נחלקת לשתים, היא בעיני המת' כרבוי הזוגי "מלקחים מספרים". וכן **ושסעת שסע**, **ומטלפא טלפין**. ע' אוג"ר על שנוי הנוסחאות בשוא או בפתח, וכוונתו שצריכין להיות פרסותיו סדוקות מלמעלה ומלמטה בשתי צפרניו. **מעלת גרה**, **מסקא פשרא**. הוא ל' נמוק ונמחה, כמ"ש רש"י ומסיק פשרא ר"ל הבהמה טהורה מסיק פעם שנית המאכל הנלעס ונמוח בלעיסה.

פסוק ד

את הגמל, **ית גמלא**. המעיין יראה שהת"א ית' לפעמים את המלה "את" המורה בל"ע ליחס הפעול ולפעמים לא יתרגמה כלל כמו "ית גמלא וית טפזא וית ארנבא וגו'" ולפעמים לא תרגמה כמו "נשרא וער ועזיא וגו'".

פסוק ו

הארנבת, **ארנבא**. ערמב"ן, והנה המתחכמים הבלתי מהללים רק מחללים תורתנו הקדושה אומרים כי הארנבת הנקראה בל"א "האזע" ובלשון אנגלית Hare איננה מעלת גרה, ובאמת אף שאנחנו לא נדע מה היא וידוע כי הע"ב זקנים (מגלה ח' ט') כתבו "צעירת" (או "שעירת") הרגלים, הבקי בנתוח הבהמות יודע כי אף מי שאין לה שני

שקים להעלות המאכל, יש לה שק אחד ומשם תעלה הנאכל הנלעס כמ"ש לעיל בתרגום "מסיק פשרא" כי גרה היא הלעיסה בעבור שהלועס מגרר בשניו ומפרר המאכל כבמגרה ודברי אלהים חיים המה.

פסוק ט

סנפיר, **ציצין**. צ"ע שת' בל"ר נגד פשט הכתוב ונגד סוגית הש"ס (חולין דף נ"ט ע"א)? ואולי גם סנפיר אחד בהיותו כלול מנ?ות אחדות נקרא בל"א "ציצין" אולם, מה שת' "קשקשת, קלפין" בל"ר הוא נגד הספרא "סנפיר אחד וקשקשת אחת".

פסוק יד

ואת הדאה, **ודיתא**. ולקמן "והראה ואת האיה והדיה" (דברים י"ד ג') ת' "בת כנפא וטרפיתא ודיתא" וכן בישעיה ל"ד ט"ו "נקבצו דיות" ת"י ג"כ "**דַּיָּתָא**" משמע שסובר "דאה ודיה" אחת היא, ולא"דאה וראה" וזהו נגד סוגית הש"ס (חולין דף ס"ג) וצ"ע.

פסוק יז

ואת הכוס קריא. הוא כמ"ש רש"י (נדה דף כ"ג ע"א) "עוף הצועק בלילה", והוא מל' "קורא" וכ"ה הגי' בש"ס (ברכות נ"ז ע"ב) "קריא" בר', אבל הערוך ערך "קדיא" גורס בברכות שם ובנדה שם "קדיא" בד' וכ"ה גם בחומשי רו"ה פה. וכן הביא הד"ר לעווי מברעסלויא במדרש המלים שלו בנוסחא הראשונה.

פסוק יח

ואת התנשמת, **וכותא**. בערוך ערך "בואת" משמע שהוא ט"ס וצ"ל "בואת" בב'. וכ"ה בש"ס (חולין דף ס"ג ע"א) "באות שבעופות". ולפי הערוך ערך הנ"ל הגי' בגמ' בו' קודם ל"א "בואת". ואין להקשות היאך קורא אונקלוס "בואת" הלא לפי הגמ' הנ"ל "באות שבעופות" הוא "קיפוף" וכבר ת' "ינשוף, קפופא" שכבר כ' התו' שם ד"ה "באות" שיש שלשה מיני קפוף, ובת' סמבוטי שי"ח הגי' פה "ובותא" ובחומשי רוו"ה הנוסחא "**וּבוֹתָא**" ועתה ראיתי במדרש מלים שהבאתי בפסוק הקודם, ג' נוסחאות "**בּוֹתָא**, **בַּוָּתָא**, **בַּבְתָא**". **ואת הקאת**, **וקתא**. ובחומשי רוו"ה פה "קאתא" וכ"ה לקמן [דברים י"ד ט"ז] ובתהלים [ק"ב ז'] "דמיתי לקאת מדבר" יש נוסחאות "אדמית לקקתא דמדברא" בגמ' דחולין הנ"ל משמע שהוא "קוק" או "קיק" וכ"ה בתיב"ע. **ואת הרחם**, **וירקרקא**. בגמ' הנ"ל משמע שהוא "שרקרק" בש', וכ"ה בתיב"ע, וע' ערוך ע' "שרקרק". והיא היא, כי ע"ש מראה הירוק אשר לה, נקראת "ירקרק" וע"ש צפצופה שמצפצפת תמיד "רקרק" נקראת "שרקרק".

פסוק יט

ואת הדוכיפת, **ונגר טורא**. ע' במס' חולין (ס"ג ע"א) שהודו כפות והוא נגר טורא, וכפירש"י. **האנפה**, **ואבו**. הוסיף ו' החבור אף שבעברית איננו, כדי להשוות עם הכתוב במשנה תורה (דברים י"ד י"ח) ששם הוא בו', וע' במס' חולין ס"ג ע"ב.

פסוק כב

הארבה, **גובה**. הוא הגובאי שהובא בש"ס (חולין ס"ה ע"א). **סלעם**, **רשינא**. ע' באוג"ר נוסחא "דשינא" בד', וכתב "והוא טעות" וכ"ה בחולין (שה) וכ"ה בתיב"ע וכ"ה בערוך ערך "רשין" וכן "וילק ואין מספר" [תהלים ק"ה ל"ד] ת' "ורשינא ולית מנין", אבל במוסף הערוך הביא "דשין" בד', אך חרגל וחגב לא ת' כלל ורק הוסיף עליהם א' בסוף ("חרגולא וגובא") הבא בארמית בסוף לסי' הידיעה כהה"א בעברית ובגמרא (חולין דף ס"ה, ובספרי) "חרגל זה נפל" (וכ"ה בת' ירושלמי) וחגב זה גדיאן, ובתיב"ע "גדניא" כגי' הערוך.

פסוק ל

והאנקה, **וְיָלָא**. ע' בערוך ערך "יילא" ובמס' שבת (נ"ד ע"ב) "דלא לימצו יאלי" בא' קודם הל' ופירש"י "עלוקה" והד"ר לעווי מברעסלוי הביא נוסחא ליסאבונה משנת רנ"א "**וִילָא**". **והלטאה**, **והלטיתא**. ע' באוג"ר שהביא הנוסחא הזאת, ועוד נוסחא "והלטאה" בה', ולא ידע להכריע, ומהערוך ערך "לטאה" משמע שסובר שגי' "הלטאה" היא העקרית, וההי"א היא ה' הידיעה. ומהעברית נראה כן מהדגש הבא בל'. גם הביא במשנה "זנב של לטאה" אף שבספרינו הנוסחא במשנה (אהלות פ"א משנה ו) בה' (והד"ר לעווי הנ"ל הביא ג"כ נוסחאות אחדות בתרגום "חלטתא" "חולשיתא" או "**הַלְטָתָא**"). **והתנשמת**, **ואשותא**. בחולין דף ס"ג משמע שבאות שבשרצים הוא קרפדאי וע' בערוך ערך אשת ובר"ש פכ"א מ"ג דכלים וכן "נפל אשת בל חזו שמש" [תהלים נ"ח ט'] ת"י "היך נפילא ואשותא די סמיין" והדר' לעווי הנ"ל הביא נוסחא אחת פה "**וְאַשָּׁוָתָא**".

פסוק לג

כל אשר בתוכו יטמא, **כל דבגוה יסתאב**. לכאורה צ"ע מדוע ת' בכל הפסוקים "יטמא. יהא מסאב" ופה ת' יסתאב. ואפשר באשר פה אינו טמא מעצמו רק נעשה טמא מהכלי, ע"כ שינה לת' באתפעל.

פסוק מג

ונטמתם, **ותסתאבון פון**. הוא כמו "פון תסתאבון" ור"ל אם **תְּטַמְּאוּ** אולי גם נפשותיכם **תְּטַמֵּאוּ**, או כמ"ש רז"ל שמטמאו בעוה"ב, ולכל הפי' חסר א' הל"פ, ולא כמ"ש הראב"ע

שב' שרשים הם, והוא מנל"ה כמו "נטמינו בעיניכם" (איוב י"ח י"ג) כי לפי הת"א הוא מנל"א וה"א חסר כמו "מראשית השנה", שהכתיב הוא "מרשית".

פרק יב

פסוק ב

תזריע, תעדי. עיין ברמב"ן שפירש דעת המתרגם שהוא כמו זרועיה תצמיח, יען כי הפעל "עדי" בארמית כשבא בפיעל הוראתו על הזריעה ולכן בא תמיד גם על ההריון. ועיין מ"ש על פסוק וחרב לא תעבור בארצכם, ורומז למ"ש רז"ל (ברכות ס', נדה כ"ה, כ"ח ול"א) "אשה מזרעת תחלה יולדה זכר". **נדת דותה, רחוק סובתה**. נראה שמפרש "נדה" מש' "נדד" (והוא על משקל "**פִּלְהָ**" כמו "**מִדָּה**" מש' "מדד") יען שהיא מנודדת ומרוחקת מבעלה, ומלת "דותה" דלא כרש"י שפי' מל' "זיבה" או "מדוה" רק כמ"ש הרמב"ן שהוא נגע וצער וטומאה באשה, וכמו שת' לקמן (ט"ו כ"ה) "זוב טמאתה, דוב סאיבתה" וכן כמה פעמים.

פסוק ז

ממקר דמיה, מסואבת דמהא. גם הכא ת' "מסואבת" שאינה טמאה עד שראתה דם ממקור, ור"ל כי לא תטהר בשלימות עד שתספור הימים ותביא קרבן, ובתיב"ע "מבוע".

פרק יג

פסוק ב

שאת, עמקא. המפרשים התקשו מאד בל' התרגום הזה שת' היפוך העברית ששאת הוא הפך העמקות, ולע"ד נראה שכוונתו כיון ששאת הוא כצמר לבן שהוא הגבוה מכלי כצל שגבוה מן החמה ממילא הנגע הוא העמוק וכמ"ש בת"כ "מראה הנגע עמוק, מראה עמוק ואין ממשו עמוק" ולכן בבהרת אף שהיא בהירה יותר משאת שהיא עזה כשלג מ"מ **מַרְאֶהָ** עמוק רק קצת מן הבשר, ולכן אם אינו עמוק כלל צריך הסגר, ורש"י (פסוק ד') על ועמוק אין מראה כתב "לא ידעתי פירושו" משום שא"א שלא יהיה דבר לבן עמוק קצת, ומ"ש הוא דברי הברייתא בת"כ "שאת מובהקת כמראה הצל שגבוה ממראה החמה ועמוק הוא מראה החמה שעמוק מן הצל, וכ"ה בש"ס (חולין ס"ג) למה נקרא עורב עמוק שלבן ביותר כמראה החמה העמוק מן הצל ע"ש, ועי' היטב בירושלמי שבועות (פ"א הלכה א') וברמב"ן וברא"ם, אבל התיב"ע כתב כפשוטו "שומא זקיפא" משום שאין שאת אלא לשון גובה, ואפשר שהיה קשה להת"א קו' הר"ש בפ"א דנגעים, למה לא כתב הקרא בהרת קודם לשאת שבהרת עזה כשלג או כסיד, ושאת הוא כצמר לבן או כקרום ביצה, ולכן סובר הת"א, אף שבהרת יותר מזהירה ומאירה משאת, ולכן

אמרו בש"ס (שבועות ו' ע"ב) "בהרת עמוקה" מ"מ מראה החמה העמוק מן הצל יותר בשאת מן בהרת ולכן קדמה שאת לבהרת כי בשאת הלובן זך וטהור ואינו מזהיר כאור החמה או כבהרת וגבוה מזהיר ומאיר בבחינת הצל ועמוק כהה וחשך בבחינת החמה ומעיקרא אמינא שהוא ט"ס בת"א וצ"ל "כעמרא" ר"ל כצמר לבן כי צמר ת' "עמרא" אבל זה דחוק מאד, כי גם לקמן (פסוק ט"ז ופסוק י"ט) "שאת לבנה" ת' "עמקא חורא" ושם א"א לומר הטעם הזה. ולכן צ"ל כמ"ש. **לנגע צרעת**, **למכתש סגירו**. אין כוונתו כמ"ש בעל מוסף הערוך שמשמעו מצורע מוסגר, כי גם במצורע מוחלט כתיב "נגע צרעת" רק הכוונה שעליה יסגר מחוץ למחנה ובדד ישב ומה לנו עדות נאמנה על דברינו אלה, מאשר ת"י "וישב בית החפשית" [דה"ב כ"ו כ"א] "ויתב בית סגירותא".

פסוק ג

הפך לבן, **אתהפיך למיחור**. טעות סופר וצריך להיות "למחור", וכ"ה לקמן (פסוק ט"ז), אבל לא ידעתי למה ת' פה ולקמן (שם) "למחור" ובפסוק י' ת' "לחור" ואולי בפסוק זה שהשער נהפך מעצמו " וכן לקמן פסוק ט"ז שהבשר החי נהפך מעצמו, ת' "למחור" ר"ל להיות לבן, אבל בפסוק י' פי' המת' "והיא הפכה" לפעל יוצא, ר"ל השאת הפכה את השער השחור ללבן, ת' "לחור" כשם התאר [ורק בכ"י הנוסחא שם **התהפיכת** וגם גרס שם **למיחור**]. **עמק מעור בשרו**, **עמיק במשך בסרה**, לא ידעתי למה לא ת' "ממשך" כמו בעבירית? (ואולי באשר שגם הנגע הוא בעור בשרו, ע"כ להטעים הענין ת' "במשך בסרה" ר"ל מראה הנגע במשך בסרה הוא עמוק מיתר המקומות זולתו).

פסוק ד

בעור, **במשכא**. ט"ס וצ"ל "במשך" וכ"ה בחומשי רוו"ה.

פסוק ה

בעיניו, **כד הוה**. הוא כמ"ש רש"י"במראהו ובשעורו הראשון".

פסוק י

ומחית, **ורשם**. היינו בשר בריא המרגיש שמניח לאחר רפואתו רושם, אבל הנגע מקיפו, וגם "צרבת" (לקמן פסיק כ"ג) ת' "רושם" וצ"ע ששניהם ת' במלה אחת אף שמשמעותם רחוקות זו מזו?.

פסוק יט

לבנה אדמדמת, **חורא סמקא**. לא תרגם "מתערבין" כבתיב"ע כי חלוק ופתוך מטמאות כמ"ש בברייתא דת"כ "בהרת מטמאה חלקה כו'".

פסוק לג

והתגלח ואת הנתק לא יגלח, ויגלח סחרני נתקא ודעם נתקא לא יגלח. הוא כמ"ש רש"י והוא ממתני' (נגעים פ"ה) שמגלח חוצה לו ומניח ב' שערות. ואת הנתק פי' כמו "עם הנתק" וע' בנתיבות השלום.

פסוק מה

פרוע, פריע. לעיל (י' ו') גבי כהנים ת' "לא תרבון פירוע" ופה לא ת' "ירבו"? נראה בעליל שסובר דלא כר"א בת"כ, רק כר"ע שהוא חוץ לגוף ר"ל שלא יצנוף ראשו במצנפת ויתפאר בכובע כשאר בני אדם אלא שיהיה ראשו מכוסה כאבל, כך פי' הראב"ד על הברייתא בת"כ, וז"ל וראשו יהיה פרוע לגדל פרע דברי ר"א ר"ע אומר נאמר הויה בראש ונאמר כויה בבגדים מה הויה הנאמר בבגדים חוץ מגופו אף הויה בראש דברים שהם חוץ מגופו ודלא כרש"י, אבל באמת מלעיל (י' ו') אינו ראיה כי המעיין בת"כ יראה ששם גם ר"ע מודה שמשמעו רבוי פרע (וע' לקמן (במדבר ה' י"א). **ועל שפם יעטה, ועל שפם כאבלא יתעטף**. ה"ז בא ללמד ונמצא למד, שעטיפת הראש באבל היינו עד גובי דדיקנא, וכר"נ בגמ' (מ"ק כ"ד ע"א) ועי' בריטב"א (שם) שהביא התרגום הזה שדבר גדול בא ללמדנו באבל וע' ברש"י ובבאיר (שה"ש א' ז'). ומשמע שאונקלוס סובר שעטיפת ראש באבל דאורייתא היא ודלא כמסקנת הפוסקים, וע' במו"ק דף ט"ו ובטור יורה דעה סי' שפ"ו. **וטמא טמא יקרא, ולא תסתאבון ולא תסתאבון יקרי**. שכל את ידיו לומר שהמצורע יקרא להרחיק ממנו שלא יטמא, משום דר' יהושע בן לוי (פסחים ב' ע"א) "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מתוך פיו כו " וזהו פירוש הברייתא בת"כ "טמא יקרא אומר פרוש" ר"ל טמא לאו דוקא רק קורא שירחיקו ממנו, וע' במס' ב"ק (דף ו' ע"ב) והוא"ו של "ולא תסתאבון" השני צ"ע, אולי דעתו שצריך לקרוא "לא תסתאבון ולא תסתאבון" שתי פעמים לגודל ההרחקה, ויותר נראה שכוונתו כמ"ש בת"כ "לרבות שאר טמאים" שגם הם צריכין לקרוא "לא תסתאבון" ובכ"י הנו' **יסתאבון** ש"פ.

פסוק נב

כלי העור, מן דמשך. אפשר שהוא ט"ס וצ ל "מאן" באל"ף (כי רק לפעמים רחוקות בא היחיד בלא אל"ף). (נה)

בקרחתו, בשחיקותה. ע' ברש"י שכ' "שחקים ישנים" וע' בנתה"ש.

פסוק נח

תְּכַבֵּס, די יתחור, וְכָבַס, ויצטבע. הראשון שהוא ל' נקיות ת' כדרכו תמיד בל' "חור" והשני שהוא לטהרה ת' "ויצטבע" וכ"פ רש"י, ומה שת' "די יתחור" באתפעל, ולא "די

תְּחַוֵּר" בפיעל כבעברית, הוא רק להטעים הענין, באשר הכבוס יכול להיות ע"י מי שיהיה. ובכ"י בשניהם הנוסח יצטבע.

פרק יד

פסוק ה

מים חיים, **מי מבוע** ר"ל מי מעין, והוא כמ"ש בת"כ "לא מי כושרים ולא מי מלוחים ולא מי מכזבים כו'.

פסוק ו

השחוטה, **דנכסתא**. ר"ל כמו שהיא שחוטה, ולא כמו שת' "צפור החיה" חיתא, שהוא שם תאר.

פסוק כא

ועשרון סלת אחד בלול, **ועסרונא סלתא חד דפיל**. ע' נתה"ש, ומהת"א שת' "דפיל" משמע שמפ' דאחד קאי על עשרון.

פסוק כב

אשר תשיג ידו, **די תדבק ידה**. משמע שסובר שאם ידו משגת לתורים אל יביא בני יונה, ודלא כהמבאר בנתה"ש שכתב "מה שיבא תחלה לידו".

פסוק לז

שקערורת, **פחתן**. ובכ"י "פחתין" וכ"ה בחומשי רוו"ה, והדר' לעווי מברעסלויא הביא שתי הנוסחאות. לא ידעתי מהו לשון "פחתן" הן לדעת הת"כ שהובאה ברש"י, שהוא שוקעות במראיהן, א"כ אינן פוחתין והולכין במראה רק שוקעות הן, גם לדעת המבאר ששוקעות בטיט ואינן סלע, אינו נופל ל' "פחתן" ע"ז, ולכן נ"ל שט"ס הוא וצ"ל "פתכן" בכ' אחר הת', ר"ל שהמראות, ירוק או אדום (הנזכרות בפסוק אח"ז) הן מתערבות עם מראות אחרות, וכמו שכ' הרשב"ם, ותיבת "פתך" הוא בנגעים הפתוך שבשלג, וצ"ע עוד.

פסוק מב

ועפר אחר יקח וטח, **ועפר אוחרן יסב וישוע**. לכאורה קשה למה לא שנה גם פה לת' בל"ר אף אם בכתוב בא בל"י, כדרכו בכמה מקומות? ואפשר כמ"ש בעל ס' עוטה אור שכוונתו על דרשת חז"ל שאין חברו מטפל עמו בטיחה.

פרק טו

פסוק יד

ובא לפני ה', **וייתי לקדם ה'**. ומה שלא תרגם "ויעול" שהוא ג"כ התרגום של הפעל "בוא" בעברית, מפני שהוא בא ע"פ הרוב רק על ההפך מש' "נפק" כאשר יבא הפעל הזה בעברית על ההפך מש' "יצא", ובכ"י הנוסח **ויעול**.

פסוק לא

ולא ימתו בטומאתם, ולא ימותון בסואבתהון, מדלא ת' "ולא ישתצון" כמו שת' בכרת (לקמן י"ח כ"ט ובכמה מקומות) ש"מ שסובר שזר הנכנס למקדש בטומאה חייב רק מיתה בידי שמים, ולא כרש"י שכתב "הכרת של מטמא מקדש קרוי מיתה" והחלוק בין כרת למיתה בידי שמים כתב התוס' שלהי מו"ק ד"ה ומיתה, ובעל משנה למלך בפ"ג מה' ביאת המקדש שכרת חמור ממיתה בידי שמים, ובאמת כתלמיד לפני רבו לא ידעתי מנ"ל לרש"י שזר הנכנס למקדש חייב כרת, דמ"ש הרא"ם דיליף מן הכתוב "את מקדש ה' טמא ונכרתה" (במדבר י"ט כ') תמוה, דשם איירי בכהן כדמוכח במסכת שבועות (ט"ז ע"ב) ובמס' יבמות (ל"ב ע"ב) כתבו התוס' ד"ה בעל מום "הא דלא נקט זר היינו משום דאטומאה לא הוזהרו זרים אלא כהנים דכתיב דבר אל בני אהרן ואל בניו וינזרו" ע"ש, גם מסוגיא דהוריות (ח' ע"ב, ט' ע"א) מוכח שהזר אינו חייב כרת, גם מספרא בפסוק שלפנינו לא משמע כן, וצע"ג.

פסוק לג

והדוה, ולדסאובתא. ולקמן (כ' י"ח) ת' מלת דוה "מסאבא". וצ"ע, ועמ"ש שם החכם שד"ל וב"ס לחם ושמלה ובכ"י הנוסח ולסובתא.

פרק טז

פסוק א

בקרבתם, בקרוביהון אשתא נוכריתא. לא ת' כפשוטו שנענשו על שנכנסו לפנים כדעת ריה"ג "על הקרבה מתו ולא על ההקרבה" רק כדעת ר"ע בת"כ שהוא כמו "בהקריבם",

פסוק ב

על הכפרת, על בית כפרתא. לא ת' "כפרתא" כלעיל בפסוק זה, אפשר להורות כי מלת "בענן" שלפניה, לא קאי על ענן הקטרת, רק כטעם "ה' אמר לשכן בערפל" כפי' הי"א בהראב"ע "כי אני דר בענן וכו'".

פסוק ד

יחגר, יַסַר. בכל המקומות ית' "חגורה" בל' "זרוז" וכן לעיל (ח' ז')והכא ת' בל' "אסר" אפשר שט"ס הוא וכן "לא יחגרו ביזע" (יחזקאל מ"ד י"ח) שבנוסחא שלפנינו הוא "ולא יסרון גורס הרד"ק "ולא יזרזון" וב"ס לחם ושמלה רצה להבדיל שכשהוא פעל עומד ית' "אסר" וכשהוא יוצא ית' "זרוז" ולא ידעתי מה יענה על "לא יסרון" שביחזקאל ששם הוא ג"כ פעל יוצא? ע"ש. **יצנף, יחת בריששה**. ערש"י שפי' "יניח בראשו" וערמב"ן שהקשה למה תרגם בהנחה ולא בצניפה, ולע"ד סובר הת"א כריב"א (בתוס' יומא י"ב ד"ה אלא לאו ודף כ"ה ד"ה נוטל) דמצנפת לאו היינו מגבעות שת"א כובעין וזה דוקא בכל השנה,

אבל ביוה"כ שאין לו לא ציץ ולא תפילין, מצנפת ומגבעת שוין. ומתורצת קו' התוס', והוכחתי מסוגיא הנ"ל דלר' דוסא בגדי כ"ג כשרין לכהן הדיוט ומה עשה במצנפת? אלא ודאי דביוה"כ מצנפת ומגבעות שוין. וע' ברש"י בפ' תצוה ד"ה מצנפת, וברא"ם שהוא כיפה של צמר, והחכם רוו"ה במוסף של שבועות תמה ע"ז, וע' ברמב"ם ובראב"ד (פ"ח וריש פ"י מה' כלי המקדש הלכה א') ודו"ק היטב.

פסוק ח

לה', לשמא דה'. וכן בפסוק שאח"ז, אבל "לעזאזל" ת' כבעברית, נראה שסובר לא כהראב"ע ולא כהרמב"ן, ורק כפירש"י "הר עז וקשה".

פסוק יב

ומלא חפניו, ומלי חפנוהי. ת' לשון רבים, וע' במס' יומא (מ"ו מ"ז) וברמב"ם פ"ד מהל' עיוה"כ הלכה א' שדווקא ביד אחת, ועי' מ"ש בהקדמה כוללת, והתמה על המתרגם האשכנזי שתרגם "ביידע האנדע פאלל" וביותר על בעל הכתב והקבלה.

פסוק כא

איש עתי, גבר דזמין. הוא כדעת רז"ל "המוכן לכך" ואפשר איש מעיר "**עַת**" המובאה ביהושע (י"ט י"ג) והוא כמו מן "**גַּת**" "**גִּתִּי**" אבל חז"ל מאנו בזה מב' טעמים, הא' כי ע"פ דקדוק הלשון גם "גתה" גם "עתה" שבפסוק ההוא כן שמותם, כי לו היו ההה"ן במקום ל' בתחלתן היו באים מלעיל, והב' באשר כי במקומות אשר המתואר מובן מאליו יבא התאר לבד והמתואר יחסר כידוע למדקדקים, והיה ראוי לכתוב לפ"ז "**עִתִּי**" ויובן כי רק ע"י איש ישולח.

פסוק כב

אל ארץ גזרה, לארעא דלא יתבא. הוא בלי ישוב, כמ"ש רז"ל "לצוק".

פסוק כג

ובא אהרן, ויעיל אהרן. הנה רש"י כתב "אמרו רבותינו שאין זה מקומו של מקרא" והוא מהגמ' (יומא ל"ב ע"א) "וכל הפרשה כולה נאמרה על הסדר חוץ מפסוק זה מ"ט גמירי ה' טבילות וי' קדושין ואי כסדרן לא משכחת אלא ג' טבילות וששה קידושין" ומקשים שם תוס' בד"ה ואי למה צריך תרווייהו הפסוק ובא אהרן וגם גמירי? ונ"ל דהנה הרב בעל ת"א כתב בשם הגר"ז מווילנא דלהכי לא התחילה הפרשה מבחדש השביעי משום דמצינו במדרש רבה (פ' כ"א) והובא בילקוט "אר"י ב"ס בכל שעה שרוצה ליכנס יכנס רק שיכנס כסדר הזה" וכן הוא בשמות רבה פ' תצוה "אהרן היה נכנס בכל שעה לבית קה"ק" והא דכתב שם וכפר אהרן אחת בשנה, ר"ל אחת בשנה מחויב לכפר, ודלא כרש"י (לעיל פסוק ג') "ואף זו לא בכל עת אלא ביום הכפורים" ולכן כל סדר העבודה עד

פסוק כ"ט נאמרה לאהרן אפילו על כל ימות השנה אמנם מפסוק כ"ט מתחיל הנהגת כה"ג ביוה"כ לבד, ולפ"ז נאמר הפסוק "ובא אהרן" במקומו שבכל ימות השנה לא היו באמת אלא ג' טבילות וששה קידושין, ולפ"ז דוקא ביוה"כ גמירי שטובל ה' טבילות ולכך צריכין תרווייהו הפסוק והל"מ, ומתורצת קו' התוס' הנ"ל, ובזה תתורץ גם קו' התוס' (עירובין ס"ג ע"א) ד"ה מאי שהקשו לדעת ר"ע שבני אהרן התחייבו מיתה רק על הקריבם אש זרה, איך הלכו בשעת המלואים לפני ולפנים מה שלא הורשה לאביהם ליכנס בכל ימות השנה, דבאמת לדעת ר"ע הורשה לאהרן ליכנס בכל ימות השנה כמ"ש במ"ר הנ"ל, וריה"ג שסבר שעל הקרבה מתו סבר שאפילו לאהרן לא הורשה בכל ימות השנה, ואפשר שמ"ש בת"כ סוף פ"ח "מנין שכל הפרשה אמורה כסדר כו'" כוונתו ג"כ על כל ימות השנה, והארכתי בסוגיא הזאת ואין כאן מקומו. **והניחם שם**, **ויצנעינון תמן**. הוא כדעת רז"ל שצריכין גניזה.

פסוק כט

האזרח והגר, **יציביא וגיוריא**. ת' ל"ר כדרכו ובחומשי רוו"ה הנוסחא "יציבא וגיורא" בל' יחיד.

פסוק ל

מכל חטאתיכם, **מכל חוביכין**. לא ת' "חטאיכון" (כמו שת' לעיל פסוק כ"א ובשאר מקומות) משום ששעיר יוה"כ מכפר אפילו על המזיד, וע' באוג"ר ע"פ "ונשא השעיר עליו את כל עונותם", שכ' אולי בחר אונקלוס במלת "חוביהון" לכלול גם העונות גם הפשעים גם החטאים, כי אחר שאמר שיתודה על ג' מינים האלה, היה הלשון תמוה שיאמר שהשעיר ישא עליו א' מן הג' בלבד.

פרק יז

פסוק ד

מקרב עמו, **מעמה**. נ"ל שט"ס הוא וצ"ל "מגו עמה" כדרכו בכ"מ, וכ"ה בת' סמבטי שי"ח. וכ"ה בחומשי רוו"ה.

פסוק ה

זבחיהם אשר הם זבחים, **דבחיהון די אנון דבחין**, שכל את ידיו להבחין ולחלק בין זבחי קדש שת' "נכסת" לזבתי חולין וע"ז שת' "דבחי" וע' נתה"ש שבמצרים לא היו אוכלין בשר תאוה, וכוונת הת' ג"כ שלא יאכלו כ"א בשר שלמים.

פסוק ז

לשעירם, **לשדין**. עי' הראב"ע שפי' שנקראו כן, שישתער גוף הרואם ויאחז שער, וע' בנתה"ש.

פסוק יא
בנפש יכפר, על נפשא מכפר. הוא כמ"ש רש"י "תבא נפש ותכפר על נפש".

פרק יח

פסוק ה
וחי בהם, ויחי בהון חיי עלמא. הוא כמ"ש רש"י, וע' בהראב"ע, אבל במס' יומא (דף פ"ח ע"ב) ילפינן מיניה שפקוח נפש דוחה שבת, ואולי ת' נגד סוגית הש"ס כדי לנטוע בלב העם אמונת השארת הנפש נגד הצדוקים, וע' בהקדמה כוללת.

פסוק ט
בת אביך או בת אמך מולדת בית או מולדת חוץ. בת אבוך או בת אמך דילידא מן אבוך מן אתת אחרי או מן אמך לגבר אוחרן. ר"ל כיון שהאב הוא עיקר הבית נקראה בתו "מולדת בית" כמ"ש "ומולדתך כו'" ובהיות דרך האשה שאם תנשא לבעל השני אחרי מות עליה בעלה הראשון, ללכת מבית בעלה הראשון, נקראה בתה "מולדת חוץ" ולדעת המת' כתב רחמנא (פסוק י"א) "ערות בת אשת אביך" לחייב משום אחותו ומשום בת אשת אביו לרבנן (יבמות כ"ב ע"ב) או למעט אנוסה לריב"י, וע' ברש"י שפי' "בת אביך אף בת אנוסה במשמע", וע' ברא"ם.

פסוק יח
ואשה אל אחותה לא תקח לצרור לגלות ערותה עליה בחייה, ואתתא עם אחתה לא תסב לאעקא לה לגלאה עריתא עלה בחיהא, ת' כמו שמסור לנו בתורה שבע"פ שאחות אשה אסורה רק בחיי אחותה ולאחר מיתה מותרת כמבואר בש"ס (יבמות מ"ט ע"א ובכמה מקומות) ובתרגום סמארטאני ת' כמו "יריעות חוברות אשה אל אחותה" ור"ל לאסור שתי נשים. ופי' זה משובש מעיקרו, כי התורה התירה שתי נשים בפ' כי תצא ובכמה מקומות, ואחד מן המהבילים פי' שפסוק זה חוזר על הפסיק הקודם, וכוונתו שערות אשה ובתה רק בחייה אסירה ולא אחר מות האם או הבת, ומלבד שהוא נגד הקבלה, הוא גם נגד השכל הישר, כי לפי דעתם שתי אחיות אסורות גם אחרי מות האחת, וזו מותרת לאחר מיתה, יציבא בארעא כו'? וע' לקמן (פ' י"ב) וברור הוא שהפשט כהקבלה וכפירוש המת'.

פסוק כא
ומזרעך, ומבניך. לכאורה קשה דלקמן (כ' ג') ת' "מזרעו, מזרעה" וכן כפל שם כמה פעמים, ובעל אוג"ר הגיה בפסוק זה ג"כ "ומזרעך" אבל דוחק הוא לשבש כל הספרים, [ורק בכ"י מצאתי הנוסח ומזרעך], ויותר נראה לקיים הגי' "ומבניך" כי בכל ס' בראשית ת' "זרע" בל' "בן" ואפשר לומר דהכא שינה לת' "ומבניך" שלא תטעה לומר שהוא זרע

ממש כמ"ש בספרא פ' קדושים ע"ש, ופי' הראב"ד שהוא זרע ממש, או שלא תטעה לומר שהוא "לאעברא בארמיותא" שמשתקין את האומר בנזיפה כמבואר במסכת מגילה (דף כ"ה ע"א), ומזה יש קצת ראיה שלא פי' כת"י וכפי' הערוך ערך "ארם" דתנא דבי ר' ישמעאל סובר כן באמת ומוסיף שאר ע"א, דא"כ היה לו לת' "ומזרעה" ובאמת בירושלמי (מגילה פ"ד הלכה י') הגי' לא כבבלי, בן לע"א הכתוב מדבר, רק זה שהוא נישא ארמית וכו' מעמיד אויבים למקום, והא דקתני במסכת מגילה במתני' האומר "ומזרעך לא תתן וכו'" אינו ראיה לסתור דברינו, שהמלות "ומזרעך לא תתן" עבריות הנה והן לשון הפסוק ולא התרגום, וברי"ף לא גרס שם מלות "לא תתן" רק פעם אחת, וזה פשיט, וע"ש במהרש"א חידושי אגדות, והנה ראיתי מבוכה בתרגום, שבס' בראשית ת' "זרע" בל' "בן" ובפ' קדושים ואמור ובשאר מקומות ת' "זרעא" וגם בס' בראשית עצמו יש חלופים רבים, למשל "זרע אחר" (שם ד' כ"ה) ת' "בר אחרן" "לא נתתה זרע" (שם ט"ו ג') ת' "לא יהבת ולד" "לא לו יהיה הזרע" (שם ל"ח ט') ת' "לא על שמה מתקרי זרעא" ולהפך בפ' אמור שמת' תמיד "זרעא" שינה את דרכו לת' "וזרע אין לה" (ויקרא כ"ב י"ג) "ובר לית לה" ומתחלה חשבתי לומר שבמקום שכוונת הכתוב על הדור הראשון בלבד ית' "בר" או "בנין" ובמקום שכוונת הכתוב גם על הדורות הבאים ית' "זרעא" אבל לפ"ז עדיין יקשה למה ת' "וזרע אין לה, ובר לית לה"? הלא במשנה (יבמות דף ס"ט) מבואר "אפי' זרע זרעה" ועוד קשה למה לא ת' שם "ולד" דהוא כולל בן ובת? והנה לקמן (כ"א כ"ב, כ"ב ג') "זרע אהרן" ית' זרעא דאהרן" ולא "בנין"?? והרב שי"ר ז"ל (בכרם חמד) מיישב התרגום, כי ביחס הבנים לאבותם ית' בל' "בנין" וביחס האבות לבניהם ית' בל' "זרעא" אבל גם זה אינו משפט וכלל מוחלט והדבר צריך עדיין תלמוד.

פסוק כט

הנפשות העושות, נפשתא דיעבדן. בכל המקומות שנזכר כרת בתורה ית' "וישתצי אנשא" הכל בל"ז, ופה ת' "נפשתא" אפשר שהוא כמ"ש הרמב"ן שהעריות חמורות לענין כריתות (ורוצה לפרש בזה על שתי הנפשות החלוקות בפעולותיהן הזכר והנקבה, וכמ"ש ב"ס לחם ושמלה) ומפשטות תרגומו נראה שאין דרכו לומר "אינשין במכרת רק בסמוך כמו "אנשי שם" שת' "אינשי שמהא" ולכן ת' פה די עבדון" בל"ז ולא "**עבדן**" בל"נ כבעברית כי נפשתא הוא כמו אינשין.

פרק יט

פסוק ג

אמו ואביו תיראו, **מן אמה ומן אבוהי תהון דחלין**. צ"ע דבאיזה מקומות, נקשר בת"א הפעל "דחל" עם מלת "מן" ובאיזה מקומות עם מלת "ית" ובאיזה מקומות עם אות ל', כלקמן פסוק ל'? (וע' מה שהעירותי לעיל [שמות י"ד ל"א] וניחא גם פה, כי על יראת העונש לא יפול צווי כ"א ביראת ה'. ולירוא מן האדם אם יש בידו לענוש. א"צ צווי). **שבתתי**, **יומי שביא דילי**. כוונתו על כל ימי השבתות המעידים על חדוש העולם שבת בראשית ושמטת הארץ וכל המועדים שנקראו ג"כ שבת, כמ"ש הראב"ע (שם ל"א י"ג).

פסוק י

ופרט, **ונתרא**. ר"ל דבר הנושר, וכן "נבל ציץ" (ישעיה מ' ז') ת"י "נתר ציצא".

פסוק יג

לא תלין פעלת שכיר אתך, **לא תבית אגרא דאגירא לותך**, מלשונו משמע לכאורה שלא תלין שב על הפעולה (אולם לפ"ז היה לו לת' "ולא יבית" בל"ז, כי "אגרא" הוא שם זכר), וכוונתו "לא תבית" לא תלין את הפעולה, ותחת אשר יאמר העברי "שכור אתו" יאמר הארמי "אגירא לות".

פסוק יד

לא תקלל חרש, **לא תלוט דלא שמע**, הוא כמ"ש רז"ל "לרבות כל אדם" (וכן "**ולפני עור**" ת' "**וקדם דלא חזי**" הוא כמ"ש רז"ל והובא ברש"י "לפני הסומא בדבר לא תתן עצה שאינה הוגנת לו").

פסוק טז

לא תלך רכיל, **לא תיכול קורצין**. עמ"ש רש"י ע"ז וערמב"ן שפי' דהוא הרמת קול, ואפשר שמלת "קורציך היא מלשון "קרצו ומרקו" במס' יומא, וכוונתו כי ההולך רכיל ומלשין על חבירו יאכל חצי בשרו, כמו שיאמר האשכנזי (צערפליישען), והאנגלי cut to pieces.

פסוק יז

ולא תשא עליו חטא, **ולא תקבל על די לה חובא**. ר"ל כדי שלא תקבל אתה המוכיח - אם לא תוכיח - את חטאיו, כמ"ש הרמב"ן שכוונת אונקלוס הוא שמקבל על עצמו החטא.

פסוק יח

ולא תטר, **ולא תטר דבבו**. הוסיף מלת "דבבו" מפני שהפעל "נטר" בארמית, מורה רק על שמירה לבד, וע' בדרשות הר"ן מ"ש על בני עמך.

פסוק יט

לא תרביע כלאים, **לא תרכיב עירובין**. אפשר שת' בלשון הרכבה לרמז שאם הנהיג ב' מינים יחד אפי' לא עשו שום מלאכה חייב משום הנהגה והרכבה, וביי"ד סי' רצ"ז

יש בזה מחלוקת הפוסקים, וע"פ פשוטו יש לומר שההרבעה נקראת הרכבה בלשון חכמים, כמו הנולדין מן הכלאים אם היו אמותיהן מין אחד מותר להרכיבן זה ע"ז" וכן בכמה דוכתי.

פסוק כ

בקרת תהיה, בקרתא תהא בה, ערמב"ן ומיני תרגומא שלדעתם סובר המת' שהוא מלקות, ופי' "בקרת" תהא בקראי כדעת ר' יצחק בש"ס (כריתות י"א) ואיירי בחציה שפחה, ולעד"נ דדעת המת' כר' ישמעאל שקרא איירי בשפחה וודאית המאורסה לעבד עברי, והפדה לא נפדתה כו' דברה תורה כלשון ב"א, או כאחרים (ע' בכריתות בסוגיא הנ"ל) ולכן ת' "אמתא" לא עברית רק כנענית שלא נפדתה לא בכסף ולא בשטר (כמו שת' "ואתפרקא לא אתפרקת בכספא או חרותא לא אתיהיבת לה בשטר") "בקרתא תהי" או מל' "בקור"או "באקראי תהא" (ובחומשי רוו"ה מלת "בה" איננה) ומה שהקשה בעל מ"ת על רש"י שכ' "ורבותינו למדו מכאן שמי שהוא במלקות תהא כו'" הלא לא מצינו שלמדו רבותינו מכאן כו' ואדרבה בסוגיא הנ"ל הוכיח הש"ס שהיא במלקות. מדכתיב בקרת תהיה, ומנין כו'? במחכ"ת נעלמו ממנו דברי הת"י בסוגיא הנ"ל ד"ה תהא בקראי "מנ"ל אם לא מכאן, ואפשר שהיה הלמ"מ שצריך קריאה בכל מלקות ואסמכוהו אקרא "בקרת" והא ראיה לרב אשי שה דיליף שצריך בקור דהיינו שיאמדו כמה יכול לקבל נמי מהכא משמע, ובזה מתורצים כל קושיותיו, גם אתפלא בזה על הראב"ע שכתב "והמעתיקים אמרו שהוא מלקות ברצועה של בקר", שזה לא כר' יצחק שאמר "בקראי תהא" ולא כרב אשי שאמר "בבקור תהא" ובאמת רצועת עגל ילפינן בש"ס (מכות כ"ג) מידע שור כו', ואפשר מ"ש הראב"ע "רצועה של בקר" היא הוספה מדעתו. גם מ"ש "והמכחישים אמרו כי איננה יהודית" מאד יקשה הלא אחרים סוברים כן בברייתא דכריתות הנ"ל? ואם נאמר שהוא ט"ס וצ"ל "מעתיקים" כמו שמשמע מדבריו אח"כ שכתב "אבל לפי הפשט כו'", יקשה הלא רבנן ור"ע לא סברי כן, ודע שמ"ש המת' "והיא אמתא אחידא לגבר היינו כמ"ש בש"ס (גיטין דף ע"ג ע"א) לר' ישמעאל מאי מאורסה מיוחדת, וזה ראיה למ"ש שהת"א סובר כר' ישמעאל, ועי' בירושלמי פ"א דקדושין תרגם עקילס הגר כו' וע' בהקדמה ועי' בספרא.

פסוק כג

ערלים, מרחק לאבדא. נ"ל שב' פירושים התערבו בת', הא' "מרחק" (והוא כמו שת' "וערלתם") והב' "לאבדא" ואפשר שכללם יחד לאשמועינן שאסור בהנאה.

פסוק כז

וכתבת קעקע, **ורושמין חריתין**. מל' "חרות על הלחות" וכמ"ש חז"ל שרושם צורות בגופו במחט.

פסוק ל

ומקדשי תיראו. **ולבית מקדשי תהון דחלין**. אפשר שהוסיף מלת "ולבית" לבלי תטעה לומר שהוא כמו "ומקודשי" כדרשת רז"ל (שבת דף נ"ה ע"א) ע"פ "וממקדשי תחלו".

פסוק לא

האובות, **בדין**. וכן "מפר אותות בדים" [ישעיה מ"ד כ"ה] ת"י "מבטל אותות בדין" ועי' במס' ברכות (נ"ט ע"א) "אובא טמיא" מה שפירש"י ולכן קאמר הגמ' שם אובא טמיא כדיב הוא ומיליה כדיבין. **ידעני**, **דכורו**. הוא מל' "זכרות" וכמו שמצינו בש"ס [סנהדרין ס"ה ע"ב] "המעלה בזכורו" ופרש"י שם, שמעלה את המת בזכרותו, והראיה שבשמואל א' כ"ח ג' "את האובות ואת הידעינים" ת' "בידין וזכורו" בז', וכן בת' ירושלמי "שאלי בידין ומסקי זכורו" ע' בסנהדרין (שם) תוד"ה מעלה, ובעל מערכי לשון סובר שמ"ש הגמ' שם שהוא פיתום בל' יוני Python רק מ"ש שאוב הוא רק באשה וידעוני באיש לא ידעתי מנין הוא לו? (ואולי מפני סימן הרבות והרבים הבאים בסופם).

פסוק לב

מפני שיבה, **מן קדם דסבר באוריתא**. משמע שסובר כר' יוסי הגלילי (קדושין ל"ב ע"ב) "אפי' יניק וחכים" וצ"ע שם, ועיין מה שכתב הרמב"ן שיתכן שתהיה דעת אונקלוס דאתי זקן (שבסוף הפסוק) וגלי בשיבה שמשמעותה בין שיבת התורה בין שיבת הימים, אבל באמת עדיין קשה, הלא ריה"נ פליג ארבנן רק בזה, דהם סבירא להו דזקן הוא רק שקנה חכמה. והוא סבר דזקן מרבה נמי יניק וחכים, אבל שיבה לכ"ע זקן ממש, ומנ"ל להמתרגם לת' שיבה "דסבר באוריתא" לכן נלע"ד לומר דהת"א סובר כרבנן דאמרי זקן היינו רק זקן וחכם, וכמ"ש הש"ס שם, דאס"ד כדקאמר ריה"ג א"כ נכתוב רחמנא כו' ש"מ חד הוא " וכמ"ש שם בתוד"ה ש"מ, ובהרא"ש, דלהתירוץ הראשון של הרא"ש צריך שיבה דצריך. זקן ומופלג, ולהתי' השני אפי' אינו מופלג, ולכן מ"ש הת"א "דסבר באורייתא" שפי' דגמיר וסביר, היינו דצריך חכם וה"ה זקן דצריך כתי' ראשון, ואפשר שצ"ל "סבא דסביר באוריתא" (וכתיב"ע שת' "סבי דסבירין באוריתא") ורק התיב"ע סובר כדעת ריה"ג דשיבה היינו זקן ולא מופלג, אבל עכ"פ צריך גם חכמה, ולא אפי' זקן אשמאי כמ"ש רש"י ד"ה אס"ד, ולכן ת' בזקן "ותיקר אפי חכימא" אבל הר"ן בפ"ק דקדושין סובר דהת"א פסק כאיסי, ות' "שיבה, דסבר באוריתא" אף לכל התנאים שיבה כל שיבה אי לאו דגלי עלייהו, ועשה כן כדי לסמוך קימה אצל ת"ח, או שהוא חולק

על כל התנאים, וצ"ע (וראיה לת"א דסמך לזה "אל תפנו אל האובות" וצ"ל אל תפנו לעושי מעשה כשוף ושטות, רק לחכם ויודע תורה תפנו ותקומו מפניו) ומתחלה חשבתי אולי יש ט"ס בת"א וצ"ל "סבי דארמאה" תחת "סבר באורייתא" וסובר כדעת תוד"ה מאי, דאיסי דסובר כל שיבה במשמע, היינו אפי סבי דארמאה כדמוכח שם דף ל"ג, דר"י הוה קאי מקמיה, וכבר כתבתי כ"פ דגיורא עד עשרי דרי כו', אבל אח"כ יראתי לשלוח יד בזה ולהגיה כזאת, שוותר נכון להגיה ולומר שצ"ל על שיבה סבי, ועל זקן דסבר באוריתא, ואתי ככ"ע אפי' לאיסי, ויותר נראה שסובר כת"ק וכריה"ג ולא כאיסי, וקאמר "דסבר. באורייתא" למעט זקן אשמאי. שסובר כרש"י דאשמאי הוא מל' "אשם" ופי' רשע וע"ה, ורש"י או או קאמר כדמוכח מפירושו ד"ה דאס"ד, דאל"כ היינו איסי, וכוונת הת"א "דסבר באוריתא" ר"ל סביר ולא גמיר שיצא מכלל ע"ה, וזקן גלי על שיבה דאפי' יניק וחכים קצת צריך לקום מפניו, וזקן היינו כל זקן, ואפשר דזהו כוונת הרמב"ן, ועי' היטב בסוגיא שם.

פסוק לה

ובמשורה, **ובמכלתא**. רש"י כתב, שמשורה היא מדת הלח ואיפה מדת היבש, אבל מהת"א לא משמע כן, שהוא תרגם "איפת, מכילן" [ורק בכ"י העתקת איפת **מתקלין**] ובאמת מלת "מכלתא" כוללת כל מיני המדות באשר שרשה "כול" שהוא גם בעברית גם בארמית "מדידה" והראיה כי נמצא בתרגום ירושלמי [בראשית ל"ח כ"ו] וכן [שם ל"ה ט'] "במכלתא דאינש מכיל בה מתכל, במכילת רחמיך").

פרק כ

פסוק ב

עם הארץ, **עמא בית ישראל**. לעיל (בראשית כ"ג ז'. ויקרא ד' כ"ז) ת' "עמא דארעא"? אולי שינה פה לרמז על דרשת רז"ל בת"כ "עם הארץ שבגינו נבראה הארץ" ע"ש, ועוד שמעתי טעם ע"ז לרמז כי הסנהדרין יעלימו לפעמים עיניהם מהמעביר בנו ובתו למולך, כדדרשו בש"ס (סנהדרין ס"ז ע"ב) "מזרעו ולא כל זרעו" ולכן לא יחייבוהו סקילה אולי יעביר כל זרעו ואז יהיה פטור ממיתה ואפשר לומר ע"פ פשוטו, כי בס' בראשית שהבאנו למעלה, לא יכול לת' "עמא בית ישראל" כי מוסב שם על בני חת, גם לעיל ד' כ"ז לא ת' "עמא בית ישראל" כי באהבתו ובנטיתו הטבעית אל בני נח [כאשר כתבנו למעלה בראשית ט' י'] רמז כי גם הנכרי אשר לא מבני ישראל יוכל להתרצות אל אלהינו באשמיו ובקרבנותיו.

פסוק ה

ובמשפחתו, ובסעדוהי. אולי ת' כן לתרץ קושית ר' שמעון בספרא "וכי משפחה מה חטאה"? והירושלמי שת' "ובגנוסיה די מחפיין יתיה" כיון גם לתירוצו של ר' שמעון שם, ויש נוסחא בכ"י "ובזרעיתה".

פסוק יא

דמיהם בם, קטלא חיבין. (וכן לעיל פסוק ט' "דמיו בו" ת' "קנולא חיב") הוא כמ"ש רז"ל "כ"מ שנאמר דמיו או דמיהם היינו חיוב סקילה".

פסוק יד

את אשה ואת אמה, ית אתתא וית אמה. הנה בש"ס (יבמות צ"ד ע"ב, וסנהדרין ע"ו) יש פלוגתא בין ר"י ור"ע לר"י את אחת מהן, ולר"ע את שתיהן, וקאמר אביי דמשמעות דורשין איכא בינייהו, לר"י היינו חמותו בלבד ולר"ע היינו חמותו ואם חמותו ורבא אמר חמותו לאחר מיתה איכא בינייהו, דלתרווייהו אתהן היינו אחת מהן, רק דלר"י אפי' באין שתיהן קיימות חמותו בשריפה, ולר"ע דוקא בששתיהן קיימות, אבל לאחר מיתה (לרש"י בסנהדרין ע"ו) אינה אסורה רק מארור שוכב עם חותנתו, ולתוס' שם ד"ה מאיסורא חייב כרת וכ"מ לכאורה מסוגיא דיבמות שם, ולה"ז לכאורה קשה דאונקלוס ת' דלא כמאן, אי כר' ישמעאל, הלא לאביי אתהן היינו אחת מהן, דהן בל' יוונית אחת, והוא ת' "יתהן" דמשמע שתיהן, ולר"ע אשה היא חמותה, והוא ת' "אתתא"? ודוחק לומר דגם "יתהן" בארמית, היינו אחת (או דסבר כר"ע וכמו שנוכל לכלול [לדעת ר"ע] חמותו במלת "אשה" כן נכלל במלת "אתתא") דבשלמא בתורה מדשינה לכתוב "אתהן" ולא "אותן" כבכל המקומות ש"מ "את אחת מהן" אבל בארמית ית' תמיד לנסתרות "יתהן" א"כ דוחק לומר דהכא משמע אחת מהן, וצ"ע וע' ביבמות צ"ח ע"ב, ובריטב"א שם.

פסוק יח

מקורה, קלנה. ומקור דמיה, ת' "סואבת דמהא"? שינה פה לת' משום שהבושה היא לו ולא לה (ר"ל שהוא גרם לה הבושה בשכבו עמה בעת נדתה, ומאד אתפלא על אשר שינה לת' "והיא גלתה" שהוא ל' עבר "והיא תגלי" שהוא ל' עתיד? ובכ"י באמת הנוסח **גליאת**). **וב"ס לחם ושמלה אמר כי המת' הסב הלשון אל "וגלה" הקודם. ולדעתו נמשך הוי"ו המהפך ממלת "וגלה גם על הפעל גלתה" ולא יתכן. כי כבר בא באמצע הפעל "הערה" בעבר שגם הוא ת' "גלי" ואולי פי' הת"א את כל המאמר "וגלה את ערותה את מקרה הערה" למאמר מוסגר** [**וגם מהנחת הטעמים משמע כן**] **ושעור הכתוב "ואיש אשר ישכב את אשה דוה" והיא גלתה את מקור דמיה ולכן ת' "תגלי" בל' עתיד להשוותו עם הפעל "דישכוב" שבא מקודם.**

פרק כא

פסוק ד

בעל בעמיו, **רבא בעמה**. נ"ל שחסר ל' וצ"ל "לרבא בעמה" ור"ל שאפילו לנשיא וכהן גדול אסור לכהן הדיוט להטמא (כי "רבא" משמעו "גדול ומשוח" כמ"ש לעיל ד' ג') שהוה אמינא שלגדולים כמוהם בטלה כהונה (וכמ"ש הר' חיים כהן בתוס' בכתובות ק"ג ע"ב ד"ה אותו יום שזהו דוקא בטומאה דרבנן אבל לא בטומאה דאורייתא) וקרוב לזה כתב החזקוני, ועיין רמב"ן שכתב "וטעם בעל בעמיו כמו ובעלי יהודה כו' הנכבדים בהם כו' יאמר לא יטמא כהן הנכבד בעמיו להחל את כבודו כו', יזהירנו שלא לחלל מעלתו לעולם בטומאת המתים כו' וכן ת' של אונקלוס לא יסתאב רבא בעמה לאחלותה" ע"ש, ועי' ביבמות (דף כ"ב ע"ב) מטמא. לאשתו כשרה כו' "ובת' סביוניטי שי"ח "ברבא".

פסוק ט

תחל, **תתחל**. נראה שגם הת"א מפרש כדעת רש"י והרא"ם ששרשו "חלל" ולא.' התחלה שאלו היתה דעתו מל' התחלה היה מתרגם "תשרי" רק מ"ש "מקדושת אבוה" אולי המ' "מקדושת" יתרה היא. ואפשר שהוא כדין, כי גם "תחחל" היא באתפעל. ונקודתה צ"ל "**תִּתְחָל**" וכן אח"כ "היא **מְתַחֲלָא**" הוא כאלו היה כתיב בעברית "מתחללת" מפני שהיה דוחק בעיניו לת' "ית אבוהא היא מחללא" אחר כי הוא לא נעשה חלל ופסול לכהונה ע"י זה, ע"כ פי' מלת "את" בעברית כמו "מן" כאשר מצאנו כן [לעיל שמות ט' כ"ט] "כצאתי את העיר".

פסוק טו

כי אני, **ארי אנא**. בספרים שלנו חסרה מלת "ארי" והוא טעות.

פסוק יח

שרוע, **שריע**. לקמן (כ"ב כ"ג) במומי בהמה ת' "יתיר" משמע שסובר שרוע במומי אדם הוא מום אחר והוא מל' "סרוח" שאבר אחד גדול מחבירו.

פסוק כ

או גבן, **או גבין**. במתני' דבכורות (מ"ג ע"ב) "אין לו גבינין וכו' זה גבן האמור בתורה ר' דוסא אומר שגבינין שוכבין ר"ח ב"א אומר שיש לו שתי גבין ושתי שדראות, ואפשר שמלת "גבין" בארמית כולל השלשה פירושים יחד, ועי' בתיב"ע ובירושלמי. **תבלול**, **חיליז**. עי' בספרא מה שתמה הראב"ד על התרגום שאינו שוה למדרש חכמים, וצ"ע הלא גם רש"י שלא זז מלפרש תמיד במקום הנוגע להלכה מדברי הקבלה פי' פה ג"כ חלזון?. **מרוח אשך**, **מריס פחדין**. הוא כר' ישמעאל (בכורות מ"ד ע"ב) ולכן ת' "פחדין"

בל"ר, ולא ת' כת"ק או כר"ע משום דרק משמעות דורשין איכא בינייהו כמ"ש הכ"מ בפ"ז מהל' בעלי מומין, ועי' לקמן (כ"ב כ"ד) בת"א.

פרק כב

פסוק ד

מזרע אהרן, מזרעא דאהרן. ולעיל (כ"א י"ז) יש נוסחאות בת"א "מבניך" אפשר ששם שמדבר מעבודת הכהונה שהיא רק בזכרים ת' "מבניך" אבל הכא שמדבר מאכילת הקדשים שמותר גם לבנות הכהנים ת' "מזרע" אבל לפ"ז יקשה מדוע ת' בפסוק שלפני זה [בנ"א "בניכון] הלא גם שם מיירי באכילה כמ"ש רש"י, והוא מסוגית הש"ס [שבועות דף ז'] ועי' לעיל י"ח כ"א מ"ש שם.

פסוק י

תושב הן, תותבא דכהנא. משמע שהוא גר תושב, וכדעת הרמב"ם (פ"ו מה' תרומות) ועי' בנתה"ש.

פסוק יג

וזרע אין לה, ובר לית לה. צ"ע שלא ת' "ולד" כמו שת' לעיל(בראשית ט"ו ג') ועי' ברמב"ם (פ"ו מה' תרומות הלכה י"ג), ובפירושו למשניות (סוף פ"ז דיבמות) הביא את הספרא "וזרע אין לה אין לי אלא בנה, בתה ובת בנה ובת בתה ובן בתה בן בת בתה מנין ת"ל וזרע אין לה, עין עליה" ר"ל שתדון על זרעה וזרע זרעה עד הסוף ע"ש, וכיון שפשט הכתוב מורה רק על בן לבד, ת' כפשוטו והוא כמ"ש בהקדמה כוללת שבכ"מ שאין הצדוקין חולקין על הקבלה הניח המת' את הכתוב כפשוטו, וכן כתבתי כבר בכמה מקומות. **ושבה, ותתוב**. משמע שמפרש "ושבה" שיכולה לשוב. ואיננו תנאי כמ"ש בת"י וע' בנתה"ש.

פסוק טז

באכלם, במיכלהון בסואבא. ערש"י שכתב "שלא לצורך תרגמו כן" ועי' ברמב"ן שמשיג על רש"י בזה ומפ' דעת המת' ע"פ דעת ר' ישמעאל שהביא רש"י שדרש אותם בלשון עצמם, ועי' בראב"ם " ובאמת צ"ע על רש"י דמסוגית הש"ס (סנהדרין פ"ג ע"א וזבחים ריש פרק כל הזבחים, ותמורה דף ג') משמע דעל אכילת תרומה בטומאת הגוף קאי, ורש"י בגמרא הביא התרגום? ובחומשי רוו"ה יש נוסחא א' בלא מלת "בסואבא" ובת' סביוניטא שי"ח "בסובא".

פסוק כג

שרוע וקלוט יתיר וחסיר. עי' במסכת בכורות (דף מ"ו), ולעיל (כ"א י"ח) תרגם "שריע"? אפשר דהכל נכלל במלת "שרוע" שהוא מן "קצר המצע מהשתרע" (ישעיה כ"ח כ') ועי'

בס' לחם ושמלה, ולדעתי הוא בא מן "סרח" בעברית בחלוף אותיות בנות מוצא אחת, והוראתו ממש כמוהו.

פסוק כח

ושור או שה, ותורתא או רחלתא. הוא כדעת רז"ל במס' חולין דאותו ואת בנו אינו נוהג בזכרים, ובנוסחאות המדויקות וכן בחומשי רוו"ה "ותורתא או שיתא". **אותו ואת בנו, לה ולברה**, הוא דלא כחנני', עי' בראש פ' אותו ואת בנו סי' ב'. ובתוספות חולין ע"ט ד"ה עייל שהביאו נוסחת הת' "תורתא או שיתא לה ולברה".

פרק כג

פסוק ד

תקראו אתם מקראי קדש, תערעון יתהון מערעי קדיש. לעד"נ כמ"ש הרמב"ן שהוא מלשון "את אשר יקרא אתכם" (בראשית מ"ט א') כי כל המועדים הם ביום שיערעו שתלוין בבית דין ובקביעתם, וכמ"ש רז"ל (ר"ה כ"ה ע"א) "אתם ואפילו שוגגין אתם ואפילו מזידין אתם ואפילו מוטעין" ולכן לא מצאנו "מקרא קדש" על השבת מפני שהוא קדוש ועומד, ואל תשיבני מהפסוק הסמוך "וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש" שאפשר דפירושו כמ"ש המהרש"א בחידושי אגדות והגר"א "ששת ימים" ר"ל ששת ימי המועדים" (ב' ימי הפסח, יום א' שבועות, יום א' ראש השנה, ב' ימי הסוכות) תעשה מלאכת אוכל נפש "וביום השביעי" ר"ל יוה"כ כל מלאכה לא תעשו, ר"ל אפילו מלאכת אוכל נפש. ובזה נ"ל ליישב דוחק הר"ת בפסחים (דף ק"ד ע"א) תו' ד"ה בעי למימר, למצוא שבע הבדלות בהבדלה יתרה "ואת יום השביעי משמת ימי המעשה קדשת וכו'" הלא כבר אמר "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" ודחק ר"ת דהיינו חוה"מ, ולפי דברי הגאונים הנ"ל כוונתו "ואת יום השביעי" ר"ל יוה"כ, "משמת ימי המעשה" ר"ל ששת ימי המועדים שמותרים במעשה אוכל נפש הבדלת וקדשת. וזה נכון מאד, ועמ"ש לעיל שמות י"ב ט"ז ע"פ מקרא קדש.

פסוק יא

ממחרת השבת, מבתר יומא טבא, וכן לקמן (פסוק ט"ז) "ממחרת השבת השביעית" ת' "מבתר שבועתא שביעתא" כבר העירונו לעיל (שמות כ"ג י"ט) שאע"פ שאונקלוס ת' בכ"מ ע"פ פשוטו של מקרא ולא נטה אחרי הדרש, הנה במקום שיש לבעל דין לחלוק על קבלת רז"ל, שמה שמר את צעדי הקבלה להוציא מלב העם את דעת הצדוקים. לכן בבשר בחלב ת' ג"פ "לא תיכלון בשר בחלב" להוציא מדעת המכחישים שרק בישול גדי אסור, וכן בתפילין, וכן בד' מינים, הכל לחזק תורה שבע"פ, וכן פה ת' ג"כ "מבתר יומא

טבא, מבתר שבועתא שביעתא" להוציא מדעת הצדוקים המונים מיום ראשון שבשבוע, ושמור כלל זה בידך.

פסוק יז

שתים, תרתן גריצן. ר"ל שתי לחם ובחומשי רוו"ה, מלת "גריצין" בשני חצאי לבנה.

פסוק כד

זכרון תרועה, דוכרן יבבא. הוא דלא כרש"י שכוונת הפסוק זכרון פסוקי תרועה, ועי' ברמב"ן.

פסוק לו

עצרת היא, כנש תהון. הוא לא כפרש"י "עצרתי אתכם אצלי" ולא כפי' רשב"ם "עצירת מלאכה" רק לשון אסיפה, כמו "קדשו עצרה" או עצרת בוגדים" וכמ"ש הראב"ע אבל לא ידעתי מדוע שינה לת' "תהון" ל' רבים ואפשר שצ"ל "כנישין" לשון רבים כלקמן [במדבר כ"ט ל"ה] ות' כפי הכוונה, וכ"ה בכמה נוסחאות.

פסוק מ

פרי עץ הדר כפת תמרים, פרי אילנא אתרוגין ולולבין. עי' ברמב"ן שכתב "והנכון בעיני כי האילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג נקרא שמו בלה"ק הדר כי פי' אתרוג חמדה כדמתרגמינן ונחמד למראה דמרגג למחזי כו', ולשון חמדה והדר שוים בטעם כו'" ועמ"ש הרב מו"ה שי"ר בספרו ערך מלין ערך אתרוג, ובכ"ח, והא שת' לשון רבים היינו משום שהתורה אמרה ולקחתם והלקיחה צריך להיות ביד כל אחד ואחד כמ"ש בספרא (פ' ט"ז), וע' מ"ש לעיל פסוק י"א.

פסוק מג

כי בסכות, ארי במטלת ענני. בת"כ "ר"א אמר סוכות ממש, ור"ע אומר ענני כבוד" ולכן יקשה הלא אונקלוס אמר תרגומו מפי ר"א ור"י רבותיו (מגילה דף ג')ולמה ת' פה כר"ע ולא כר"א רבו? ועוד שאותה הפלוגתא עצמה נמצאה גם במכילתא ע"פ "ויסעו מרעמסס סכתה" ר"א סוכות ממש ורע"א ענני כבוד, ושם ת' כר"א רבו שהוא שם מקום מפני שהוא פשט הכתוב, ולכן נראה עיקר גי' הש"ס (סוכה י"א ע"ב) "ר"א אומר ענני כבוד" (וערש"י שם ד"ה ש"מ).

פסוק מד

מועדי ה', סדר מועדיא דה'. מפני שסמוך אצל דבור, לכך הוסיף מלת "סדר" ומה שהוסיף מלת "ואלפנון" ערמב"ן שכתב דקאי על סדר העבור, שהיה קשה להרמב"ן, הלא כבר נאמר לעיל פסוק ב' "וידבר ה' וגו' דבר אל ב"י וגו'" (ועי' בת"כ), ובאמת היה להם ברייתא הנקראה סוד העבור כדמוכח במס' ר"ה (כ' ב'), ואפשר שהוסיף מלת "סדר" לענין בל תאחר (עי' ביצה י"א) ולדעת הת"כ "ואלפנון" סדר חג בחג.

פרק כד

פסוק יא

ויקב, **ופרש**. כסה לכבוד ה' ית' הנכבד והנורא, וכן "ויקלל" ת' "וארגז" מטעם זה, וכ"כ גם בעל אוהב גר בנתיב הרביעי.

פסוק כא

ומכה אדם, **ודיקטול אנשא**. ערש"י שכתב דקאי על עושה בה חבורה, ולא ידעתי למה לא ת' כפי הפשט וכדרשת רז"ל (סנהדרין פ"ד ע"ב)? ואפשר שסובר כתנא דבי חזקיה (כתובות ל"ה ע"א), (וע' מה שהעירונו לעיל בפ' לא תרצח שבדברות הראשונות ששרש "קטל" כשבא בלא מלת "נפש" אחריו, מורה גם על ההכאה הבלתי מביאה מיתה אחריה).

פרק כה

פסוק כט

ימים תהיה גאולתו, **עדן בעדן תהא פרקנה**. ר"ל שנה מיום ליום, וכמ"ש רז"ל וכ"ת (בראשית כ"ד נ"ה) ולא ידעתי מדוע שינה לתרגם "מימים ימימה" (שמות י"ג י') "מזמן לזמן ולא "מעדן לעדן"?

פסוק מה

התושבים, **תותביא ערליא**, הוא כמ"ש רז"ל בש"ס (קדושין דף ס"ז) וערש"י שכתב "מבני התושבים שבאו מסביבות לישא נשים כו'" ואינו בכלל לא תתיה אלא אתה מותר לקנותו כעבד, וערמב"ן.

פסוק מז

לגר תושב, **לערל ותותב**. מרש"י משמע שהיה לפניו הגי' בת"א "ערל תותב" בלא ו', אבל בת"כ דרשינן, גר היינו גר צדק, תושב זה גר תושב, ודלא כהת"א ובסוגית הש"ס (ערכין ל' ע"ב) משמע אם נאמר גר לחוד הייתי אומר גר צדק וכת"א (וגם בחומשי רוו"ה הנוסחא בתרגום "לערל תותב"). **לעקר**, **לארמי**. היינו כמ"ש בת"כ "לעובד ע"א שנמכר לְשַׁמָּש כמ"ש רז"ל שם בערכין ובלשון רז"ל רגיל לומר "קפילא ארמאי" "מטה ארמית" ולעקר היינו לשרש כמ"ש הראב"ע.

פרק כו

פסוק א

ואבן משכית, **ואבן סגדא**. אפשר שסובר כרש"י שהוא לשון כסוי, רק ת' ע"ש התכלית שיש להשתחוות עליה. שהיא ההשתחויה, וע' מ"ש רש"י (במדבר ל"ג כ"ב) שהוא לשון סך שמסככין את הקרקע ברצפה של

פסוק ה

זרע, **בר זרעא**. לא אדע למה לא ת' כמשמעו זמן זריעה, כמו שת' לעיל (בראשית ח' כ"ב) "זרוע" ואפשר שהוא להפלגת הברכה.

פסוק ו

וחרב לא תעבר, **ודקטלין בחרבא לא יעדון**. וכ"ה בכ"י. והנה רבים תמהו על התרגום הזה מפני שסברו שהוא התרגום של מוש בעברית, ועי' בס' קרבן נתנאל, וסברו שהוא ט"ס, (ובאמת אך למותר להאריך בזה, כי שרש "עדה" בארמית, הוא ממש כש' "עבר" בעברית, וכמו שת' "אשר עבר בין הגזרים" [בראשית ט"ו י"ז] "דעדא בין פלגיא" [וגם פה צריך לגרוס "יַעֲדוּן" בקל] וכאשר השרש "עבר" כשיבא בעברית בהפעיל, מורה על הסרה, כן גם הש' "עדה" בהפעיל יבא להוראה הזאת, כמו שת' "ותסר צעיפה, ואעדיאת עיפה" [בראשית ל"ח י"ט] להסיר אתה, "לאעדאה יתה" [שם מ"ח י"ח], כי בבוא הפעל "עבר" בפיעל בעברית, הוראתו על ההריון, כמו "שורו "עִבֵּר" [איוב כ"א י'] וכן כשיבוא הש' "עדה" בארמית בפיעל מורה ג"כ על ההריון [בראשית ד' א', ט"ז ד', י"ט ל"ו].

פסוק יג

קוממיות, **לחירותא**. הוא כמ"ש רש"י והראב"ע.

פסוק יט

כברזל, **כפרזלא מלאחתא מטרא**, הוא כמ"ש רש"י "השמים לא יהיו מזיעין כו' ויהא חורב בעולם" (אבל בסוף הפסוק אין תרגומו מסכים עם פי' רש"י, כי לפי פירש"י היה לו לת' "לאבדא פירין" אולם ! דרך המת' הזה בקדש, נעלה הוא מדרכי כל המפרשים הבאים אחריו, וכל מלותיו ספורות ומנויות, ולמטרה אתת תקלענה, ואין כאן המקום להאריך).

פסוק כה

נקמת נקם ברית, **פורענותא על דעברתון על פתגמי איריתא**. ר"ל עונש על עברכם על המצות שבאתם עליהם בבריתי.

פסוק כח

בחמת קרי, **בתקוף רגז**. אף שת' "קרי" "בקשיו" שינה פה לבלי הכפל ב' שמות נרדפים "תקוף וקשיו" לענין אחד".

פסוק ל

חמניכם, **חניסנסיכון**. הוא ת' של "רעל" ע' בערוך (והנה ע"פ "והרעלות" [ישעיה ג' י"ט] ת' "וחניסנסיא" וכן "והחמנים" [שם י"ו ח'] ת' "וחניסנסיא" ומזה נוכל לשפוט בצדק, כי תחלת הוראת "חנסנס" בארמית הונחה על **חַשְׁמָשׁ**, ואח"כ הונחה גם על הפסילים אשר העמידו לשמש, גם על הצעיפים שהנשים נושאות על פניהן להגן בעד השמש).

פסוק לא

ניחחכם, **קרבן כנשתכון**. ר"ל קרבן עדתכם, ות' כדרכו לת' בכ"מ "ריח ניחח" והיטב אשר דבר בזה הרב השלם מוה' יהודה בעהאק [הובאו דבריו בספר לחם ושמלה] כי מליצת "ולא אריח בעצרותיכם" [עמוס ה' כ"א] היתה נגד עיני המת' הלזה, וכת"י שם.

פסוק לו

איביהם, **דסנאיהין**. בכמה מקומות ת' "בעלי דבבא" (כלעיל פסוק ל"ב ול"ד, ולקמן פסוק ל"ז ול"ח) וכאן בלשון "סנאה"? ואולי כוונת המת' הוא"כמ"ש קצת מבעלי הלשון, כי הש' "אויב" בא בעברית רק על האיש המגלה שנאתו והש' "שונא" גם על המסתיר שנאתו, וכן יחשוב המת' להבדיל בין "בעלי דבבא" שהוא הת' של "אויב" ובין "סנאה" שהוא תרגום של "שונא" ולזאת בכל דברי הקללות ית' "בעלי דבביכון" לא כן בפסוק זה שאמר והבאתי מרך בלבבם וגו', ונפלו ואין רודף" ת' "סנאיהון" יען כי לא הראו שום שנאה אליהם, ובכל זאת יפחדו ויחתו מהם. [ורק בכ"י הנוסח בכתוב ט"ז, ל"ד, ל"ט, הוא **סנאיכון** ופה הנוסח **דבעלי דבביהון**].

פסוק לט

בעונת אבתם אתם, **בחובי אבהתהון בישיא דאחידין בידיהון**, ר"ל כשאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם, כמ"ש רש"י וכדעת רז"ל, וזהו פירושו של מלת "אתם" וע' בנתה"ש וע' בהקדמה.

פסוק מ

והתודו, **ויודון**. אפשר שמפרש שאף בהתודותם על עונם ועון אבותם, הנה אנכי אלך עוד עמם בקרי, מפני שהוא רק ודוי פה ולא חרטה ועזיבת החטא, כי שבו במעלה, והם כטובל ורץ בידו.

פסוק מא

או אז, **או בכן**. ערש"י שפי' כמו "אם" או כמו "שמא" והת"א לא שינה מל' המקרא למען יסבול כל הפירושים.

פסוק מג

יען וביען, **לוטין חלף ברכן**. ר"ל מדה כנגד מדה, וכמ"ש בת"כ "ראש בראש" משום שמאסו במשפטו וכ"ה בת' ירושלמי.

פסוק מו

והתורת, **ואוריתא**. צ"ל "**וְאוֹרַיְתָא**" בקמ"ץ תחת הי' מפני שהוא לשון רבים (וכ"ה מנוקד בחומשי רוו"ה).

פרק כז

פסוק ב

בערכך, **בפרסן**. ע' מ"ש לעיל (ה' ט"ו) שהת"א סובר שהכ' האחרונה היא שרשית, וכדעת רש"י, ולא כמ"ש הראב"ע (שם שם) ששב אל הכהן, (ולא אדע לכון מי לחץ אותו לת' תמיד "פרסנה" בכנוי, תחת אשר בעברית איננו בכנוי, וביותר בפסוק ה' ו' "והיה ערכך הזכר" שמלות "ערכך" באות בנסמך לפי הטעם והענין, נם שם ת' בכנוי שלא כמשפט הלשון? וכן בפסוק כ"ה, ששם הכנוי שלא לצורך כלל?).

פסוק ח

יד הנדר, **ית נדרא**. ט"ס, וצ"ל "יד נדרא" (ובחומשי רוו"ה הנוסחא "ידא דנודרא" והוא כמשפט הלשון).

במדבר

פרק א

פסוק נא

והזר הקרב יומת. **וחלוני דיקרב יתקטל**. עמ"ש הרמב"ן (שמות כ"א כ"ט) שסובר כר"ע (סנהדרין פ"א ע"ב) דזר ששמש בחנק, ועמ"ש שם, ובזה מתורצת קושית הראב"ד (פ"ד מה' ביאת המקדש) היאך משכחת זר ששמש במיתה, הלא כבר חייב מיתה בכניסתו למקדש? כי בכניסתו נתחייב רק מיתה בידי שמים, ובשמושו נתחייב חנק.

פרק ב

פסוק ה

והחנים עליו. **ודי שרן סמיכין עלוהי**. הוא כמ"ש רש"י (לקמן פסוק כ') על ועליו מטה מנשה.

פרק ג

פסוק ט

נתונם נתונם, **מסירין יהיבין**. ר"ל נמסרו ונתנו לו במתנה, ומכפילת המלה תרגם כן, אבל לקמן (ח' ט"ז) ת' "אפרשא מפרשין" כי שם מוסב הפעל להקב"ה.

פסוק יב

והיו לי הלוים, **ויהון משמשין קדמי לואי**. ובפסוק הסמוך "כי לי כל בכור" ת' "ארי דילי כל בוכרא"? משום שהבכור קדוש מרחם, משא"כ הלוים שהם לה' לשרתו.

פסוק לא
והמזבחות, ומדבחא. כן הוא בכמה נוסחאות, ולענ"ד ט"ס וצ"ל "ומדבחיא" בל' רבים וכ"ה בתיב"ע.

פסוק לב
ונשיא נשיאי הלוי אלעזר, ואמרכלא דממני על רברבי לואי אלעזר. עי' במס' הוריות (י"ג ע"א) "מאי אמרכל אמר כולא" ופרש"י שממונה על כולם ואין משיבין על דבריו, ובשקלים פ"ה מ"ב "אין פוחתין משבעה אמרכלין", ובירושלמי שבת (פ"י הלכה ג') הביא תרגום זה בל' "מרכל" בלא אל"ף ולמה נקרא שמו מרכל שהיה מר על הכל אלא שאין גדולה בפלטין של מלך, וע' ערוך ע' אמרכל.
פקדת שמרי, דתחות ידוהי ממנא נטרי. משמע שמפ' דלא כהראב"ע שמלת "נשיאי" מושכת עצמה ואחר עמה, ושעורו "נשיא נשיאי פקדת" (אלא כוונתו שאלעזר הוא פקדת שמרי משמרת הקדש, וכאשר מצינו כמה פעמים בעברית שבא השם המפשט ת' השם התאר, והמת' באר את הכוונה הזאת במלות אחרות).

פסוק מח
פדויי העדפים, פורקן דיתירין. עמ"ש בעל נתה"ש.

פרק ד

פסוק ז
ואת קשות הנסך, וית קסוות נסיכא. עמ"ש (שמות כ"ה כ"ט).

פסוק ט
כלי שמנה. הרב בעל נתה"ש תמה על הת"א שת' "מני שמושא" והנה אמת שכ"ה באיזו נוסחאות ובכ"י וכ"ה בתיב"ע, אבל בחומש ד' ווין ובחומשי רוו"ה הנוסחא בת' "מני משחא" ולעד"נ כגי' ישנה לפי מ"ש רש"י (לקמן פסוק ט"ז) שאלעזר נשא שמן המשחה ומה שהקשה הרמב"ן ע"ז, איך היה כחו חזק כ"כ לשאת משא כבד כזה, הנה בילקוט שלפנינו כתב ר' אבון בשם ר"א כמין צלוחית קטנה היתה לו באפונדתו וכיון שאלעזר בעצמו נשא השמן בודאי לא כסה אהרן, ולכן השכיל אונקלוס לת' "מני שמושא" למנורה ולא השמן ולא הצלוחית,ובאמת מלת "משחא" לא נמצא בת' לרוב כ"א בל"ר, כמו "משחנין טבין" (אסתר ו' י"א) אבל היחיד נמצא רק על הוראת המדה "שתא חדא" (מ"א ו' כ"ה) והאמת עד לעצמו.

פסוק יג
ודשנו, ויספון ית קטמא. עמ"ש רש"י שמות כ"ז ג'.

פסוק כ

כבלע את הקדש, **כד מכסן ית מני קודשא**. ערמב"ן שהביא דברי רש"י ודברי הת"א, ואח"כ הביא דברי רז"ל בש"ס (סנהדרין דף פ"א) שזו היא אזהרה על הגונב כלי שרת, וע' במיני תרגומא שהאריך לבאר דברי הרמב"ן שאונקלוס (ורש"י) נגד דעת רבותינו שאזהרת "ולא יבלע" היא לגונב את הקסוה, והנה חכם עדיף מנביא שכל מה שתירץ בכוונת הרמב"ן מפורש בפי' הרמב"ן על ס' המצות בשרש ג' (ע' מגלת סתרים כ"ג ע"א) שהרמב"ם סובר שפשטו בלוים כתיב, וגונב את הקסוה רק רמז והוא הלכה למשה מסיני, וכן דעת רש"י בסנהדרין שם. ומה שהקשה הר"ן אם היא הלמ"מ, מאי פריך והיכי רמיזא? תירצתי בחדושי שיש כמה הלמ"מ שמפורשים למשה, כמו רביעית יין לנזיר הלמ"מ. בתפילין וקשרתם (שהם ר"ת, קשר, שי"ן, רצועה, תיתורא, מעברתא), ויש הלכה למשה מסיני שרק ההלכה נאמרה ולא פירושיה, כמו שעורין חציצין. וכן הכא שהלמ"מ היתה ג' פוצעין את מוחו ולא ידעינן מנהו, ולכן פריך והיכי רמיזי? ואכ"מ. ואינו חייב מיתה בידי שמים כדמוכח מברייתא ואלו שבמיתה דלא קחשיב הגונב את הקסוה, אבל הרמב"ן סובר שעיקר כוונת הקרא הוא על הגונב את הקסוה וחייב מיתה בידי שמים וגם פוצעין, ורז"ל קראו זאת בשם "רמז" אף שהם מדאורייתא, באשר לא יתבוננו אלא מדרך הקבלה, והא דלא חשיב בברייתא הגונב, משום דהכא יש שני דברים, מיתה בידי שמים ופוצעין, ומה שהקשה בעל מגלת סתרים, הלא חשיב טמא ששימש? כבר תירצתי בחדושי, שטמא איירי שעשה ב' דברים, היינו ביאה ריקנית וגם שימש, (וע' שבועות דף י"ז) אבל אם לא עשה ביאה ריקנית חייב רק מיתה בידי שמים ולא פוצעין, ודו"ק היטב, עכ"פ מוכח שרש"י והרמב"ם סוברים כהת"א שעיקר הקרא קאי על הלוים כפשוטו.

פסוק כו

פתח שער החצר, **דמעלנא דתרע דרתא**. גם פתח ית' "תרע" (דברים כ"ב כ"א) רק הכא שת' "תרע" למלת "שער" הוכרח לת' "פתת, מעלנא" יען כי המתרגמים ישמרו יותר את הכוונה מאשר ישמרו את המלות, ולכן "מבוא פתחים" [משלי ח' ג'] ית' ג"כ "מעלנא דתרעי" [ורק בכ"י הנוסח גם פה דתרעא].

יעשה להם, **יתמסר לחון**. ערש"י. והרמב"ן כ' וא"כ יהי' כמו ומעשהו בכרמל נכסיו אשר הוא עושה בהם.

פרק ה

פסוק ב

טמא לנפש, **דמסאב לטמי נפשא**. ערש"י שהביא הת' וכ' "אומר אני שהוא עצמות אדם בל' ארמי והרבה יש בב"ר, אדריאנוס שחיק טמיא, שחיק עצמות" וע' בס' אוג"ר שהביא ג"כ דברי רש"י, וכ' כי דעת רש"י ז"ל רחוקה ודחוקה מאד בזה כי לא מצאנו לאונקלוס שית' עצם בל' "טימיא" אלא "גרמא" בכ"מ, וכ' "והנכון שאין המלה זזה מל' טומאה" וכתב כל פעם "טמי נפשא" לרמז שרק נפש האדם טמאה ומטמאה ולא בהמה, וכמו שהשיב ריב"ז לצדוקים (ידים פ"ד משנה ו') אבל גם משאר טומאות משתלחים, ולעיל (ויקרא כ"ב ד') הוכחתי שדעתו כמ"ש הרמב"ם (פ"ג מהל' ביאת מקדש) שאינו חייב כרת אלא בטומאה שהנזיר מגלח עליה, ע"ש.

פסוק ג

שכן בתוכם, **שריא ביניהון**. עמ"ש לעיל (שמות כ"ה ז') ע"ד השנויים שית' לפעמים "ביניהון" ולפעמים "בגויהון".

פסוק י

קדשיו, **מעשר קודשיא**. לעיל (פסוק ט') ת' "קודשיא" והכא הוסיף מלת "מעשר"? וכן "רק קדשיך" (דברים י"ב) ת' "לחוד מעשר קודשך", אבל בכ"י ליתא שם מלת "מעשר" גם לקמן. (דברים כ"ו י"ג) ת' "קדש, מעשרא". משום שכל הפרשה שם משתעי במעשר, אבל הכא קשה, אפשר שכוונתו לכלול דעת רז"ל (שהובאה ברש"י) "מי שמעכב מעשרותיו כו' סוף שאין שדהו עושה אלא אחד מעשרה כו' "וערמב"ן שפי' כוונת הכתוב שגם הקדשים שצותה התורה לתת אותם לכהן, הם ביד הבעלים לתתם לכל כהן שירצה וטובת הנאה לבעלים, וכתב שזהו דעתו של אונקלוס.

לו יהיו, **דליה יהון**. לכאורה קשה הלא לפי תרגומו ששב על מעשר למה ת' "יהון" בל"ר, אבל באמת דרכו להחזיק בלשון הכתוב, ולפי מ"ש הרמב"ן בדעתו של אונקלוס אתי בלא"ה שפיר.

פסוק יג

נתפשה, **אתחדת**. לעיל (בראשית ל"ט י"ב) "ותתפשהו" ת' ג"כ "ואחדתה" וכן "אחזת נחלה" (לקמן כ"ז ז) ת' "אחדת אחסנתא".

פסוק יז

מים קדשים, **מי כיור**. הוא שקדשו בכיור כמ"ש רש"י וכ"ה לשון המשנה בסוטה.

בקרקע, **ביסודא**. ובנ"א "איסודא".

פסוק יט

תחת אישך, **בר מבעלך**. ת' להסביר הקרא ולא כפשוטו כי ש' "סטה" בל' ארמית, הוא כש' "שטה בעברית (משלי ד' ט"ו, ז' כ"ה) ומה שהוציאו רז"ל (סוטה כ"ג ע"ב) ארוסה ושומרת יבם מאישך ילפי.

פסוק כב

ירך, **ירכין**, צ"ל "ירכא" בל' יחיד וכ"ה בכ"י ובחומשי רוו"ה, אבל לא אדע לכוין מדוע ת' "מעין" בל"ר, ולא "מעא" בל"י כאשר ת"י [תהלים כ"ח ד', קכ"ז ג'] ואפשר שהוא להשוות הלשון אל "במעיכי" שמקודם בפסוק זה.

פסוק כח

ונקתה ונזרעה זרע, **ותפוק זכאה ותעדי עדוי**. ר"ל תצא נקיה ותהר, ולא כמ"ש רש"י, ומ"ש "ותעדי עדוי" אולי לכלול בו דעת ר"ע (כמ"ש רש"י שאם היתה יולדת בצער תלד בריוח כו') משום דלר"י כל העקרות נפקדות. ולתרץ קושית התוס' (סוטה כ"ו ע"א ד"ה א"ל ר"י), נלע"ד שלכאורה קשה, איך יעבור האיש איסור יחוד, וצ"ל שלזכות חבירו שרי, ובזה יזכה האשה אשר גם היא חייבת בלשבת יצרה (ע' בית שמואל סי' ג') וזהו דווקא לר"ע אבל לר' ישמעאל שעי"ז יקל רק צערה לא יעשה כן, ובפשיטות י"ל שגם היא לא תרצה להסתר רק להקל צערה, ובחידושי הארכתי (ובכל החומשים מנוקד "**וְתַעְדִי**" והוא טעות, וצ"ל "**וּתְעַדֵּי**" או "**וּתְעַדִּי**" בפועל, כמו שהערונו לעיל [ויקרא ל"ג ו'] בשרש "עדה" שהפעל הזה ישמור את צעדי הפעל "עבר" בעברית, ע"ש).

פרק ו

פסוק ג

מיין ושכר, **מחמר חדת ועתיק**, אבל לעיל (ויקרא י' ט') "יין ושכר" ת' "חמר ומרוי" משום דבכהן פסק כר' יהודה (כריתות י"ג ע"ב) דחייב בכל הדברים המשכרים, ובנזיר דוקא היוצא מן הגפן.

פסוק ד

מחרצנים ועד זג, **מפורצנין ועד עצורין**. סבר לי' כר' יוסי במתני' (נזיר ל"ד ע"ב) דפליג על ר' יהודה, וכ"ה דעת רש"י, וע' תוס' (שם) ולכן אמר רב יוסף (שם ל"ט ע"א) "כמאן מתרגמינן מפורצנין ועד עצורין כר' יוסי "וערש"י ותוס' שם.

פסוק ה

תער, **מספר**. דקדק בלשונו לומר "מספר" שהוא החלק התחתון מן המספרים, ובו אינו יכול להעביר השער רק דרך השתתה וזה אסור, אבל במספרים כעין תער שאין עושין בתחתון אלא בעליון (ומעביר השער בלא השתתה) מותר, כמבואר ביורה דעה (סי'

קפ"א) וראיה גמורה שמספר בל' יחיד הוא התער שכן מצינו במס' שמחות (פ"ה הלכה ט') "מקיל בסכין ובמספר (שהוא תער כמבואר במועד קטן דף י"ז) אבל לא במספרים מבואר שמספר הוא החלק התחתון, ומספרים הוא הזוג שאז מגלח בעליון, והיא משנה ערוכה (כלים פ' ט"ז משנה ח') "תיק מספרת מספרים והתער משמע שהם שני כלים, ואף שמשם מוכח שאיננו תער, מ"מ נראה משם כמ"ש שהוא רק החלק התחתון מזוג המספרים וע' בר"מ ור"ש, וע' בריש פרק י"ג (שם) בתוי"ט, ולפמ"ש משמע שגי' הרמב"ם בחבורו "מספרים" היא העקרית. ואחרי כתבי זאת מצאתי שגדולי הראשונים רב האי גאון והרמב"ן בס' תורת "האדם מחולקים בתרגום הזה, וכוונתי לדעת הרמב"ן, ע' ערוך ערך גנסתר ובס' הפלאה שבערכין ערך תער ועי' (שבת צ"ח ע"ב) מספרת ובתוספתא שם פ"ו.

פסוק יא

מאשר חטא על הנפש, **מדחב על מיתא**. הוא דלא כר"א הקפר (תענית דף י"א) "שציער עצמו מן היין", ומ"ש שם רש"י "דיסאוב נפשיה כתרגומו" אל תעלה על דעתך שהיה לפני הש"ס או לפני רש"י הנוסחא בת"א כן, אלא שמבאר דברי הת"א "דחב על מיתא" שלא נזהר מליכנס באהל המת ועבר על מ"ש בתורה "על נפש מת לא יבא" ובתיב"ע "דמסאב למיתא".

פסוק יח

אשר תחת זבח השלמים, **דתחות דודא דנכסת קודשיא**. להסביר בפשט הוסיף מלת "דודא". והוא משנה בנזיר (פרק ו' משנה ח') ובמדות (פ"ב משנה ה') "משלחין תחת הדוד".

פסוק כא

כן יעשה על תורת נזרו, **כן יעבר על אוריתא דנזרה**, עי' בנתה"ש.

פסוק כג

אמור להם, **כד תימרון להון**. ע' בטור אורח חיים (סי' קכ"ח) שיקרא החזן כהנים (וע' במנחות דף מ"ד בתוס' ד"ה כל כהן, שהביאו ראיה לדבריהם דדווקא כשאומרים לו עלה עובר בעשה, מהתרגום הזה, ושם הנוסחא "כד יימרון להון") וי"מ שת' "כד" שנשיאת כפים הוא כך בזה הלשון, מפני שקורין ולא מתרגמין, ובס' אגרת בקורת הביא בשם הגאון מהר"ז מרגליות שתיבת "כד" היא בטעות שהיה ציון לפסוק כ"ד, והכניסוהו בפנים, אבל מת"י שת' "כהדין לישן" משמע שהיה בת"א ג"כ "כד תימרון" וע' בחזקוני (ובחומשי רוו"ה הנוסחא "תימרון להון "בלא מלת "כד") ומ"ש בעל אוג"ר שלא היה

תרגום על ברכת כהנים, והביא ראי' מדלא מתרגמין, בדותא היא דא"כ למה ת' מעשה ראובן או מעשה עגל השניה ועי' בתוי"ט (מגלה פ"ד משנה י') ד"ה ברכת כהנים.

פסוק כו

ישא ה' פניו אליך, יסב ה' אפה לותך. אף שכ"ה הגי' בספרים המדויקים ובחומשי רוו"ה, לענ"ד טעות הוא, כי אין מדרך אונקלוס לת' בלי הרחקת ההגשמה, והראיה כי בפסוק הקודם "יאר ה' פניו ת' "שכנתה" ואין לומר שסובר דפניו קאי על האדם כדמשמע בש"ס (ברכות כ' ע"ב) וכמו "לא ישא פנים" (דברימי' י"ז) שת' "למסב אפין" דפשטא דקרא שפניו קאי על הקב"ה דכתיב "אליך" ולכן נ"ל שהסופרים העתיקו זאת מתיוב"ע שהוא איננו נזהר כ"כ בתרגומו בהרחקת ההגשמה ובת"א הנוסחא "יקבל ה' שכנתה לותך" היא הנכונה.

פסוק כז

את שמי, ית ברכת שמי. ולעיל (שמות כ' כ"ד) ת' "שמי שכנתי"? אפשר משום שהכא מצוה לכהנים שהם יברכו לישראל רק בשמו הוכרח לת' כן, וע' במס' סוטה (דף ל"ח ושם בתוס' ד"ה אי הכי).

פרק ז

פסוק ג

צב, כד מחפין. ע' בהראב"ע ובנתיבות השלום.

פסוק יד

כף, בזיכא. ע' ערוך ערך "בזך".

עשרה זהב, מתקל עשר סלעין היא דדהב. ר"ל שלא תאמר שמשקל עשרה סלעי זהב היו בה, רק היא עצמה היתה זהב ומשקל הקטרת עשרה סלעים, כמ"ש בספרי היא של זהב ומשקלה כסף" וזהו כוונת רש"י שכתב "כתרגומו", אבל "עשרה זהב משקלה" (בראשית כ"ד כ"ב) ת' "עשר סלעין דדהב" שהיה המשקל זהב.

פסוק יח

נשיא ישששכר, רבא דישששכר. ויש נוסחאות רבא דשבטא" וכן נכון, ועמ"ש רש"י (לקמן פסוק כ"ד) ע"ד השנוי.

פרק ח

פסוק טו

נתנים נתנים, אפרשא מפרשין. ולעיל (ג' פסוק ט') ת' "מסירין יהיבין"? משום דלעיל הוא לאהרן והכא לכבוד ה' ולכן לקמן (פסוק י') ת' "מסירין" ג"כ מהאי טעמא.

פסוק כו

את אחיו, **עם אחוהי**. ערש"י שכתב "ולא יעבוד עוד עבודת משא בכתף אבל חוזר הוא לנעילת שערים כו' " ועיין בהרע"ב (פ"ה דאבות) על בן חמשים לעצה" שכ' "מהו השירות" וצ"ע, דהלא הוא חוזר לנעילת שערים וכו'.

פרק ט

פסוק ג

וככל משפטיו, **וככל דחזי לה**. השם "משפט" ית' פעם בל' "דינא" פעם בל' "הלכה" ופעם בל' "חזי" ולא ידענו מדוע בחר לו פה לת' "חזי"?

פסוק ה

בראשון, **בניסן**. לעיל (בראשית ח' י"ג) לא תרגם כן, משום דשם יש פלוגתא דתנאי ושניהם היו רבותיו ולא אבה להכריע, גם לעיל (ויקרא כ"ג ה') לא ת' כן משום דהתם כתיב "בחדש הראשון".

פסוק ז

טמאים לנפש, **מסאבין לטמי נפשא**. ערש"י לעיל (ה' ב' ועמ"ש שם).

פסוק ח

מה יצוה ה' לכם, **מה דאתפקד מן קרם ה' על דילכון**. על אודות הנוסחא "דאתפקד" עי' באוג"ר ובס' לחם ושמלה, ולא ת' כפשוטו "לכון" שטמאים היו ולא יצוה ה' להם ממש, וע' בפסחים (צ' ע"ב) בתוד"ה שאל, דא"כ יכולים היו לטבול ולאכול ולכן היה עיקר הצווי על אחרים.

פסוק יא

מצות, **פטיר**. ת' בל"י, עמ"ש לעיל (שמות י"ב ח).

פסוק כ

ימים מספר, **יומי דמנין**. ר"ל ימים מועטים, וכמ"ש רש"י.

פסוק כב

ימים, **עדן בעדן**. ר"ל שנה מזמן העבר לזמן ההוה, וכ"ה לעיל (ויקרא כ"ה כ"ט) "ימים תהיה גאלתו".

יחנו, **יסעו**, **שרן**, **נטלין**. וכן לקמן (פסוק כ"ג), ת' בלשון בינוני אף שבמקרא הוא בל' עתיד, ומזה ג"כ ראיה שמשה כתב ספרו על העתיד, אבל הת"א ת' כדרכו לעבר וכן "כי הוא יכאיב ויחבש" [איוב ה' י"ח] ת' "הוא מיחי כי בא ומעיל סמתירא".

פרק י

פסוק ט

וכי תבאו מלחמה, וארי תעלון לאגחא קרבא. ר"ל כי תבאו ללחום נגד הצר, כידוע שבעברית יבא לפעמים שם המקרה תחת המקור, והוסיף מלת "לאגחא" להטעים הענין.

פסוק כט

חתן משה, חמוהי דמשה. הוא כדעת רז"ל שהוא יתרו ולא כפי' הי"א שהביא הראב"ע.

דבר טוב, מלל לאיתאה טבא. תקן והוסיף מלת "לאיתאה" ג"כ להטעים הענין.

פסוק לא

והיית לנו לעינים, וגבורן דאיתעבידן לנא חזיתא בעינך. באשר היה קשה להמת' לפרש כי משה בקש אותו להיות להם לעינים בדרך אשר ילכו בו, אחרי כי ענן ה' הולך לפניהם יומם, לכן ת' מלת "והיית" בל' כבר, אבל לא הוציאה מפשוטה, כי כוונת משה היתה על העתיד, ור"ל אחרי כי עיניך ראו את הנסים שעשה ה' עמנו, ולך נגלו תעלומות חכמת הטבע, הנה תהיה לנו לעינים כמו "עיני העדה" להורות לעם כי לה' הארץ ומלואה, והוא משדד מערכות הטבע, והנה המעיין בפירש"י בעינים פקוחות יראה כי לא ישרה נפשו בפי' הת"א שפי' לפי הנראה בהשקפה הראשונה בלשון עבר, שא"כ היה לו לכתוב ע"פ משפט הלשון "ותהי לנו לעינים" כידוע למדקדקים, ע"כ בחר לו לפרש הכתוב בלשון עתיד, ואולי ת' אונקלוס נגד משפט הלשון מטעם הנ"ל, ואפשר כי גם רש"י כוון לכלל פירושיו בלשון עתיד בדברי המתרגם.

פסוק לג

מנוחה, אתר בית מישרי. הוא כמ"ש רש"י "לתקן להם מקום חנייה" ולמד סתום מן המפורש במקום אחר, לקמן [דברים א' ל"ב] "לתור להם מקום לחנתכם" שגם שם תרגם כן. **לתור, לאתקנאה**. אף שכן הנוסחא גם בחומשי רוו"ה, גם לקמן (דברים שם שם) הוא ט"ס לע"ד וצ"ל **לאַתְקֶנָא** וכ"ה בתרגום יוב"ע וכ"כ בעל אוג"ר אבל מה שפירש "לאתקנאה" מענין "קנין" או "קנאה" במחילה מכבוד חכמתו וידיעתו בלשון ארמית, אם היה מענין קנין או קנאה, מה מקום לת' במלה הזאת? והיה צ"ל "לאקנאה" בלא ת' אלא כוונתו לתקן מקום ומה שלא ת' "לאללא" כתרגום הפעל הזה בכל מקום, וכמשמע מרש"י לקמן (כ' כ"א) משום כבוד הארון.

פסוק לו

שובה ה' רבבות, תיב ה' שרי ביקרך בגו רְבָוַת. אפשר לומר שהוא מענין "תשובה" כמ"ש הראב"ע בשם ר"י חיווג, ולכן ת' "תוב" ואפשר שסובר שהוא מענין "שובה ונחת" וכמ"ש רש"י בשם מנחם, ולכן ת' "שרי ביקרך" אולם אלו היה סובר שהוא מענין "תשובה" היה

צריך לתרגם "תוב ה' לות רבות" ולא "בגו רבות" לכן נראה לומר כי הרכיב בחכמתו במלת "שובה" ב' הפירושים יחד כי הפעל "שוב" בעברית [וכן "תוב" בארמית] יורה על **הִשָּׁנוֹת** הפעל הבא אחריו, כמו "שבתי וראיתי" ובכמה מקומות, וכוונת הכתוב כמו "שובה ה' לשכון בתוך רבבות" ולהביא ראיות כי כן דרך המתרגמים להרכיב ב' הוראות במלה אחת, ולטעת אותם בשדי תרגומיהם, יקצר המקום, ורק למופת על דברי, הנה נמצא (לקמן כ"ד כ"ג) "**מְשַׁמּוֹ אֵל**" ת' "כד יעבד אלהא את אלין" ת' מלת "אל" קדש, שהוא אלהא, וחול, שהוא כנוי הרומז לרבים, ועמ"ש שם וכן (איוב ל"ד ל"ו) "אבי יבחן איוב" ית' "רעינא פון דאבא דבשמיא יבחן איוב" הרי לך שת' מל' "אבה" הנרדף עם רצון וחפץ, ומל' "אב").

פרק יא

פסוק א

כמתאוננים, **כד מסתקפין**, הוא מל' עלילה ותואנה כמו שת' לעיל (בראשית מ"ג י"ח) לאסתקפא עלנא" כי הפעל "סקף" בארמית דומה בכל הוראותיו להפעל "**אִנָּה**" בעברית.

פסוק ה

ואת החציר, **וכרתי**. ע' בהראב"ע.

פסוק יב

האנכי הריתי, **האב אנא**. שכל את ידיו לתרגם שלא כפשט הכתוב, שלא לכבוד הוא למשה, וגם לא מדרך המליצה להמשיל עצמו לאשה, ולכן תרגם "האב אנא", והראיה שכוונת הפסוק על האב, מסוף המשל "כאשר ישא האומן" ולא "כאשר תשא האומנת", ובזה מיושב מה שהקשה האוהב גר למה תרגם "בחיקך, בתקפך" ולא "בעטפך" כמו "הבא נא ידך בחיקך" כי משה לא רצה להמשיל עצמו לאשה אשר דרכה לשאת את היונק תחת בגדה.

פסוק טו

את עשה לי, **את עבד לי**. בל' ארמית אין חלוק בין זכר לנקבה ולשניהם יאמר "**אַתְּ**" כאשר תרגם לעיל [בראשית ג' י"א] "כי עירם אתה, ארי ערטילאי את" אבל בלה"ק יאמר לזכר "אתה" ולכן כתב רש"י "שתשש כחו כנקבה" והקשה הרמב"ן הלא הכנוי שב אל הקב"ה, (והרא"ם ז"ל אבה לרפאות בסמי החריפות אשר לו, והגדיל המכאוב) ועי' בפי' הרוו"ה, ול"נ שהאיש הנרתע ונפחד בולע לפעמים אות אחת בדבור, ובאשר היה משה מרתת ומחלחל כשהראהו הקב"ה הפורעניות שעתיד להביא על ישראל, ובפרט שהיה מטבעו כבד פה וכבד לשון, אמר פה "**אַתְּ**"תחת "**אַתָּה**" ולולי דמסתפינא הייתי אומר

שגם כוונת רש"י היא כך, ולכן אמר "שתשש כחו" ואיזה מגיה בחסרון הבנתו הוסיף מלת "כנקבה" שנשתרבבה בזכרונו, מפסוק "מבלתי יכלת ה' " שלקמן (בפסוק י"ד).

פסוק כ

והיה לכם לזרא, **ויהי לכון לתקלא**, עי' בפסוק ישימו מזור תחתיך" (עובדיה פסוק י"ז) שת' "שויאו תקלא תחותך" וע"ש ברש"י.

פסוק כג

היד ה' תקצר, **המימרא דה' מתעכב**. שינה משום כבוד ה', ור"ל הכי יאחר ה' לבצע אמרתו.

פסוק כה

ולא יספי, **ולא פסקן**. הוא כדעת ר"ש בש"ס (סנהדרין דף י"ז ע"א).

פסוק כח

מבחריו, **מעולמוהי**. ע' הראב"ע, והוא טעות וצ"ל "מעולמותה" וכ"כ החכם רוו"ה ומ"ש המעמר שאם היה כוונתו "מנעוריו" היה מתרגם "מזעירה" טעה בזה, כי גם "בימי בחורותיך" [קהלת י"א ט'] תרגם "יומי עולימותך".

פסוק לד

קברות התאוה, **קברי דמשאלי**. המעיין ימצא כי מדרך המת' לתרגם שם המקום בהקרא לו שם חדש בפעם הראשונה בלשון ארמית, ואחרי כן יחשבו לשם עצם פרטי אשר לא יסבול העתקה ויקראהו בשמו העברי, כמו "בבל, רחובות" ע"ש, ולכן צריך לעיין מדוע שינה פה לתרגם גם בפסוק שאח"ז "קברי דמשאלי" בלשון ארמית, גם לא אדע, מדוע לא ת' "קברי דשאלא" או "דשאלתא" בשם המקרה, כבעברית? ואפשר שת' כפי הענין שגם בעברית שם המקרה "התאוה" הוא ת' שם התאר "המתאוים" כי התאוה לא נקברה.

פרק יב

פסוק א

הכשית, **שפירתא**. תרגם לשבח דרך כבוד, כמ"ש רז"ל בספרא, וכ"כ הראב"ע ליישב התרגום, רק קשה למה מלת "לקח" הראשונה שבפסוק ת' "נסיב" והשנית ת' "רחוק" ומלבד שכוונת התרגום רחוקה ליישב ע"פ המקרא (ודברי ב"ס לחם ושמלה בזה דחוקין) יקשה, מדוע שינה? ולכן נ"ל שב' פירושים נתערבו בזה, הא' שלקח אשה אחרת כתיב"ע, והב' שריחק את צפורה, ומרש"י משמע שהכל קאי על צפורה, ולפרש"י ת' גם לקח הראשון גם לקח השני בפעל "נסב" ומלת "רחיק" הוסיף מדעתו לפרש מלת "על אודות".

פסוק ו

במראה, **בְּחֶזְוָן**. ולקמן (פסוק ח') "ומראה" ת' "בחיזו" ובספרים מדויקים "**בְּחֵזְיָן**" והד"ר לעווי במדרש מלים שלו הביא ג' נוסחאות בפסוק זה "**בחֵיזְוִין**, **בְּחֶזְוִין**, **בְּחֵזְיָן**", [ובכ"י

גם פה הנוסח בחיזו] גם נתפלא מאד הלא ידוע שמראה בקמץ הוא ל' נקבה. ומראה בסגול היא ל' זכר, והמת' החליף לת' הראשון "**בחזוֵן**" שהוא ל"ז, והשני "בחיזו" שהוא ל"נ? גם לא אדע למה ת' "אליו" בו גם "יהיה נביאכם" הכל בל"ר? ואפשר מפני שהכתוב מדבר גם משאר הנביאים חוץ ממשה לכן ת' ל"ר.

פסוק י

מצוֹרַעת, **חורא**, **מצוֹרָעַת**, **סגירת**. אפשר משום שעדיין לא היה לה דין מצורע.

פסוק יב

אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו, **לא כען תתרחק דא מביננא ארי אחתנא היא**, **צלי כען על בשרא מיתא הדין די בה ויתסי**. ר"ל אל תרחיק אותה מפנינו כי אחותנו היא התפלל נא בעד הבשר המת הזה אשר בה וירפא, עי' רש"י "צלי עלי" הוא תוספת על העברי "לא כען תתרחק דא מביננא" הוא תרגום "אל נא תהי כמת" "ארי אחתנא היא" הוא תרגום "בצאתו מרחם אמו".

פרק יג

פסוק כב

ויבא, **ואתא**. ת' בל"י אף שתחלת הפסוק ת' בל"ר "וסליקו" נגד דרכו, אפשר שהוא לרמז על דרשת רז"ל (סוטה ל"ד ע"ב) שכלב לבדו הלך לשם.

צען, **טניס**. ובת"י "טאניס" באל"ף, עיין ת"י שתרגם "און" (בראשית מ"א נ') "פתום" (שמות א' י"א) "פי החירת" (שם י"ד ב') כלם בשם "טאניס", ועי' ערוך ערך טנס ומ"ש שם בעל מערכי לשון, וכן קראוה יוונים והרומיים Tunis.

פסוק כג

זמורה עברתא. ברי"ש, ולא כיש נוסחאות "עבדתא" בדל"ת, וכ"ה "ותשלח פארות" (יחזקאל י"ז ו') ת"י "ושלח עוברן".

פסוק ל

ויהס, **ואצית**. הוא כמו שת' "האזינו השמים" (דברים ל"ב א') "אציתו שמיא" ור"ל שסבב בדבריו שיאזינו העם אל משה, ודע שמ"ש הראב"ע (חגי ב' כ') דלכך כתב "ויהס כלב" ולא יהושע אף שהיה גדול בשנים, משום שחולקין כבוד למלכות, כי הוקשה להראב"ע מדוע במספר המרגלים הקדים כלב ליהושע וכן לקמן (י"ד ל"ח) ופה ייחס המעשה לכלב, משום שחולקין כבוד כו'.

פסוק לב

אנשי מדות, **אנשין דמשחן**, הוא כמ"ש רש"י "גדולים וגבוהים וצריך לתת להם מדה".

פסוק לג

וכן היינו בעיניהם, **וכן הוינא בעיניהון**. דרכו לת' מלת "כן" כבעברית, ואולי כוונת הכתוב היא היחיד מן "**כְּנִים**" כמו שפי' קצת המבארים בישעיה (נ"א ו') ע"פ "וישביה כמו כן ימותון" ותתאים המליצה היטב, כי אמרו בעינינו היינו כחגבים, ובעיניהם היינו נחשבים קטנים יותר ויותר".

פרק יד

פסוק ט

לחמנו הם, **בידנא מסירין אינון**. הוא כמ"ש רש"י "נאכלם כלחם" (והוא לקוח ממליצת הכתוב "אוכלי עמי אכלו לחם" בתהלים י"ד ד').

סר צלם, **עדא תקפהון**. ר"ל "כחם" כמ"ש בעל נתה"ש.

פסוק יב

ואורישנו, **ואשצנון**. הוא ל' כלייה, כמו "האף תספה" (בראשית י"ח כ"ג) שת' הברגז תשיצי" וכן "ואכלם" (שמות ל"ב יו"ד) ת' "ואשצנון" אבל רש"י כ' "כתרגומו לשון תרוכין" משמע שהיתה לפניו נוסחא אחרת **ואתרכנון**, וטעמו מפני שכתב כבר "אכנו בדבר" ולכן ת' כמו "ואורישנו מן הארץ" (לקמן כ"ב ו').

פסוק יד

עין בעין נראה אתה ה', **בעיניהון חזן שכינת יקרא דה'**. הסב הלשון מן הנפעל (שהוא ה') אל הפועלים (שהם ישראל) משום כבוד ה' כדרכו ובעל אוג"ר הביא נוסחא "חזו שכינת יקרך ה'" וסיים, וכן עיקר.

פסוק יז

יגדל נא כח אדני, **סגי כען חילא קדמך**. גם פה שינה מהעתיד אשר בעברית לבינוני, לכבוד ה' [אבל בכ"י הנוסח **יְסַגֵּי**].

פסוק יח

ורב חסד, **ומסגי למעבד טבְיָן**. ובקצת נוסחאות כתוב "וקשוט" והוא טעות ונשתרבב הטעות מלעיל [שמות ל"ד ו'] ששם כתוב בעברית "ואמת" ות' "וקשוט".

וקה לא ינקה, **סלח לדתייבין לאוריתה ודלא תייבין לא מזכי**. הוא כמ"ש הש"ס (שבועות ל"ט) "ונקה לשבים כו'" ושינה לת' "מזכי" ולא "סלח" משום שאף שמיתה מכפרת ויסורין תולין, אינם מזכין, כמ"ש בש"ס (יומא דף פ"ו ע"א).

פוקד עון אבות על בנים, **מסער חובי אבהן על בנין מרדין**. עמ"ש לעיל (שמות כ' ה') על "לשנאי" ובפ' כי תשא.

פסוק כד

וימלא אחרי, **ואשלם בתר דחלתי**. הוסיף מלת "דחלתי" להגדיל הכבוד.

יורשנה, **יירתונה**. מרש"י משמע שהיתה לפניו הגי' "יתרכונה" וטעמו כדרכו בקדש להרכיב ב' הוראות במלה אחת כי ההורשה היא בשביל הירושה.

פסוק כז
תלונות, **תורעמת**. תרגם בלשון יחיד, ועמ"ש לקמן י"ז כ"ה.

פסוק ל
נשאתי את ידי, **קיימית במימרי**. דרך כבוד כלפי מעלה.

פסוק לג
רועים, **מאחרין**. ר"ל שיקיימו ויתעכבו שם. ועי' לקמן ל"ב ט"ו, שת' "להניחו, לאחרותהון".

פסוק מג
מאחרי ה', **מבתר פלחנא דה'**. צ"ע מדוע לא ת' "מבתר דחלתא" כלעיל פסוק כ"ד? ואפשר משום ששב אל וימלא אחרי ה', ואין שם מקום לטעות, ועוד יש להבדיל ששם כוונתו על יראת ה' בלב, ופה על עבודת ה' בפועל.

פסוק מד
ויעפלו, **וארשעו**. ערש"י שכ' ע"פ התנחומא כי הוא לשון "אופל" באל"ף, ואפשר שהוא ל' רשעות והוא ע"פ דרכו לת' כפי המפורש במקום אחר, ובמשנה תורה (דברים א' מ"ג) כתוב "ותזדו" שת' שם ג"כ "וארשענון".

פסוק מה
החרמה, **חרמה**. הוא כמ"ש רש"י שהוא שם המקום ושמר את דרכי הלשון, ששם עצם פרטי לא יבא בה"א הידיעה, ובימיו היתה העיר נקראת כבר בפי כל בשם "חרמה" לא כן בעת שכתב משרע"ה את התורה, קרא לה את השם הזה ע"פ המאורע, ושם העצם הפרטי שלה לא נודע עדנה, ע"כ כתב בה"א הידיעה ולא כיב"ע.

פרק טו

פסוק כ
עריסתיכם, **אצוותכון**. הוא כמו שת' (שמות י"ב ל"ד) "משארתם, אצותהון" וכמ"ש שם, שהעיסה והעריסה הוא הכלי שלשין בו הקמח, נקראו שתיהם "אצותא".

פסוק כד
ושעיר עזים, **וצפיר בר עזי**. ולקמן (פסוק כ"ז) ת' "עזא" כי השם "צפיר" הונח בלה"ק על הזכר שבעזים הנקרא ג"כ "תיש" ובאשר לא יכלול כ"א את הזכר שבמין ההוא, לכן יבא נסמך אליו "וצפיר העזים" [דניאל ח' ח'] ובלשון ארמית יבא ג"כ לרוב "צפיר בר עזי" וגם ברבים "צפירין" [ויקרא ט"ז ח'] והוא ת' של "שעיר" ולכן כשיבא בעברית "שעירה" יתורגם בארמית "צפירתא" או "צפירת עזי" [שם ד' כ"ח].

לשגגה, **לשלו**. ולקמן פסוק כ"ה כ"ו ת' "שלותא" ולא ידעתי למה שינה?

פסוק כה
וחטאתם, **וחובתהון**. ע' ברמב"ן.

פסוק ל
ביד רמה, **בריש גלי**. ר"ל בפרהסיא וכמו שת' לעיל (שמות י"ד כ"ח) "ובני ישראל יוצאים ביד רמה" וכמ"ש הש"ס במס' סנהדרין.
מגדף, **מרגז**. הוא כמ"ש בש"ס שקאי על ברכת השם.
ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמה, **וישתצי אנשא ההוא מגו עמֵה**. כ"ה בכ"י, כי אנשא הוא בל"ז, ולא כמ"ש בחומשי רוו"ה בל' אנדרוגינוס "אנשא ההיא" בחירק סי' נקבה "וישתצי" ולא "ותשתצי" **ועמַה** בפת"ח, ובאמת גם בכ"י יש ערבוב בנקודות, פעם "אנשא" בל"ז ופעם בל"נ, ודע שבכ"י נמצאו בכל המקומות שכתוב "ונכרתה הנפש" מתורגם "אנשא" רק בפ' עריות (ויקרא י"ח כ"ט) "ונכרתו הנפשות" ת' "וישתצון נפשתא" ועמ"ש שם.

פסוק לא
בזה, **בסר**. ע' ערוך ערך "בסר" וכ"ת "ותבז לו בלבה" (ש"ב ו' ט"ז) "ובסרת עלוהי בלבה" והד"ר לעווי הביא מנוסחאות מדוייקות "פתגמא דה' **בַּסֵר**" בפועל.

פסוק לב
מקשש עצים, **כד מגבב אעין**. הוא כפשוטו שלקט עצים, ולא תולש, ע' סנהדרין ע"ח ע"ב, וב"ב קי"ט ע"א, ובתו' שם ד"ה שנאמר ולפי הת"א משמע שסקילתו היתה רק הוראת שעה אחרי כי הכתוב אומר "כי לא פרש מה יעשה לו" ות' "לא אתפרש להון" ר"ל להמוצאים, גם הסב מלשון נפעל ללשון פועל, שת' "מה דיעבדון לה" ר"ל המוצאים, ולא ת' "מה דיתעבד לה" אבל משה הוה ידע, וממה שהוסיף המת' מלת "כד" נראה שכיון למ"ש רש"י בפסוק שאח"ז "שהתרו אותו ולא הניח מלקושש אף משמצאוהו והתרו בו" וממ"ש רש"י זאת על הפסוק שאח"ז ולא על הפסוק הזה, נראה שלא היתה לפניו בתרגום בפסוק זה מלת "כד".

פסוק לח
ציצת, **כרוספדין**. לא ידעתי למה ת' בל' רבים? ואולי משום דבציצית יש ד' חוטין לכן ת' בל' רבים, ובאשר הוא שם הקבוץ לכן ת' בפסוק שלאחריו "וראיתם אותו, ותחזון יתה" בלשון יחיד, כדין שם הקבוץ שעליו נופל גם היחיד גם הרבים, ויותר קשה מדוע מלות "לטטפת, ומזוזת" תרגם "לתפלין, מזוזין" בשמות השגורים בפי העם, ובציצית שינה לת' "כרוספדין" שהוא מלשון יון, והחכם רי"פ אמר באשר שמצות ציצית לא היתה שגורה

עוד בפי ההמון, מפני שלא היו נוהגים בה, ואפשר מפני שלא לבשו בגדים של ד' כנפות ומן התימה לפי"ז שברצות קרח להצות את העם על משה ואהרן, לקח לו להלהיב את לבבם, מצות ציצית לדעת רז"ל (סנהדרין ק"ט ע"ב) שלא נהגו בה כלם, ורבים מן העם לא ידעוה? ואפשר שהוא לדמיון "כי כלם קדושים" לקח טלית שכולה תכלת וחדר מלא ספרים, לשאול אם חייבים בציצית ובמזוזה.

פרק טז

פסוק א

ויקח, ואתפלג. ערש"י שפי' דברי התרגום "נחלק משאר העדה להחזיק במחלוקת, ואולי כוונתו כי "לקח" הוא כמו "חלק" שנחלק מקהל ה' להתרעם על משה ואהרן.

פסוק ב

קראי מועד מערעי זמן. ר"ל אנשים הקרואים לימי האסיפה, וכמ"ש הרשב"ם, ולא כהראב"ע שפי' "הקרואים לאהל מועד".

פסוק ג

ובתוכם ה', **וביניהון שריא שכינתא דה'**. להרחיק ההגשמה ת' כן.

פסוק ה

את אשר לו, ית דכשר לה. והקריב אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו, ויקרב לקדמוהי וית די יתרעי בה יקרב לשמושה, ר"ל ית דכשר ליה לעבודת הלוים יקרב אליו לעבודת הלוים, וית די יתרעי ביה יקרב לשמושיה לכהונה, וכ"מ מרש"י.

פסוק י

כהנה, כהנתא רבתא. משמע שלדעת המת' היתה הכהונה הגדולה מנורת מחלוקת קרח ולאפוקי מדעת המפרשים שלא על עצמו ועל הכהונה הגדולה קנא רק בכהונה, ר"ל שהר"נ אנשים שהיו לוים בקשו לעצמם כהונה, עיין רמב"ן, והמתרגם סבר כדעת הרמב"ן, שהר"נ אנשים היו משאר השבטים, והוא רצה להחזיר הבכורה לבכוריהם, והכהונה הגדולה לעצמו.

פסוק יא

הנעדים על ה', **דאזדמנתון על ה'**. לא ידעתי מדוע לא הוסיף פה מלת "קדם" או "מימרא" קודם "ה' " כדרכו בכל מקום משום כבוד של מעלה? ואפשר שלהגדיל רשעתם ת' כן.

פסוק טו

אל תפן אל מנחתם, לא תקבל ברעוא קורבנהון. הוא כמו שת' (בראשית ד' ד') "וישע ה' אל הבל ואל מנחתו" וכוונת הכתוב במלת "מנחתם" אם היא כדעת רש"י שמוסב על הקטרת, או כדעת הרמב"ן שמוסב גם על התפלה שיתפללו, נכללה הכל בדברי המת'.

לא חמור אחד מהם, לא חמרא דחר מנהון. ערש"י שפי' ג"כ "חמורו של אחד מהם" וכן אמר שמואל א' (י"ב ג') "חמור מי לקחתי" ולא כהרשב"ם שפי' "אפי' חמור אחד לא נשאתי", והת' רוו"ה הראה ע"פ הנחת הטעמים כי הצדק עם רש"י, ועי' בנתה"ש ע"פ "הן האדם היה כאחד ממנו" (בראשית ג' כ"ב) מה שפלפל בחכמתו ע"ד דקדוק מלת "אחד". **נשאתי, שְׂחָרִית**. והדר' לעווי מביא "**שִׁדְרִית**" ור"ל לא בקשתי, והיה קשה להמת' לפרש הפעל "נשא" מהוראת לקיחה, דמה חידוש הוא שלא נטל בחזקה, ורש"י והרמב"ן פירשו "שחרית" אנגריא של מלך, ולדעתי הצדק אתו, כי הוא פעל נגזר מן השם "שחוור" או השם "שחוור" נגזר ממנו, וכן מצינו במשנה (אבות פ"ג משנה ט"ז) "ונוח לתשחורת" ופי' המפרשים ג"כ מלשון מלוכה, ואפשר שהוא כפשוטו "נשאתי" ר"ל אותה נפשי, כמו "ואליו הוא נושא את נפשו" (דברים כ"ד ט"ו) ורבים דומיהם, ור"ל לא חמדתי ולא תאבתי אפי' חמור ואולי מסבה הזאת שהיה קשה הפעל "נשאתי" שינו הע"ב זקנים (מגילה ט' ע"ב) "לא חמד" (ולא כפירש"י שם) משום דעל דבר יקר ונחמד יפול יותר הפעל "נשא".

פסוק כז

מסביב. מסחור סחור. ולקמן (פסוק ל"ד) "סביבותיהם" ת' "סחרניהון"? אולם אחר החפוש נראה כי כמעט בכ"מ אשר יבא בעברית מחובר אל אחד מהכנוים, ית' "סחרני".

פסוק כט

ופקדת, וסערא. הוא כמו שת' "פקד עון אבות" (שמות ל"ד ז') "מסער" ר"ל מבקש חוב ובכמה מקומות מת' הפעל "פקד" בפעל "סער" כמו "לפקד עון יושב הארץ" (ישעיה כ"ו כ"א) תרגם "לאסערא חוב" "ותפקדנו לבקרים" (איוב ז' י"ח) תרגם "ותסערינה לצפריא".

פסוק לב

ואת בתיהם, וית אנש בתיהון. ולא רצה לפרש כפשוטו שהבתים בעצמם נבלעו, אף שכתוב אח"כ "ואת כל האדם" יען כי מאשר פרט "אשר לקרח" ש"מ כי רק הרכוש אשר לקרח נבלע, ולא רכוש זולתו וכן תרגם לקמן (דברים י"א ו') "ובלעתן וית אנש בתיהון".

פרק יז

פסוק ב

השרפה, יקידיא. ת' כשם תאר, ולא "יקדתא" שם המקרה (אולי בעבור שלמד מהמפורש אחריו בפסוק ד' "אשר הקריבו השרופים" ורק מה שנמצא בפסוק זה בחומשי רוו"ה "יְקִידַיָא" היו"ד בשו"א, ובפסוק ד' "יוֹקִידַיָא" היו"ד בחול"ם, צריך להשוות לדעתי.

פסוק יד
על דבר קרח על פלגתא דקרח. תרגם לפי הענין (ואולי פי' מלת "דבר" בעברית, כמו "כי יהיה להם דבר בא אלי" (שמות י"ח ט"ז) שענינו מחלוקת).

פסוק כ
והשכתי מעלי, ואניח מן קדמי. שינה והוסיף משום כבוד ה'.

פסוק כג
שקדים, **סגדין**. ט"ס וצ"ל "שגדין" בשי"ן, וכ"ה לעיל (בראשית מ"ג י"א).

פסוק כד
ויראו, **ואשתמודעו**. ר"ל שהכירו את מטותם.

פסוק כה
ותכל, **ויסופן**. ע' רש"י ודבריו צריכין ביאור, ומהמת' נראה שסובר שהוא נסתר לרבות מדכתב "ויסופן" בל' רבים, וע"כ צריך לגרוס "תורעמותהון" בל"ר ולא "תורעמתהון" בל' יחיד כמ"ש בחומשי רוו"ה, וכ"ה הגי' הראשונה גם במדרש המלים להדר' לעווי מברעסלויא.

פסוק כז
הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו, הא מננא קטלת חרבא הא מננא בלעת ארעא והא מננא דמיתו במותנא. יען כי היה קשה לו כפילת הלשון, לכן פירש הפעל "גוענו" על החרב, הפעל "אבדנו" הראשון, על הארץ "אבדנו" השני על המגפה, ואולי דעתו לפרש "כָּלָנוּ" מלשון כליון, כמו "כְּלִינוּ". ומדוקדק היטב מפני שהכתוב שאחריו אומר "כל הקרב הקרב וגו'" ואיך יאמר פה "כלנו"?.

פרק יח

פסוק ו
מתנה נתנים, **מתנן יהיבין**. עמ"ש לעיל (ג' ח', ח' ט"ז).

פסוק ט
מן האש, **מותר מן אשתא**. הוא כפרש"י "לאחר הקטרת האשים" ולא מה שהוקצה לגבוה.

פסוק י
בקדש הקדשים תאכלנו, בקדש קודשין תכלנה. ראה והתבונן הקורא בחכמת המתרגם, כי במלה אחת יישב את קושית הרמב"ן, שהקשה על רש"י שפי' "למד על ק"ק שאינן נאכלין אלא בעזרה" וכי יש אכילה ושתיה בקדש הקדשים? אלא כוונת הכתוב שתהא אכילתך בהם בקדושה חמורה, ולכן שינה פה לת' "בקדש קודשין" ולא "בקדש קודשיא" שהוא ת' המקום ק"ק, דוק ותשכח.

פסוק כ

אני חלקך, **מתנן די יהבית לך אנון חלקך**. ר"ל מתנות כהונה שאני נותן לך המה חלקך ושינה והוסיף משום כבוד ה'.

פסוק כג

הלוי, **לואי**. ת' ל' רבים משום דכתיב אח"ז "והם" ומלת "הוא" שבעברית מוסבה אל השבט, ושעור הכתוב שהלוים יעבדו וישאו עונם של ישראל הנגשים [ובכ"י הנוסח "ויפלח לואי הוא" בל"י].

פסוק כז

כמלאה, **כמלאתא**. הוא ל' בשול כמ"ש רש"י, ולא ת' "חמרא" כיב"ע, משום שתפס לשון המקרא.

פרק יט

פסוק ט

חטאת הוא, **חטאתא היא**. אף שפשטות הכתוב הוא לשון חטוי כמ"ש רש"י ת' "חטאתא" כמ"ש בספרי שמועלין בה, וכמה דרשות נמצאו בדברי רז"ל שנקראה חטאת.

פסוק יב

הוא יתחטא, **הוא יַדִּי**. תרגם בלשון הזאה כדרשת רז"ל שצריך הזאה שלישי ושביעי, וכן "**מי נדה**" תרגם ג"כ "**מי אדיותא**" ועי' בתיב"ע ובקדושין (ס"ב ע"א) ובהרמב"ם והראב"ד.

פסוק טז

בעצם, **בגרמא**. לעיל (ויקרא כ"ב ד') הקשינו לרש"י שפי' (במדבר ה' ב') "לטמי נפשא" היינו עצם, למה לא תרגם גם פה "בטמי" ואפשר לומר שמתרגם רק "טמיא" אם מחובר למלת "נפש".

פסוק יז

ונתן עליו מים חיים אל כלי, **ויתנון עלוהי מי מבוע למָן**. הרב בעל מ"ת הקשה על הת"א שת' נגד סוגית הש"ס (סוטה ט"ז, תמורה י"ב) דרבנן ס"ל ופסקינן כוותייהו דאם הקדים אפר למים פסול, ואפי' לר"ש דפליג עלייהו, עכ"פ לכתחלה צריך שיתן אפר תחלה (כמ"ש רש"י בתמורה שם, ותוס' שם ד"ה הא כיצד, וכן מוכח למעיין בסוגיא שם, ודלא כמ"ש הרב הנ"ל), ולענ"ד י"ל בפשיטות, דכיון דלרבנן "אל כלי" היינו לצד הכלי, ועליו, היינו שיערבן, ר"ל "ונתן עליו" היינו המים שהם בתוך הכלי יהפוך ויתן על האפר, א"כ יתפרשו גם דברי המת' לדברי רבנן, כאשר נפרש הכתוב לדבריהם, כי הוא ת' הפסוק כהויתו בעברית, וזה ברור, ובזה נלע"ד ליישב דברי רש"י בש"ס (יומא מ"ג ע"א ד"ה לקדש) "לתת מים על האפר" אשר התוס' שם וכל המפרשים הקשו עליו שהוא נגד הסוגיות הנ"ל, די"ל שכוונתו על המים שמהפך על האפר בעירובן היעב (וע'

בתוס' שם ד"ה עד וביבמות דף ע"ב ושם במהרש"א) וע' בחנוך בהגהותיו שגם שם הקשה המחבר כן, ודע שמה שהקשה המיני תרגימא על הרמב"ן כבר הקשה המהרש"א בסוטה, ומ"ש המהרש"א, שחיותן בכלי אינו אלא מעלה דרבנן, במחכ"ת נעלמו ממנו דברי התוס' (פסחים ל"ד ד"ה נתן) גם מה שהקשה על רש"י בסוטה ובתמורה ע"ש, המעיין ברש"י יראה שהיה לפניו בגמרא "הקדים" בסוטה, דוק ותשכח.

מים חיים, **מי מבוע**. ולעיל (בראשית כ"ו י"ט) ת' "מיין נבעין" משום שהכא צריך מי מעיין.

פרק כ

פסוק ה

מקום זרע, **אתר כשר לבית זרע**. לברר הכתוב ת' כן.

פסוק ח

ונתן מימיו, **ויתן מוהי**. לא ת' "וייהב" שרק בל' עבר ית' בפעל "יהב" ובל' עתיד ית' (לרוב) בל' "יתן" והוי"ו במקרא הוא וי"ו המהפך עבר לעתיד ומה שת' "למא ייהב" "מן יהיב" (איוב ג' כ', ו' ח') המעיין שם יראה שהעתיד הוא במקום בינוני גם ת' "מוהי" (ולא "מימוהי") אפשר שכוונתו כמ"ש ר"ח "רק מימיו הטבעיים ואח"כ ויצאו מים רבים" אבל באמת מצינו כ"פ בכנויים "מוהי".

פסוק טז

מלאך, **מלאכא**. עמ"ש לעיל (שמות כ"ג כ').

פסוק יח

בי, **בתחומי**. הוא להסביר הענין, וכן "בחרב" תרגם "בדקטלין בחרבא" ג"כ להסביר.

פסוק יט

אין דבר, **לית פתגם דביש**. הוסיף מלת "דביש" כמ"ש רש"י "אין שום דבר מזיקך".

פסוק כב

הר ההר, **הר טורא**. לדעתי כוונתו (כמ"ש קצת מהמפרשים) שהר הוא השם הפרטי אשר להר ההוא, ולא כמ"ש רש"י "הר על גבי הר".

פרק כא

פסוק ה

וידבר העם באלהים ובמשה, **ואתרעם עמא במימרא דה' ועם משה נצו**. לחלק כבוד לשכינה לא רצה לת' "נצו במימרא דה' " וכן ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל"א) ת' "והימנו במימרא דה' ובנבואת משה" וכן (שם כ' י"ד) וכן (שם כ"ג י"א) והארכנו בזה בהקדמה כוללת, ויש להעיר פה כי העברי ישמש בשרש "דבר" בקשור מלת "אל" או הל'

הבא במקומה, רק כשכוונתו שדבר אל האיש ההוא בדרך צווי או אזהרה אבל כשישמש בקשור ב' יכוין לפעמים על הדבור בדרך צווי ולפעמים על הדבור בדרך אהבה, ולהפך כשמדבר עליו קשות (בפניו או שלא בפניו) לא כן הארמי, כי על הדבור בדרך צווי יאמר "מליל עם" ועל הדבור בדרך חבה, או להפך קשות שלא בפניו, יאמר "מליל ב" ולכן תראה כי הכתוב אמר לעיל (י"ב ב') "הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר" והמתרגם האלהי ברצותו להראות כי גם אהרן ומרים הבינו בנפשותם כי מדרגת דבור ה' אליהם לא שוה אל דבורו אל אדון הנביאים, שינה לת' שם "הלחוד ברם במשה מליל ה', הלא אף עמנא מליל" וכשידבר אדם קשות בפני זולתו, לא ישמש הארמי בש' "מליל" כ"א בש' "נצי" ולכן פה שדברו קשות בפני משה [כעדות הכתוב "למה העליתונו" בנוכח] לא ת' "ובמשה מלילו" כ"א "ועם משה נצו" וכן לקמן פסוק ז' "כי דברנו בה' ובך" ית' "ארי אתרעמנא קדם ה' ועמך נצינא" [ורק בכ"י הנו' ובמשה].

הקלקל, **דמיכלה קליל**. ר"ל קל להתעכל, וכפירש"י.

פסוק ז

דברנו בה' ו**בך**, **אתרעמנא קדם ה'** ו**עמך נצינא**. לא ידעתי למה לא ת' "במימרא דה'" כלעיל בפסוק ה'. (ועמ"ש שם, ואולי שינה פה לכוונה כי כמ"ש רש"י שם "השוו עבד לקונו" כן בוודים השווהו בדרך כבוד לה', וכוונת המת' כי בהצותם על משה חטאו לה').

פסוק ח

שרף, **קליא**. פי' דבר השורף, ולא ת' "חויא קליא" מפני שהתורה סתמה.

פסוק ט

והביט, **ומסתכל**. ר"ל השכלה פנימית כדרשת רז"ל במשנה (ר"ה דף כ"ט).

פסוק יא

בעיי העברים, **במגיזת עבראי**. ערש"י, שהוא "מעבר" והוא מל' "גז חיש" ועיים מל' "ויעה" בחלוף "כבש כשב" כמ"ש רש"י, והנה לקמן (ל"ג מ"ה) מצינו שם המקום הזה "עיים" ובירמיה (כ"ב כ') מצינו שם מקום "עֲבָרִים" אבל מת"א לא משמע כן.

פסוק יב

מלחמות ה' את והב, **קרבין דעבד ה' על ימא**. תרגם "והב" כמו "יהב" כפרש"י, ולבאר מלת "בספר" ת' "בספרא" (בא' בסוף המורה בארמית על הידיעה) ר"ל "בספר התורה".

פסוק טו

נטה לשבת ער, **מדברין לקבל לחית**. ר"ל הנוטה נכח עיר או כפר, וער הוא כמו "עיר", לחית הוא בלשון ארמית "כפר" וכ"ת לקמן פסוק כ"ח (וכ"ה בתיב"ע "מערוער" (דברים ד' מ"ח) ויותר נראה שהוא שם עצם פרטי, וב"כ ר"י לקמן פסוק כ"ח) בל' עברית

נקרא "ער" ובל' ארמית "לחית" ואפשר שטעמו "חיות" הנרדף עם "התעוררות". והנה "ערער" (דברים ב' ל"ו) ת' כעברי "ערער" ולקמן (כ"ב ל"ו) "עיר מואב אשר על גבול ארנון" תרגם "קרתא" אולי סובר שחלק מן העיר עמד על שפת הנחל וחלק בתוך הנחל, ולכן אמר הכתוב (דברים ב' ל"ו) "והעיר אשר בנחל" ולכן קורא אותם הנביא (ישעיה י"ז ב') "ערי ערוער" ופי' "לשבת" כמו בצד או נכח, ולכן ת' "לקבל".

פסוק טז

ומשם בארה, ומתמן אתיהיבת להון בירא. ר"ל ומשם **נָתַן** להם באר, פי' הה"א מן "בארה" כה"א נוספת שלא לצורך, ולא במקום למ"ד בתחלתה.

פסוק יח

וממדבר מתנה, וממדברא אתיהיבת להון, ר"ל וממדבר **נְתָנָה** להם וכשנתנה להם ירדה עמם לנחלים ומנחלים עלתה עמם לרום ומרום לגיא ובקעה, תרגם כל השמות לדרש ששם נתן להם התורה, עי' נדרים דף כ"ה, וכן "במות" (בפסוק שאח"ז) ת' "רמתא" כמו שדרשו שם, רק "נחליאל" דרשו שם מלשון נחלה, והוא ת' "נחליא" וצ"ע. ואפשר שגם פה יאחז צדיק דרכו (כמ"ש לעיל י' ל'ו) להרכיב ב' הוראות במלה אחת, ות' "נחליאל, נחתא עמהון לנחליא, במות, סלקא עמהון לרמתא").

פסוק כ

הגיא, חיליא. (חילא או חילתא בל' ארמי הוא כמו בקעה ונחל בל' ע' [ע' דברים ג' כ"ט, יהושע ח' י"א, ט"ו ח'] והרבוי הוא "חיליא" [ישעיה מ' ד'] וע"ד השנוי שישנה הארמי המלה העברי במין ובמספר, הנה כבר כתבנו כ"פ שזה דרכו בכמה מקומות [ובכ"י הנוסח **לְחֵילָתָא**].

ישימון, בית ישימון. מהוספתו מלת "בית" נראה שלדעתו הוא לא לשון מדבר.

פסוק כה

בנותיה, כפרנהא. עיר המלוכה נקראת "אם" והערים הקטנות המתיחשות לה נקראו "בנות".

פסוק כח

כי אש, ארי קידום תקיף כאשא. ר"ל רוח קדים חזק כאש יצא מחשבון, מירושלמי ויוב"ע משמע שפירשו מחלוקת אבל כוונת אונקלוס במלת "קדום" פה, איננה על המחלוקת כ"א להפלגת הענין, וכ"ת "כי אש קדחה באפי" (דברים ל"ב כ"ב) "ארי קדום תקיף כאשא", ופעם ית' "רוח קדים" ופעם ית' "קדים" לבד וע' לעיל (שמות י"ד כ"א).

להבה, עבדי קרבא כשלהוביתא. ר"ל אנשי מלחמה תקיפים כשלהבת.

בעלי במות, **כומריא דפלחין בית דחלא רמתא**. ר"ל משחיתים כאש וכלהבה שיצאו מקרית סיחון אכלו הכומרים שעבדו בבית יראתם בבמות ארנון.

פסוק כט

פלטים, **צירין**. אפשר שכוונתו "שלוחים" ר"ל נסים ופלטים ושלוחים מחרב כמו השליח הממהר לעשות שליחותו כן הם בורחים מחרב, ואפשר שצ"ל "זעירין" ר"ל בניו ובנותיו הקטנים שאינן ראויין למלאכה, וע' בחזקוני, ובכ"י מצאתי "אסירין" והוא שב על כמוש.

פסוק ל

עד דיבן, **עדא שלטן מדיבין**. כבר פירש"י שהמת' פי' "עד" כמו "עדא" בארמית שעניני "סר" אם הוא בבנין הקל, כמ"ש לעיל ויקרא כ"ו ו'.

ונשים, **וצדיאו**. ר"ל שממו ארחות, ויש נוסחא "וצדיו" אבל לכל הנוסחאות לא אדע למה השמיט המת' את הנו"ן של מ"ב. ואפשר שמפרש כפי' הראשון מהראב"ע שהנו"ן הוא לסימן בנין נפעל והדגש לחסרון אל"ף, ויותר נכון שצדיאו או צדיו הוא שם דבר.

פרק כב

פסוק ג

ויקץ, **ועקת**. אפשר שכוונתו כמ"ש יב"ע ורש"י "קצו בחייהם" ויותר נראה שהוא מל' "צוקה" שתרגומו בכ"מ "עקא" או "עקתא" ובחלוף אותיות.

פסוק ד

ילחכו, **ישיצון**, **כלחך**, **כמא דמלחך**. שינה לתקון הלשון והמליצה.

פסוק ה

פתורה, **לפתור ארם**. הוא ע"פ המפורש במקום אחר (דברים כ"ג ה') "מפתור ארם נהרים".

עין הארץ, **עין שמשא**. שינה ע"פ סגולת לשון הארמית השונה בזה מהעברית, ור"ל שאין מקום לשמש להאיר על הארץ.

פסוק ט

ויבא אלהים, **ואתא מימר מן קדם ה'**. בכ"מ שבא האלהים לאוה"ע לא תרגם בלשון התגלות מפני כבוד ה', וכן "ויבא אלהים אל אבימלך (בראשית כ' ג') ויבא אלהים אל לבן (שם ל"א כ"ד) תרגם "ואתא מימר".

פסוק יג

מאן ה', **לית רעוא קדם ה'**. לא ת' "סריב" כלקמן (בפסוק שאח"ז) מפני כבוד ה', שאח"כ אמר "לך אתם" ורק בפעם הזאת לא היה עוד רצונו ית' שילך עמהם.

פסוק כ
לך אתם, **אזל עמהון**. בעל הכתב והקבלה הבדיל בין "עם" לאת, שעם יבא כשהם שניהם בעצה ובכוונה אחת, ואת יבא גם כשאינם בעצה אחת, לכן בתחלה אמר לו הקב"ה "לא תלך עמהם" ואח"כ כשהסכים על ידו, אמר "לך אתם" ולא אמר "לך עמם" כי חלילה לאל משנות אחרי דבריו, אבל בארמית אין הפרש, ושניהם יתורגמו "עם".

פסוק לב
כי ירט הדרך לנגדי, **ארי גלי קדמי דאת רעי למיזל בארחא לקבלי**. ר"ל גלוי לפני שרצית לילך לדרך נגד רצוני ופי' "ירט" מלשון "רצון" כפי' האחרון שברש"י ללכת לדרך נגד רצוני אבל לא אדע לכוין מדוע שינה פה מלעיל פסוק כ"ב ששם ת' "לשטן" ופה "למסטן" ואפשר שצ"ל גם לעיל "למסטן" וכ"ה בתיב"ע וכ"ה בכ"י, ואפשר ששם שכתוב אח"כ "ליה" ת' "לשטן" שהוא שם דבר, ופה ת' "למספן" שהוא פעל.

פסוק לג
חצות, **מחוזוהי**. ר"ל שווקים וכרכים כפירש"י.

פסוק מ
וישלח, **ושלח**. ר"ל מנחת כבוד. ויוב"ע ת' "וישדר".

פסוק מא
במות בעל, **לרמת דחלתה**. בכ"מ שנזכר "בעל" בשם לוויה "בעל צפון" או "בעל פעור" ית' "בעל" כבעברית, רק הכא שנזכר בלא שם לוויה ת' "דחלתא" (ובאשר לא נודע איזו ע"א ת' כפי המובן בכנוי "דחלתה").

פרק כג

פסוק ב
במזבח, **על כל מדבחא**. מפני שהביא שבעה פרים ושבעה אילים.

פסוק ג
ואלכה, **ואיהך**. כבר העירונו לעיל בס' בראשית שבעתיד ית' בפעל "הך".
שפי, **יחידי**. אפשר שמפרש כהרד"ק, שהוא כמו "רוח צח שפיים" (ירמיה ד' י"א) שהלך לשדה לחשוב בהתבודדת ברוח צח מה שיאמר.

פסוק ח
לא זעם ה', **דלא תרכיה ה'**. אף כי דרכו לתרגם בשם אלהא כמ"ש לקמן פסוק י"ט, פה לא ת' כן משום שם הוי"ה הנזכר באותו פסוק.

פסוק ט
לבדד ישכן, **הא עמא בלחודיהון עתידין דיחסנון עלמא**. ר"ל הם לבד יירשו את הארץ, וזהו פי' ישכן.

ובגוים לא יתחשב, לא יתדנון גמירא. ר"ל אינם נמנים עם שאר הגוים עובדי האלילים (להשטף בשבולת הזנין) להעשות כלה, והוא כפירש"י.

פסוק י

מי מנה עפר יעקב, מן ייכול לממני דעדקיא דבית יעקב. ר"ל מי יוכל לספור הקטנים של בית יעקב, דעדק הוא קטן. ואולי צ"ל דרדקיא ור"ל מי יבול למנות הנערים אשר עליהם נאמר שירבו כעפר הארץ, וכ"ת יב"ע "עולמיהון" ותתאים אח"כ היטב המליצה "ומספר את רבע ישראל" לפי פי' רש"י.

ומספר את רבע ישראל, או חדא מארבע משריתא דישראל. ר"ל או מי יוכל לספור אחד מארבע מחנות של ישראל, הוא כפי' הא' ברש"י, ומלת "ומספר" לא תרגם כלל, או שחסרה מלת "וסכום" כתיב"ע.

פסוק טו

אקרה, אתמטי. בכ"מ יתרגם הפעל "קרה" ארע, ופה ית' "מטא" שהוא כמו "הגיע" בעברית. אפשר מפני שפה בא הפעל "קרה" בעברית בהתפעל המורה על עשיית הפעולה בעצמו, ר"ל אסבב שאהיה שם, לכן ת' כאלו היה כתוב "אלכה" וכמו שת"י "ונלכה עד הרואה" (ש"א ט' ט') "ונתמטי עד חזויא", עוד י"ל שמלת "אקרה" היא מבנין נפעל כמו "ויקר" שבפסוק שאח"ז, ושינה לת' שם "וארע" משום שדבר ה' היה אל בלעם רק במקרה, אבל ביאת בלעם אל בלק היתה בדעת וברצון.

פסוק יח

עדי, למימרי. הוא כמו "ועדיכם אתבונן" (איוב ל"ב י"ב).

פסוק יט

לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם, לא כמלי בני אנשא מימר אלהא בני אנשא אמרין ומכדבין ואף לא כעובדי בני בשרא דאנון גזרין למעבד ותיבין ומתמלכין. ר"ל לא כדברי בני אדם אמרת ה', בני אדם אומרים ומכזבים, וגם לא כמעשי אנשים שהם גוזרים לעשות ושבים ומתנחמים. לדעת המת' נופל הפעל "כזב" רק על השתנות הדבור, והפעל "נחם" על השתנות המעשה, ות' "בני אנשא, בני בשרא" בל"ר להקל על הלשון.

ההוא אמר ולא יעשה, דהוא אמר ועבד. הפך השאלה בדרך שלילה להחלטה בדרך חיוב כדרכו לכבוד ה' ופירוש הה"א הראשונה שבמלת "ההוא" לא לה"א התימה והשאלה, כ"א לה"א הידיעה, ור"ל שהוא (הקב"ה) אומר ועושה, גוזר ומקיים.

פסוק כ

הנה ברך לקחתי, הא ברכן קבלית. פירש מלת "ברך" לשם דבר.

וברך ולא אשיבנה, **ואברכנה לישראל ולא אסב ברכתי מנהון**. לא תרגם כפשוטו ששב אל ה' שבירך אותם רק ששב אל בלעם שרוצה לברך אותם.

פסוק כא

לא הביט און ביעקב, **אסתכלית לית פלחי גלולין בדבית יעקב**. ר"ל הבטתי ולא מצאתי עובדי גלולים בבית יעקב, ת' כאלו היה כתוב "הביט כי אין און ביעקב".

ולא ראה עמל בישראל, **ואף לא עבדי לאות שקר בישראל**. ר"ל וגם לא העושים עמל שקר בישראל, אפשר שמלות "לאות, שקר" הן משתי נוסחאות שונות, וצ"ל "לעות" בע' ולא בא', וכ"ה ביב"ע, וע' ערוך ערך "לעי" וכ"מ "נפש עמל" (איוב ט"ז כ"ו) ת' "נפשא דלעיא" ור"ל שאינם עושים מעשים שייגעו בם לשקר. אבל בכ"י הוא באל"ף, וכ"ה בחומשי רוו"ה ובאמת הוא הוא, כי "לאי ולעי" שניהם ענינם בארמית "יגיעה" וחלוף כזה נמצא גם בפסוק "נבל תבל" [שמות י"ח י"ח] בקצת נוסחאות בת"א "מלאה תלאי" ובקצתם "מלעה תלעי".

פסוק כב

אל מוציאם ממצרים, **אלה דאפקינון ממצרים**. גם לקמן (כ"ד ח') "אל מוציאו" ת' "דאפקינון" בל"ר, וכ"ה בכ"י, ומשמע שהיה לפניו גם שם "מוציאם" בכנוי מ"ם, וכ"מ ברש"י שם, ועי' בחומש רמב"ן עם רש"י שהביא הנוסחא, ועי' במנחת שי שכתב שהוא טעות, ולא שת לבו אל הת"א והוא פלא, ואפשר שבעל מנחת שי סובר שדרך אונקלוס לת' כל הכנוים הבאים על עם בל"ר, ועי' בראב"ע שם שמשמע קצת שגם בספרו היה כתוב "מוציאם".

כתועפות ראם לו, **תקפא ורומא די לה**, ת' כפי הטעם וכפירש"י "עפיפת גובה".

פסוק כג

כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, **ארי לא נחשיא צבן דייטב לבית יעקב ואף לא קסמיא רעון ברבות בית ישראל**. ר"ל המנחשים אינם רוצים כי ייטב לבית יעקב והקוסמים אינם חפצים בגדולת בית ישראל, ובתיב"ע "ברבותא" ובת' ירושלמי "בשבטיא" וכוונתו שכאשר הוציא ה' את עמו ממצרים בתקפו ועוזו, דרשו זאת החרטומים לרעה, ודברם היה בפי פרעה "ראו כי רעה נגד פניכם" ואם יפלא בעיניך קורא יקר בשנות המתרגם את השמות "נחש, קסם" שהם שמות מקריים בל' יחיד, לתרגמם "נחשיא, קסמיא" שמות התארים בלשון רבים, לכה נא אתי ואראך דוגמתו "ונתן לכם ה' לחם צר ומים לחץ" [ישעיה ל' כ'] ת' "ויהב ה' לכון נכסי סנאי ובזת מעיקיא".

פסוק כד
לא ישכב עד יאכל טרף, **לא ישרי בארעה עד דיקטול קטול**. ר"ל לא יתנה בארצו עד שיהרג את שונאיו, ונראה שחסר (הפעול) "בעלי דבבוהי" וכ"ה בתיב"ע.

פסוק כז
אולי, **מה אם**. נראה ברור שהוא ט"ס וצ"ל "מאים" שהיא תרגומו של "אולי" בכ"מ (ועמ"ש לעיל בראשית כ"ד ל"ט) וכ"ה בכ"י ובחומשי רוו"ה וע' במדרש מלים של הדר' לעווי מברעסלויא בש' זה.

פסוק כח
ראש הפעור, **ריש רמתא**. לא ידעתי למה שינה פה לת' "רמתא" ולא "פעור" כבכ"מ. (ואולי כדברי ב"ס לחם ושמלה, כי אלהיהם על ההרים ולא ההרים אלהיהם".

פרק כד

פסוק א
לקראת נחשים, **אלהן לקדמות נחשיא**. ר"ל שלא הלך רק לקראת נחשים, ובכ"י "לקדמית" לבד, וטעמו שלא מצינו שהלך לקראת נחשים בפעם ראשונה ושניה, וע' בהקדמת המתורגמן.
וישת אל המדבר פניו, **ושוי למדברא אפוהי**. מרש"י שכתב (אחרי אמרו בפסוק הקודם "אזכיר עונותיהם והקללה על אזכרת עונותיהם תחול") "כתרגומו" משמע שהיה לפניו בת"א כמו בתיב"ע "למדכר עליהון עובדא דעגלא" ושם לא הוסיף בפסוק הקודם מלת "אלהן".

פסוק ג
שתם העין, **דשפיר חזי**. כבר כתב רש"י "פתוח העין" כמו שת"א, ועי' ראב"ע שכתב "אין לו אח רק פירושו כפי מקומו הפך סתום".

פסוק ד
אמרי אל, **מימר מן קדם אל**. עמ"ש למעלה (כ"ב ט').
אשר מחזה, **וחיזו**. טעות סופר וצ"ל דחזו" שהד' היא תמורת מלת "אשר" בעברית, וכ"ה ביב"ע ובתרגום ירושלמי ובת"א אשר בכ"י ואולי נכללה מלת "אשר" בהד' "דשמע" שהוסיף בראש הפסוק.

פסוק ה
מה טבו אהליך, **מא טבא ארעך**, לא ידעתי למה לא ת' "אהלים" כפשוטו וכמדרשו. גם לא אדע מדוע שינה מל"ר אשר בעברית ללשון יחיד, ואפשר שמלת "ארעך" כוללת אהלים הרבה. ומרש"י שדרכו תמיד לתרגם כת"א משמע שהיתה לו גירסא אחרת בפסוק זה.

פסוק ו

כנחלים נטיו, **בנחלין דמדברין**. "מִדְּבְרִין" הוא תרגומו של "נטיו" והוא האתפעל בארמית, ודומה מעט בכוונתו אל תרגום "והם תכו לרגליך" [דברים ל"ג ג'] "ואנון מדברין תחות ענך".

כגנת עלי נהר, **כגנת שקיא דעל פרת**. דרכו לת' סתם נהר "פרת" על יופי גנותיו.

פסוק ז

יזל מים מדליו וזרעו במים רבים, **יסגי מלכא דיתרבא מבנוהי וישלוט בעממין סגיאין**. ר"ל ירב המלך שיקום מבניו וישלוט על עמים רבים, ת' הטעם ולא המלות, ומדכתיב "יזל" בל"י והוא נגד דקדוק הלשון, מפני שהשם מים יבא תמיד בל"ר, ומשפט הפעל הבא מחובר ע"פ רוב להיות ג"כ עמו בל' רבים לכן פירש שטעמו מלך שיקום מדליו דהיינו מבניו, ומה שת' "וישלוט" אפשר שהיה קשה לו המליצה שיזרע על מים רבים, לכן תרגם "וזרעו" כאלו היה כתוב "וזרועו" ר"ל שזרוע ידיו תשלוט בעמים רבים, כמו שדרשו רז"ל במסכת שבת בהיפך "אל תקרי בשר זרועו אלא בשר זרעו".

פסוק ח

אל מוציאו, **אלהא דאפקנון**. עמ"ש לעיל (כ"ג כ"ב).

יאכל גוים צריו ייכלון בני ישראל נכסי עממיא סנאיהון. אף שת' "כתועפות ראם לו" על הקב"ה, תרגם את החלק הב' מהפסוק כל ישראל, ולא כפירש"י.

ועצמתיהם יגרם, **ובבזת מלכיהון יתפנקון**. ר"ל בבזת צריהם יתענגו. ואולי כוונת הת"א במלת "מלכיהון" על עצמותיהם, יען כי המלך הוא חוזק העם ועצמותו, ויתפנקון הוא מל' מפנק מנער (משלי כ"ט כ"א) וכפירש"י, ואפשר שצ"ל "יתפרקון" בריש"ש שהוא לשון פירוד כמו בתלמוד "מפרק אוכל" אבל אינו מסכים עם האמת משתי סבות, האחת שכשבא הפעל הזה בארמית באתפעל, הוראתו פדיון וגאולה, כמו "והפדה לא נפדתה" (ויקרא י"ט כ') ת"א "ואתפרקא לא אתפרקת" ורבות כאלה, והשנית שא"כ היה צ"ל "ובזת" ולא "ובבזת" וגם בכ"י מצאתי "יתפנקון" בנ'.

וחציו ימחץ, **וארעתהון יחסנון**. ר"ל וירשו ארצם, הוא כמ"ש רש"י "חציו חלוקה שלהם.

פסוק ט

כרע שכב, **ינוח ישרי**. הוא כמ"ש רש"י "יתישבו בארצם בכח ובגבורה".

מי יקימנו, **לית דיקימנה**. הוא כדרכו תמיד לת' דרך שאלת החיוב בהחלטת השלילה.

פסוק י

ויספק, **ושקפנון**. הוא לשון חבטה, כמו "שדופות" (בראשית מ"א ו') ת' "ושקיפן" וכן "קול עלה נדף" (ויקרא כ"ו ל"ו) ת' "קל טרפא דשקיף" וכדומה רבות וע' ערוך ערך "שקף" ובדפוס ליסבונא "וסקפנון".

ברכת ברך, ברכא מברכת להון. הוסיף מלת "להון" לפרש.

פסוק יא

ברח לך, זיל לך. לא תרגם "ערק" כתרגומו של "ברח" בכ"מ מפני שהוא נגד נימוס דרך הארץ.

פסוק יד

איעצך אשר יעשה, אמלכינך מא דתעבד ואחוי לך מא דיעבד. בשביל שהפעל "יעץ" אינו נופל כ"א אל הנוכח ולא אל הנסתר לכן פי' "איעצה עליך מה שתעשה אתה, ואראה לך או ואגד לך מה שיעשו, וכפירש"י.

פסוק יז

דרך כוכב מיעקב, כד יקום מלכא מיעקב. ערש"י, ולא ידעתי למה פירש"י "יקום מזל" הלא לפי פשוטו המלך נמשל לכוכב. וכן אמר דניאל "ומצדיקי הרבים ככוכבים" דמה אותם לכוכבים, כי יש כמה כוכבים אשר תחלופנה מאות שנים בטרם יגיעו קרני אורם לעינינו. ולכן אמר פה "דרך כוכב" כי הכוכב ידרוך דרכו ומציאותו לא תודע לעינינו עד בוא הזמן שיגיע אורו לארץ, ומה מאד יתאים המשל הזה עם מלך המשיח **המקֻוֶּה**, כי אף אם ישנו כבר במציאות, אעפ"כ "אם תעירו כו' עד שיחפוץ להאיר אורו של משיח. ואפשר שגם רש"י מפרש כהת"א שהנמשל הוא המלך.

ומחץ פאתי מואב, ויקטול רברבי מואב. ע' נחה"ש, ול"נ שפאה הוא תאר לראש ושר כמו "קצין" בשביל שעומד בקצה העם וכן מצינו תאר על נכבדי העם "**פִּנּות** העם" [ש"א י"ד ל"ח] וכן "אצילי בני ישראל" לד"ק מהמפרשים נגזר מש' "אצל") ומ"ש ב"ס לחם ושמלה שהוא כמו "פחתי" בחלוף אהח"ע, אינו נראה, כי במקרא מצינו רק הרבוי "פחות" או "פחוות" ורק בתלמוד נמצא "בר פחתי".

וקרקר כל בני שת, וישלוט בכל בני אנשא. ערש"י, וכפי הנראה היתה המליצה הזאת לעיני הנביא ירמיה [מ"ח מ"ה] אלא שהוא החליף וכתב "וקדקד כל בני שאון".

פסוק יח

והיה אדום ירשה, ויהי אדום ירותא. הוא מש' "ירש" ולא כמ"ש קצת מפרשים שהוא מש' "רש" וטעמו שממה.

פסוק יט

וירד מיעקב, ויחות חד מדבית יעקב, ר"ל ירד מושל אחד מיעקב, ושב אל דוד, או אל מלך המשיח המקווה ות' כאלו היה מנוקד **וְיֵרֵד** בציר"י הרי"ש.

והאביד שריד מעיר, ויובד משיזב מקרית עממיא. ר"ל ויאביד שריד ופליט מעיר העמים, והוא כמ"ש רש"י "מעיר החשובה" יע' בנתה"ש שהקשה דא"כ היה צ"ל בה"א

הידיעה, ואפשר שהוא ערבוב ב' פירושים, הפי' הא' מעיר "מקריה" והפי' הב' מכל עיר וזהו "ממיא" והבוחר יבחר.

פסוק כ

ראשית גוים עמלק, ריש קרביא דישראל היה עמלקאה. ר"ל ראש הנלחמים של ישראל היה העמלקי, לא יצא מפשוטו שמלת "גוים" שבה אל שאר האומות הקדמונים, ר"ל הראשון שבגוים שהתחיל ללחום בישראל היה עמלק, וכ"מ מרש"י שכתב "הוא קדם את כלם".

ואחריתו עדי אובד, וסופה לעלמא יבד. ר"ל וסופו שיאבד לעולם ועד. פי' "עד" כמו "עדי עד" (ישעיה ס"ה י"ח) שפירושו "לעולם". (ומלת "יבד" צ"ל לדעתי בשני יודי"ן, הא' מאותיות אית"ן, והב' ת' א' הפ"פ).

פסוק כא

וירא את הקיני, וחזא ית שלמאה. נראה שהמת' סובר כדעת הרדי"א שקין הוא אחד מעשרה עממים, ולא ממשפחת יתרו, כי כן ת' "קיני" הנזכר אצל אברהם (בראשית ט"ו י"ט) "שלמאה" ואפשר שמשפחת "קיני" היתה אם ועקרת עם קיני, ועיין מ"ש הרב שי"ר בבכירי העתים שנת תקפ"ד.

ושים בסלע קנך, ושוי בכרך תקיף מדורך. ר"ל עשה דירתך בעיר בצורה וחזקה, ועיין בתיב"ע ובתרגום ירושלמי.

פסוק כב

לבער, לשיצאה. כמו "ושבה והיתה לבער" (ישעיה ו' י"ג) שענינו הכרתה (ובאשר הפעל "בער" נרדף לרוב בעברית עם הפעל "כלה" לכן ת' "לשצאה" שהוא לרוב תרגומו של "כלה").

עד מה אשור תשבך, עד מא אתוראה ישבנך. ר"ל אף אם ידיחך ממקומך, עד מה יוליכך אשור בשביה, כ"ה לפירש"י ורמב"ן.

פסוק כג

אוי מי יחיה משמו אל, וי לחוביא דיחון כד יעבד אלהא ית אלין. פי' אוי לחיבים שיחיו (ומלת "יחון" צ"ל בב' יודי"ן, וכ"ה ביחזקאל (ל"ז ב') "התחיינה העצמות" תרגם "הייתון גרמיא") בעת יעשה ה' את אלה לולא היה כתוב בעברית "אוי" היה מתרגם פה "לית מן דייחי" כדרכו לתרגם החלטת השלילה במקום שאלת החיוב כאשר הערנו כבר פעמים רבות, ועיין רש"י, ונראה שרש"י סובר שהת"א מפרש שאל הוא חול, ולכן ת' "אלין" וע"כ כתב רש"י "הגוזר" שפי' "משמו" על ה', הנכלל בוי"ו הכנוי (ובאשר שה' הוא מקומו של עולם, ואין אנו רשאין להסיח דעתנו ממנו אפי' רגע אחד, לכן הוא נכלל בכנוי

אפי' אם לא נזכר תחלה במאמר, ואפשר שהוא ערבוב ב' פירושים, לפי' הא' "**אֵל**" הוא קדש וחסרה מלת "יתה" ופי' הכתוב הוא "אוי מי יחיה בשום אל, אותו, ר"ל את אשור, וכנוי הוי"ו מורה על הפעול וטעמו "מי יחיה אם אשור" יהיה בתקפו, או כדרשת רז"ל (סנהדרין ק"ו ע"א) "אוי לאותה אומה בשעה שהקב"ה עושה פדיון כו' " ולפי' הב' "**אֵל**" הוא חול ופירושו, אוי, לחייבים שיחיו בעת יעש העושה את כל אלה, כמ"ש למעלה. ובאמת יש בין הפוסקים מחלוקת אם מלת "אל" בפסוק הזה הוא קדש או חול.

פסוק כד

וצים מיד כתים, **וסיען יצטרחן מרומאי**. סיען המה שירות בין ביבשה ובין בים, ולשון "יצטרחן" הוא מלשון "צרח" שהוראתו קריאה בקול, כמו "יריע אף יצריח" ר"ל שהחילים ושירות יקראו בחצוצרות ואולי צ"ל "יסתחרן", והוא האתפעל משרש "סחר" שהוראתו סבוב ותנועה ממקום למקום וכ"כ רש"י ע"פ "לפניו יכרעו ציים" (תהלים ע"ב ט') וכתים הם לדעת המת' הרומיים, וכמ"ש הרמב"ן. וכ"ה דעת תיב"ע, ומ"ש "למברניא" אפשר שצ"ל "למברדיא", אבל מרש"י משמע שסובר שהוא כמו בלשון יון "ליבורניס" שהיא ספינה קטנה הממהרת לשוט. ומארע איטליא, צ"ל "מארעי" וברושלמי "בלבדניא" ובנבואת יחזקאל (כ"ז ו') "בת אשרים מאיי כתיים" הם איי איטליא כמו "קארזיקא" אשר שם נמצאו עצי ברוש ותאשור, וע' בס' ארץ קדומים, ולעיל "ובני יון כתים" (בראשית י' ד') לא ת' כלום, מפני ששם הוא שם עצם פרטי.

וענו עבר. **וישתעבדון לעבר פרת**. שינה תרגומו פה ולא ת' "ויענון" כראשון, לתפארת המליצה, וכוונתו על אותם הדרים מעבר לפרת והם בני ישראל הדרים בעבר פרת כמ"ש הראב"ע, ולדעתו "עבר" הוא כמו "עבר הנהר".

וגם הוא עדי אבד, **ואף אנון לעלמא ייבדון**. כצ"ל בשני יודי"ן כמ"ש לעיל פסוק כ', וכוונתו אחרי שיענו את אשור וישראל גם הם יאבדו, ואנון שב אל הכתים אף שבתורה נאמר הוא (כנוי יחיד) משום שהפעל אחרי זה בא בל"ר "וענו".

פרק כה

פסוק ב

ותקראן, **וקרא**. אפשר שצ"ל "וקרו" בוא"ו לשון רבים, מפני שמוסב על הבנות ועיין לקמן (כ"ז א') ובכ"י הנוסח "וקראן".

פסוק ד

קח, **דבר**. ע' ברש"י בראשית מ"ג י"ד. ומה שכתבנו שם.

והוקע, **ודון וקטול דחיב קטול**. אין כוונת המת' שמלת "והוקע" כוללת ב' דברים דין ומיתה, רק מלת "ידון" שהוסיף הוא באור למלת "קח" שבראש הכתוב וכידוע לכל בעלי

הלשון שהפעל "לקח" בעברית, בא להכנת והזמנת הפעל השני שבא אחריו ור"ל קח אותם לדון, וכ"ה מפורש בש"ס (סנהדרין דף ל"ה) והוקע היינו תלייה והריגה, ולכן הוכרח לת' "אותם" דחיב קטול, דכיון שדן אותם, א"כ לאו כולהו חייבין, ולהכי ת' בל' יחיד.

פסוק ח

איש ישראל, **גברא בר ישראל**. הוסיף מלת "בר" כדרכו תמיד לבאר.

אל הקֻבָּה, **לְקֻבָתָהּ**, **אל קֻבָתָהּ**, **במעהא**. הראשון ענינו אהל או חדר, והוא מהכפולים כעדות הדגש בע"פ (והוא כמו "סֻכָּה", חֻפָּה") והשני מל' הלחיים **והקֻבָה**" וע' ברש"י.

פסוק יב

נתן לו את בריתי שלום, **גזר לה ית קימי שלם**. מפני שהפעל "נתן" לא יבא על השם "ברית" כ"א הפעל "כרת" לכן ת' "גזר" שהוא התרגום של "כרת" ומלות "קימי שלם" נוכל לפרש או כמ"ש הראב"ע על מלות "בריתי שלום" שבעברית, שחסר הנסמך (ושעורו "הנני נתן לו את בריתי ברית שלום") או שמלת "שלום" הוא תאר הפעל.

פסוק יד

לשמעני, **לבית שמעון**. ר"ל לשבט שמעון, וכ"ה ביב"ע.

פרק כו

פסוק ט

אשר הצו, **דאתכנשו**. וכן "בהצותם" ת' "באתכנושיהון" מזה נראה שסובר שהפעל "נצה" כשבא בהפעיל לא יורה על הריב כמו שהוא מורה כשבא בנפעל או בפועל כ"א על האסיפה לריב ולקטטה.

פסוק י

לנס, **לאת**. הוא כמו שת' (לעיל כ"א ח').

פסוק יז

משפחת הארודי, **זרעית ארודי**. הוא ט"ס וצ"ל "ארוד" בלא יו"ד היחס לבסוף, כי הארמי לא ישנה המלה ביחס כהעברי, כמו שמצינו לעיל פסוק ט"ו "משפחת הצפוני, זרעית צפון" וכן לקמן (פסוק כ"ג) שת' "זרעית פוני" הוא ג"כ ט"ס וצ"ל "פֻּוָה" וכן הביא שם בעל אוג"ר בשם יא"ר, וסיים "ולא ידעתי מה ראו האחרונים לת' "זרעית פוני" בחלוף מכל חבריו, ואין ספק שהוא טעות", וכן לקמן (פסוק ל"א) שת' "אשריאלי" צ"ל "אשריאל" בלא יו"ד לבסוף, ולקמן (פסוק מ') "הארדי" צ"ל "ארד" ושם "נעמי" צ"ל "נעמן" וכ"ה בתיב"ע.

פסוק נד

לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט נחלתו, לסגיאי תסגון אחסנתהון ולזעירי תזערון אחסנתהון. ת' הכל בלשון רבים כדרכו וכן לקמן פסוק נ"ו "בין רב למעט" ת' "בין סגיעי לזעירי".

פרק כז

פסוק יב

הר העברים, טורא דַּעֲבָרַאי. מלשונו משמע שההר לא נקרא "עברים" משום שהוא על מעבר הירדן, רק ע"ש **הָעֲבָרִים**, אבל לפ"ז היה צריך להיות מנוקד "**דְּעִבְרָאי**" כמו "מארץ עברים" (בראשית מ' ט"ו) שתרגם "מארע **דְּעִבְרָאי**" ולכן יותר נראה שכל ההרים המזרחיים שבעבר הירדן נקראו "**עֲבָרִים**" מפני שהם על מעברות הירדן על פני ירחו ומשם יעברו את הירדן.

פסוק יח

אשר רוח בו, גבר די רוח נבואה בה. הוסיף מלת "נבואה" להטעים הענין כדרכו.

פסוק כ

ישמעו, יקבלון מנה. ר"ל השמיעה לקבל הדברים וכאלו היה כתוב בעברית "למען ישמעו בקולו" וכן "אם ישמעו ואם יחדלו" (יחזקאל ג' ז') [ובכ"י הנו' **דישמעון**].

פרק כח

פסוק ב

לחמי, לחם סדור. לכבוד ה' ת' "לחם סדור" ר"ל שמזומן לקרבן ובתיב"ע "לחם סדור פתורי" וכפי הנראה דעת שניהם על לחם הפנים, כי אף שבעברית בא השם "לחם" על כל הקרבן, כמו "לחם אלהיהם, לחם אלהיך" וכמו שיתרגמום במקומות האלה בשם "קרבנא" מ"מ לשון "לחם סדור" לא נמצא כ"א בלחם הפנים "ערך לחם" [שמות מ' כ"ג] ת' "סדור דלחמא".

פסוק ד

את הכבש אחד, ית אמרא חד. וכן לקמן (פסוק ז') "לכבש האחד" ת' ג"כ "לאמרא חד" ופשוט הוא, יען כי נסוך היין שוה לכל הכבשים רביעית ההין, ע"כ לא הוצרך לפורעו בא' בסוף המורה על הידיעה בארמית, ועי' בהקדמה כוללת בנוגע לתרגומים כאלה הבלתי מתאימים את הקבלה, כי גם על פסוק זה דרשו רז"ל בש"ס "אחד המיוחד שבעדרו".

פסוק ז

שכר, חמר עתיק. בכל המקומות יתרגם "מרוי" אבל הכא תרגם "חמר" משום שצריך דווקא יין כמבואר בש"ס (ב"ב דף צ"ז), ועי' רמב"ן.

פסוק י

בשבתו, **דתתעבד בשבתא**. ולקמן (פסוק י"ד) "בחדשו" תרגם "באתחדתותה" משום שבשבת א"א לומר כן דאיקבע וקיימא כמ"ש בש"ס (חולין דף ק"א ע"ב), ויש לי עוד דברים בזה להראות איך שהמת' הזה דייק בלשון הכתוב, אבל אין כאן המקום להאריך, ורק זה אעיר שמ"ש ב"ס לחם ושמלה לקמן פסוק י"ד, כי בעברית יבא השם "חודש" גם על יום הראשון ראש החדש, כמו "מחר חדש" מה שלא יתכן בשם "ירח" הארמי, במת"כ הוא דבר הנראה לעין כל כשגגה שיצאה מלפניו, כי "מחר חדש" [ש"א כ' י"ח] ית' "מחר ירחא".

פסוק כו

בשבעותיכם, **בעצרתכון**. לכאורה יפלא מדוע בכל התורה ית' "חג השבועות, חגא דשבועיא" והכא ת' "עצרתא". ונראה דכיון דהכא לא קבעה התורה זמן לא חדש ולא יום, חשש המתרגם שמא יטעה הקורא לאמר שזמן הבאת בכורים לעצמו וחג השבועות לעצמו, או כדעת הצדוקים שהבאת העומר הוא רק ביום שאחר השבת, לכן פי' שהוא עצרת בשמו הידוע בימיו להחזיק דברי רז"ל, וגם מזה ראיה למ"ש בפ' אמור ובכמה מקומות, שהת"א השתדל תמיד לעמוד בפרץ נגד מכחישי התורה שבע"פ.

פרק ל

פסוק ג

לא יחל, **לא יבטל**. הוא תרגומו של "הפר" (לקמן פסוק ט' וי"ג), ומשמע שסובר "לא יעשה דברו חולין לבטל נדרו בלא התרה (וכפירש"י), ויותר נראה שסובר כר"ג (נדריה פ"א ע"ב) שאסור לחכם להתיר נדרי עצמו, וכ"ה בספרי "הרי שהיה חכם לא יפר לו לעצמו והדין נותן וכו' ת"ל לא יחל דברו לא יעשה דברו חולין" ע"ש.

פסוק ו

הניא, **אעדי**. הוא כמ"ש רש"י שהוא ל' מניעה והסרה כמו "לא יסור שבט" (בראשית מ"ט י') שת' "לא יעדי".

פסוק יב

לא הניא אתה, **לא אעדי יתהון**. אם נחזק את הנוסחא הזאת "יתהון" ונאמר שחוזר על הנדרים, צריך להגיה גם לעיל (פסוק ו') "יתהון" תמורת "יתה" וכ"ה בת' סביוניטי שי"ח, אבל מרש"י פסוק ו' משמע שהנוסחא "יתה" היתה לפניו ומוסב על האשה, שכתב "אם מנע אותה מן הנדר".

פסוק טו
הקים אתם, **יקים יתהון**. לא ידעתי מדוע שינה המת' פה מעבר לעתיד. והפלא שאף אחד מן המפרשים לא שת לבו להעיר ע"ז [ובכ"י הנוסח **קַיִּים**].

פרק לא

פסוק ב
נקמת ה', **פרענות דין עמא דה'**, שינה והוסיף כדרכו לכבוד ה'.

פסוק ה
וימסרו, **ואחבחרו**. רומז למה שאמרו חז"ל כנמסרו על כרחם.

פסוק יא
ויקחו, **ושבו**. ת' כן מפני שלא לקחו (לעצמם) רק כמ"ש בפסוק שאח"ז "**וַיָּבִיאוּ** אל משה".

פסוק טז
למסר מעל, **לשקרא שקר**, ת' כאלו היה כתוב "למעול מעל".

פסוק כד
וכבסתם ותחוורון. אף שבכל המקומות שכוונת הקרא הוא כבוס לטהרה, ית' "צבע" ורק כשהוא לנקיות לבד ית' "חור" והכא הוא לטהרה ככל כלי מדין? אפשר מפני שכתוב אח"כ "וטהרתם" ש"מ שהכבוס הוא רק לנקיות ואף שפשטות הכתוב "וטהרתם" שב על ישראל מ"מ מיתור הכתוב למד שהיתה לנקיות, כי כבר כתב רחמנא על פסוק כ' וכל בגד, וע' במס' ב"ק (כ"ה ע"ב).

פסוק כח
אחד נפש, **חדא נפשא**. שינה לת' בלשון נקבה כי נפש ל' נקבה.

פסוק נ
וצמיד, **ושבכין**. ע' באוג"ר שג' "ושבבין" בשני ביתי"ן, והחזיק עוד לאמת את גרסתו מתיב"ע ששם הוא "שיווין" בשני ווי"ן, ולפי השערתו הוא מענין "שיבבא" בל"א שענינו "שכן" בל"ע, והוא קרוב לענין "צמיד" ווכ"ה גם דעת הדר' לעווי), ועי' בערוך שגרס בכ"ף מל' "שבך" שענינו רשת, ועמ"ש (בראשית כ"ד כ"ב, שמות ל"ה כ"ב) ששם מחבר שירין ושבכין.
וכומז, **ומחוך**. עי' ערוך שפירש שהוא כמו "מעוך" והוא בחלוף אהח"ע, שהוראתו דחיקה ולחיצה וכ"ה בתיב"ע, וכמ"ש רש"י ע"פ דרשת רז"ל במס' שבת (דף ס"ד ע"א).

פרק לב

פסוק ג

עטרות, מכללתא. הוא כמו "עטרה" שכן "כלילת יופי" ת' "משכללא בשופרי" ר"ל נותנת כתרים, ולפ"ז היה יותר נכון לגרוס "שכללתא" כמו שהביא בעל אוג"ר, אבל באמת היא היא, כי שרש שניהם הוא "כלל" וכן "ושמת עטרות" (זכריה ו' י"א) ת' "כליל רב".

ודיבן, ומלבשתא. ר"ל נותנת לבושי מלכות, יותר נראה הגי' "מדבשתא" כמו שת' יב"ע והירושלמי הכא ולקמן פסוק ל"ד ת' "דיבון" שדיבון הוא מל' דוב שזב בעברית הוא "דוב" בארמית ומדבשתא הוא "דוב דבש" ואף כי הפעל "דוב" או "דאב" נמצא לרוב אצל "זיבה של טומאה" כידוע למעיינים בתרגומים, מ"מ בתלמוד [פסחים ע"ד ע"ב] נמצא "מידד דאיב" וכן "ויזובו מים" [תהלים ק"ה מ"א] ת"י "ודאיבו מיא".

ויעזר, וכומרין. ר"ל כהני אליל וכמ"ש לעיל כ"א כ"ח "כמריא דפלחין בית דחלא" ואפשר שהוא ט"ס וצ"ל "וכוורין" כמו שת' יב"ע והירושלמי, וכ"ת לעיל (כ"א ל"ב) ע"ש, ור"ל דגים והשם כווֹרי נמצא רק בת' ירושלמי, וע' מ"ש לקמן בסוף הפסוק שהת' הזה הוא מהירושלמי.

ונמרה וחשבון, ובית נמרי ובית חשבון. ע' לקמן פסוק ל"ת ששם כתיב גם בעברית "בית נמרה" אבל יקשה מדוע ת' "בית חשבון" הלא לקמן פסוק ל"ז כתיב "חשבון"? ובחומשי רוו"ה הנוסחא "וכומרין דבית נמרין ובית חשבנא".

ואלעלה, ובעלי דבבא. ר"ל שונאים, ולדעתו "אלעלה" נרדף עם "בליעל", אולי כוונתו השופטים היושבים בשער.

ושבם, וסיעת. הוא כמו וסיעא, לשון חברה וקבוץ אנשים, וכת"י "ושיירן" שהוא תרגום של "ארחת ישמעאלים" (בראשית ל"ז כ"ה), ועמ"ש רבינו בחיי.

ונבו, בית קבורתא דמשה. הוא כמו שת' לקמן (דברים ל"ב מ"ט), והנה במס' ברכות (דף ח') אמרו "ואפילו עטרות ודיבון" ופרש"י שם "שאין בו תרגום" יש אומרים שצ"ל "דיבון ועטרות" והכוונה על פסוק ל"ד לקמן ששם אין תרגום, וי"א מפני שאיננו מאונקלוס רק תרגום ירושלמי וכ"כ הטור א"ח סי' רפ"ה, ויש אומרים מפני שהערים האלה היו מוסבות שם (כמפורש לקמן פסוק ל"ח) והיה עולה על הדעת שא"צ לכפלו ולשלשו, ובאמת גם בחומש לא הזכיר רש"י מזה התרגום מאומה, ומזה ראיה שהוא מהירושלמי ולא מאונקלוס שלא היה התרגום הזה לפני חכמי התלמוד, וע' בהקדמה.

פסוק ד

הארץ אשר הכה ה', ארעא די מחא ה' ית יתבהא. הוסיף מלות "די יתבהא" כי מעצמו מובן כי לא את הארץ הכה כ"א את יושביה.

פסוק ז

תניאון. **תונון**. לא תרגם "תבטלון" או "תעדון" כתיב"ע פה, וכמו שת' הוא בעצמו "הניא" (לעיל ל' ו') רק מל' אונאה כי לא כהוראת הפעל "נוא" בל' עברית, הפעלים "בטל" או "עדה" בארמית, כי הפעל "נוא" בעברית, בא גם על ביטול עולם, גם על הביטול אשר הוא רק לפי שעה, לא כן הפעלים "בטל" או "עדה" בארמית הם מורים רק על ביטול עולם, ופה לא היתה לאל יד בני ראובן ובני גד לבטל את העם מלכת לרשת את הארץ, כ"א לרפות ידיהם לפי שעה, ע"כ ת' בל' אונאה, שהיא ג"כ רק לפי שעה, בטרם יודע לו כי נתעה בשוא.

פסוק ח

קדש ברנע, **רקם גאה**. וכ"ה לקמן [דברים א' י"ט] ולעיל [בראשית י"ד ז'] "קדש" ת' "רקם" וכבר כתבנו לעיל [בראשית י"ד ז'] בשם הרמב"ן כי מה שת' "עין משפט, פלג דינא" הוא מל' פלגי מים ואולי גם כאן בעבור היות הככר ההוא מחופה בירקרק דשא, לכן יתואר "רקם" מלשון "צבע רקמתים".

פסוק יא

מלאו אחרי, **אשלימו בתר דחלתי**. עי' בס' אוג"ר שהביא בשם יא"ר ע"פ "כי תשובון מאחריו" לקמן פסוק ט"ו, ששם היא לפי נוסחתו "מבתר פלחנה" וז"ל "הטעם לפי שרצה לדבר על המלחמות כי ו' נופל בו לשון פלחן, כלומר עבודה ודבר שיש בו מעשה, אבל הפסוקים האחרים [כי לא מלאו אחרי, כי מלאו אחרי ה'] מדברים על יראת ה' בלבם עכ"ל, ובחומשי רוו"ה, גם שם בפ' ט"ו הנוסחא "מבתר דחלתה".

פסוק יד

תרבות, **תלמידי**. הוא מל' גדול" כמו "טפחתי ורביתי" (איכה ב' כ"ב) ותחת שבעברית יבא לפעמים השם המקרה תמורת השם התואר, ובארמית יבא רק השם התאר לבד, לכן הוכרח לשנות פה.

פסוק טז

גדרת צאן, **חטרין דען**. כצ"ל הח' בפתח כי כוונתו בית דיר של צאן הנבנה מעצים דקים וכמ"ש במסורה "דאיק" ומה שהביא רש"י במס' שבת דף ל"ב "חוטרין" הוא ט"ס, שתוטרין הוא תרגום מטות ומקלות שהם עבים [ובכ"י הוא **בקֻבוץ**].

פסוק יז

חשים, **מבעין**. הוא מש' "בעע" או "בעי" שהוראתו בארמית "מהירות" כמו "וחש עתדת" (דברים ל"ב ל"ה) שת' "ומבע דעתיד להון" וכן "מהרה מיכיהו בן ימלה" [מ"א כ"ב כ"ט] ת' לגירסת הערוך "אבע מיכה".

פסוק כו
מקינו, **גיתנא**. אף שבכל מקום ית' "מקנה" בשם "בעיר" הכא שפירש אח"כ הכתוב "וכל בהמתנו" המתורגם "בעירנא" הוצרך לשנות.

פסוק מא
חותיהם, **כפרניהון**. (הוא מש' "כפר" בעברית, ובא בארמית על הערים הקטנות ובלתי מוקפות. חומה, כמו "ובתי החצרים [ויקרא כ"ה ל"א] ת' "בתי כופרניא" וכן בראשית כ"ה ט"ז, דברים ב' כ"ג בת' ירושלמי) ואפשר שהשם הזה הונח על העיר הגדולה שהיא **אם** אל הערים הקטנות, והושאל מל' "חוה" שהיתה **אֵם** כל חי, ולכן קרא יאיר את שם העיר "חות יאיר" כדרך המלכים שקורין מטרופולין שלהם על שמם כמו Constantinople (אבל אין זאת כוונת המת', כי גם בפסוק שאח"ז "ואת בנותיה" ית' "ית כפרנהא".

ויקרא אתהן, **וקרא יתהון**. ת' "יתהון" בל' זכר, ולא "יַתְהֶן" כבעברית, אפשר שכפרנא בל' ארמית בא תמיד בזכר, ואפשר משום שגם "חות" בל"ע, הוא שם משותף כמו שמצינו לקמן (דברים ג' י"ד) "ויקרא אתם וגו' חות יאיר".

פרק לג

פסוק ג
ממחרת הפסח, **מבתר פסחא**. ר"ל אתר הקרבת הפסח, ולא ת' "ביומא" כמ"ש בקצת נוסחאות, משום שבקדשים הלילה הולך אחר היום, ובזה מתורצת קושית הראב"ע במס' קדושין (דף כ"ח ע"ב) בתוד"ה ממחרת ובחדושי הארכתי [ובכ"י מבתר יימא טבא דפסחא].

פסוק טו
במדבר סיני, שמעתי מאחי הרב הגאון מו"ה גבריאל זצ"ל מה שלא הזכיר בפסוק זה נתינת התורה שהיה במדבר סיני (כמו שהזכיר כל הנסים שנעשו להם במסעיהם כבפסוק ג' ח' ט') משום שהתורה אחר נתינתה לא תוגבל לא במקום ולא בזמן, ודפח"ח.

פסוק מד
בעיי העברים, **במגזת עבראי**. עמ"ש לעיל כ"א י"א.

פסוק נב
משכיתם, **בית סגרתהון**, ערש"י שכתב "ע"ש שהיו מסככין את הקרקע ברצפת אבנים של שיש להשתחוות עליהם" ועמ"ש לעיל (ויקרא כ"ו א').

פסוק נה
לשכים, **לסיען נטלין זין**, ר"ל לחבורות נושאות כלי נשק, ופי' הכוונה ולא המלות, וגם רש"י לא אמר "כתרגומו" כדרכו בכל מקום (והמת' לא ת' כפירש"י "**סְכִּין**" שהוא ת'

של "יתד" בכ"מ וכמו שת' הירושלמי "**לְסִכְּין** בעיניכון" משום שהלשון הארמית לא תסבול המליצה הזאת, ותחתיה תשמש במליצת "גירא בעינא דשטנא" במסכת סוכה דף ל"ח ע"א).

ולצנינם, ולמשרין מקפנכון. ר"ל המחנות הסובבים אתכם משמע שפי' כהרשב"ם שהוא מל' "ואל מצנים יקחהו" (איוב ה' ה') שפי' "הלסטים הרעבים" וגם פה שמר הכוונה, ות' "למשירין" שהוא נרדף לסיען האמור בראש הפסוק, והוא כפל ענין במלות שונות כבעברית, ות' "מקפנכון" שהוראתו הדבר המקיף, והונח בראשונה על החומה המקפת את העיר למבצר, ואח"כ הושאל גם על כל דבר אשר סביבותינו כמו "חל וחומה" [איכה ב' ח'] ת' "מקפנא ושורא".

פרק לה

פסוק יז

באבן יד, באבנא דמתנסבא בידא. ופי' אחר כך "**דהיא כמסת די ימות בה**" שהוא ת' "אשר ימות בה" שאם הכהו באבן שאין בה כדי להמית פטור ממיתה, אבל בברזל לא פי' כן בפסוק שלפני זה, מפני שהברזל ממית בכל שהוא כדאיתא בש"ס (סנהדרין ע"ו ע"ב), וכפירש"י.

פסוק יט

בפגעו בו, כד אתחיב לה מן דינא. משמע דלא כרש"י שכתב "אפי' בתוך ערי מקלט" וע' בסוגיא דאלו הן הלוקין דף י"ב ע"א ובסנהדרין מ"ה ע"ב "מצוה ביד גואל הדם כו' ", וע' בהכתב והקבלה כי פגיעה המחוברת בב' מורה על חריצות המשפט אבל במחכ"ת אינו אמת, כי פגיעה המחוברת בב' כשתבוא על הכאה או מיתה, איננה מורה על חריצות המשפט, כ"א על קיום העונש החרוץ ומוחלט כבר בחוטא, ולדעתי היה קשה להמת' הנקוד ממלת "**בְּפִגְעוֹ**" מדוע לא נקדו הפ"א בקמץ "בפגעו" כדרך המקור מהקל [ע"פ הרוב], ונודע לכל בעלי הלשון, כי בלה"ק יבוא כמה פעמים שם אחד על הסבה ועל המסובב, כמו השם "**אָוֶן**" ענינו "**עָוֶל**" (איוב י"א י"ד) וענינו "צרה" המסובבת לאנשי און, וכן השמות "עון, עמל, חטאת" כלם הונחו גם על הפשע, גם על העונש הכרוך בעקביו, לטעם הנ"ל, ולהיפך השם "צדקה" הונח גם על מעשה הטוב, גם על השכר הנכון לאיש טוב מידי אבי החסד המשלם. לאיש כמעשהו (כאשר מצינו שתי ההוראות בפסוק אחד "רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד") (משלי כ"א כ"א), וגם השם "**פֶּגַע**" יבא לדעת המת' גם על העון, כאשר יורה על הצרה, בהיותו נרדף לשם "נגע" ופי' "**בְּפִגְעוֹ** בו" כאלו היה כתיב "בעונו בו" וכן לקמן פסוק כ"א.

פסוק כב
בפתע, **בתכיף**, וכמו שת' לעיל ו' ט' "בתכיף שָלוּ" ומ"ש רש"י "בסמוך לו" היינו לפרש הת"א שהיה במהירות וכ"ה בברכות מ"ם שלש תכיפות הן כו' ".

פסוק ל
לפי עדים, **לפום סהדין**. ובנ"א "על פום סהדין" וכן לקמן "על בנים" (דברים כ"ד ט"ז) ת' "על פום בנין" ולא ידעתי מדוע בפסוק "על פי שני עדים וגו'" (שם י"ט ט"ו) שינה לתרגם "על מימר"?

פסוק לב
ולא תקחו כפר לנוס, **ולא תקבלון ממון למערק**. עי' רש"י שהקשה על המת' "היאך יאמר לשוב הרי עדיין לא נס"? ול"נ ע"פ פשוטו שהתורה הזהירה בזה את שופטי בני ישראל היושבים על מדין, לבלי יעיזו להקל את הרוצח מהעונש אשר העמיסה עליו (בפרשה הזאת) והזהירה בזה לבלי לפטור בממון למי שהמית במזיד (וזהו "ולא תקחו כפר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות") ואח"כ הזהירה לבלי לפטור אותו בגלות (ע"י הצדיקם אותו) לאמר שעשה בשוגג (וזהו "ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו) ואח"כ הוסיפה להזהיר לבלי יקחו כופר להשיב את אשר נתחייב כבר גלות, מעיר ויקלטו, קודם מיתת הכ"ג, ללמדו לומר שהיה אנוס, או אומר מותר (וזהו "לשוב לשבת בארץ" ור"ל שקאי ג"כ על "ולא תקחו כפר שבראש הפסוק, ופירושו "ולא תקחו כפר שיוכל לשוב") וזהו שת' אונקלוס "מלמיתב" וגם הנחת הטעמים תסכים לפירושנו זה בעבור שיש אתנח במלת "מקלטו", ובאמת מצינו בש"ס (כתובות ל"ז ע"ב) "תרי קראי צריכי חד למזיד וחד לשוגג" ע"ש.

פסוק לג
ולא תחניפו, **ולא תחייבון**. ערש"י ואפשר שכוונתו לדרשת ר' יאשיה בספרי ע"ש.
לא יְכֻפַּר לדם, **לדם זכי**. הוסיף לעשות הבדל בין הדם הראשון לשני ר"ל בדם שופכו.

פרק לו

פסוק ג
תהיינה, **תהוויין**. הוא ט"ס וצ"ל "יהווין" כי כן הוא לנסתרות, ותהווין הוא לנמצאות (וכן בפסוק "כי תהיין לאיש שתי נשים (דברים כ"א ט"ו) צ"ל "יהווין".

פסוק ז
ולא תסב, **ולא תסחר**. כצ"ל בפתח שהוא האפעל מש' סחר.

פסוק י
כן עשו, **כן עבדא**. כצ"ל בא' בסוף שהוא לשון נקבה.

דברים

פרק א

פסוק א
וחצרות, **ובחצרות דארגיזו על בשרא**. עי' רש"י בהביא דרשת הספרי על דעת ר' יהודה שהוא כפי' הת"א, אבל שינה בפירושו על חצרות, דלתרי לשני לא קאי על שהכעיסו בשליו, ואף ששאלו הבשר בקברות התאוה ולא בחצרות אפשר ששם המקום בתחלה היה חצרות, וב' חצרות היו ע"ש היטב ובס' לחם ושמלה הוסיף מלת "על" קודם מלת "דארגיזו" ולא אדע מדוע לא יוסיף ג"כ "בפארן על דאתפלו"? ובאמת מלות היחס כאלה תחסרנה לפעמים בארמית כמו בעברית, ומובנות בכח המאמר ע"ד מושך עצמו ואחר עמו.

פסוק ח
ראה, **חזו**. כצ"ל בל"ר ולא "חזי" משום שנאמר אח"כ "נתתי לפניכם".

פסוק יב
וריבכם, **ודינכון**. ר"ל לברור לכם דיינים אחרים, וכמ"ש בספרי.

פסוק טו
ושטרים, **וסרכין**. פה כשנסמך אל ראשים ושרים ית' "סרכין" שהוא ל' שר ונגיד, ולקמן (ט"ז י"ח) שסמוך אל שפטים. ת' "פורענן".

פסוק טז
גרו, **גיורא**. עמ"ש אוג"ר להצדיק את הס' יא"ר שירס כן בלא כנוי, אבל לענ"ד טעמו אינו אמת, שהרי גם "וגרך" (שמות כ' יו"ד) ת' "וגיורך" בכנוי.

פסוק יז
כקטן כגדול, **מלי זעירא ברבא**. ר"ל שלא יאמר קצר דבריך או פירושו דברי הקטן כדברי הגדול וכפירוש הב' של רש"י ועי' שבועות ל' ע"ב וסנהדרין ו' ע"ב. ומה שהחליט בראשונה בס' לחם ושמלה, שהאמת הוא כבעל שפתי חכמים, שמלת "כתרגומו" צ"ל בפירוש הראשון "שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה" אתפלא על חכם כמוהו איך נגרר אחר טעות בעל שפתי חכמים, שא"כ היה צריך להיות "**מִלָּא** זעירא" [או יותר טוב "פתגם זעירא"] והאמת הוא כדבריו בסופו, שמלת "כתרגומו" כוללת ב' הפירושים האחרונים יחד, וכמ"ש המבאר בדברי המת' ז"ל.

פסוק כח
בשמים, **עד צית שמיא**. להקל הבאור כתב כן וכמ"ש רש"י ז"ל "דברו הכתובים לשון הבאי".

פסוק ל
ההלך לפניכם, **דמדבר קדמיכון**. לכבוד ה' תרגם כן.

פסוק לו
מלא אחרי ה', **אשלם בתר דחלתא דה'**. לפעמים ית' "דחלתא" ולפעמים "פולחנא" וההבדל הוא, כי כגון הכא שהמלוי הוא רק בלבו וחפצו, ית' "דחלתא" ואם המלוי הוא במעשה, ית' "פולחנא" וכאשר הבאנו לעיל [במדבר ל"ג י"א] דברי בעל אוג"ר בשם ס' יא"ר.

פסוק מא
ותהינו, **ושריתון למיסק**. הוא ל' התחלה וכדרך הפעל "שרי" לרוב כשבא בפועל, שהוראתו כש' "חלל" [או כש' "יאל"] כשבאים בעברית בהפעיל שהוראתו התחלת הפעולה, ובא תמורת תאר הפעל המצטרף על הפעל הבא אחריו במקור להגביל בו ראשית הפעולה ופי' הכתוב לדעת הת"א ל' "הננו" שהוא מל' הִנֵּה המורה על הזריזות כפי' רשב"ם, ולא מל' "הן" המורה על ההסכם בחיוב, כפירש"י.

פסוק מב
אינני בקרבכם, **לית שכנתי שריא ביניכון**. ת' כדרכו להרחיק ההגשמה.

פסוק מד
תעשינה הדבורים, **נַתְזָן דבריתא**. הפעל הזה לא נמצא בתרגומים בבנין פיעל, והדר' לעווי ינקדו "נָתָזוּן" בקל ופי' קציצה וכריתה ופרישה כבבנין הפעיל בעברית "הַתַז" [ישעיה י"ח ה'] או גם בארמית באפעל [דה"א י' ט'] "ואתיזו ית רישה".

פרק ב

פסוק ו
תשברו, **תזבנון**, **תכרו**, **תכרון**. כי אפשר בארמית יבא השרש "זבן" רק על היבש, והש' "כרה" רק על הלח.

פסוק ז
ידע לכתך, **ספק לך צרכך במהכך**. תקן הלשון כדרכו אצל ידיעה המיוחסת לה', וכן "ה' אלהיך עמך" ת' "מימרא דה' אלהך בסעדך" לכבוד ה'.

פסוק ט
ער, **לחית**. עמ"ש לעיל (במדבר כ"א ט"ו).

פסוק י
רפאים יחשבו אף הם כענקים, **גבראי מתחשבין אף אינון כגבראי**. נתן שם וטעם אחד לשניהם (ויש נוסחאות "גבורין מתחשבין אף אנון כגבריא).

פסוק טו
יד ה', **מחא מן קדם ה'**. שינה להבנת הכתוב ולהרחקת ההגשמה.

פסוק יט
ואל תתגר בם, **ולא תתגרי למעבד עמהון קרב**. לכאורה קשה הלא בתורה לא נאמרה מלת "מלחמה" רק במואב (לעיל פסוק ט') ולא בעמון? ועוד הלא גמרא ערוכה היא (ב"ק ל"ח) "אמר ר"י אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה כו', דאפי' אנגריא לא תעביד בהו" ופירש"י "להשתעבד להביא לכם מים ומזון". ודוחק לומר שהמלות "למעבד עמהון קרבא" הן תוספות תלמיד טועה כי גם יוב"ע הוסיפן, ואפשר לומר שהיה קשה להת"א סוף הפסוק "כי לא אתן לך מארצו ירשה" כי לפי דרשת הש"ס שאף אנגריא נאסר להם, איזו נתינת טעם היא, וכי בשביל שלא יירשו את ארצם, לא יוכלו לעשות בהם אנגריא, ולכן ת' כפשוטו, ועוד אפשר לומר שדרשות חלוקות הן, כאשר מצינו בש"ס (שם) ב' טעמים, ע"ש, ובב"ק (דף ל"ח) קאמר הש"ס "אנגריא לא תעבד" ובנזיר (כ"ג ע"ב) קאמר "צעורי לא מצערינן" וע' במהרש"א ח"א בב"ק שם.

פסוק כ
זמומים, **חֲשֻׁבָנֵי**. אפשר שפי' מל' "זמה" הנרדף קצת עם "מחשבה" וכ"ה גם דעת הדר' לעווי, אפס! כי הוא נקד "**חַשָׁבָנֵי**" והדין עמו, כי "**חֲשֻׁבָנֵי**" קרוב יותר לשם המקרה מאל שם התאר.

פסוק כג
בחצרים, **ברפיח**. ובת"י **בדפיע**. לע"ד ט"ס הוא, וצ"ל "בצפיתא" או "בפצחיא" כמו שת' לעיל (ויקרא כ"ה ל"א) ובכ"י מצאתי "**בְּרָוֹחַ**" ואולי גם ש' "חצר" בעברית, עיקר הוראתו על המקום הפנוי שלפני הבתים, והראיה שגם החצוצרות בהיותן נבובות בחללן נקראו כן, ולכן יתאים גם הת' הזה "רוח" שהוראתו גם בעברית על מקום פנוי.
כפתרים, **קפוטקאי**. עמ"ש לעיל (בראשית י' י"ד).

פסוק כד
החל רש, **שרי לתרכותה**. ת' מל' גירושין ולא מל' ירושה.

פסוק כו
ממדבר קדמות, **ממדברא דקדמות**. סובר שקדמות הוא שם עצם פרטי, ולא שם התאר על המדבר כפירש"י. וכ"נ ממה שנסמך אליו השם "מדבר".

פרק ג

פסוק ד
חבל ארגב, **פלך טרכונא**. ערש"י שפי' "טרכונא" היכל מלך ולדעת קצת מהמבקרים החדשים הוא מחוז ונגזר מלשון יון שהוראתו על מקום חלקת אבנים, והוא כמו "ארגוב"

בעברית ששרשו "רגב" ובירושלמי שביעית פרק ו' הלכה א' "וטרכונא דמתחם לבצרה" ועכשיו נקרא המקום Rajib.

פסוק ו

עיר מתם, **קרוי גבריא**, ע' אוג"ר שכתב שבנוסחאות המדויקות, **קרויא**, וזהו נגד הנגינה, ומה שכתב שם שמליצת עיר של אנשים היא מליצה תמוהה. לא הבנתי כי הוראת השם "מתים" היא על קבוץ אנשים, ולמה לא נוכל לומר עיר של קבוץ אנשים? ולכן אם הקבוץ אינו גדול, נאמר "מתי מספר" או "מתי מעט".

פסוק ט

שניר, **טור תלגא**. הוא כמ"ש רש"י "הוא שלג בל"א ובל' כנען" ע"ש השלג הרובץ על ראש ההר, ולקמן (ד' מ"ח) נקרא שיאן ע"ש ואפשר שהיו בלבנון גבנוני הרים כמו שריון קשקשים. ובש"ס (סוכה י"ב) מצינו "יין קרוש הבא משניר". וע' הרמב"ן.

פסוק יא

באמת איש, **באמת מלך**. עראב"ע ונתה"ש שחשבו שדעת הת"א שהיא אמה של עוג, ותמהו עליו א"כ מה מלמדנו, ולדעתי כוונתו על האמה הקצובה ע"פ המלך, כדרך העולם שהמדות והמשקלות קצובות ע"פ הממשלה ומדתה היתה ידועה.

פסוק יד

והמעכתי, **ואפקירוס** וכן ביהושע י"ג י"א "והמעכתי" ת' "ואפיקרוס" אבל בשמואל ב' יו"ד וי"ו "מלך מעכה" ת' כעברי מעכה, וע' דה"א י"ט ו', לא אדע כוונתו, ובירושלמי "אנפקרס" ועי' בערוך ערך אפיקרוס ולפי דעת הח' לנדא שם, היא מלה יוונית, והוראתה רפיון וחולשה, ובזה היא קרובה למלת "מעכתי" שבעברית, שהיא מש' "מעך" שהוראתה קרובה לה גם בעברית גם בארמית כידוע אבל הוא דחוק מאד ויותר נראה שבזמן אונקלוס היו נקראים אפיקורוס וגם עכשיו יש מקום סמוך אל Callirrkoe הנקרא Epikairoz.

פסוק כה

והלבנון, **ובית מקדשא**. ערש"י שפי' ג"כ על הבהמ"ק, ומה שלא ת' גם "ההר הטוב" ירושלים, אפשר שכיון, מדכתב בלשון יחיד "הר" ולא "הרים" בלשון רבים, ש"מ שהמובן על ירושלים.

פרק ד

פסוק ד

בה' אלהיכם, **בדחלתא דה' אלהכון**, לא תרגם "בפלחנא" כי השם הזה מורה על המעשה, כמ"ש לעיל (א' ל"ו) והכתוב הזה יתנגד אל אשר לפניו "כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור" ושם נענש אפי' מי שלא עשה מעשה רק הלך במחשבתו אחר הע"ג.

פסוק ז

אלהים קרובים, **אלהא קריב**. סובר שהוא קדש, ולכן תרגם "קריב" בלשון יחיד להרחיק דעת הרבוי ח"ו וכ"ת לעיל (בראשית כ' י"ג, ועמ"ש שם) וכן מוכח בסנהדרין ל"ח ע"ב שהוא קדש. ועי' בירושלמי ברכות שפי' שהוא חול, שהע"א קרובים אליהם בחיקם, ורחוקים בשעת קריאתם אליהם, אולם ה' אלהינו קרוב אלינו בכל קראנו אליו.

פסוק י

הקהל לי, **כנוש קדמי**, לא תרגם "אכנש" באפעל, וכ"ת לעיל (שמות ל"ה א') "ויקהל משה, וכנש משה" ויבואר במ"א.

פסוק יז

בשמים, **בַּאֲיַר רקיע שמיא**. הוסיף לבאר הענין.

פסוק יט

חלק, **זמין**. הוא כמ"ש רש"י בפירוש הראשון שטעמו "חלק להאיר להם" ויותר נראה שבמלת "זמין" כולל גם הפירוש השני "החליקם בדברי הבליהם" וכמ"ש רז"ל ע"א נ"ה ע"א. (וכפי' רש"י במס' מגילה גבי תלמי המלך, ע"ש) ובפסוק שאח"ז "ואתכם לקח ה'" ת' "ויתכון קרב ה' לדחלתה".

פסוק כא

הטובה, **טבא**. הוא ט"ס וצ"ל "טבתא" שארעא היא בל"נ וכן בפסוק שאח"ז צריך להגיה כן, והראיה ששם כתוב "הדא" ולא "הדין" [וכן הוא בכ"י]

פסוק כד

אש אכלה, **מימרא אשתא אכלא**. הוסיף כדרכו לכבוד ה'.

פסוק כח

אלהים, **לעממיא פלחי טעותא**. הוא כמ"ש רש"י "משאתם עובדים לעובדיהם כאלו אתם עובדים להם" אבל לא ידענו מי הכריחם לפרש כן, ואפשר מפני שלא מצינו שעבדו ע"א בגלות וביחוד שיוכרחו לעביד ע"א בגלות.

אשר לא יראון לוא ישמעון ולא יאכלן ולא יריחן, **די לא חזן ולא שמעין ולא אכלין ולא מרוחין**, ת' הכל ובלשון זכר, כי מוסב על העמים לא על "טעות" שהוא ל"נ.

פסוק לד

או הנסה אלהים, **או נסין די עבד ה'**, ערש"י, וע' בס' אוג"ר שכתב "והיה זה מחכמת המת' שלא ייחס מציאות ויכלת לאלילים לומר הכי עשה נסים שום אלוה כפרש"י, וכמו שהוא באמת פשט הכתוב וגם לא הוציא הדבר מפשוטו כי באמרו "או נסין כו' " הוא חוזר אל האמור למעלה ר"ל השמע עמא נסי"ן די עבד.

ובמוראים, **ובחזונין**, ע' מ"ש לקמן (כ"ו ח', ל"ד י"ב) ולכאורה יאמר המפקפ"ק שהיתה לפניו הנוסחא "**וּבְמַרְאִים**" וכן דרשו רז"ל בספרי "זו גלוי שכינה" אבל באמת אין צורך לנו ליחס נוס' אחרת לפני אונקלוס כי דרך המת' להעמיס בדבריו כוונה שניה ע"פ הדרש ואולי נוכל לומר כי לדעתו, גם לדעת רז"ל בספרי, הוא שם ע"מ "**מַפָּע**" והוא מש' "ראה" ואין להאריך בזה כידוע הדבר לבעלי הלשון.

פסוק לז

בפניו, **במימרה**. הוא כפי' הא' של רש"י.

פסוק מח

הר שיאן, **טורא דשיאן**. הנה שיאן הוא אחד מהשמות שבהם יכונה הר חרמון, וראיתי מ"ש החכם ר"י סאטנוב בבאורו על פסוק "כטל חרמון שיורד על הררי ציון" (תהלים קל"ג ג') שציון כוונתו על שיאן ההרים הקטנים אשר במורד הר חרמון, ואני תמה עליו שא"כ למה כתב "הררי" בל"ר, ולענ"ד ברור, כי חרמון הוא שם תאר על כל הר גבוה, ואפי' אם נאמר כי "חרמון" הוא שם פרטי על איזה הר רחוק מציון שהוא בנגב, הנה כוונת המשורר הקדוש "מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד" כי הוא כמו השמן הטוב אשר יוצק על הראש שיורד גם על הזקן, וכמו הטל היורד מחרמון שיורד גם עד ציון, כן האחדות תשפיע טובה וברכה מגבוה לנמוך מעשיר לרש וממלך לעם (ואפשר ששר המלך דוד את השירה הזאת ביום הושיב את בנו שלמה על כסאו, ויאבה להפיס דעתו של אדוניהו בנו, ולהגיד לו כי גם אחיו של מלך יתענג על רב טוב כמלך, אם רק יחיה אתו בשלום ובשלוה. ולכן תפש המשל מאהרן שהיה אחי משה, והבן.

פרק ה

פסוק א

ולמדתם, **וְתַלְפוּן**. ט"ס הוא וצ"ל "וְתֵלְפוּן" בקל והטעות נשתרבב פה מלקמן י"א י"ט ששם צ"ל בפיעל כמו שהוא בעברית.

פסוק ד

פנים בפנים, **ממלל עם ממלל**. ולקמן ל"ד י' ת' "אפין באפין" אפשר משום ששם הוא למשה, והכא לכל ישראל ואולי משום ששם כתיב לפני זה "אתגלי" ת' של "ידעו" ופה כתוב אחר זה "מלל" ת' של "דבר".

פסוק יב

שמור, **טר**. בפ' יתרו במלת "זכור" ת' "הוי דכיר" ולא ידעתי למה לא הוסיף גם פה מלת "הוי" כי זכור ושמור שוים במשקלם ואולי משום שלא יפול צווי על האדם בדבר התלוי בטבעו כמו זכירה וכאשר התקשו המפרשים בצווי "ואהבת את ה' אלהיך" כי מה יעשה אם ישכח, ע"כ הוסיף שם מלת "הוי" ר"ל השתדל בעצמך שתהיה זוכר משא"כ פה ועוד יש לחלק שהזכירה היא תמידות לכן ת' "הוי דכיר" ר"ל היה זוכר לבלי תשכח לרגע, משא"כ השמירה לבלי לעשות מלאכה היא איננה תמידות לכן לא הוסיף מלת "הוי".

פסוק יז

עד שוא, **סהדותא דשקרא**. ובפ' יתרו שכתוב בעברית "עד שקר" ת' ג"כ "דשקרא" ולא הבדיל בין שקר לשוא, והאמת עד לעצמו, כי מלת "שוא" תכלול גם השקר, והראיה שלעיל בפ' י"א ת' "לשוא" הראשון "למגנא" והשני "לשקרא" שבאמת ההזהרה חלה גם על הנשבע על אבן שהוא אבן, אבל העונש חל רק על הנשבע על העץ שהוא אבן.

פסוק יט

ולא יסף, **ולא פסק**. היא כפי' הא' שברש"י, וכ"ה מפורש בש"ס ירושלמי פ"א דמגילה הלכה ה'.

פרק ו

פסוק ד

שמע ישראל, בכמה נוסחאות **קבל ישראל**, אף שלקמן (כ' ג') ת' "שמע" כבעברית, אפשר שפה משום שהיא מ"ע לשמוע שהוא לקבל ע"ע רק האמונה באחדות הבורא ת' "קבל".

פסוק ח

לטטפת, **לתפילין**. כבר כתבנו כ"פ שבכל מקום שיש לבעל דין לחלוק על קבלת רז"ל, אחז הת"א הפי' המסור לרז"ל ומה שת' "לתפלין" בל' רבים, אף שקאי רק על של ראש, ובש"ס מצינו "מי שאין לו רק תפלה אחת", אולי משום היותה בת ד' פרשיות כמו שגם בעברית בא "טטפת" בל"ר או שכוונתו לכלול דרשת רז"ל "כ"ז שבין עיניך יהיו שתים".

פסוק ט

וכתבתם על מזוזת, **ותכתבנון על מזוזין ותקבענון בספי**. ממה שלא ת' "ותכתבנון על קלף" נראה שגם הכא כיון להחזיק במעוז התורה שבע"פ, ולכן החזיק גם בלשון רז"ל

שקורין לעור שכותב עליו הפרשיות בשם "מזוזה" כמ"ש "תפילין בזרועו ומזוזה בפתחו" וכן טבעו בברכה "לקבוע מזוזה" ומה שת' "מזוזין" ל"ר, נראה שגם לפניו היה הנוסחא "מזוזות" ולא "מזוזת" כדמשמע מרש"י ועי' בסוגיא דמנחות דף ל"ד ע"א, ובמנחת שי בפ' החדש הזה ד"ה ושתי המזוזת אבל באמת לענ"ד אין אנו צריכין לשנות הנוסחא שכך שנינו בספרי פ' ל"ו "שומע אני שתי מזוזות ת"ל (בשניה) מזוזות, ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט, ר"י אומר א"צ, ונתנו על שתי המזוזות זה בנין אב כו' עד שיפרט לך הכתוב, ובכוונת רש"י נוכל לכלול ב' הדעות, ודוק בל' רש"י שלא כתב חסר" אלא "מזוזת כתיב" ואונקלוס ת' כפשוטו, ומ"ש "בספי" ר"ל בא' מספי והוא כמו "ואם שלש אלה" [שמות כ"א י'] שפי' באחת משלש" ורבים כדומה.

פסוק טז

במסה, בנסיתא. לעיל (שמות י"ז ז') ולקמן (ל"ג ח') ת' ע"פ איזה נוסחאות "מסה" לפי טעם המלה, ולא שם המקום, וכן "מריבה" אבל בכל הספרים המדויקים גם בשני המקומות הנ"ל "נסיתא" וכ"ה בחומשי רוו"ה.

פרק ז

פסוק ב

ולא תחנם, ולא תרחם עליהין. לעיל (שמות ל"ג י"ט) "וחנותי את אשר אחון ורחמתי וגו' ת' "ואחון וכו' וארחם"? אבל באמת גם זאת היא מסגולות המתרגמים הארמיים לשנות לפעמים את הפעל בבואו יחידי, מאשר יבא רצוף אל רעו הנרדף אתו, ולדוגמא נביא איזה ראיות ומהן יוכל הקורא להקיש כי השערתנו איננה כוזבה ב"ה, השרש "מור" כשבא בהפעיל בעברית שאז הוא נרדף עם "חלף" ות' בש' "חלף" כמו "ואם המר ימיר" (ויקרא כ"ז יו"ד) ת' "ואם חלפא יחליף" וכשיתחבר בעברית אל הש' "חלף" יתרגמו בש' "עבר" כמו "לא יחליפנו ולא ימיר אותו" (בפסוק הנ"ל מקודם) ת' "לא יחליפנה ולא יעבר יתה" וכן הש' "בעי" בארמית, הוא הת' של השרש "בקש" בעברית [ירמיה ה' א', תהלים ל"ז ו', שה"ש ג' א'] והש' "תבע" הוא הת' של הש' "דרש" בעברית. [לקמן כ"ב ב', כ"ג ב'] ולעיל [ד' כ"ט] כי נקרו ויאתיו שני הפעלים "בקש ודרש" יחד "ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו וגו', החליף לת' השרש "בקש" בש' "תבע" והש' "דרש" בש' "בעי" כי תרגם "ותתבע מתמן דחלתא דה' אלהך ותשכח ארי תבעי כו'", ויש לי ב"ה עוד ראיות רבות ע"ז, ואין רצוני להאריך.

פסוק ד

כי יסיר את בנך, ארי יטעי ית ברך, ע' במס' קדושין (דף ס"ח ע"ב) וברש"י שם, וע"ש בתוס' שהובא התרגום הזה ואין להאריך.

פסוק י

ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו, **ומשלם לסנאוהי טבון די אנון עבדין קדמוהי בחייהון לאובדיהון לא מאחר עובד טב לסנאוהי טבון די אנון עבדין קדמוהי בחייהון משלם להון**. ר"ל גמול הטובות שעשו לפניו בחייהם משלם להם בחייהם להאבידם (לעוה"ב) וכפירש"י, "בחייו משלם לו גמולו הטוב כדי להאבידו מן העולם הבא" ופי' "אל פניו" לפני הקב"ה, והכתוב כפל ואמר "לא די שאינו מקפח שכרם אלא שממהר לשלם בחייו, ושינה לת' "לשנאו" הנאמר בעברית בל"י "לסנאוהי" בל"ר " כדרכו להשוות עם לשנאיו הנאמר בראשונה בפסוק ג"כ בל"ר.

פסוק יב

עקב, **חלף**, הוא כמו "אחת" וגם בלה"ק יבוא להוראה הזאת "חלף עבודתכם" (במדבר י"ח ל"א)

פסוק טו

וכל מדוי, **וכל מכתשי**. הש' "כתש" בארמית הוא קרוב לש' "הכה" בעברית, לכן ית' כל נגע, מחלה, או מכה, בשם "מכתש".

פסוק טז

ואכלת, **ותגמר**. זהו תרגומו של "החרם" כמו "והחרמתי את עריהם" (במדבר כ"א ב') ת "ואגמר ית קרויהון" ובאמת לא כהוראת הש' "אכל" בעברית. הוראתו בארמית, כי בעברית עיקר הוראתו הוא על כליון גוף המאכל ופרוד חלקי יסודותיו, ולכן הונח תמיד גם על פעולת השריפה ופעולת ההשחתה, לא כן בארמית עיקר הוראתו רק על הנאת גוף האוכל, ורק לעתים רחוקות ישמש בו גם על הכליון, כמו "אכלני חרב" [בראשית ל"א מ'] תרגם "אכלני שרבא".

פסוק יז

כי תאמר, **דלמא תימר**. ערש"י שפי' "שמא תאמר בלבבך כו'" (וע' מה שהעירונו לעיל [שם כ"ד ל"ט] בהוראת המלה הזאת.

פסוק כ

וגם את הצרעה ישלח, **ואף ית ערעיתא יגרי**, לעיל (שמות כ"ג כ"ח) "ושלחתי את הצרעה" ת' "ואשלת ית ערעיתא" משום ששם כתיב אח"כ "לפניך" ר"ל לפני משה וישראל ולא יתכן לומר "אגרי".

פסוק כג

והמם, **וישגשנון**. סובר כפירש"י שהוא מנתי העי"ן והמ' האחרונה היא לסימן כנוי הרבים.

פסוק כו

חרם, **חרמא**. ת' כלעיל (ויקרא כ"ז כ"ח) ולא כמו "החרם" (לעיל ז' ב') שת' "גמרא"? משום שהשם "חרמא" בארמית יבא רק על המוחרם ואסור בהנאה, דוק ותשכח.

פרק ח

פסוק ג

כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. ארי לא על לחמא בלחודוהי מתקים אנשא ארי על כל אפקות מימרא מן קדם ה' חיי אנשא. ת' "יחיה" הראשון בפעל "מתקים" כי הלחם והמזון מקימים את גוף האדם, והשני "חיי" כי מוצא פי ה' מחיה האדם למעלה מן הטבע.

פסוק ד

ורגלך לא בצקה, **ומסנך לא יחפו**. ר"ל "ונעלך לא היה קרוע" כי הש' "חף" בעברית בארמית ובערבית הוראתו גרידה וחכוך כמו לא יחוף את ראשו בתלמוד וע' בערוך ערך חף ב' ובהקדמה כוללת. ושכל המת' את ידיו להשוות את המליצה אל הקודם ואולי הוראת "יחף" בארמית, היא על קריעת המנעלים.

פסוק ח

ארץ זית שמן, **ארעא דזיתהא עבדין משהא**. הוא כמ"ש רש"י "זיתים העושין שמן" וכמ"ש הרד"ק בש' "זית" שיש זיתים שאינן עושין שמן ועמ"ש הח' רוו"ה שהשם "זית" הונח גם על הפרי גם על האילן.

ודבש, **והיא עבדא דבש**. אולי הוסיף מלת "והיא" לבלי יומשך על מלת "זית" כ"א על מלת "ארץ".

פסוק טו

וצמאון אשר אין מים, **בית צחונא אתר די לית מיא**. הוסיף מלת "בית" כי בעברית יבא השם המפשט תחת השם התואר, כמו "כאסוף קציר קמה" [ישעיה י"ז ה'] לא כן בארמית והוסיף מלת "אתר" להטעים הענין.

פסוק יח

כֹּחַ, **עצה**. כוונתו כי ה' לא יתן כתח לאסוף הון בחמס כ"א לעשות חול בדרך ישרה, וע' בדרשות הר"ן שפי' "אל תאמר כי כחי ועצתי ופועל ידי עשו לי את החיל, כי גם העצה והתבונה והכח הקב"ה נתן לך וכמ"ש הת"א".

פרק ט

פסוק ה

כי ברשעת, ארי בחובי. מהמת' משמע דלא כרש"י שכ' "הרי כי משמש בל' אלא" שא"כ היה מתרגם "אֱלָהֵן" כדרכו לת' מלות "כי אם" בכמה מקומות, ובאמת הוראת מלת "כי" בפסוק הזה איננה כהוראת "אלא" ורק מלת "לבד" תובן חסרה בזה, ופי' הכתוב "אל תאמר וגו' בצדקתי וגו' וברשעת הגוים וגו'" ר"ל אל תחשוב ששתיהן גרמו את ביאתך אל הארץ "לא בצדקתך וגו' כי ברשעת הגוים וגו'" ר"ל בסבת רשעתם לבדה תנחל את הארץ.

פסוק י

באצבע אלהים, באצבעא דה'. לא ידעתי מדוע לא הרחיק גם פה ההגשמה כלעיל שמות ח' ט"ו? (ואולי. באשר שם ייחש לה' מדת העונש והמשפט, ע"כ שינה לת' "מימרא" לא כן במקום הזה, ברצותו להקדיש ולהעריץ את עשרת הדברים אשר בהם נכללו כל התרי"ג מצות כידוע, יחס זאת רק לה' לבדו, ולכן ת' פה ג"כ "ה'" תחת "אלהים" שבעברית.

פסוק יד

הרף ממני, אנת בעותך מקדמי. ג"כ להרחיק ההגשמה.

פסוק כ

ובאהרן התאנף ה', ועל אהרן הוה רגז מן קדם ה'. בפסוק שלפני זה "קצף ה' " ת' "רגז ה' " ופה שינה והוסיף "מן קדם ה'"? וע' בס' איג"ר שהביא נוסחי לסבונא ואנוירשא גם לעיל "והוה רגז מן קדם ה'" וכ"ה גם בחומשי רוו"ה.

פסוק כג

מקדש ברנע, מרקם גיאה. כ"ת בכל המקומות "קדש" בשם "רקם" וכ"ה לעיל א' י"ט "רקם גיאה" ועמ"ש לעיל (בראשית י"ד ז').

פסוק כו

בגדלך, בתקפך. ולא ת' "רבותך" כלעיל (ג' כ"ד)? כי הפעל "פדה" שמקודם לזה יתחבר יותר אל השם "תקפא" בארמית.

פרק י

פסוק ט

ה' הוא נחלתו, מתנן דיהב לה ה' אנון אחסנתה. הוסיף ותקן לכבוד ה', וע' לעיל (מדבר י"ח כ') בפ' אני חלקך.

פסוק טז

ומלתם את ערלת לבבכם, ותעדון ית טפשות לבכון. ר"ל תסירו את סכלות לבבכם, כי אין אדם עובר עבירה אא"כ נכנס בו רוח שטות.

פסוק יז
אלהי האלהים, **אלהא דיינין**. ת' "אלהים, דינין" מפני שהוא סמוך אצל משפט, ולכן "אלהי" הוא קודש, והאלהים הוא חול.
אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד, **די לית קדמוהי מסב אפין ואף לא לקבלא שוחדא**.
ר"ל שהשי"ת איננו בגדר נשיאת פנים או קבלת שוחד.

פסוק יט
ואהבתם את הגר כי גרים הייתם, **ותרחמון ית גיורא ארי דירין הויתין**, שינה לת' "גרים" בלשון "דורין" כי בני ישראל היו במצרים רק בני ארץ אחרת.

פסוק כ
ובו תדבק, **ולדחלתה תקרב**. בתיב"ע כתוב "בדחלתה" בב', והנכון בל' כאונקלוס מפני שהפעל "קרב" יבוא בארמית לרוב נקשר עם ל' כמו "לקרבה אל המלאכה" [שמות ל"ו ב'] ת' למקרב לעבדתא" [ובכ"י **ובדחלתיה תתקרב**].

פסוק כא
הנוראות, **חסינתא**. מל' "והיה החסון" [ישעי' א' ל"א].

פרק יא

פסוק יב
עיני ה' אלהיך בה, **עיני ה' אלהיך בה**. ת' כבעברית בלי שנוי, משום שרצה לבאר השגחת ה' על כל צרכי א"י.

פסוק טז
והשתחויתם להם, **ותסגדין להון**. ת' "להון" בל"ז אף שטעות הוא, ל"נ כי לדעתו הוא שב על "עממיא" וכן בהרבה מקומות, וצ"ע.

פסוק כ
מזוזות, ע' (לעיל ו' ט') מש"ש.

פסוק כב
בכל דרכיו, **בכל ארחן דתקנן קדמוהי**. ר"ל הדרכים הכשרים ומקובלים לפניו ית', והוסיף המלה "דתקנן" כי באמת גם הדרך הרע מאת ה' היא, ורק כי אינה רצויה לפניו ית"ש, והוא כמ"ש רז"ל "מה הוא רחום אף אתה רחום כו' ".

פסוק כד
הים האחרון, **ימא מערבא**, כצ"ל ולא כיש ספרים שגורסין "בתראה" וכצ"ל לקמן ל"ד ב'.

פסוק כט
את הברכה, **ית מברכיא**. הוא כפירש"י ורשב"ם.

פרק יב

פסוק ג
ונתצתם, **ותתרעון**. הוא כתרגומו לעיל (ז' ה') ואפשר שצ"ל "ותסתרון" כבתיב"ע.

פסוק ה
לשכנו תדרשו, **לבית שכנתה תתבעון**. הוא משכן שילה, כמ"ש בספרי והובא ברש"י.

פסוק יא
שמו, **שכנתה**. כדרכו.

פסוק יז
לא תוכל, **לית לך רשו**. כ"ת בכל המקומות שכוונת הכתוב על העדר היכולת מפני מצות התורה כמו שת' לקמן י"ז ט"ו.

פסוק כו
רק קדשיך, **לחוד מעשר קודשך**, ולא גרסינן "מעשר" כי שב על קדשים ועמ"ש לעיל (במדבר י"ב י"ד) ולקמן (כ"ו י"ג).

פרק יג

פסוק א
לא תוסף, **לא תוספון**. שינה לת' ל"ר, משוה שהכתוב התחיל לדבר בל"ר "אתכם, תשמרו". [ובכ"י הנוסח **תוסיף תמנע**].

פסוק ה
ובו תדבקון, **ובדחלתה תתקרבין**. צ"ל "לדחלתה" בל' כמ"ש לעיל י' כ', ואף בבוא הפעל הזה באתפעל, נקשר לרוב בלמ"ד, כמו "ותתקרב יבמתה לותה" [לקמן כ"ה ט'] אבל לא אדע לכוין מדוע לעיל י' כ' תרגם "תקרב" בקל, ופה תרגם "תתקרבון" באתפעל?, [וע"ש מ"ש בכ"י].
ובקלו תשמעו, **ולמימרה תקבלון**. ערש"י שפי' "ובקול הנביאים" ודע שמ"ש בספרי "ולא בנביאים" הוא פ"ם, או שכוונתו כמרז"ל "אם זכו לא היו צריכין לנביאים" [ובכ"י **ובמימריה**].

פסוק ז
יסיתך, **ימלכינך**. מל' עצה, ולא ת' "יטעינך" כתיב"ע, כי בודאי כל מסית בא בדרך עצה ותחבולה לטובה.
אשת חיקך, **אתת קומך**. פי' "חיקך" כמו "חקך" כי ת' "חק" הוא "קימא" וכאלו היה כתוב "אשת בריתך" ואפשר שזהו כוונת רש"י במלות "ומחקה בך" ולפ"ז צ"ל "או מחקה" וחסר ברש"י "ות"א קימך".

פרק יד

פסוק א

לא תתגדדו, **לא תתחממון**. הוא ט"ס וצ"ל "תתהממון" בה' ששרשו "המם" וכ"ה בערוך ש' המם, וכ"כ ר"ש בן מלך (במכלל יופי ירמיה מ"ו א') וכ"מ אח"כ בס' מבוא הלשון.

פסוק ד

ושה עזים, **וגדין דעזין**. אף שהוא בכ"מ התרגום של "גדיי עזים" ת' גם פה כן משום שמשמע זכרים דומיא דשור שבתחלת הפסוק.

פסוק ה

ואקו, **ויעלא**. הוא כפירש"י "יעלי סלע".

ודישון, **ורימא**. הוא "ראם" כהוכחת התוס' זבחים קי"ג ע"ב ד"ה אורזילא, וע' בסוגיא דחולין שנביא לקמן, ובמס' ב"ב דף ע"ג ע"ב, ובתוד"ה הכי גרסינן.

ותאו, **ותור בלא**. ע' ר"ש פ"ח דכלאים שהת"א הוא לדעת יחידאה היינו ר' יוסי שם במשנה, שסובר דשור הבר הוא מין חיה, דאלו לרבנן הוא מין בהמה, ובאמת דברי ר"ש לכאורה צ"ע, דמסוגיא דחולין (דף פ' ע"א) משמע דרבנן סברי דמדתרגם תורבלא ש"מ דמין בהמה היא, וגם רש"י פי' תורבלא, שור הלבנון, והני ז' דחשיב באורייתא לאו חיות נינהו, שוב ראיתי שדברי הר"ש לקוחים מהירושלמי דכלאים שם וסובר שהת"א הוא כדברי יחידאה ופליג על הבבלי שסובר דאתיא כרבנן, ודברי הרמב"ם (פ"א מהל' מאכלות אסורות) שכתב "ז' מיני חיות ושור הבר הוא בהמה, היינו כהירושלמי, וע' פר"ח י"ד סי' פ'.

וזמר, **ודיצא**. הוא ל' שמחה, כמו "זמר" בעברית, וכ"ה דעת הערוך ע' "דץ" וגם "יעלת חן" (משלי ה' י"ט) ת' "דיצתא דחסדא" וכן נמצאה ההוראה הזאת במשנה "דיצת הערבין" [כלים פכ"ד משנה א'] וע' בפי' הרמב"ם שם.

פסוק ו

ושסעת שסע ומטלפא טלפין, עמ"ש לעיל (ויקרא י"א ד') ולדעתי סובר אונקלוס כמ"ש רש"י בנדה (דף נ"א ע"ב) "טלפים פרסותיו סדוקות" ר"ל לא די שיש לה שתי פרסות אלא שסדוקים לגמרי, כמו "ושסע אותו" (ויקרא א' י"ז) שפירושו פירוד לגמרי.

פסוק ז

השסועה, **מטלפי טלפיא**. פי' לפי הפשט, וכן משמע מהנחת הטעמים, ולא כדרשת רז"ל (חולין נ"ג, והובאה פה ברש"י) שהיא בריה שיש לה ב' גבין וב' שדראות, וסובר כרב (נדה כ"ד ע"א) "בריה בעלמא ליתא וכי אגמרה רחמנא למשה במעי אמו אגמרה" וגם התיב"ע ס"ל כרב שת' "ולית בזיניה חזי למתקיימא" ר"ל שאין במינו כצורתו מתקיים,

ומ"ש "תרין רישין" ולא "תרין גבין" הוא כמשמע מרש"י בחולין (שם) שכתב "ולכן נקרא שסועה תאומה" וכן מהרמב"ם משמע שיש לו ג"כ ב' ראשין (ועמ"ש בס' לחם ושמלה ויקרא י"א ג') [ובכת"י הנוסח **מטילפתא**].

השפן, **טפזא**. ע' בערוך שנקרא כן מפני שהוא מנתר ומקפץ ממקום למקום (כדמתרגמינן "וירקידם כמו עגל" [תהלים כ"ט] "וטפזינון היך עגלא")[ובכ"י **טבזא**].

פסוק יג

והראה, **ובת כנפא**, **ואת האיה והדיה וטרפיתא ודיתא**. עמ"ש לעיל (ויקרא י"א י"ד).

פסוק טז

את הכוס ואת הינשוף והתנשמת, **וקריא וקפופא ובותא**. כצ"ל ועי' חולין ס"ג ושם בתוד"ה באות.

פסוק יח

והאנפה, **וְאִבּוּ**. בפ' שמיני כתיב "האנפה" בלא ו' החבור, ומהת"א משמע שגם שם היתה לפניו הנוסחא בו'. ואפשר שהיא דיה רגזנית כמ"ש בגמרא שם, כי משפחת Ibis יש לה מינים הרבה.

פסוק כא

לגר, **לתותב ערל**. הוא גר תושב שקבל עליו ז' מצות ואוכל נבלות וכפרש"י, ועמ"ש לעיל (ויקרא כ"ה מ"ז).

פסוק כב

היצא השדה, **דיפוק בחקלך**, ובנ"א "**חקלך**" בלא ב', ולנוסחא הזאת צ"ל מנוקד "דְיַפּיק".

פסוק כד

לשום שמו, **לאשראה שכנתה**. הוא כמו שת' לעיל (שמות כ' כ"ד) "אזכיר את שמי, אשרי שכנתי".

פסוק כו

וביין ובשכר, **ובחמר חדת ועתיק**. כ"ת בכל מקום, ורק לעיל (ויקרא י' ח') ת' "שכר, ומרוי" משום דבכהנים אסרה התורה כל דבר המשכר (וע' מה שהעירונו שם) וע' בש"ס (כריתות י"ג ע"ב) דשארי דברים המשכרים קילי מיין לכל התנאים וצ"ע.

פרק טו

פסוק ב

בעל משה ידו, **גבר מרי רשו**. מלת "ידו" לא ת', אף שבפסוק שאח"ז ת' "תשמט ידך" ומשמע כפירש"י שהמקרא מסורס וידו קאי על מלת "שמוט" אבל אינו מסכים עם הנחת הטעמים שלפ"ז היה צ"ל "**כָּל -בַּעַל מַשֵּׁה יָדוֹ**". וגבר הוא ת' "בעל" ומרי רשו, ר"ל איש

מלוה, הוא ת' "משה". וע' ערוך ערך רשה, ועמ"ש לעיל שמות כ"ב כ"ד ואפשר כי גבר ומרי הם ערבוב ב' לשונות, ועמ"ש בעל הכורם.

פסוק יד
הענק תעניק, **אפרשא תפרש**. פי' מלשון הפרשה ולא כהמפרשים שהוא נגזר מן השם "ענקים" המונח על תכשיט.

פסוק טז
ואת ביתך, **וית אנש ביתך**. דרכו לתרגם תמיד ביתו כפי הכוונה על אנשי הבית וע' בקדושין כ"ב ע"א וברמב"ם פ"ג מה' עבדים ובמל"מ שם.

פסוק יז
עבד עולם, **עבד פלח לעלם**. כ"ת גם לעיל (שמות כ"א ו').

פסוק יח
כי משנה שכר שכיר, **ארי על חד תרין מיגר אגירא**. ת' מלות "כי משנה וגו'" לתשובת התנאי, וכמ"ש רש"י, וע' בנתה"ש.

פרק טז

פסוק א
לילה, **ועבד לך נסין בלילא**. נראה שהיה קשה להת"א קושית הספרי "וכי בלילה יצאו?, והלא ביום יצאו, אלא מלמד שנגאלו בלילה. וע' בש"ס (ברכות ט' ע"א) דהכל מודים דלא נגאלו אלא בערב דכתיב לילה, וכפי רש"י שם שנתנו להם רשות לצאת והת"א סובר דכיון דהנסים נעשו בלילה, התחילה כבר הגאולה, ומה שרצה בס' לחם ושמלה לחלק, כי ההוצאה המיוחסת לה' היתה בלילה ויציאת העם לא היתה אלא ביום, המה במחכ"ת דברים אשר אין להם שחר, כי בטרם יצאו העם לא נוכל לומר הוציאם ה' ".

פסוק ב
וזבחת פסח צאן ובקר, **ותיכוס פסחא מן בני ענא ונכסת קודשיא מן תורי**. ר"ל הפסח מן הצאן והשלמים מן הבקר. וע' במס' פסחים (דף ע' ע"ב) שיש פלוגתא, אם בקר, הוא חגיגה, או מותר הפסח שקרב שלמים, ומהת"א אין להכריע, אבל מהת"י משמע דוקא דקאי על חגיגה וע' במיני תרגומא שהאריך בזה. [ובכ"י הנוסח **ען ותורין**].

פסוק ג
עֹנִי, **עֹנִי** וכ"ה בנוסחת הרוו"ה, אולי לא תרגמה כדי לכלול בה כמה דברים שדרשו רז"ל במלה הזאת (פסחים ל"ו ע"א ובספרי).

פסוק ד

ביום הראשון, **ביומא קדמאה**. ערש"י שפי' ב' פירושים, ולהפי' הא' "ביום הראשון" הוא ע"פ, וקאי על מלת "תזבח" ולפי' השני הוא יום ט"ו וכ"מ מהת"א, וכמו שת' לעיל (שמות י"ב ט"ו) וע' בש"ס פסחים דף ע"א ע"ב) ובתו' ד"ה לימד.

פסוק ו

מועד צאתך, **זמן מפקד**. ע' בש"ס (ברכות ט' ופסחים ק"כ) שרז"ל חשבו ג' זמנים, וכמ"ש רש"י, והמת' תרגם כפשוטו שהגאולה התחילה בלילה כמ"ש לעיל בפסוק א', וצ"ע.

פסוק ז

ובשלת, **ותבשל**. מה שלא ת' "ותטוי" כתיב"ע, שאף שצלי ג"כ קרוי מבושל, מ"מ היה לו לפרש לבלי נטעה כי הפסח נאכל מבושל ממש וצ"ע.

בבקר, **בצפרא**. סתם, ולא פירש כוונתי אם בקר ראשון או בקר שני.

פסוק ח

ששת ימים תאכל מצות, **שתא יומין תיכיל פטירא**. אף שהיה לו לפרש דעתו אם הששה ימים מתחילין מהחדש (כפי' ראשון שהובא ברש"י) או כמ"ש חז"ל ששה ימים רשות הנה כבר הארכנו בהקדמתנו כי במקום שאין בו חלוקי דעות הניח המת' את הכתוב כפשוטו.

עצרת, **כנש**. כ"ת בכל המקומות ל' כנופיא, וכפי' הב' של רש"י, ולא אדע לכוין מהיכן למד רש"י שהוא לאכילה ושתיה, ולא לתושבחן כמ"ש תיב"ע? ומהת' ירושלמי משמע בפי' שהוא לתושבחן, ואולי כוונת רש"י לא לשלול התושבחות, כ"א לשלול התענית, באשר השם "עצרה" נרדף בלה"ק אל השם "צום" כמו קדשו צום קראו עצרה".

פסוק ט

בקמה, **בחצד עומרא דארמותא**. ר"ל "קצירת עומר התנופה" כמו שת' ויקרא [ויקרא כ"ג ט"ו].

פסוק טו

אך שמח, **ברם חדי**. ר"ל לא תהיה כ"א שמח, וכמ"ש הראב"ע, וכן "אך נח (בראשית ז' כ"ג) ת' ג"כ "ברם נח" וע' במס' פסחים שדרשו שבא לרבות לילי יו"ט האחרון משום ששמיני עצרת לא ניכר בפ' הזאת. והגר"א כתב לרבות ליל יום האחרון, משום שלמחרתו נגמרת מצות לולב, ולעכב נגמרה מצות סוכה, ולא נשארה רק מצות שמחה ודפח"ח.

פסוק יח

ושטרים. **ופַּרְעִנין**. הוא כמ"ש רש"י "הרודין את העם" ואע"ג דלעיל (שמות ה' ו') ת' "סרכן" שהוא שר (ע' ערוך ערך סרך) כשהוא נסמך אצל דיין, הוראתו כמו שמש ב"ד, ועמ"ש לעיל א' ט"ו.

פסוק יט

דברי צדיקים, **פתגמין תריצין**. הוא כמ"ש רש"י, שמלת "צדיקים" הוא תאר אל מלת "דברי" (וכמ"ש רש"י לעיל שמות כ"ג ח') וגי' "פתגמי" בקצת ניסחאות בנסמך הוא טעות.

פרק יז

פסוק ה

אל שעריך, **לתרע בית דינך**. ע' ברש"י שכ' שהוא טעות, וצ"ל "לְקִרְוָךְ" וע' בספרי, ובאמת מוקשה מאד שהרי בכל הספרים המדויקים מצאנו הנוסחא "לתרע בית דינך" ולכן נלע"ד לומר שכוון למה שאמרו בש"ס (כתובות מ"ה ע"ב) דבעיר שרובה נכרים סוקלין אותו על פתח ב"ד וכ"פ הרמב"ם פט"ו מה' סנהדרין, ומזה ג"כ ראיה שאונקלוס הי' חי אחר החורבן שירושלים היתה רובה נכרים. וע' (שם) בתוד"ה פתח ב"ד.

פסוק ח

כי יפלא, **ארי יתכסי**. ע' ברש"י (לקמן ל"א י"א) שהביא הת' הזה לראיה על הש' "פלא" שהיראתו דבר טמון ומכוסה. ובצדק הגיה החכם רוו"ה ונקד "יִתְכָּסֵי" המנין **אִתַּפְעַל**, ולא "יִתְכְּסֵי" מבנין **אִתְפַּעַל**, כי הוראת הבנין הזה בש' זה הוא רק פעל חוזר וקאי על במכסה עצמו דוק וחשכת [ובכ"י יתפרש].

בין נגע לנגע, **בין מכתש סגירו למכתש סגירו**. לכאורה צ"ע למה ת' "סגירו" שהוא מצורע, ולא כת"י וכפירש"י שפי' בין נגע טהור לנגע טמא באדם או בבגד או בבית, ואפשר מפני שת' "דברי ריבות, פלוגתא דדינא" וכמ"ש הרמב"ן, שייך שפיר שחולקים בין נגע מצורע טהור לטמא שזה טעמא וזה מטהר.

דברי ריבת, **פלגתא דינא**. הוסיף מלת "פלגתא" כמ"ש רש"י "שיהו חכמי העיר חולקים בדבר" וערמב"ן.

פסוק טו

נכרי, **נוכרי**. ולעיל (שמות כ"א ח') ת' "אחרן"? אפשר הכא משום דכתיב בפירוש "אשר לא אחיך הוא" ת' "נוכרי" ר"ל עובד אלילים ששנוי במעשיו.

פסוק טז

הרבות, **לאסגאה לה**. הוסיף מלת "לה" משום שהכתוב התחיל "ולא ירבה לו" ואולי לכלול דרשת רז"ל (סוף סנהדרין בירושלמי) "לישיבה אינו חוזר אבל חוזר הוא לסחורה אפי' לקנות סוסים".

פסוק יז
ולא יסור לבבו, **ולא יטעי לבבה**. לעיל (בפסוק י"א) ולקמן (בפסוק כ') ת' "סטי" והכא שמוסב על הלב ת' "טעי".

פסוק יח
משנה התורה, **פתשגן אורייתא**. "פרשגן" ברי"ש, כצ"ל ולא פתשגן, ור"ל העתק התורה, וע' עזרא ד' י"א וברש"י שם, ולכאורה צ"ע הלא במס' סנהדרין (דף כ"א ע"ב) ילפינן שכותב שתי תורות? ואפשר שפתשגן היינו העתק התורה השניה. ומשנה הוא כמו "וכסף משנה קחו בידכם" (בראשית מ"ג י"ב) וערש"י שפי' דברי אונקלוס מל' שנון ודבור, וצ"ע, וע' היטב סוגית הש"ס (שם).

פרק יח

פסוק א
ונחלתו, **ואחסנתה**. הוא שדי חרמים, ומגרשים שהיו להם, או כמ"ש רש"י "אלו קדשי הגבול, תרומות ומעשרות".

פסוק ב
ה' הוא נחלתו, **מתנן דיהב לה ה' אנון אחסנתה**. הוסיף ושינה לכבוד ה'.

פסוק ו
וכי יבא הלוי, **וארי ייתי לואה**. אף שת' "לואה" כוונתו על הכהן, שהוא ג"כ משבט לוי, מדכתיב חלק כחלק יאכלו, ואין מתנות לאכילה אלא לכהן, כמ"ש בספרי וברמב"ם (פ"ה מהל' כלי המקדש), ובמס' ערכין (דף י"א) יליף שירה של הלוים, מדכתיב ושרת בשם ה' איזהו שירות שהוא בשם ה' הוי אומר זו שירה, וצ"ע דהלא הקרא בכהן משתעי? וראיתי בתוספת יום טוב פ"ב דעירובין מ"ד שהעיר בזה וכתב דפשטא דקרא בכהן משתעי

פסוק ז
העמדים שם, **דמשמשין תמן בצלו**. כ"ה בחומשי תורה, אבל לא אדע אם כוונתו לשיר כמ"ש לעיל שמשם ילפינן שיר בפה, ולכן ת' "לואי" הנה מלבד שאין הלשון מדוייק דצלו הוא תפלה ולא שירה הלא תקשה גם על המת' קושיתנו בפסוק העבר על הש"ס "הלא בכהן משתעי"? ודוחק לומר דקאי על נשיאת כפים ואין ספק לי כי איזה תלמיד טועה הוסיף מלת "בצלי" והטעות נשתרבב' לו באשר מצא תמיד מליצת "עומד לפני ה'" מתורגם "משמש בצלו" כמו [בראשית י"ח כ"ב, י"ט כ"ז] ע"כ הוסיף גם פה ובחומש הכתב והקבלה חסרה באמת מלת "צלו" [וכן חסרה בכ"י].

פסוק ח
לבד ממכריו, **בר ממטרתא דייתי בשבתא**. ר"ל חוץ מהמשמר הבא לשבת שהם מקריבים נדרים ונדבות ותמידין כמ"ש בש"ס (סוכה נ"א ע"א) ע"ש, וברמב"ם (פ"ד מהל'

כלי המקדש) וכמ"ש רש"י בחומש בפסוק זה, והריטב"א בחדושיו על מס' תענית (דף כ"ז ע"א) הביא התרגום הזה, והקשה הלא המשמרות תקנות דוד ושמואל היו, ותירץ דחלוק משמרות הוא מן התורה, ורק המנין הוא התקנה, ועוד אפשר לומר דכיון דעכ"פ ד' או ח' משמרות תקן משה כדמוכח שם בסוגיא, שפיר ת"א "בר ממטרתא", ובחדושי הארכתי בזה, אמת כי התיב"ע כתב "דאורו להון אלעזר ואיתמר" וכוונתו ליישב הקושיא הנ"ל, אבל מסוגיא דתענית לא משמע כן, וצ"ל כמ"ש הריטב"א דחילוק משמרות כבר תיקן משה או אלעזר ואיתמר.

על האבות בכן אתקינו אבהתא. אפשר שהוא ט"ס וצ"ל "דכן" בד', ור"ל שכן תקנו האבות, וכמ"ש למעלה [וכן הוא בכ"י].

פסוק י

קסם קסמים, **קֶסֶם קְסָמִין**. וכ"ת לעיל (במדבר כ"ג ג'), וע' בערוך ערך קסם ב'.

מעונן ומנחש, **מענן ומנחש**. לא שינה מהעברית כלעיל (ויקרא י"ט כ"ו).

ומכשף, **וחרש**. ע' בערוך ערך חרש ג' בשם רב האי גאון שהוא מכת עין שנקראה חורשא ר"ל בתשכה יתהלך **וּמְעֹנֵן** העינים.

פסוק יא

וחבר חבר, **ורטין רטן**. הוא מל' "רוץ" כמו "הרטנין יוצאין" (שבת קמ"ז) ומזה נראה שאין כוונתו לחבר נחשים ועקרבים במקום אחד כמו שחשבו קצת, רק שגורם בכשופו שירוצו הנחשים והעקרבים למקום אחד ויכנסו לחבורה אחת ובמס' סוטה [דף כ"ב ע"א] משמע דרטין הוא הלחש שלוחשין בעלי הכשוף, דאמרינן שם "רטין אמגושא ולא ידע מאי אמר" וערש"י שם. ואפשר שהוא כמו "רנן" בעברית ור"ל שלוחש ומרנן בשפתיו.

ושואל אב, **ושאל בידין**. עמ"ש לעיל (ויקרא י"ט ל"א) ועיין ערוך ערך פתם וערך אוב ואבא טמיא.

וידעני, **וזכורו**. אפשר שצ"ל "ודכורו" בדל"ת, כמו שתרגם לעיל (שם כ' כ"ז) וכבר כתבנו שם שפירושו זוכר דברי הבל ומגיד עתידות, כי דרך נביאי אמת ושקר לערבב העבר והעתיד, ואפשר משום שמעלה המת בזכרותו, כמ"ש הש"ס (סנהדרין ס"ג ע"ב) וע' בתוד"ה מעלה שגרסו בזכורו בזיי"ן. וכ"ה בת' ירושלמי "ומסקי זכורין" (ועמ"ש בויקרא), גם אפשר לומר שכוונתו על אילים שנקראו בארמית "דכרי" מפני שהיה דרך המכשפים לראות בבני מעיהם של קרבנותיהם ואיליהם ולנבא מזה עתידות.

פסוק יב

כי תועבת, **ארי מרחקא**. **התועבות**, **תועבתא**, שינה כדי למנוע הכפל.

פסוק יג

תמים תהיה, **שלים תהי בדחלתא**. ערמב"ן שכתב "וטעם תמים תהיה גו' שניחד לבבנו אליו לבדו כו' וממנו לבדו נדרוש העתידות מנביאיו או מאנשי חסידיו, ר"ל אורים ותומים, ולא נדרוש מהוברי שמים ולא מזולתם כו' וזהו טעם אונקלוס שלים תהא בדחלתא דה' אלהך".

פסוק יד

אל מעננים ואל קסמים ישמעו, **מן מענניא ומן קסמיא שמעין**. ובפסוק שאח"ז "אליו תשמעון" ת' "מנה תקבלון"? ובנ"א בען וצ"ע ואפשר שכיון הת"א להזהיר את העם אף על השמיעה בדברי המעוננים והקוסמים בלבד, גם בלתי קבלה והאזנה, ולכן ת' פה "שמעין" לא כן בפסוק שאחריו ת' "מנה תקבלין" מפני שלא סגי לנו בשמיעת דברי הנביא, והננו מחויבים גם לקבלה.

פסוק טו

מקרבך, **מבינך**. מלת "קרב" כשנסמכת אל הבנויים יתרגם אונקלוס במלת "בין" וכשתסמך אל השם ית' במלת "נו" כלקמן (פסוק י"ח) "מקרב אחיהם" ית' "מגו אחיהון".

פסוק יט

אשר לא ישמע, **די לא יקבל**. אפשר שת' בל' "קבל" לכלול דרשת הש"ס (סנהדרין פ"ט ע"א) "קרי בי' לא ישמע" וע"ש ברש"י, והפעל "קבל" כולל גם הפשט גם הדרשה.

אנכי אדרש מעמו, **מימרי יתבע מניה**. עמ"ש בהקדמה כוללת ולעיל (בראשית מ"ה ד').

פסוק כב

ולא יבא, **ולא יתקיים**. לא ת' "ולא ייתי" אפשר מפני שכבר אמרה התורה "ולא יהיה" ע"כ בחר לו מלה אחרת לת' "ולא יבא" בכדי למנוע הכפלת הדברים במלות שונות. ואולי ישמש הארמי בפעל "אתא" רק על ביאת בעלי חיים, וצ"ע בזה [ובכ"י הנוסח ולא יעול].

לא תגור, **לא תדחלון**. שונה לת' בל"ר, משום שלעיל מניה כתוב "איכה נדע" בל"ר.

פרק יט

פסוק ה

ונדחה, **ותתמריק**. ט"ס הוא וצ"ל "ותתמריג" בג', וכ"ה ברש"י.

ונשל, **וישתלף**. ת' באתפעל, וכוונתו שהברזל יצא מקתו, והוא פ"ע, ויש אם למקרא כדעת רבנן (מכות ז' ע"ב).

פסוק י

ולא ישפך, **ולא ישתפך**. אפשר שלא ת' "ולא יתשדו" כדרכו בכל מקום ולקמן (פסוק י"ג) משום שהפעל "שפך" הונח רק על השפיכה בשוגג. וצ"ע.

והיה עליך דמים, **ויהא עלך חובת דין דקטול**. לעיל (שמות כ"ב א' וב') "אין לו דמים, דמים לו" ת' "לית לה דמא, דמא לה" אפשר משום ששם נקשר בל', והכא במלת "על" ואולי כוונת המת' לפרש כאלו היה כתוב "והיה עליך עונש דמים".

פסוק יד

לא תסיג, **לא תַשְׂנֵי**. נֹתֵן, יָהֵב. האחרונים פקפקו לפי דרכם, שמשה כתב "אשר גבלו ראשונים" בעוד לא נכבשה ונחלקה הארץ? והאמת עד לעצמו כי היא מצוה העתידה לבוא. ועיין בההערות לספר תלמוד לשון עברי מאת הר"ר חיים זלמן אליאשעוויטץ מווילנא, שנדפס בק"ב בשנת כת"ר, שהראה בראיות נכונות, כי דרך העברי להביא במקום העתיד המרכב, גם העבר, גם העתיד, גם הבינוני ולכן כתוב פה "אשר גבלו" [בעבר] "אשר תנחל" [בעתיד] "נותן" [בבינוני].

פסוק טו

על פי שני עדים, **על מימר תרין סהדין**. מכאן אין ראיה על דרשת רז"ל "מפיהם ולא מפי כתבם" שגם לעיל (י"ז י"א) "על פי התורה" תרגם "על מימר אורייתא".

פסוק יח

עד שקר העד, **סהיד שקרא סהדא**. מלשונו משמע שמפרש "הָעֵד" הוא שם הבא בה"א הידיעה, ולא פעל, ור"ל כי העד הוא עד שקר מפני שענה שקר באחיו. וע"פ מה שכתבנו לעיל [בראשית ט' ו'] יקשה מדוע לא ת' "סהדיא" בל"ר, כי כ"מ שנאמר "עֵד" בשנים הכתוב מדבר, ואפשר מפני שהדבר מסור לב"ד לא חשש לטעות, וכמ"ש בהקדמה כוללת בהרחבה.

פרק כ

פסוק ג

אל ירך לבבכם, **לא יזוע לבכון**. ע' מה שנכתוב לקמן (פסוק ח').

ואל תחפזו, **ולא תתבהתון**. אפשר שצ"ל "לא תתבעתון" בע' שהוא ל' רעדה אבל "בהת" בה"א הוא ל' בושה.

פסוק ד

ההלך עמכם, **דמדבר קדמיכון**. וכן לעיל (שמות י"ד י"ט) ת' "ההלך, דמדבר". ועמ"ש בהקדמה כוללת.

פסוק ח

הירא ורך הלבב, **דדחל ותביר לבא**. לכאורה קשה שלעיל (פסוק ג') "לא ירך לבבכם" ת' "לא יזוע" והכא ת' "תביר"? ואפשר מפני ששם הלב הוא הפועל ע"כ ת' "לא תזיע" אבל השם "רך לבב" יתו' בארמית "תביר לבא" ואולי סובר כריה"ג, שפי' "הירא מעבירות

שבידו" ולכן ת' "תביר" שהוא שברון הרוח על עבירותיו. ודע שבספרי תניא "רע"א הירא כמשמעו, ריה"ג אומר זה בן מ' שנה" והוא תמוה שהוא נגד מתני' דסוטה (דף מ"ג) ועוד שבסיפא קתני "היה א' מתירא מן העבירה" ושמעתי בשם אחד שמלת "שנה" הוא ט"ס ובן מ' פירושו, הוא איש בן מ' מלקות, ודוחק גדול הוא, דלריה"ג אפי' עבר על עבירה דרבנן חוזר מן המלחמה.

פסוק יא

תענך, **תעניך**. ולקמן (כ"ה ט') ע"פ וענתה ואמרה ת' "ותתב ותימר" אפשר ששינה שם מפני שהוא מצוה שאחר שאמר היבם לא חפצתי לקחתה, תאמר היא "מאי יבמי וגו'" וע' במס' סוטה (ל"ג ע"ב) ובירושלמי שם פ"ז הלכה ב'.

פסוק יט

כי האדם עץ השדה, **ארי לא כאנשא אילן חקלא**. משמע שמפרש כרש"י שמלת "כי" הוא במקום "דילמא" (והוא כאלו היה כתוב "הֲכִי") ודרך המת' תמיד לת' בהחלטת השלילה תמורת שאלת החיוב, ולכן תרגם "במצור" "בצירא" וכפירש"י שאינו אדם להסתיר פניו במצור, אבל "מצור" שבפסוק שאח"ז ת' "כרקומין" שהוא מעגל שאנשי המלחמה בונים סביב העיר ללכדה, וע' בערוך ערך כרקום.

פסוק כ

עד רדתה, **עד דתכבשה**. הוא כפירש"י "לשון רדוי שתהא כפופה לך".

פרק כא

פסוק ד

אל נחל איתן, **לנחלא בַּיִר**. ר"ל שלא נזרע בו ולא נעבד מעולם, כמו שת' "והאדמה לא תשם" (בראשית מ"ז י"ט) "וארעא לא תבור" וכמו "שדה בור" בתלמוד, וכמו "אם אוביר ולא אעבד" (בבא מציעא ק"ד ע"ב) ומלשונו משמע שמפרש "נחל" היינו עמק כמ"ש רש"י והרשב"ם במס' ב"ב נ"ה ע"א והר"ש במס' פאה פ"ב מ"א. ולא כמ"ש הרמב"ם (בפירוש המשנה וכן בחבורו) "נחל השוטף בחזקה" גם משמע שסובר כר' יונתן (סוטה דף מ"ו ע"ב) דלא יזרע היינו להבא, ולעבר ידעינן מאיתן, ופלוגתא דר' יאשיה ור' יונתן אליבא דרבא, היינו לעבר דר' יאשיה סבר שהוא לעכוב, ולר"י אינו לעכוב, רק למצוה ולכן אף שאינו אותן כשר ומתני' כר' יונתן ודו"ק היטב בסוגי' שם. וכבר האריכו בזה מהרי"ק ובאר שבע והתוי"ט וחכם צבי ומיני תרגומא (ומ"ש שהת"א סובר לעתיד, מדת' "ולא יתפלח"ביו"ד ולא באל"ף, בכ"י הוא באל"ף, ובחומשי רוו"ה "די לא אתפלח בה ולא יזדרע").

פסוק ח

כפר לעמך, **כהניא יימרון כפר לעמך**. הוא ע"פ המפורש במשנה (סוטה דף מ"ו) "והכהנים אומרים כפר לעמך כו' וע' בכ"מ (פ"ט מהלכות רוצח הלכה ג') שהביא ג"כ דברי הת"א בזה, ומזה ראיה שהמשנה דסוטה היתה לפני אונקלוס.

דם נקי, **חובת דם זכי**. ובפסוק שאח"ז ת' "אשדי דם זכי" משום דגבי המצוה לבער הדם שייך לומר שפיכות הדם" משא"כ פה בבקשתם אל ה' יחלו את פניו לבלי יתן עליהם חוב הדם הנקי [ובכ"י גם פה הנוסח אשר]

פסוק י

אויביך, **בעלי דבבך**, **ונתנו**, **וימסרנון**. אף שבעברית בא בל"י, דרכו לת' בל' רבים.

פסוק יא

וחשקת, **ותתרעי**. וכן לעיל (בראשית ל"ד ח') "חשקה נפשו" ת' "אתרעיאת" לא כן לעיל (ז' ז') "חשק ה'" ת' "צבי ה'" משום כבוד ה'.

פסוק יב

והבאתה אל תוך ביתך, **ותעלנה לגו ביתך**. מפסוק זה גם מפסוק שאח"ז ששינה לת' "אם לא חפצת בה" שהוא בל' עבר "אם לא תתרעי בה" בל' עתיד וכן בכל הפרשה, משמע קצת שסובר כדעת רש"י בקדושין (כ"ב ע"א) שגם במלחמה אסור לבוא עליה אפי' ביאה ראשונה אלא אחר כל המעשים האלה, ודלא כשיטת ר"ת הובאה (שם בתוד"ה שלא ילחצנה), שביאה ראשונה מותרת במלחמה, ע"ש.

ועשתה את צפרניה, **ותרבי ית טופרנהא**. אע"פ שאונקלוס ת' מפי ר' אליעזר, ור"א סובר בספרי, ועשתה היינו "תקוץ" והביא ראיה מן "ולא עשה שפמו" דגבי מפיבושת, כבר כתבתי בהקדמה כוללת שבירושלמי מגילה איתא שתרגם לפני ר"א ור"י ולא מפיהם ואפשר שגם בבבלי הוא ט"ס, ועי' שם וברמב"ן. ובמיני תרגומא.

פסוק יד

תתעמר, **תתגר**. וכ"ה לקמן (כ"ד ז') ואפשר שהוא מל' "תגר" שהוא סוחר כמו שת' (בראשית ל"ז כ"ח).

פסוק טו

כי תהיין, **ארי תהוין**. כ"ה בכמה נוסחאות בת', ולא "יהוין" ביו"ד ולעיל [במדבר ל"ו ג'] החלטנו שצ"ל ביו"ד שכן הוא לנסתרות, ותהוין בתי"ו הוא לנמצאות, וכבר העירונו שם שבפסוק זה יש שתי נוסחאות "יהוין, ותהוין".

פסוק טז

לא יוכל, **לית לה רשו**. וכן לא תוכל לאכל בשעריך, לא תוכל לזבח את הפסח, לא תוכל לתת עליך איש נכרי" (לעיל י"ב י"ז, ט"ז ה', י"ז ט"ו) בכולם ת' "לית לך רשו" ר"ל כי

באמת היכולת בידו, אבל התורה לא נתנה לו רשות, וע' במיני תרגומא שהביא דברי הרמב"ן שאחרי הביאו דברי הת"א בזה אמר "והטעם לא תתן יכולת לנפשך לעשות ככה והוא מפליג באזהרה וכו' " ומהר"י אבוהב פי' ע"ז "ולפי שהיה נראה מלשון אונקלוס שאם עשה עשוי, לזה אמר הרב ז"ל והטעם וכו'" (ולא אוכל להתאפק מהביא פה מה שראיתי בס' שערי תשובה לרבינו יונה ז"ל שפי' גם דברי הנביא בירמיה ג' "הנה דברת ותעשי הרעות ותוכל" ר"ל שנעשו לך כהיתר).

פסוק יז

יכיר, **יפרש**. לא ת' כלעיל (בראשית מ"ב ח') אפשר שכוונתו לכלול דעת ר' יהודא (קדושין ע"ד ע"א), וע"ז ע"ב) "יכיר יכירנו לאחרים", ואפילו לרבנן צריכא לכשנפלו לו כשהוא גוסס, ע"ש ברש"י ותוס',

ימצא, **ישתכח**. היינו מוחזק שמצוי לו, וכדרשת רז"ל שהובאה ברש"י שאין הבכור נוטל פי שנים בראוי לבוא לאחר מיתת האב כבמוחזק.

לו משפט הבכרה, **ליה חזיא דיגא דבכירותא**. אף שבשאר מקומות ת' "משפט" הוא "דין" אפשר ששינה פה משום שהוא רק סברא מצד היושר, וכמ"ש בספרי "מלמד שהבכורה יוצאת בדיינים" ובפרט לפמ"ש הגר"א דבבן ז' ובבן ט' קמיירי קרא.

פסוק יח

ויסרו, **ומלפן**. הוא ל' מוסר ותוכחת דברים, ולקמן (כ"ב י"ח) ת' "ויסרו, וילקון" ואפשר שלא סבר ליה דרשת ר' אבהו (כתובות דף ע"ז ע"א, וסנהדרין דף ע"א ע"ב) ולאו דלא תאכלו על הדם הוא לאו שבכללות ואין לוקין עליו, וכמ"ש הכ"מ (בהל' ממרים פ"ז הלכה ו') ועדיין צ"ע. ואפשר משום שפשט הקרא הזה איירי לאו בב"ד לכן ת' "ומלפן" שהוא רק מוסר דברים, משא"כ לקמן שמדבר מזקני העיר, ע"כ ת' "וילקון".

פסוק כ

זולל וסובא, **זלל בשר וסבי חמר**, הוא כמ"ש במשנה (סנהדרין דף ע' ע"א) "מאימתי חייב משיאכל תרטימר בשר וישתה תצי לוג יין, ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר אל תהי בסבאי יין בזוללי בשר למו".

פסוק כג

קללת אלהים תלוי, **על דחב קדם ה' אצטלב**. ר"ל על שחטא לה' כבר לקח עונשו ופי' לפי הפשט שמוסב על האדם החוטא, ולכן כתיב "תלוי" בל"ז ואלהים הוא לפי' זה קדש.

פרק כב

פסוק א

והתעלמת, **ותתכבש**. ולקמן (פסוק ג') "לא תוכל להתעלם" ת' "לית לך רשו לאתכסאה"? אפשר משום שבפסוק זה הוא מדבר קודם המציאה שרואה את הב"ח תועים בדרך, ורוצה להעלים עין מהם כאילו אינו רואם. לכן ת' "ותתכבש" משא"כ שם שכתוב "ומצאתה" היינו שמצא כבר ורוצה להחזיק את המציאה כשלו, תרגם "לאתכסאה" בהתפעל, ר"ל לכסות עצמך מהמוצא שלא יתבע את שלו מידך, וע' בסוגית הש"ס (ב"מ דף כ"ו). ומפרש"י (בפסוק ג') לא משמע כת"א, וצ"ע.

פסוק ה

לא יהיה כלי גבר, **לא יהי תקון זין דגבר**, **ולא ילבש**, **ולא יתקן**. ע' בש"ס (נזיר דף נ"ט ע"א) ות"א כו' כראב"י שמשנתו קב ונקי, וכמ"ש הכ"מ (פי"ב מהל' ע"א), ורש"י הביא דעת הת"ק ולא דעת ראב"י נגד דרכו, וע' ברש"י (בנזיר שם שם) ד"ה ת"ל, ונקע לשון ראב"י "ותקן" משום שהוא ת' "לבש" כלעיל (בראשית ל"ח י"ד) "ותתעלף" שת' "ואתקנת" ולכאורה אמינא שכוונתו על כלי זיין, וכוון על הקרא [לקמן כ"ג י"ד] "ויתד תהיה לך על אזנך" שת' "וסכתא תהי לך על זינך" [וע' בערוך ערך סך] ואם תלבש אשה תקון זין כזאת עוברת על לא יהיה כלי גבר, אבל בת"י (שופטים ה' כ"ו) הביא כל דברי הת"א הזה "לא יהוי תקון זין דגבר על אתתא וכו' אלהן ידא לסכתא אושיטת וכו'" דיעל שלחה ידה רק ליתד ולא לכלי זיין, ש"מ דכלי זיין הוי כלי גבר ולא היתד, וזה ברור, גם מוכח מהת"י (שופטים שם) שלפני יב"ע היה ת"א מתורה, וכבר הארכתי במקום אחר מזה.

פסוק ו

כי יקרא, **אֵי יערע**, ט"ס וצ"ל "**אִי**" בחירק, שהוא במקום "**אִין**" בארמית **ואִם** בעברית ות' כמו "יקרה" בה"א ובנוסחאות מדויקות "ארי יתערע" ושב על האדם, וע' מה שנעיר לקמן כ"ג ה'.

פסוק ח

מעקה, **תֵּיקָא**. ערש"י ובערוך.

דמים, **חובת דין דקטול**. מלשונו משמע דליה ליה דרשת הש"ס שהובאה ברש"י "הנופל ראוי זה ליפול" רק שיש לו עונש מיתה ואולי כוונתו כמו שאמרו בש"ס "אע"פ שבטלו ארבע מיתות, דין ארבע מיתות לא בטלו כו'" ופי' "ולא תשוי חובת דין דקטול בביתך" ר"ל כרש"י "שמגלגלין כו'" כי דין המיתה שמחויב בה יעשה ע"פ ההשגתה, אבל אתה

לא תסבב שיהיה בביתך, ולדעתי נשתרבב מזה גם לעיל בפ' רוצח (י"ט יו"ד) ושם צ"ל "חובת קטול" וע' מה שהעירונו שם.

פסוק ט

תקדש, **תסתאב**, ערש"י שג' "תסאב".

המלאה הזרע, **דמעת זרעא**. ר"ל תערובת הזרע עם התוספת ממה שנתגדל ונתרבה, כי "דמעה" הוא ערוב, כמ"ש בש"ס (גיטין נ"ג) "מדמע היינו מערב" והנה ברור אצלנו שמ"ש רש"י (שם שם) "ואיני יודע מהו ל' דמע" שכוונתו על דמע בלה"ק, כי בתלמוד יש משניות הרבה המדברות מל' "דמע, דמוע, מדמע" וכ"כ רש"י בתרומה, ומ"ש שם הר' משה מפונטיזא שדמע הות לח והביא ראיה מת"א שת' פה "המלאה, דמעת" "וכמלאה" (במדבר י"ח כ"ז) "מלייתא" הנה לדעתנו משמע להפך, שדמע הוא ביבש ומלייתא הוא בלח, ואפשר שהוא משם מושאל מדמעות העין, מפני שהדגן נופל מן השבלים כדמעות, וכן בת"י ע"פ "ראשית תבואתה" (ירמיה ב' ג') מצאנו ג"כ "כדמעא ארמות עללא" ע"ש. וערש"י ע"פ מלאתך ודמעך (שמות כ"ב כ"ז) ומה שהעירונו שם, ובמס' תמורה (דף ט').

פסוק יא

יחדו, **מחבר כחדא**. ולעיל גבי לא תחרש ת' "כחדא" בלא מלת "מחבר" אפשר שכאן בא לרמז שתכף תכיפה אחת לאו מדאורייתא ואינו חבור ועוד דבכלאי בגדים מותר ללבוש חלוק של צמר על חלוק של פשתן, אבל בכלאי בהמה אפי' מחובר בהנהגה אסור, ודבר זה מפורש בתוספתא פ"ד דכלאים "ומה אם במקום שמותר ללבוש ב' חלוקות כאחד הרי הוא אסור בתערובתן מקום שאסור לנהוג שתי בהמות כו', ועי" בירושלמי (כלאים פ"ח הלכה ב') וברא"ש ובטור וש"ע י"ד סי' רצ"ז. ונפלאתי על החכם האלקי הזה איך קלע אל השערה והתכוון להלכה. וע' במנחות (דף ל"ט ע"א), וברמב"ם (הלכות כלאים פ"י הלכה כ"ד).

פסוק יב

גדלים, **כרספדין**. עיין בערוך ערך כרספד.

פסוק יד

ואקרב אליה, **ועלית לותה**. לא תרגם "וקריבת" לכאורה חשבתי שבא להשמיענו דהלכה כרבנן ולא כראב"י דמצריך בעילה (כתובות דף מ"ו ע"א) אבל א"א לומר כן כי הלכה כראב"י, וכן ת' בעצמו (לקמן פסוק י"ז) ע"ש.

פסוק יז

ופרשו השמלה, ויפרסון שושיפא. ת' כראב"י (כתובות שם שם) שסובר דברים ככתבן, ולא כרבנן (וכפירש"י) אע"ג שפסקינן כרבנן, משום שמשנת ראב"י קב ונקי, ופשטא דקרא הכי משמע, וע' לעיל (בראשית ל"ח י"ח) וברמב"ן שם, וע' ברמב"ם (פי"ג מה' נערה הלכה ו') ובכ"מ שם, וע' ברשב"א.

פסוק כא

לזנות בית אביה, לזנאה בית אבוהא. לא ת' "בבית אבוהא" כפירש"י? ודוחק לומר שגם בארמית יחסר לפעמים ב' השמוש. אולי כוונתו שחסרה מלת "לחלל" או "לבזות".

הרע, עבד דביש. ולא ת' "בישא" משום שפי' "הרע" תאר לעושה רע (ובלה"ק יבא "הרע" גם לשם מפשט, גם לשם תואר, תחת אשר בארמית יבדלו ע"פ הרוב, לכן פי' כוונתו).

פסוק כד

שער העיר, תרע קרתא. ממה שלא הוסיף מלת "בית דין" כאשר הוסיף לעיל (כ"א י"ט) נראה שס"ל "שער שעבד ולא שער שנדון" כדילפינן (כתובות דף מ"ה ע"ב) לענין עבודת אלילים, וע"ש בתוד"ה סוקלין, וברש"ל וברש"א ועי' מ"ש שם.

פרק כג

פסוק א

כנף אביו, כנפא דאבוהי. סתם ולא פי' דבשומרת יבם של אביו הכתוב מדבר, משום דקשה ליה קושית הש"ס (יבמות צ"ז ע"א) "ותיפוק ליה משום דודתו?" וצ"ל כדשני (שם) או משום ב' לאוין, או לאחר מיתה, ולכן לא פירש.

פסוק ב

לא יבא, לא ידכי למיעל. אם יקשה בעיניך מה ענין טהרה להאסור לבא בקהל? דע דנקט לשון המשנה הרגיל על לשונו, (קדושין ס"ט ע"א) "יכולין ממזרים ליטהר" ולשון הגמרא "כסף מטהר ממזרים (קדושין דף ע"א ע"א) ול' הכתוב "וטהר את בני לוי" (מלאכי ג' ג').

פצוע דכה וכרות שפכה, דפסיק ודמחבל. לא פי' "ביעי" או "גיד" כסוגית הש"ס והספרי וכתרגום ירושלמי משום דפסיק בארמית כשבא לתאר על האדם, הוראתו שנפצעו הביצים שלו וכן "מחבל" כשבא תואר לאדם, הוראתו שנכרת הגיד שלו, ולכן לא ת' פה "גזר" כלעיל [ויקרא כ"ב כ"ד] בבהמה.

פסוק ג

ממזר, ממזרא. לכאורה משמע שמפרש שהוא שם אומה, כמו וישב ממזר באשדוד (זכריה ט' י') אבל מלבד שגם שם פירשו רוב המפרשים שהוא רק תאר לבן ארץ אחרת,

א"כ היה צ"ל "ממזראי" כבפסוק שאח"ז "עמונאי ומואבאי" לסימן היחס, ולכן היותר נכון שת' ל' קצרה, וכפי קבלת רבותינו "מיחייבי כריתות וכו'".

פסוק ה

קדמו, **ארעו**. אל תדמה שהיה לפני המת' "לא קראו" או "לא קרו" למען יתאים תרגומו זה עם תרגומו לקמן (כ"ו י"ח), כי באמת הש' "קדם" נרדף עם הש' "קרא" וכל פגישת רעהו לטוב ית' "ארע" וכן "למקרא העדה" (במדבר י' ב') ת' "לארעא כנישתא".

פסוק ו

לשמוע אל בלעם, **לקבלא מן בלעם**. בשאר מקומות יקשר בהפעל "קבל" בתרגומו לל' ופה קשר אותו למלת "מן"? אבל המתבונן היטב בקשורי הפעל הזה בארמית, יראה כי כשבא בעברית הפעל "שמע" נקשר בל' או במלת אל" כמו (לעיל י"ח י"ט) ית' "קבל ל" [בראשית ג' י"ז, ט"ז ב', ויקרא כ"ו י"ד, י"ח כ"א, וכאלה רבות] וכשבא הפעל "שמע" נקשר בב', ית' לפעמים "מן" כמו "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה" [בראשית י"א כ"ב] תרגם "כל דתימר לך שרה קבל מנה" ולפעמים בל' [דברים ד' ל', כ"ו י"ד, כ"ז י', ל' ב'] ולפעמים בב' [שם ח' כ', ל' ח' יו"ד].

פסוק י

מכל דבר רע, **מכל מדעם ביש**. מתחלה חשבתי שאונקלוס ית' השם "דבר" אם הוא דבוק למלת "כל" בהשם "מדעם" כמו פה ולעיל (ויקרא ה' ב', במדבר ל"א כ"ג) וכשאינו דבוק למלת "כל" ית' "פתגם" אבל הכלל הזה לא ישמור את תפקידו, כי גם "לנערה לא תעשה דבר" (לעיל כ"ב כ"ז) ת' "לעולמתא לא תעבד מדעם" אם לא שנאמר כי השם מדעם" הוא ת' "מאומה" כלקמן (כ"ד יו"ד) וכמ"ש רז"ל "לא אמר מידי" ובמקום שמובנה מלת "כל" במאמר כלעיל (כ"ב כ"ז) ית' ג"כ "מדעם".

פסוק יג

ויד, **ואתר מתקן**. הוא כפירש"י.

פסוק יד

אזנך, **זינך**. ר"ל כלי זיין וכפירש"י.

בשבתך חוץ, **במפקך לברא**. כ"ה בחומשי רוו"ה, ולע"ד הוא ט"ס וצ"ל "במיתבך" שהוא ת' "ישב" ולא "במפקך" שהוא ת' "יצא" ובפרט כי מליצת "נפק לברא" הונחה בל' ארמית על הזנות וכ"ת "הכזונה יעשה, הכנפקת ברא" וכ"ה בנ"א.

פסוק טו

ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך, **ה' אלהך שכנתה מהלכא בגו משריתך**. המת' התחיל בשכנתה וסיים לת' "ושב מאחריך" "ויתוב מימרה" גם לעיל (בראשית ג' א') "ה' אלהים מתהלך" ת' "מימרה דה' אלהך מהלכא"? ואפשר שפה צ"ל "שכנתה" בלבד, כי אין דרך

המת' להתחיל בשם העצם בה' ולהסמיך אצלו "שכינת ה'", ויותר נראה שהן ערבוב ב' נוסחאות "ה' אלהך" נוסחא א', ושכנתה נוסחא ב', וע' בהקדמה כוללת.
ושב מאחריך, ויתוב מימרה מלאוטבא לך, מליצת "שב מאחרי" (כשתתיחס אל השי"ת) בעברית, היא ההפך מהוראת "הלך לפני שענינו הטבת ה' לישראל, לכן להרחיק ההגשמה ולבלי ליחס חלילה פעולת הרעה להשי"ת, ת' שישוב מלהטיב.

פסוק טז
לא תסגיר עבד, לא תמסר עבד עממין. כוונתו עבד כנעני בכותי שקבל עליו שלא לעבוד עבודת אלילים כת"ק בברייתא (גיטין דף מ"ה ע"א), ולא חש לפירכת ר' יאשיה "מעם אביו מבעי ליה"? כמ"ש מהר"ם לובלין שמרישא לק"מ, דקרא קאמר לא תסגיר לעבוד ע"ג, ופריך רק מסיפא דקרא אשר ינצל" וגם זה יש לפרש "להנצל מעבודת אלילים" וע' בהרא"ש ובמשנה למלך (פ"ח מהל' עבדים הל' י' וע' במיני תרגומא שנעלמו ממנו דברי המהר"ם לובלין הנ"ל.

פסוק יח
לא תהיה קדשה מבנות ישראל, לא תהי אתתא מבנת ישראל לגבר עבד. ערש"י שכתב ואונקלוס ת' כו' שאף זו מופקרת לבעילת זנות היא כו'" וערמב"ן שאתר כתבו "והנראה בעיני בלאו הזה כי הוא אזהרה לב"ד שלא יניחו אחת מבנות ישראל להיות בפרשת דרכים בעינים על הדרך לזמה כו'" כתב "ויראה לומר שכן דעת אונקלוס, אבל צירף לזה העבד ושפחה הבאים בישראל דרך נשואין מפני שהכל יודעין כו' שאין לו בה קדושין כו'" וערש"י (קדושין ס"ט ע"א ד"ה או דיעבד קאמר) שכתב "לכתחלה לא ישא דהא ישראל הוא וקרינן ביה לא יהיה קדש דמתרגמינן לא יסב גברא כו'", וע' ברמב"ם פ"ב מה' אסורי ביאה הלכה י"ג שכתב "אל יהי עון זה קל בעיניך שגם זה גורם לבן לסור מאתרי ה' שהבן מן השפחה וכו' הרי אונקלוס הגר כלל בעילת עבד ושפחה בכלל לא יהיה קדש ולא תהיה קדשה" וע' במל"מ (פ"ג מהל' עבדים הלכה ג') שפלפל אם אסור ישראל בשפחה הוא מדאורייתא או לא, ובספרי משמע דלא בהת"א, דהלאו דקדשה קאי על המזנה, ודע דמהרמב"ם (פ"א מהלכות אישות) משמע דאפי' במיוחדת אם בועל אותה על אם הדרך חייב משום קדשה, ובפ"ב מהל' נערה הלכה מ' משמע שאינה חייבת אא"כ מכינה עצמה כו', והכ"מ העיר לסתירה זו, ואין כאן המקום להאריך.
ולא יהיה קדש, ולא יסב גברא. סובר כר"ע (קדושין ס"ט) ולא כר' ישמעאל שסובר שמוסב על מ"ז, וע' במיני תרגומא.

פסוק יט

אתנן זונה, **אגר זניתא**. היינו כמ"ש רש"י וכסוגית הש"ס (תמורה דף ל') "נתן לה טלה באתננה פסול להקרבה".

ומחיר כלב, **וחולפן כלבא**. עיין בש"ס בסוגיא הנ"ל.

פסוק כ

לא תשיך, **לא תרבי**, רש"י פי' "אזהרה ללוה שלא יתן רבית כו'" וכוונתו מדכתיב בל' הפעיל, ומהת"א לא משמע כן ואולי גם כוונתו כן "לא תרבי" היינו, לא תגדיל הסך שלוית, והוא אזהרה ללוה, וכמו שת' הירושלמי "לא תרבי מדילך לחברך על מזפו דאוזפך".

נשך אכל, **רבית עבור**. כ"ת בכל המקומות אף שהוא ל' תבואה (בראשית מ"א ל"ה ל"ו), והוא כמבואר בש"ס (ב"מ ס' ע"ב) במשנה "איזהו נשך סאתים חטין בשלשה ואיזהו תרבית המרבה בפירות" והכל נמשל לתבואה, ע"ש והבן מ"ש בכמה מקומות שלשון המשנה היה רגיל על פי הת"א.

פסוק כה

כי תבא, **ארי תתגר**. ר"ל שנעשה פועל, והיא מל' "אגר" או מל' "תגר" שהוא סותר, וכמ"ש לעיל (כ"א י"ד) והוא כמ"ש בש"ס (ב"מ דף פ"ח ע"ב) "בפועל הכתוב מדבר" ולא כאיסי בן יהודה במגילת סתרים דכל אדם שרי. וע' מה שהארכנו מעט בענינים כאלה הנוגעים אל קבלת התורה שבע"פ, בהקדמה כוללת.

פסוק כו

מלילת, **דמלין**. כ"ה בחומשי רוו"ה, ובשאר נוסחאות "מלילן" ונראה שהוא "מלעין של שבלין" (חולין דף קי"ט) וע' ערוך ערך מלען, ס"א באל"ף, ומלילות אין לו רע, ולדעתי אין הפרש בין"מלילן" ובין "מלין" כי לשון עברית וארמית אחיות הנה, וגם בעברית השרש "מלא, "ומלל" נרדפים הם כידוע למעיין היטב בם, וכן "בלא יומו תמלא" [איוב ט"ו ל"ב] הוא לדעת רובי המפרשים כמו "**תִּמָּלֵל**" וככל הכפילים אשר לפעמים תבא הא' תמורת האות הכפולה, כמו "בזאו" [ישעיה י"ח ג'] ת' "בזזו" וכן "ימאסו כמו מים" [תהלים נ"ח א'] ת' "ימססי" ובעברית ובארמית תבוא היו"ד במקום האל"ף כנודע, ואין כאן המקום להאריך.

פרק כד

פסוק א

כי מצא בה ערות דבר, **ארי אשכח בה עברת פתגם**, כצ"ל, ומ"ש באיזו נוסחאות "ערית" ביו"ד, הוא ט"ס, והנה לכאורה מלשון פתגם משמע שמפרש שעברה על איזה דבר והוא

כדעת ב"ש (גיטין צ') וצ"ע שפירש דלא כב"ה ור"ע אבל המעיין יראה שלשון פתגם הוא כלעיל (כ"ג ט"ו) "ערות דבר" ר"ל דבר שאיננו נאה, אבל אינו ערוה או זמה וכב"ה.
ספר, **גט**. כבר כתבנו כמה פעמים שלשון המשנה היה רגיל על לשון המת' הזה.
ונתן בידה, **ויהב בידה**. כ"ה בנוסחת רוו"ה המדויקת וכידוע שהת"א יתֿ הפעל "נתן" כשבא בעברית בעבר, בל' "יהב" וכשבא בעברית בעתיד, בל' "נתן" ולא נדע להבין מדוע תרגם פה "ויהב" ולקמן (בפסוק ג') בלשון "יתן"? וצ"ע, ואפשר שכוונתו לפמ"ש בזה שסובר כב"ה, הנה בעלה הראשון שלא היה מחויב לגרשה, תֿ "ויהב" אבל השני שהביא רשעה בתוך ביתו כמ"ש רז"ל ומחוייב לגרשה, לכן תֿ "ויתן".

פסוק ד
חֲטָמְאָה, **אסתאבת**. אולי כוונתו שנטמאה ע"י ערות דבר כב"ש (וכמ"ש בפסוק א') או בעבור שנבעלה לאיש אחר, וע' בהקדמת סֿ גן נעול להרב רנה"ו זֿל על הפסוק הזה.

פסוק ה
וְשִׂמַח, **וְיַחְדֵי יַת**. הוא כפירש"י, ולא תֿ "וְיֶחְדִי עם" ובכ"י כתוב **עִם**.

פסוק ו
לא יחבל, **לא תסב**. תֿ בל' נוכח כאלו היה כתוב "לא תחבל" ובחומשי רוו"ה "לא יסב".
כי נפש הוא חבל, **ארי בהון מתעבד מזון לכל נפש**. הוא כמ"ש הש"ס (ב"מ קי"ג ע"א) ומה שתֿ "בהין" בל"ר, דמשמע שני כלים "רחים ורכב" ל"ד דאפי' בחדא מחייב ולאו דווקא רחים דכל כלי שעושה בו אוכל נפש אסור ליקח למשכון, ומה שתרגם "לכל נפש" אפשר שדעתו שאינו חייב רק אם הכלי עישה אוכל השוה לכל נפש דומיא דרחיים ולא לקצת, כמו ביו"ט, וע' ברמב"ם (פ"ג מהל מלוה ולוה) ולכן כתב "לכל נפש" שאפי' הוא עשיר בטלה דעתו אצל כל אדם, ואפשר שצ"ל "**מֵיכַל נְפָשׁ**".

פסוק ז
והתעמר, **ויתגר**. ר"ל שהשכירו ושמש בי כבעבד, ועמ"ש לעיל (כ"א י"ד, כ"ג כ"ה), וכמ"ש רש"י "אינו חייב עד שישתמש בו".

פסוק יב
עני, **מסכן**. "את העני עמך". (שמות כ"ב כ"ד) תֿ "עניא" וכן לקמן (פסוק י"ד) תֿ "עניא"? אפשר שלדעתו "מסכנא" איננו דל כמו עניא" ובא להשמיענו בזה שאפילו בעני בלתי מוחלט לא ישכב ועבוטו אצלו. וכמבואר בש"ס (ב"מ קי"ד ע"ב [ובכ"י הנוסח **עניא**].

פסוק טו
ואליו הוא נושא את נפשו, **ולה הוא מסר ית נפשה**. הוא כמ"ש רש"י "עלה בכבש ונתלה באילן".

פסוק טז

לא יומתו אבות על בנים, לא ימותון אבחן על פום בנין. המפרשים (ובתוכם הרשד"ל וב"ס לחם ושמלה) הבינו שכוונת הת"א כדעת רז"ל שהובאה ברש"י "לא יומתו אבות בעדות בנים" ובאמת אינה ראיה, כי הוראת "על פום" בארמית, איננה כהוראת "על פי" בעברית, שהיא בפיהם ובשפתם (לד"ק, וע' באוה"ש ש' "פה" שגם בעברית ההוראה היא כמו "על יד"), רק כמו "על ידי" ור"ל בחטא הבנים, וכמו שת' יב"ע "בחובי".

פסוק יז

גר יתום, גיורא ויתמא. הוסיף ו' החבור בפי הפשט. ובשאר נוסחאות "גר [או דיר] יתם" וכן לקמן (כ"ז י"ט) ופי' גר שהוא יתום.

פסוק כב

לא תפאר, לא תְפַלֶּה כליו" (שבת דף י"א) שהוא ל' חפוש, וע' ערוך ערך פל ב' (אבל באמת המעיין שם בש"ס, יראה כי צריך לנקד "ולא **יַפְלֶה** את כליו" בהפעיל, והיא מלה עברית מן "והפליתי ביום ההוא" [שמות ח' י"ח] שהוא כמו "והבדלתי" ופי' לא יבדיל הכלים הראויין ללבוש מו שאינן ראויין והראיה מדאמר רבא שם "אפילו להבחין בין בגדיו לבגדי אשתו" שאם נקרא "ולא **יְפַלֶּה**" בפועל, אין מקום למלת "אפילו" ופה שברוב הנוסחאות מנוקד "לא **תְפַלֶּי**" בפועל, אפשר שהוא מפרש מלת "תפאר" כמו "תבער" בחלוף האותיות בנות המוצא האחד, וכמו שת' "בערתי הקדש" [לקמן כ"ו י"ג] "פליתי") ואפשר שזהו ההבדל בש' "פלה" בארמית, שכשיבא באפעל הוראתו על הפרדת הדבר רק פעם אחת, וכשיבא בפועל, יורה על הפרדתו פעמים רבות עד שיבער את כל הבלתי נצרך.

פרק כה

פסוק ב

אם בן הכות דרשע, אם בר חיבא לאלקאה חיבא. ר"ל אם החייב יצא מחוייב מלקות בב"ד, להוציא את מי שאינו מחייב מלקות כמו בלאו שבכללות או שניתק לעשה כו' ועי' מכות ב' ע"ב.

כדי רשעתו, כמסת חובתה. ר"ל כערך חטאו יהיה מנין המלקיות ולא יותר מל"ט, אבל צ"ע דהוא נגד סוגית הש"ס (מכות דף כ"ב) דשם משמע שעל כל עבירה שהוא מחויב מלקות הוא סופג ל"ט. רק אומדין אותו אם יוכל לקבל באומד הראוי להשתלש, ואפשר שכוונתו בערך העברות שעשה מחוייב ל"ט מלקות על כל כל אחת, וכדמצינו בש"ס "לוקה שתים, לוקה ארבע, לוקה שש" שכוונתם ל"ט מלקות על כל אחת, ועיין בהראב"ע וברמב"ן.

פסוק ד

לא תחסם, **לא תחוד**. שרשו "אחד" והוא ל' סגירה בארמית, כמו "והדלת סגר" (בראשית י"ט ו' ת' "דשא אחד".

פסוק ה

החוצה לאיש זר, **לברא לגבר חלוני**. מ"ש "לברא" כוונתו לחוץ ממשפחתו כמו "מולדת חוץ" או כדרשת רז"ל (יבמות י"ג ע"ב) שאין קדושין תופסין ביבמה, אבל מה שת' "זר, חלוני" צ"ע שלא מצינו התאר "חלוני" בתרגום כ"א עלמי שאינו כהן, כמו "וזר לא יאכל קדש" או "ובת כהן כי תהיה לאיש זר" אבל על איש שאינו ממשפחתו ית' תמיד "נוכראה" ואולי הוא הוספה מת' ירושלמי, שבירושלמי ויונתן מצינו "חלוני" גם על איש שאינו קרוב ממשפחה, כמו "ויתנכר אליהם" [בראשית מ"ב ז'] ת' "ואתעבד ביניהון כחלונאי" וכן "ארחי ורבעי זרית" [תהלים קל"ט ג'] ת"י "אתעבידת חלוני".

ובן אין לו, **ובר לית לה**. ת' כפשוטו ולא כדרשת רז"ל "עיין עליו" עמ"ש לעיל (בראשית ט"ו ג') ועמ"ש לקמן פסוק י"ב, ובהקדמה כוללת כתבנו שמזה ראיה קצת לסברת ידידי הרב הגאון מהור"ר שי"ר ז"ל שבמקומות שנמהר הדבר לב"ד לא חש אונקלוס והניח המקרא על פשוטו, אבל לפ"ז יותר תמוה מה שת' לעיל (ויקרא כ"ב י"ג) "וזרע אין לה, ובר לית לה" שהוא נגד הפשע ונגד הקבלה, כי זדע משמע בין זכר ובין נקבה, ומתניתין ערוכה היא (יבמות ס"ט ע"ב, ע"נו ע"ב, ובהרבה מקומות שאפי' בת ועובר פוסלת בת כהן מתרומה, ומפורש בקדושין (דף ע"א) "וזרע אין לה אין לי אלא זרעה זרע זרעה (אפי' פסול ע"ש בתוס') מנין ת"ל אין לה עיין עליו, וכ"כ הרמב"ם בפי' המשנה סוף פרק אלמנה בשם הספרא (והא דכתב הרמב"ם בהלכות תרומות פ"ו הל' ח' "אם לא הניח בן כו'" לאו דוקא כמבואר בכמה הלכות), והוכחנו בהקדמתנו שבכל המקומות שאין בהן חילוקי דעות ת' כפשוטן, אולם בפסוק זה נוכל לומר כי המת' סובר כמו שכתב הריטב"א בקדושין דף ד' שכתב "בן משמע בן ממש אבל זרע משמע כל יוצאי ירכו", וכ"מ בסנהדרין (דף ס"ד ע"ב) "בנו ובתו בן בנו מנין ת"ל מזרעו כל יוצאי ירכו" ע"ש וזהו דעת אונקלוס בפי' הכתוב, דמדכתבה התורה לרבוי "אין לו" עיין עליו, ש"מ שבן הוא בנו ממש, ות' כפי הפשט.

פסוק ו

יקים על שם אחיו, **יקים על שמא דאחוהי**. צ"ע דבש"ס (יבמות כ"ד ע"א) דרשינן "יקום לנחלה, או אינו אלא לשם יוסף קורין אותו יוסף נאמר כאן על שם כו'", אבל לפמ"ש בהקדמה כוללת שבכ"מ שבהקבלה אין שום חלוק דעות, ת' כפשוטו, ניחא פה.

פסוק ז

מאן, **לא צבי**. **לא אבה**, **לא אבי**. ולעיל "ולא אביתם לעלות" (א' כ"ו) ת' "ולא צביתון" ובחומשי רוו"ה גם שם הנוסחא "ולא אביתון" ולעיל "וימאן אדום". (במדבר כ' כ"א) ת' "וסרב" וצ"ע ואולי לא רצה לת' בפעל "סרב" המונח על ההתעקשות והמרי יען כי במצוה הזאת, אף מניעת חפץ ורצון אמתי לבד תועיל להחליפה במצות חליצה וכמ"ש רז"ל (יבמות ק"ו ע"ב) שהיו נותנים לו עצה הוגנת והיו אומרים לו כלך אצל כמותך".

פסוק ח

לא חפצתי, **לא דעינא**. לעיל בפסוק הקודם "ואם לא יחפץ" ת' "ואם לא יצבי"? אפשר שהפעל "צבא" בארמית מורה על סרוב יותר, ופה שהוא מדבר בפני האשה ת' בלשון רכה.

פסוק ט

בפניו, **באנפוהי**. ת' רק המלה וכוונתו כדרשת התלמוד (יבמות ל"ט ע"ב) "רוק הנראה לעינים".

וענתה ואמרה, **ותתב ותימר**. כ"ת בכל המקומות (לעיל כ"א ז', ולקמן כ"ז י"ד ט"ו), ולדעתו, הפעל "ענה" בעברית, נרדף עם הפעל "שוב" שמורה על השנות הפעל הבא אחריו.

פסוק יא

במבשיו, **בבית בהתתה**. הוא מל' בושה כמ"ש הראב"ע.

פסוק יב

וקצתה את כפה, **ותקוץ ית ידה**. ע' בהקדמה כוללת מה שהארכנו בזה.

פסוק יח

ויזנב, **וקטל**. כן ת"י (יהושע י' י"ט).

הנחשלים, **דהוו מתאחרין**. אפשר שמפרש כמו "הנחלשים" וכוונתו המתאחרים מחמת חולשא.

ולא ירא אלהים, **ולא דחיל מן קדם ה'**. משמע שסובר שכוונתו על עמלק ולא על ישראל מדלא ת' "דחלא דה'" כלעיל (בראשית כ"ב י"ב), ואולי משום ששם השם "ירא" הוא בנסמך, ע"כ ת' "דחלא" אבל פה הוא פעל בינוני.

פרק כו

פסוק ב

פרי האדמה, **אבא דארעא**. עמ"ש לעיל (בראשית ד' ג') שהפרי בעודו רך נקרא בארמית "אבא" והוא כמו "אֵב" בעברית שרשו "אבב" (איוב ח' י"ב) ולכן בערלה ת' "אביה" גם

פה בבכורים ת' ג"כ "אבא" ובקין שהביא מן הגרוע כפירש"י, שעוד לא נתבשל כל צרכו ת' ג"כ "אבא" משא"כ "עץ פרי עשה פרי" (בראשית א' י"א) ת' "אלין פרין עבד פרין".

פסוק ד

והניחו, **ויצנענה**. ע' בש"ס (מכות י"ח ע"ב) וכ"ה לקמן פסוק יו"ד "והנחתו, ותצנענה" (וב"ס אוג"ר הביא בתחלה הנוסחאות פה ובפסוק יו"ד "ויחתינה, ותחתינה" [וכן הוא בכ"י] ואמר שהוא מל' "מהחתין תמה" [עזרא ו' א'] ואח"כ הביא הנוסחאות "ויצנענה, ותצנענה" ולא הכריע, וב"ס לחם ושמלה כתב על גירסת ויצנענה "וגי' מוטעת המה, כי לפי הנראה היה ההנחה רק לשעה, משא"כ והניחם שם ת' בל' "ואצנענון" כדרשת חז"ל מלמד שטעונין גניזה, ולא ידעתי מה יענה על פסוק "וינח משה את המטות [במדבר י"ז כ"ב] ששם הוא בודאי רק לפי שעה, כדכתיב אח"כ בפסוק כ"ד "ויוצא משה את כל המטות" ובכ"ז ת"א "ואצנע" ואף לפי מה שכתב בעצמו בפה "והניחם שם" (ויקרא ט"ז כ"ג) שגם לשון גניזה אין עיקר הוראתה כלשון הטמנה רק מלשון אוצר ודבר חשוב לא ניחא שם, כי שם כתוב אח"כ "ויקחו איש מטהו" ולא היו מוצנעים אף כדבר חשוב.

פסוק ה

וענית, **ותתוב**. כמ"ש בבכורים (פ"ג מ"ז) בראשונה היו מקרין וכו' ובירושלמי שם "וענית ואמרת תני אין עניה אלא מפי אחר" ר"ל אחר קורא והוא עונה אחריו (הגר"א).

ארמי אבד אבי, **לבן ארמאה בעא לאובדה ית אבא**. "בעא" בארמית הוא ת' "בקש" בעברית, והכוונה כמו שנמצא בהגדה ש"פ "בקש לבן הארמי כו' ומל' "אבד" לדעתו הוא פעל יוצא (ומוסב על לבן כפירש"י) ומניח הטעמים הסכים ג"כ לפירושו, בחברו "אבד" אל השם "אבי" (ואלו לפי הראב"ע שארמי **אֹבֵד** הוא תאר לאבי, היה צ"ל **אָרַמִּי אֹבֵד אָבִי**) ומה שטענו על רש"י והת"א מן "וירד מצרימה" (שמשמע שאבי הוא נושא המאמר) אמר אאמ"ו הג' זצ"ל שאיתא במדרש (וכ"ה במס' שבת דף י"א) "אל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים" וזה נמשך מלבן שרימה את יעקב בתתו לו לאה בראשונה ולולא זאת היה יוסף הבכור, ויכול היה בדין לשנותו בין הבנים, ובדרך זה פי' גם המ"ר פ' וישב "אלו היה יודע ראובן שהתורה תכתוב עליו וישמע ראובן ויצילהו מידם היה נושאו על כתפו" כי באמת לא נצול יוסף על ידי ראובן, ואיך אמרה התורה ויצילהו מידם" אלא ודאי שהתורה מצרפת מחשבה למעשה, וא"כ היה יוסף הבכור ע"פ מחשבת יעקב, ומותר ליעקב לשנות, ולשנאת האחים לא היה שום מקום. ודפח"ח.

פסוק ח

ובמורא גדול, **ובחזונא רבא**. כ"ה הגי' בחזקוני, וכ"ה לקמן ל"ד י"ב, ועמ"ש שם, וכ"ת יונתן בירמיה ל"ב כ"א וע' מה שהעירונו לעיל ד' ל"ד.

פסוק ט

ויבאנו, **ואיתנא**. לא ת' "ואעלנא" כמ"ש לעיל בפ' תולדות, ואגב אעיר בזה שמ"ש הראב"ע "ומצוה על הקרובים" כוונתו להניח הסל על כתפיו כמ"ש במשנה וברמב"ם הלכות בכורים פ"ג ה' י"ב.

פסוק יג

בערתי, **פליתי**. ל' בעור בתלמוד, וכן לא יפלה כליו בש"ס (שבת דף י"א), וע' מה שהעירונו ע"ז לעיל כ"ד כ"ב וע' בת' יונתן (מ"א י"ד יו"ד), ומ"ש בקצת נוסחאות "חלפית" הוא ט"ס, וערמב"ן.

הקדש, **קדש מעשרא**. כ"ה בחומשי רוו"ה, ובאמת צ"ע שבכ"מ ת' "קודשא" לבד, אף שכוונתו על מעשר, כלעיל (ויקרא כ"ב יו"ד כ"ז ל.), ואפשר שהיה נכתב בצדו "מעשר" ובא תלמיד טועה והכניסו בפנים.

פסוק יד

באני, **באבל**. הוא כפרש"י "מכאן שאסור לאונן".

למת, **למית**. הוא ג"כ כמ"ש רש"י (והוא מספרי) "לעשות לו ארון ותכריכין" והמפרשים נתקשו בזה, ולולא דמסתפינא נגד קבלת רבותינו הקדושים הייתי אומר שחשב פה הכתוב ג' טומאות "באוני" הוא מל' "וראשית אוני" (בראשית מ"ט ג') והיא טומאת קרי (הקלה) ואח"כ "בטמא" היא טומאת זב (החמורה ממנו שצריכה ז' ימים) ומצורע ושרץ, ואח"כ "למת" היא טומאת מת (החמורה ביותר שמטמאה גם באהל).

פסוק יז

האמרת, **חטבת**. וכן בפסוק י"ח "האמירך, חטבך" וכמו שדרשו הפסוק הזה במס' חגיגה (ג' ע"א) מעשה בר"י ב"ב וכו' להקביל פני ר' יהושע כו' "אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר את ה' האמרת היום אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת וכו'" וע' בערוך ערך אמר ג', ואפשר שהוא כמו "חצב" בחלוף הצ' לע' שהוא לחתוך חלק אחד מחבירו, וכן חטיבה להוציאו ולחלוק לו כבוד יותר מאחרים.

וללכת בדרכיו, **ולמהך בארחן דתקנן קדמוהי**. הוא דרך כבוד כלפי מעלה, וכמ"ש הש"ס "ולדבקה בו, וכי אפשר להדבק בו כו' אלא הדבק במצותיו מה הוא רחום כו' " ולכן לעיל (ה' ל') לא תרגם כן.

פרק כז

פסוק יא
גר יתום, דַּיָּר יְתַמָּא. לא ידעתי למה שינה לת' פה "דיר" שבכ"מ ת' "גיורא"? ובנ"א "גיר" ועמ"ש לעיל (כ"ד י"ז).

פסוק כד
מכה, **דימחי**. ובפסוק שאח"ז "להכות" ת' "למקטל" מפני ששם הוא סמוך לנפש דם נקי.

פרק כח

פסוק ט
והלכת בדרכיו, עי' לעיל כ"ו י"ז.

פסוק יא
והותרך, **ויותרנך**. לא ת' "וישארך" כלעיל (ויקרא י' י"ב) משום שהמלה הזאת כוללת ב' פירושים, הא' מל' "נותר" (הנרדף עם "נשאר") ר"ל שאם תהיה רעה בארץ, ישאירך ה' לפלטה, והב' מל' "יתרון" ר"ל שיתן לך היתרון בכל טובותיו.

פסוק יג
לראש ולא לזנב, **לתקיף ולא לחלש**. הראש הוא המושל בכל איברי הבע"ח והזנב הוא התלוי מאחריו (ולא ת' כהוראת המלות, כי הדברים הבאים ע"צ המליצה וההשאלה לא ימתקו לפעמים לחיך ההמון, כי לא יבינום, ויהיו להם לפח ולמוקש, כמ"ש החכם בעל אוג"ר בחלק ראשון בנתיב השביעי).

פסוק כ
המארה, **מארחא**. מתרגומו משמע דלא כרש"י, שמדמה זאת לצרעת ממארת, כי שם ת' "מחזרא" שהוא מל' "סילון ממאיר" שמלת "קוצים" ית' "חזרי" וע' בס' הבנת המקרא להח' רוו"ה ע"פ צרעת ממארת, (ויקרא י"ג נ"א).
המגערת, **מזופיתא**. ת' מל' "גערה" כמו שת"י "בגערתי" (ישעיה נ' ב') "במזופי",
עזבתני, **דשבקתא דחלתי**. תיקן לכבוד מעלה.

פסוק כג
נחשת, **חסינין כנחשא מלאחתא מטרא**. **ברזל**, **תקיפין כפרזלא מלמעבד פירין**. ר"ל אמיץ כנחשת מלהוריד מטר וחזק כברזל מעשות פרי. כ"ת לעיל (ויקרא כ"ו י"ט) וערש"י ורמב"ן ומה שהעירוני שם.

פסוק כו
ואין מחריד, **ולית דמניד**. ר"ל אין מי שינידם ויניעם ממקומם כי אין עובר.

פסוק כז
ובחרס, **ובחרס יבש**. עי' במס' בכורות מ' ע"א.

פסוק לו
ולשנינה, **ולשועי**. ערש"י שפי' מלשון "אשתעי".

פסוק מ
לא תסוך, **לא תסוך**. ובנ"א "תשוף".

פסוק מב
יירש, **יחסנינא**. הוא דלא כרש"י שפי' מל' "רש".
הצלצל, **סקאה**. עי' במס' ב"ק (קט"ז ע"ב) ועי' רמב"ן.

פסוק מג
הגר אשר בקרבך, **תותב ערל די בינך**. לא ת' "גיורא" או "דירא" מפני שהמלות האלה תכללנה גם ישראל, ופה מדבר מערלים ממש.

פסוק מט
כאשר ידאה, **דמשתרי**. הוא האתעפל משרש "שדי" שהוראתו כמו "ירה" בעברית, ועיין רש"י.

פסוק נו
ובשליתה, **ובזער בנהא**. הוא כפירש"י "בנים קטנים" וגם פה אחז צדיק דרכו לבלי תרגם כצורתה מליצה אשר לא תסבול הנפש היפה, כאשר העירונו לעיל פסוק י"ג.

פסוק סד
אלהים אחרים, **לעממיא פלחי טעותא**. כלומר האומות עובדי עבודת גלולים, וכ"ת לעיל פסוק ל"ו, וערש"י ומה שבארנו שם, (והחדוש על רש"י למה לא הביא התרגום מפסוק הנ"ל) משום שאם יהיה כפשוטו שיעבדו אלהים אחרים, למה יהיו למשל ולשנינה? הלא כעם אחד יחשבו? וכן כאן, למה לא ירגיעו? גם לא אבה לת' כמשמעו לבלי יהי להם התנצלות לומר שכבר נגזר עליהם ונשללה מהם הבחירה.

פרק כט

פסוק ד
לא בלו שלמתיכם, **לא בליאת כסיתכון**. **ונעלך לא בלתה**, **ומסנך לא עדו**. בלשון ארמית לא יפול הפעל "בלי" על "נעלים" (ומה שהפך פה המספרים מרבים ליחיד ומיחיד לרבים כן דרכו בקדש כמו שכתבנו במקום אחר).

פסוק ה
למען תשכילו, **בדיל דתצלחון**. הפעל "השכל" נרדף בעברית עם "הצלחה" כמעט בכל הנביאים.

פסוק ט

שבטיכם, שבטיכון. משמע שמפרש כהרמב"ן שהוא כלל ואח"כ פרט, שאלו היה מפ' כרש"י, היה צריך לתרגם "לשבטיכון".

פסוק י

מחטב, מלקט. פי' דלא כפשוטו, וה' רייפמאן ישער (במ"ע המגיד כ"ב אלול תרכ"א) שצ"ל "מקטל" כמו "ואקטל דיקלא" (שבועות דף מ"ו ע"א, וכן "רבך קטל קני באגמא" שבת צ"ה ע"א) אבל א"כ למה לא ת' בלשון "קצץ" כלעיל י"ט ה' "למקץ אעין"? ובאמת גם הת"י תרגם השם "חוטב" בלשון מלקט כמו ביהושע (ט' כ"ג). ובירמיה כ"ב ת' "כחוטבי עצים" ת' למיקץ כו' מפני ששם אמר הנביא מקודם "ובקרדומות באו לה", ואולי גם אונקלוס כולל בהשם מלקט חתיכת הענפים היבשים מן העץ דומיא דשאיבת מים מן היאור.

פסוק יז

שרש פרה ראש ולענה, מהרהר חטאין או זדון. ההרהור והמחשבה הם כמו השורש הפורה סמים ממיתים (ולא זכיתי להבין מדוע ת' "חטאין" בל"ר "וזדון" בל"י?).

פסוק יח

בשרירות, בהרהור. כוונתו כמ"ש רש"י "במראות לבי כמו אשורנו" ובלשון אנגלית Imagination.

הרוה את הצמאה, חטאי שלותא על זדנותא. ר"ל להוסיף שגגות על זדונות, פרש"י שכ' "הרוה, שוגג שהוא עושה כאדם שכור שלא מדעת", והנה רש"י גרס בתרגום "בדיל לאוספא ליה חטאי כו'" והפסוק מוסב על הקב"ה שיוסיף פורענות, אבל הוא נגד הפשט, כי תשובת התנאי מתחלת בפסוק שלאח"ז "לא יאבה ה' סלוח לו וגו'" והפסוק הזה הוא סוף התנאי, ומותב על האדם, ולולא דעת רש"י ז"ל הייתי אומר כי כוונת הת"א ג"כ על האדם ור"ל האיש אשר יתברך בליבו ויוסיף שגגה על זדון, כי לא יחסום את תאותו ויעבור פעם בשוגג ופעם במזיד, ומלת "ספות" אין הוראתה התגברות מעבירה קטנה לגדולה, רק ערבוב שגגה עם זדון.

פסוק יט

וקנאתו, וחמתיה. לא ת' "קנאתי" כלעיל (במדבר כ"ה י"א) משום ששם ה' הוא המדבר בעדו, ופה להרחיק ההגשמה ולכבוד ה' שינה.

ורבצה בו כל האלה, וידבקון בה כל לוטיא. ת' לשון רבים כי "אלה" הוא שם המקרה ויבא כשם הקבוץ גם בל"ר, ולעיל פסוק י"א וי"ג ת' "מומתא" מפני ששם סמוכה לברית.

פסוק כה
ולא חלק להם, **ולא אוטיבא להון**. הוא כמה שפי' רש"י "לא הטיבו להם שום טובה כו'" ועי' רמב"ן ומ"ת.

פסוק כח
הנסתרת, **דמטמרן קדם ה'**. ערמב"ן שפי' הנסתרות הם השגיאות כו', וסיים "ודברי אונקלוס מטין כן שאמר דמטמרן קדם ה'" ואם כדברי המפרשים שפירשו הנסתרות על העובדים עבודת אלילים בסתר ראוי לו לומר "דמעמרין להי'" עכ"ל.

פרק ל

פסוק ג
ושב, **ויתוב**. מדתרגם "ויתוב" בקל, ולא "**וְיָתֵב**" באפעל, שהוא תרגום של "והשיב" כמו שנמצא בקצת נוסחאות המדויקות [לעיל ד' ל"ט] ע"פ "והשבות אל לבבך" נראה שרומז לדרשת רז"ל (מגילה כ"ט ע"א) שהובאה ברש"י "וכשנגאלין הכתיב הקב"ה גאולה לעצמו (כביכול) שהוא ישוב עמהם" וכאשר הוסד בהושענות תשוב ותשיב שבות אהלי יעקב, וכן בזמירות ליום השבת "ואתנו ישוב נדחים קובץ ישיב לא נאמר כי אם ושב וקבץ ובכ"י הנוסח **וְיָתֵב**.

פסוק ו
ומל, **ויעדי** פי' לשון הסרה, מפני שהוא כנוי למחשבות רעות ודעות נפסדות.

פסוק יא
כי המצוה הזאת, **ארי תפקדתא הדא**. מדתרגם כל הפרשה כבעברית, אין להכריע כוונתו, אם הוא מוסב על התורה כפירש"י, או על התשובה כפי' הרמב"ן.

פסוק טו
החיים, **חיי**. גם המת' הזה ת' "חיי" שם זוגי כבעברית, ות' תמיד "חיין" או "חיי".

פרק לא

פסוק ג
הוא עבר לפניך. **מימריה עבר קדמך**. ובנ"א "הוא עבר קדמך" ולא הרחיק ההגשמה, עי' בהקדמה כוללת.

פסוק ו
ה' אלהיך הוא ההלך עמך, **ארי ה' אלהך מימרה מדבר קדמך**. עמ"ש החכם רוו"ה שזאת הגירסא היתה לפני הרמב"ם ולא ק' קושית הרמב"ן בפ' ויגש, ועמ"ש בהקדמה כוללת.

פסוק ז
ואמץ, **ואלים**. ובנ"א ועלים בע' וכ"כ רש"י (במס' סוטה י"ב ע"ב).

אלהים, עם עמא. לא ת' "ית עמא" משום שמלת "תבוא" שלפני זה, היא בקל (ולא יתכן לבוא אחריה מלה ביחס הפעול וכמ"ש רש"י לחלק בין מאמר משה "כי אתה תבוא" ובין מאמר הקב"ה [יהושע א'] "כי אתה תביא את העם" וע"ד אגב נעיר את עיני הקורא לראות כי ציון המ"מ ברש"י הוא ט"ס, כי ביהושע א' לא נמצא פסוק כזה ורק [שם פסוק י'] נמצא "כי אתה תנחיל את העם" כמ"ש כאן "ואתה תנחילנה אותם" וצ"ל "לקמן פסוק כ"ג").

פסוק יא

לראות לאתחזאה. ולעיל (ט"ז ט"ז) תרגם "תחזון"? ובחומשי הח' רוו"ה גם שם הגי' "יתחזי".

פסוק טז

וקם העם הזה, ויקום עמא הדין. אף שהוא אחד מן המקראות שאין להם הכרע (ע' יומא דף נ"ב ע"א ושם ברש"י) הכריע הת"א לחבר "וקם" את שלאחריו, מפני שפשט הכתיב והנגינה מורים כן.

וזנה, ויטעי. ועזבני, וישבקון. ת' בל"י ובל"ר מפני שעם הוא שם הקבוץ והתאר או הפעל הנאמר עליו יבוא גם בל"י גם בל"ר, וכעדות הכתוב שאח"ז "וחרה אפי בו" בל"י, ועזבתים, והסתרתי פני מהם" בל"ר [ורק בכ"י הנוסח ויטעון].

אלהי נכר הארץ. טעות עממי ארעא. הוא כמ"ש רש"י "גויי הארץ" וחסר המתואר "עמי" ולכן ת' "בקרבו, ביניהון" ולא כמ"ש הרמב"ן.

פסוק יז

והסתרתי פני, ואסלק שכינתי. הוא להרחקת ההגשמה, כמ"ש הרמב"ם במו"נ בכמה מקומות, וכאשר הרחבנו הדברים בענין זה בהקדמה כוללת.

לאכול, למבז. ר"ל להאכל מצריו, ולא כמ"ש הרמב"ם במורה נבוכים לבהמה האוכלת".

פסוק יט

השירה, תשבחתא. מוסב על שירת האזינו (וכמ"ש רש"י).

פסוק כג

ויצו, ופקד. ערש"י שכתב "מוסב למעלה כלפי שכינה" וערמב"ן שהביא דברי רש"י וכתב "ויפה פירש" ולא כהראב"ע שכתב שמוסב על משה שאיך יאמר משה "ואנכי אהיה עמך"? וע' במיני תרגומא שנתקשה מאד בדברי רש"י, איך הוציא הפסוק ממשמעותו, מחמת הכנוי שבמלת "נשבעתי"? הלא משה אמר "ונתתי מטר ארצכם ונתתי עשב בשדך"? עד שמצא און לדברי רש"י מסוף הפסוק "ואנכי אהיה עמך", ואני בעניי עדנה לא אדע מאי אולמיה דסיפיה דקרא "ואנכי אהיה עמך" ממלות "אשר נשבעתי" ואם

נוכל לומר שמשה אמר בשם ה' "נשבעתי" מדוע לא יאמר ג"כ בשמו "ואנכי אהיה עמך" ולדעתי נפל ט"ס בדברי רש"י ובו כשלו רבים וכן שלמים, כי מלת "למעלה" צ"ל לבסוף, ואלה דבריו, "מוסב כלפי שכינה כמו שמפורש למעלה" ור"ל לעיל בפסוק ז', וכוונתו על דרשת רז"ל שהביא שם " שדרשו הפסוק הזה וכפי שהראינו שם שנאמר מפי ה' ולא מפי משה, ומעתה אין לנו להתקשות בדברי רש"י, יען כי הוא הביא רק את דרשת רז"ל והוא במס' סנהדרין ח' ע"א.

פרק לב

פסוק ב

יערף, **יבסם**. פי' כמו "יערב" בבי"ת בחלוף בומ"ף וכמו שת"י "ערב עבדך" [תהלים קי"ט קכ"ב] "בסים עבדך" ולקמן (ל"ג כ"ח) "אף שמיו יערפו טל" ת' "אף שמיא דעלויהון ישמשנון בטלא" ר"ל שגם השמים מעל יעשו שירות לו בעל, ויצא מפשיטו של מקרא לפרשהו בדרך הדרש.

כשעירים עלי דשא, **כרוחי מטרא דנשבין על דתאה**. ר"ל כרוח גשם המרחפת על פני דשא.

וכרביבים, **וכרסיסי מלקושא**. ר"ל כטיפי מטר מלקוש, כי הרביעה היורדת סמוך לזמן הקציר למלאות התבואה בקשיה, צריכה גשם רב.

פסוק ד

ואין עול, **דמן קדמוהי עולה לא נפק**. ר"ל אין עול בדרכיו ובעלילותיו, וכמ"ש רש"י "הכל מצדיקים עליהם כו'" ודלא כהראב"ע והרמב"ן שמלת "עול" שבה על מלת "משפט" הקודמת בפסוק, ובאמת לפי דרכי לשון הארמית הוכרח לת' כן, כי בארמית לא יסמך העצם אל המקרה להעשות שם תואר, כבעברית [והרא"ה כי לא ת' "אלהא מהימנותא"] וחלילה להמת' ליחס להשי"ת אף שלילת העול בדרך התואר, לת' "ולא **עַוְלָא**" כאשר ת' "מהימנא".

פסוק ה

שחת לו לא בניו מומם, **חבילו להון לא לה בגיא די פלחו לטעותא**. ר"ל שחתו להם ולא לו בנים אשר עבדו לאלילים, וכוונתו מומם שחת בניו לא לו, וכ"ד ר"י בספרי "אע"פ שהם בנים משחיתים נקראו בנים" ולא כמ"ש הרמב"ן שהוא בל' שאלה, וע' מה שכתב החכם רוו"ה בהבנת המקרא.

דור עקש ופתלתל, **דרא דאשניו עובדוהי ואשתניו**. ר"ל עקמו מעשיהם ונשתנו, וע' אוג"ר.

פסוק ו

הלה', **הא קדם ה'**. הא, לשון תימה, ופי' הה"א שבעברית כתיבה בפני עצמה, כמ"ש הראב"ע בס' מאזנים בד"ה "האחדים" וז"ל "אמר ר"ש הנגיד כי נתברר אצלו שהה"א של "הלה' תגמלו זאת" לבדו, והיא מלה זרה" ואפשר שמלת "הא" בתרגום איננו התרגום מן ה"א התימה, כ"א ת' מלת "הלא" המובנה במאמר, ברצותו להסיר התמה והשאלה ולפרש כפי החלטת הכוונה כדרכו בכמה מקומות, וכמ"ש בהקדמה כוללת, וכן "האם תמנו לגוע" (במדבר י"ז כ"ח) ת' "הא אנחנא סייפין לממת" ת' "האם" כאלו היה כתוב "הלא", והמקף שבין דא" לעמא, הוא ט"ס (וכ"ה בחומשי רוו"ה) (ובכ"י הנוסח **הא מן**). **עם נבל**, **עמא דקבילו אוריתא**. הגר"א אמר לפרש ע"פ דברי חז"ל "ג' נובלות הן" ע"ש, ואפשר שכוונתו בפשיטות, אף שקבלו התורה נלאי מלמוד אותה ומלקיים דבריה, ולא יתחכמו שהיא לטובתם, כמ"ש הרמב"ן שהוא מל' "נבל תבל" ולדעת הת"א, מלות "ולא חכם" הן פירוש מלת "נבל" אבל ח"ו לומר כדעת המתחכמים שהיה לפני הת"א הנוסחא "קבל" תחת "נבל".

פסוק י

ימצאהו, **ספק צרכיהון**, ר"ל המציא להם מן לאכול.

ובתהו יליל ישימן, **ובבית צחונא אתר דלית מיא**. ר"ל המציא מים במקום ציה וצמא שאין בו מים.

יסבבנהו, **אשרנון סחור סחור**. ר"ל סבבם והקיפם.

יבוננהו, **אלפנון על פתגמי אוריתא**. ר"ל למד להם דברי תורה, הוא מש' "בין" בפועל, ור"ל יחכמהו, ושינה הכל מל' יחיד ללשון רבים כי מוסב על "עם" שבפסוק הקודם.

כאישון עינו, **כבבת עיניהון**. לא אמר "עינוהי" כבעברית, להרחיק ההגשמה, וכ"כ בעל אוג"ר בנתיב השלישי.

פסוק יא

יעיר קנו, **דמחיש לקנה**. ר"ל יחוש לקנו הפעל "חוש" בארמית יבא על המחשבה והתנוננות להקדים ולגדור בעד הרעה שלא תבא, כמו "יתחמץ לבבי" (תהלים ע"ג כ"א) ת' "יחוש לבי" וגם פה פירושו "יחוש וידאג לקנו" וכ"ה בת"י "מעורר ומחיש" ואולי הוא ט"ס, וצ"ל "דמחיס" ור"ל שהוא חס ומרחם, והראשון עיקר.

פסוק יב

ה' בדד ינחנו, **ה' בלחודיהון עתיד לאשריותהון**. ר"ל ה' לבדו יחנה אותם לבדם בעולם שהוא עתיד לחדש (והסב הכנוי אל הפעול להרחיק כל ספק כביכול בעצמות יכלתו,

כמ"ש לעיל ולקמן בכמה מקומות, ובחומשי רוו"ה הנוסחא "בלחודוהי") ומה שסיים "בעלמא דהוא עתיד לאחתדתא" הוא נוסף, וע' בהקדמה כוללת.

פסוק יג

תנובת שדי, **בזת סנאיהון**. המת' מפרש כל הפסוקים האלה ע"ד משל על בזת ושלל אויביהם, כמ"ש רש"י "כל המקרא כתרגומו", ולכן ת' **דבש מסלע**, **בזת שליטי קרוין**, ר"ל שלל מושלי ערים.

ושמן מחלמיש צור, **ונכסי יתבי כרכין תקיפין**, ר"ל ונכסי יושבי ערים בצורות. וכן **חמאת בקר וחלב צאן**, **בזת מלכיהון ושליטיהון**, ר"ל בזת מלכיהם ושליטיהם.

עם חלב כרים ואילים בני בשן, **עם עותר רברביהון ותקיפיהון**, ר"ל עם עושר גדוליהם וגבוריהם.

בני בשן ועתודים, **עמא דארעהין ואחסנתהון**, ר"ל עמי ארצותם ונפלותיהם, וכוונתו שיתן ה' גם את העמים גם את נחלותיהם הגדולות והבצורות, בידי ישראל.

עם חלב כליות חטה, **עם בזת חיליהון ומשריתהון**. ר"ל שלל חילם החשוב ומחנותיהם.

ודם ענב תשתה חמר, **ודם גבריהון אתשד כמיא**. ר"ל ודם גבוריהם ישפך כמים, כ"ה בירושלמי (מעשר שני פ"ה) א"ר אחא זאת אומרת שב"ה עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד דכתיב ודם ענב תשתה חמר" משמע שסובר כהת"א, ולא כמ"ש שם המפרש שדרש כמו בבבלי (כתובות ק"ח ע"א) ע"ש, ותרגם "חמר, מיא" ע"ד משל, שדם אויביהם ישפך כמים.

פסוק טו

עבית כשית, **תקוף קנא נכסין**. שינה מנוכח לנסתר להשוות מליצת הכתוב בתחלתו "וישמן ישרון ויבעט".

פסוק טז

בזרים, **בפלחן טעון**. ר"ל בעבודות אלהים זרים, ולפי שבעברית יבאו שמות התואר והמקרה זה תחת זה, לכן נרדפו מלות "בזרים, בתועבות" לא כן בארמית, לכן שינה לת' "בפלחן טעון" שתהיה מלת "טעון" נרדפת אל "בתועבתא" דבתריה.

פסוק יז

אלהים לא ידעום, **דחלן דלא ידענון**. אפשר שקאי על אבותיכם שבסוף הפסוק.

לא שערום, **לא אתעסקו בהון**. ר"ל לא היו עוסקים בהם הוא כאלו היה כתוב "שערום" בש' ימנית, ושער ושעה הוא מענין אחד הבא בעברית על עסק, וכמו שת' "ואל ישעו בדברי שקר" [שמות ה' ט'] "ולא יתעסקון בפתגמין בטלין" וכ"ה בספרי כמו ואל מנחתו לא שעה.

פסוק יח

צור ילדך תשי, **דחלא תקיפא דבראך נשיתא**. ר"ל יראת הצור אשר ברא אותך שכחת, ותשי הוא מש' "נשה" שענינו שכחה כפירש"י והמבארים.

מחללך, **דעבדך**. הוא כפירש"י מלשון "יחולל אילות".

פסוק יט

מכעס בניו ובנותיו, **מדארגיזו קדמוהי בנין ובנן**, אפשר שמפרש שלכך כעסו גדול, כי בניו ובנותיו החביבים עליו, הכעיסוהו, כמ"ש יב"ע, ואולי לא רצה ליתס להשי"ת את מדת הכעס אף ע"צ השאלה כי "וינאץ" הוא פעל יוצא המורה על הבזיון ושפיר נופל גם עליו כביכול ע"כ פי' "מכעס" רק על בניו ובנותיו וע' במס' כתובות (ח' ע"ב), וע' באוג"ר בנתיב השלישי שכתב "ולא אמר בנוהי ובנתיה אע"פ שת' בני בכורי ישראל כו', וזה כי המליצה הזאת מליצה נשגבת היא כאשר תבוא על כלל האומה כשהכוונה להגדיל כבודה ותהלתה, אבל כשהדבור בגנותה, מגונה הוא כלפי מעלה לומר שהחוטאים הם בניו".

פסוק כ

אראה מה אחריתם, **גלי קדמי מה יהי בסופיהון**. אף שאמר "אסתירה פני מהם" אמר אח"כ, אראה מה יהי בסופם כלשון בני אדם וכמו שאמרו אחי יוסף "ונראה מה יהיו חלומותיו".

דור תהפכות, **דרא דאשניו**. ר"ל ששינו את תפקידם או כמ"ש בספרי בפרשה הזאת "הפכפכים המה" ר"ל אינם עומדים על דעתם.

לא אמן בם, **דלית בהון הימנו**, פי' מל' אמונה כפי' הב' ברש"י והוא מספרי "בנים שאין בהם אמונה עמדתם לפני הר סיני ואמרתם נעשה ונשמע כו'".

פסוק כא

הם קנאני בלא אל כעסוני בהבליהם ואני אקניאם בלא עם, **אינין אקניאו קדמי בלא דחלא ארגיזו קדמי בטעותהון ואנא אקנינון בלא עם**. ר"ל הם גרמו קנאה לפני בדבר שאינו אלוה הכעיסו לפני באליליהם (שהם הבל וריק) ואני אקניא אותם בלא עם (באנשים שאינם תשובים להקרא בשם עם) וראה והתבונן איך גם פה אחז אונקלוס דרכו בקדש לתרגם כנוי הפעול במלות "קנאוני, כעסוני" בהוספות מלות "קדם" כשמיוחס הפעל אליו כביכול, וכנוי הפעול במלת "אקניאם כמיוחסת אל ישראל ת' בכנוי הפעול בלא שום הוספה "אקנינון" כמ"ש לעיל בפסוק "כי דברנו בה' ובך" (במדבר כ"א ז') ובהרבה מקומות, וכמ"ש בהקדמה.

בגוי נבל, **בעמא טפשא**. עמ"ש לעיל פסוק ו'.

פסוק כב

כי אש, **ארי קדום תקיף כאשא**. לכבוד ה' ולהרחיק ההגשמה, הוסיף לפרש שבחמתו יצא רוח חזק' כאש.

ותיקד עד שאול תחתית, **ושיצי עד שאול ארעיתא**. ר"ל ותכלה עד עומק שאול.

פסוק כג

אספה, **אסף**. הוא כפי' ראשון שברש"י שהוא ל' חבור שהוא האפעל מש' "יסף" אולי הוא כפי' הב' שברש"י שהוא מל' כליון, וכמו שת"י אסף אדם ובהמה (צפניה א' ג') "אסיף אנשא ובעירא" ששם הוא ודאי מל' כליון כמו שפי' כל המפרשים.

חצי, **מכתשי**. הוא מל' נגעים (ואולי כוונתו לכלול גם את פי' רש"י "וקללה זו לפי הפורענות לברכה היא, חצי כלים והם אינם כלים" שהנגעים הבאים על האדם הם אך מחלה עוברת, כמ"ש נתן הנביא אל דוד [ש"ב ז' י"ד] "אני אהיה לו לאב וגו' אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם").

פסוק כד

מזי רעב, **נפיחי כפן**. הוא כמ"ש הרשב"ם שהוא מל' נתמזמז (חולין דף מ"ה) שהוראתו פה שהרעב מפיח הבטן וע' ערוך ערך "מז" ב'.

ולחמי רשף, **ואכולי עוף**. פי' מל' **לֶחֶם** ורשף הוא שם מושאל לחולי החמימות וכמו שנמצא בדברי חז"ל "אישתא צמירתא".

וקטב מרירי, **וכתישי רוחין בישין**. ר"ל מכות הבאות מרוחות ואוירים רעים, ונקראים מרירי משום שממררין אחרים.

פסוק כה

ומחדרים אימה, **ומתוניא חרגת מיתא**. ר"ל ומחדרים אימת מות, ולא ידעתי למה ת' פה "חרגת" ולא "אימתא" כלעיל (שמות ט"ו י"ד)?

גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה, **אף עולימהון אף עוליMתהון יוניקהון עם סביהון**. ר"ל בחורים גם בתולות (היוצאים חוצה) תשכל תרב ויונקי שדים עם אנשי שיבה ימותו מפני האימה. וראה הקורא והתבונן איך התורה הקדושה ומתרגמיה הנאמנים. ישמרו דרכיהם מחטוא בלשונם נגד ארחות המוסר כי גם בעת הפורעניות לא אמרה "בחור עם בתולה" גם בעת השמחה נאמר "בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים (תהלים קמ"ח י"ב) וגם הנביא אמר "אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו". (ירמיה ל"א י"ג).

פסוק כו

אפאיהם, **אחול רוגזי עליהון אשצינון**. רש"י לא הביא מלת "אשיצינון" ואפשר שהוא ערבוב ב' פירושים כמ"ש במקומות רבות, ואולי כוונתו כמו שפי' רש"י את כוונתו ע"פ הספרי "אף אי הם" ולפ"ז צ"ל "ואשיצינון בו' (וכ"ה בחומשי רוו"ה).

פסוק כז

אגור, **כניש**. הוא מל' "אגרה בקציר" (משלי ו' ח'), וכן "ולא תאגור" [לעיל כ"ח ל"ט] והוכרח לת' כן לבלי ליחש חלילה לה' המורא והפחד, וכפרש"י. ומהתרגום הזה וכן מהרבה פסוקים אחריו נראה בעליל שאונקלוס תרגם אליבא דר' יהודה בספרי שדרש הפסוקים האלה על ישראל ולא כר' נחמי' שדרשם על אוה"ע כמו שהביא רש"י בסוף הפרשה.

פסוק ל

איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם, **איכדין ירדף חד לאלפא ותרין יערקין לרבותא אלהון ארי תקיפהון מסרינון וה' אשלימינין**. ר"ל איך באה עלינו הרעה הזאת שאחד (מאוה"ע) ירדף אלף (מישראל) ושנים (מהם) יניסו רבבה (ממנו) אם לא כי צורם מסר אותם בידם וה' הסגירם ופי' "הסגירם" מל' השלמה הנרדף עם "תם" בכמה מקומות בתלמוד וכמו שת"י "וכן התמו" (ש"ב כ' י"ח) "אם משלמין" וגם הפסוק הזה מתורגם על ישראל כדעת ר' יהודה.

פסוק לא

ואיבינו פלילים, **ובעלי דבבנא הוו דיננא**. הוא כמו "ונתן בפלילים" (שמות כ"א כ"ב) שפי' מוציאים לאור משפט (וכמו שפי' רש"י).

פסוק לב

ענבמו ענבי רוש אשכלת מררת למו, **מחתהון בישון כרישי הוין ותשלמת עובדיהון כמררותהון**. ר"ל מכותיהם רעות כארסי נחשים מהשלמת מעשיהם כרוש ולענה, והוסיף מלת "חוין" הוא ע"פ המפורש בפסוק שאח"ז "ראש פתנים".

פסוק לד

כמס עמדי, **גלן קדמי**. הוא כפרש"י "כלם גנוזים ושמורים לפני".

חתום באצרתי, **גניזין ליום דינא באוצרי**. ר"ל עונותיהם כמוסים וגנוזים עמדי ליום הדין.

פסוק לה

לעת תמוט רגלם, **לעדן דיגלון מארעהון**. גם מזה ראי' שהת"א סובר כר' יהודה שמוסב על ישראל, ולא כר' נחמי'.

וחש עתידות למו, ומבע דעתיד להון. ר"ל הקב"ה ימהר ויחיש להביא הפורעניות שנגזרה עליהם ות' הפעל "חוש" בעברית בפעל "אבע" כמו שת' לעיל "חושים" (במדבר ל"ב י"ז) "מבעין" וכמו שת"י "מהרה מוכיהו, אבע מינה" (מ"א כ"ב ט').

פסוק לו

כי ידין, ארי ידין. הוא כמ"ש רש"י כי הוא תחלת הדבור.

ויתנחם, יתפרע. הוא לא כפרש"י שהוא הפך מחשבה, ורק הוא לשון נקמה. (וכן "אנחם מצרי" [ישעי' א' כ"ד] הנרדף עם "ואנקמה מאויבי" שאחריו).

פסוק לז

ואמר, ויימר. מוסב על ה', וכפרש"י.

צור חסיו בו, תקיפא דהוו רחצין בה. ר"ל איה הע"ז שהיו בוטחים בו (וכמ"ש רש"י).

פסוק לח

חלב זבחימו יאכלו, תרב נכסיהון הוו אכלין. ר"ל אותן הע"ז שהיו אוכלים החלב של זבחיהם, וכפרש"י.

יהי עליכם סתרה, יהון עליכון מגן. ר"ל הצור הזה יהי' לכם למחסה ולמגן (וכן פי' רש"י המתאים עם פשט הכתוב שקאי על הצור מדשינה הפעל "יהי" ל"י אבל מהת"א שת' "יהון" בל"ר, משמע שקאי ג"כ על הע"ז המובן בתחלת הפסוק.

פסוק לט

ראו עתה כי אני אני הוא, חזו כען ארי אנא אנא הוא. ר"ל שאין בי לא שנוי רצון ולא חלוף דעה, והשנוי הוא רק מצד המקבל. וכמו שפי' המפרשים ע"פ "שנותי ימין עליון" (תהלים ע"ז י"א) וכשמש הנראה לעינינו זורחת ושוקעת, ובאמת רק הארץ תסוב על ציריה והשמש במקומה עומדת, וכאשר נראה בנסיון מיורדי הים באניות, שהנוסעים הפוגעים אניה אחרת, עומדת על עמדה וקשורה בעוגניה ידמו שהאניה ההיא רצה עד מאד, והאניה אשר הם יושבים בה, עומדת, והאמת הוא להפך.

ואין אלהים עמדי, ולית אלה בר מני, עמ"ש לעיל שמות ט"ו י"א.

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי, ארי אתקנית בשמיא בית שכנתי. ר"ל כי הכינותי בשמים בית שכינתי כל המפרשים פי' ל' שבועה, וגם הת"א בעצמו ת' "כי יד על כס יה" (שמות י"ז ט"ז) "בשבועה אמירא" ופה נמנע מלפרש כן, אפשר בעבור שסוף הפסוק מורה על השבועה, לא רצה לפרש הענין במלות שונות ויב"ע ת' "היכמא דאנא קיים כו'", וע' בספרי.

פסוק מא

אם שנותי ברק חרבי, אם על חד תרין כחיזו ברקא מסוף שמיא ועד סוף שמיא תתגלי חרבי, ר"ל חרבי תהי' נגלה כמראה הברק על את שתים מסוף השמים ועד סופם. ושנותי פי' בדרך מקור בחבור הכנוי מנל"ה, ולא מש' "שנן" שהוא מהכפולים ופי' כוונת הכתוב "חרבי תהי' נראה ונגלה כמה פעמים".

ותאחז במשפט ידי, ותתקף בדינא ידי. פי' "ותאחז" ל' אחיזה בכח, וצ"ע על המת' שלא חשש פה להרחיק ההגשמה ות' יד ממש? ואפשר מפני שפה לא יפול הטעות שיד הוא יד ממש, מפני שהמשפט איננו דבר עצמי הנאחז ביד.

פסוק מב

מראש פרעות אויב, לאעדאה כתרין מריש סנאה ובעל רבבא. ר"ל להפיר כתרים מראש השונא והאויב. ולפי הנראה מלת "לאעדאה" הוא ת' "פרעות" כמו "ופרע את ראש האשה". ואולי סובר שהשם "פרעה" למלך מצרים, איננו שם עצם פרטי (אשר לא יבא לעולם ברבוי) ורק ש"ת לכל מלכי מצרים כדעת רבים מהמפרשים, והרבים ממנו "פרעות" וכן נראה מהספרי בפ' זאת "מה ראו כל הפורענות לתלות בראשו של פרעה מפני שפרעה הוא הי' תחלה ששיעבד את ישראל" אחר כתבי זאת מצאתי באוה"ש ש' "פרע" שהביא זאת בשם י"א, והנאני.

פסוק מג

הרנינו גוים עמו, שבחו עממיא עַמֵּהּ, ר"ל אתה גויי הארץ תנו כבוד לעמו ובכ"י הנוסח **דינא דעמיה**.

כי דם עבדיו יקום, ארי פרענות עבדוהי צדיקיא יתפרע. ר"ל שינקום מהם מה שסבלו הצדיקים שהם עבדיו, וכמ"ש לעיל (פסוק ל"ו) במלת "ויתנחם"

וכפר אדמתו עמו, ויכפר על ארעה ועל עַמֵּהּ, אולי כוונתו כפירש"י "ומה היא אדמתו? **עַמו**" ועיין במס' כתובות (קי"א ע"א) "כל הקבור בא"י כאלו קבור תחת המזבח שנאמר וכפר אדמתו עמו, שכל מקום בא"י הוא כאדמת מזבח" וגם זאת אולי היא כוונת הת"א שהקב"ה מכפר על עונות הארץ והאדמה תכפר על עם ישראל הקבורים בה.

פסוק מז

דבר רק, פתגם ריקן. אולי כולל גם דרש"י רז"ל בספרי "ואם ריק הוא מכם".

פסוק מט

העברים, דעבראי. מפני שההר היה בעבר הירדן מזרחה כמבואר לעיל (במדבר כ"ז י"ב).

הר נבו, טורא דנבו. משמע שסובר שנבו היא העיר אשר בני ראובן הסבו את שמה כמבואר לעיל (שם ל"ב ל"ח) ובהיות ההר סמוך לעיר ההיא לכן נקרא על שמה.

פסוק נא
מעלתם בי, **שקרתון במימרי**. הוא כמו שת' "ומעלה בו מעל" (במדבר ה' י"ב) "וחשקה בה שקר" והוסיף פה מלת "במימרי" להרחיק ההגשמה ובכ"י הנוסח **דסרבתין**.

פסוק נב
לא תבוא, **לא תיעול**. לא ת' "לא תיתי" מפני שמשה ראה א"י בעיניו ממש, וכמ"ש על הפעל הזה בבראשית ובכמה מקומות.

פרק לג

פסוק א
איש האלהים, **נביא דה'**. פי' לפי הענין לכבוד ה', כמו "הר האלהים" "מטה האלהים".

פסוק ב
ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן, **ה' מסיני אתגלי וזיהור יקריה משעיר אתחזי לנא אתגלי בגבורתיה על טורא דפארן**. ר"ל ה' נגלה מסיני ואור יקרו נראה לנו משעיר ועל הר פארן נראה בגבורתו.
ואתה מרבבת קדש, **ועִמּהּ רבבת קדושין**. ר"ל ועמו רבבות מלאכי קדש. והנה ראיתי במה"ע "ציון" בשם ר"י רייסמאן שהמת' קרא תחת "**וְאָתָה**, **וְאִתּוֹ**" (ובא בה"א תחת ו' הכנוי) וע"ז כ' הראב"ע שהוא על דרך רחוקה. ולא מצאתי כן בהראב"ע, ואם כתב כן, באיזה מקום לדעתי כוונתו על מה שת"א "אתחזי לנא" בכנוי למד"ב, תחת שבמקרא נאמר "למו" שהוא כמו "להם" וע' מה שהעירונו בזה בסוף הפסוק, אבל ידענו את האיש הזה כי כל ישעו וכל חפצו אך לברוא חדשות, וכל הרואה את האמת יראה כי מנה הכתוב בזה ארבעה פעלים "בא, וזרח, הופיע, ואתה" ואם נאבה להגיה מעט, טוב לנו לתקן בדברי המת' [מלשלוח חלילה יד בדברי הכתובים הקדושים אשר כל תיבותיהם ואותיותיהם מנויים וספורים ע"פ רבותינו בעלי המסרה], ולומר כי בת"א צ"ל "ועמעם רבבת קדישין" והוא כמו "עמעמו עליה והתירוה" (ירושלמי שבת פ"א הלכה ד') מעמעמין על הנראה (שם ראש השנה פ"ג הלכה א') ופי' "וקבץ אליו רבבת קדש" וחשב א"כ גם המת' ארבעה פעלים "אתגלי, אתחזו, אתגלי, ועמעם" ובאשר לא רצה המת' ליחס איזו קדושה גם לשרפי מעל נגדו ית' כביכול, לא ת' "ואתא מרבבת קדישין" כאלו נחשביה חלילה לקדושים נגד מציאותו ית', ות' "ועמעם רבבת קדישין" שע"י קבוצו אותם אליו ית', נתקדשו. אבל לפני רש"י היתה הנוסחא "ועמיה".
מימינו אש דת למו, **כתב ימינה מגו אשתא אוריתא יהב לנא**, ר"ל נתן לנו את התורה בכתב ימינו מתוך האש, וערש"י שכתב בפי' הראשון "כתובה באש" ובפי' השני, כתרגומו שנתנה להם מתוך האש, ואף כי המת' שכל את ידיו לומר "כתב ימינה" בכל

זאת הקשה הרמב"ן בפרשת ויגש מדוע לא נזהר פה מההגשמה? והאמת הוא כמו שהעירונו לעיל [ט' יו"ד] ע"פ "כתובים באצבע אלהים. ומה שהחליף הכנוי נסתרים "למו" שבמקרא למ"ב "לנא" הוא כאשר פירש הענין במה שהעברי מקצר, וב"ס לחם ושמלה אבה להוכיח מן הפשט, כי "למו" בפה, פירושו כמו "לנו" ואנכי בעניי אינני רואה שום הוכחה, כי בכתוב מרע"ה התורה כגוף שלישי היה יכול לומר "להם" אבל אין צורך לנו להוכחות כי כבר נמצא בעברית הכנוי נסתרים ת' המד"ב כמו "היה זרועם לבקרים" [ישעי' ל"ג ב'] ת' "זרוענו" "ומשנאינו שסו למו" [תהלים מ"ד י"א] שהביא הוא בעצמו, שהוא ת' "לנו" וכן "ואויבינו ילעגו למו" [שם פ' ז'] ואין כאן המקום להאריך.

פסוק ג

אף חבב עמים אף חביביהון לשבטיא. הוא כמ"ש רש"י, גם חבה יתרה חבב את השבטים".

כל קדשיו בידך. כל קדישוהי בית ישראל בגבורא אפיקנון ממצרים. ר"ל כל קדושיו של כל שבט ושבט הוציא ממצרים בגבורה, ולהרחיק ההגשמה ת' "בגבורא" תחת "בידך" שבעברית.

והם תכו לרגלך, ואנון מדברין תחות ענגך. ר"ל והם התנהגו תחת ענגך, וכוונתו כמ"ש רש"י "תַּכּוּ עצמן לתוך תחתית ההר לרגליך בסיני" וע' בהבנת המקרא, ואפשר שכוונת הת"א לפרש "תַּכּוּ" כמו "הֻכּוּ" וכמ"ש הרמב"ן שר"ל נופלים לארץ תחת ענן כבודך.

ישא מדברתיך, נטלין על מימרך, כבר פרש"י דברי המת', שהיו נוסעים ע"פ דבריך, ומ"ם בו שמוש, ומלת "ישא" שבעברית שהיא ל"י, ר"ל כל אחד ואחד משבטיו, (והוא כמו "בנות צעדה עלי שור" [בראשית מ"ט כ"ב] וע' בתל"ע הנדפס בק"ב בשנת כת"ר עם הערות מאת הר"ר חיים זלמן אליאשעוויץ מווילנא, בחלק שמוש הלשון, מה שהעיר בזה).

פסוק ד

תורה צוה לנו משה. אירית יהב לנא משה. ע' בס' לחם ושמלה שכתב והנה ת' לשון "צוה" בל' "יהב" ולא בל' "פקד" כי עיקר המצווה הוא השי"ת, ואף שנמצא הרבה לשון צוה על משה כו' כן נתנה לנו בכתב מיד משה ולא שצונו הכל בעל פה. אבל אין צורך לנו לכל זה כי השם "תורה" לא יבא בעברית על המשפטים והמצות, ורק על למודיהם, ולכן לא תמצא בכל כה"ק הפעל "צווי" מחובר אל השם "תורה" רק כשבא מקודם לו השם "חקים" או "משפטים" אבל אל השם "תורה" כשבא בלבדו, לא יתיחס רק הפעל "שם" [לעיל ד' מ"ד] או הפעל "נתן" [ירמיה ל"א ל"ג] ולכן ת' גם המת' פה בל' "יהב".

מורשה קהלת יעקב, מסרה יֻרַּשְׁתָּא לכנשת יעקב. אולי הוא ערבוב ב' פירושים, או מְסָרָה" (ופירושו כאלו היה כתוב "הורישה" ות' בלשון מסירה לכלול גם התורה שבע"פ המסורה לנו ע"פ משה, או יְרֻשָּׁה, וכמ"ש רז"ל (סנהדרין צ"א ע"ב) "אר"י אמר רב כל המונע הלכה מפי תלמיד כאלו גוזלו מנחלת אבותיו שנאמר מורשה, מורשה היא לכל ישראל ששת ימי בראשית" ובכמה מקומות דרשו רז"ל בל' ירושה.

פסוק ה

ויהי בישרון מלך, והוה בישראל מלכא. סתם כוונתו כהעברי, ולא נדע על מי קאי אם על הקב"ה או על משה, אבל מספרי ומרש"י משמע ששב על הקב"ה, ואם שב על משה אפשר שפי' הכתוב לדעתו הוא כן, שידוע שבכל מלכות שְׁלֵמָה כמו בבריטאניה המשרה נתנה ביד שלשה, המלך הוא השליט, והיושבים ראשונה במלכות הנקראים Hause of Lords ויודעי העתים הנבחרים מאנשי המדינה הנקראים Hause of Commons וכוונת הכתוב כי התורה היא ירושה לנו לבני יעקב ובשום פנים לא נוכל להמיש ממנה צוארותינו, כי מלכינו שרינו וכהנינו קבלו אותה עלינו ועל זרעינו אתרינו, וז"ש "ויהי בישרון מלך" הוא משה שהי' מלך ישראל "בהתאסף ראשי עם" הם היושבים ראשונה במלכות "יחד שבטי ישראל" הם יודע העתים הנבחרים מאנשי המדינה.

פסוק ו

יחי ראובן ואל ימת. יחי ראובן לחיי עלמא ומותא תנינא לא ימות. הנה ידוע למדקדקים, כי בכ"מ שבא חיוב הדבר ותיכף אחריו שלילת ההפך, או להפך שלילת הדבר ואחריו חיוב ההפך, כמו "זכור אל תשכח" [לעיל ט' ז'] ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו" [בראשית מ' כ"ג] הוא לחזק הכוונה, ובכח הכלל הזה דרשו רז"ל (סנהדרין צ"ב ע"א) וגם רש"י בפסוק הזה "יחי ראובן בעוה"ז ואל ימות לעוה"ב" [וכמו שדרשו רז"ל בברכות ע"פ "כי מת אתה ולא תחיה" דחזקי' "מת אתה בעוה"ז ולא תחי' לעוה"ב"] אפס כי המת' לא אבה לת' כן, כי מי גבר יחיה ולא יראה מות, והמצודה פרוסה על כל החיים, ע"כ ת' כמו שת' לעיל(ויקרא י"ח ה') "וחי בהם" "וחי בהון לחיי עלמא" רק ממה שת' "ומותא תנינא לא ימות" שהמליצה הזאת נמצאה בת"א רק פעם אחת בפסוק זה, ובת"י בנביאים "עד תמותון" (ישעי' כ"ב י"ד) עד די תמותון מותא תנינא" וכן "ושלמתי על חיקם" (שם ס"ה ו"ו) "ואמסור למותא תנינא ית גויתהון" וכן וישנו שנת עולם" (ירמיה נ"א ל"ט) "וימותון מותא תנינא ולא יחון לעלמא דאתי" נראה בעליל שכוונתו על זמן התחיה שהרשעים ימותו פעם שנית, והוא כשאר צדיקים יקיץ לחיי עולם. וכמ"ש בהקדמה כוללת, שלקח דרשתו מדברי רז"ל (סנהדרין צ"ב) אמר רבא מנין לתחית המתים מן התורה שנאמר יחי ראובן וכו'. ובאמת הפלא על המתרגמים

שהשתמשו בלשון שלא שמשו בו התנאים, ובספרי (בפ' זו) "ואל ימות והלא מת הוא אלא כו' לעוה"ב" ועמ"ש רבינו סעדיה גאון שער ט' א' "כשתרגמו לנו התורה כו' זכרו בתרגומה תחית משה רבינו ע"ה, כשתרגמו, וירא ראשית לו, ויתקבל בקדמותא דיליה ארי תמן באחסנתיה" וזכרו עוד חיי העולם בתרגום יחי ראובן ואל ימות, יחי ראובן לחיי עלמא ומותא תנינא לא ימות".

ויהי מתיו מספר, ויקבלון בנוהי אחסנתהון במנינהון. ר"ל ויקבלו (שבט ראובן) אחוזתם במנינם שלא יהי' שבטם חסר אף שיהי' הוא החלוץ ההולך לפני מחנה ישראל.

פסוק ז

שמע ה' קול יהודה ואל עמו תביאנו, קבל ה' צלותיה דיהודה במפקיה (באגחא) לקרבא ולעמיה תתיבנה לשלם. ר"ל קבל ה' תפלת יהודה בצאתו לערוך מלחמה ואל עמו תשיבהו בשלום.

ידיו רב לו, ידוהי יעבדן לה פרענותא לסנאוהי. מלשונו משמע שת' "רב" מל' מריבה, ור"ל שידיו תריבינה בעדו ותעשינה נקמה באויביו. ומה שבא "רב" בל"י, הכוונה על כל יד, כמ"ש לעיל בפסוק ג'.

פסוק ח

תמיך ואוריך, תומיא ואוריא אלבשתא. ר"ל הלבשת האורים והתומים.

לאיש חסידך, לגבר דאשתכח חסידא קדמך, כלפי שכינה הוא מדבר כפרש"י, והוא אהרן שהוא ראש לשנט לוי.

נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה, נסיתיה בניסתא והוה שלים בחנתיה על מי מצותא ואשתכח מהימן. ר"ל נסיתו במסה והיה תמים בלי דופי, בחנתו על מי מריבה ונמצא נאמן, והוסיף המלות "והוה שלים, ואשתכח מהימן" להבנת הענין. והן נכללות לדעתן במלות "נסיתו תריבהו" או במלת "חסידך" וגם זה ידבר על שבטו בכלל, והוא כמ"ש המפרשים ששבט לוי לא נתלוננו במי מריבה. או מפני שברפידים שנקרא מסה ומריבה נסה ה' את אהרן ועמד בנסיונו, וע' רמב"ן.

פסוק ט

האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע. דעל אבוהי ועל אמה לא רחם כד הבו מן דינא ואפי אחוהי ובנוהי לא נסיב, ר"ל על אביו ואמו לא רחם, אם יצאו חייבים בדין, ופני אחיו ובניו לא הכיר. אפשר שכוונתו לפרש על מעשה העגל וכנאמר שם בפירוש [שמות ל"ב כ"ו כ"ז] "ויאספו אליו כל בני לוי, ויאמר להם וגו' והרגו איש את אחיו" וגו' וכמ"ש רש"י (שם) שאלה שהיו בעדים והתראה נהרגו, ואפשר

שכוונתו כפשוטו ששבט לוי היו הדיינים, וכמ"ש בפסוק שאח"ז "יורו משפטיך" ולא חסו על אבותיהם ולא נשאו פנים לזקניהם.

ובריתך ינצרו, וקימך לא אשניו. ר"ל ואחרי בריתך לא שינו, ושינה מחיוב לשלילה, משום שכבר אמר "נטרו מטרת מימרך" ששמרו משמרת ה'.

פסוק י

יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, כשרין אלין דילפון דינך ליעקב ואוריתך לישראל. ור"ל ראויים הם לכך הכהנים הלוים, וכמ"ש רז"ל (יומא כ"ו ע"א) "לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי משבט לוי או וכו' דכתיב יורו משפטיך" וכמ"ש רש"י. והוכרח לזה כי מהו השבח אם לא היו ראויין להוראה.

ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך, ישוון קטורת בוסמין קדמך וגמיר לרעוא על מדבחך" ר"ל ישימו קטורת הסמים לפניך וכליל לרצון על מזבחך. והנה מספרי בפסוק הזה משמע שכליל שב על איברי העולה, וכן משמע בש"ס (שם שם) "אי הכי עולה נמי דכתיב וכליל" אבל מהת"א שת' "גמיר" אשר הוא ל' כליל וגם ל' גחלים, נראה שכוונתו לכלול גם העולה גם הגחלים שהביא הכ"ג לפני ולפנים ביוה"כ עם הקטורת, כמו שתי' לעיל (ויקרא מ"ז י"ב) "גומרין דאשה מעלוי מדבחך" או אפשר שכוונתו על מנחת כהן, שכן ת' "כליל תקטר" (ויקרא ו' ט"ז) "גמיר תתסק" ולא על עולה כמ"ש רש"י. וכן מצאנו "זבחי צדק עולה וכליל" (תהלים נ"א כ"א) ות"י שם "עלתה וגמיר".

פסוק יא

מחץ מתנים קמיו, תבר חרצא דסנאוהי ודבעלי דבבוהי. ר"ל שבר מתני שונאיו ואויביו. ות' "מחץ" ל' צווי. כמ"ש רש"י "וקאי גם על "ומשנאיו" ר"ל מחץ מתני קמיו ומשנאיו.

מן יקומון, דלא יקומון. ר"ל שלא יקומו, וכוונתו שאם יעמדו איזה אנשים לעורר על הכהונה אתה ה' תלחם להם.

פסוק יב

ישכן לבטח עליו, ישרי לרחצן עלוהי. חופף עליו, יהי מגן עלוהי, "עליו" הראשון קאי על ה', והשני על בנימין, ר"ל בנימין ישכון לבטח כתקותו על ה' וה' חופף ומגן עליו.

ובין כתפיו שכן, ובארעה תשרי שכנתא, היינו באמצע ארצו, וכמ"ש רש"י. וע' במס' זבחים (נ"ד ע"א) ובמס' יומא (י"ב ע"א) שבנימין הצדיק היה מצטער שנאמר חופף עליו ופירש"י והריטב"א מתחרך. אנל הערוך ערך חף א' פי' חופף לשון צער ומתרגמינן יהי מגן עלוהי וכתיב מגנת לב ותרגומו חפירת לבא (אפשר שצ"ל תבירת לבא) וצ"ע, וערש"י (איכה ג' ס"ח) שכתב "והמפרשו בלשון תוגה ויגון טועה כו'" ויש להאריך בזה ואין כאן המקום"

פסוק יג

ממגד שמים מטל. **עברא מגדנין מטלא דשמיא מלעלא**, ר"ל ועושה מגדנות מטל השמים ממעל. הוסיף פה מלת "מלעלא" להשוות המליצה לברכת יעקב ליוסף (בראשית מ"ט כ"ה).

ומתהום רבצת תחת, **וממבועי עינון ותהומין דנגדן ממעמקי ארעא מלרע**. ר"ל ממקורי עינות ותהומות הזבות מעמקי הארץ.

פסוק יד

וממגד תבואות שמש, **ועבדא מגדנין ועללין מיבול שמשא**. ר"ל ארצו תעשה מגד ופירות מחום וליחות השמש.

וממגד גרש ירחים, **ועבדא מגדנין מריש ירח בירח**, ר"ל ועושה מגדים ופירות הגדלים מתחלת חדש בחדש, נראה שט"ס הוא, וצ"ל "ירח וירח" וכ"ה בת' ירושלמי, ומפני שהיה קשה להמת' לפרשו על הלבנה (אף כי תתאים המליצה היטב עם "שמש" שלפניה) מפני שבא בל"ר (מה שאינו לפי המשפע הלשון, כידוע, גם מה שנא "**יְרָחִים**" הר' בקיץ, ואילו היה מן **יֶרַח** המורה על הלבנה, היה צ"ל מנוקד "**יֵרָחִים**" הר' בציר"י, כמו מן "**זָקֵן**" **זְקֵנִים**) וע' באוה"ש שנדפסו ע"י החכם לעטעריס בשנת תקצ"ט שנכשל בטעות זה, וקרא "**יְרֵחִים**" לכן הסב כוונת הכתוב על החדשים.

פסוק טו

ומראש הררי קדם, **ומריש טיריא בכוריא**. ר"ל מראשי ההרים המקדימים לבכר פירותיהם.

וממגד גבעות עולם, **ומטוב דמן דלא פסקן**, הוא כמ"ש רש"י "גבעות העושות פירות לעולם ואינן פוסקות מעוצר הגשמים" ומאשר כבר נזכר בפסוקים האלה "מגד" פעמים אחדות, שינה לת' "ומטוב" ליופי המליצה:

פסוק טז

ורצון שכני סנה, **רעי לה דשכנתה בשמיא ועל משה אתגלי באסנא**, ר"ל מרוצה אל אשר שכינתו בשמים ועל משה נגלה בסנה. נראה שהסכים עם מניח הטעמים שהפריד מלת "שכני" ממלת "סנה" ולכן הוסיף לת' במלות המובנות בענין הכתוב, וערמב"ן.

ולקדקד נזיר אחיו, **ולגניא פרישא דאחוהי**. (לא ידעתי מהו לשון "גניא" ולעיל [כ"ח ל"ה] "ועד קדקדך" ת' "ועד מוחך" ואולי הוא שם התאר בארמית על הקדקד, וכמו שקדקד בל' עברית הוא מל' "קדד" שהוראתו "כפיפה" כן הוא בארמית "ניניא" שם נגזר מהפעל "גני" שהוראת "שכיבה" כמו "תחת צאלים ישכב" [איוב מ' כ"א] שת' יונתן "תחות טלליא יגני") ובעל אוג"ר גרס "גברא" וכ"ה בכמה תרגומים ובכ"י. ורש"י פי' שהופרש מאחיו

במכירתו ואפשר שכוונתו לשון נזירות שהופרש בקדושתו ובטהרתו, ואע"פ שהתערב בגוים לא למד ממעשיהם.

פסוק יז

בכור שורו, **רבא דבנוהי**, הוא כמ"ש רש"י "בכור ל' גדולה כשור אשר הוא מלך בבהמות".

וקרני ראם קרניו, **וגבורן דאתעבידא לה מקדם תקפא ורומא רילה**. ר"ל כחו אשר לו מקדם כמו הראם שכחו בקרניו הרמים והמהודרים "ומ"ש תקפא ורומא דילה" שהוא ת' "תועפות ראם" (במדבר כ"ג כ"ב) הוא פי' שני וע"ש ברש"י, ואולי הוא ט"ס וצ"ל מלות "וגבורן דאתעבידן לה מקדם" קדם המלות "זיוא לה" והן ת' מלת "שורו" ות' לפי הטעם.

והם רבבת, **ואנון רבותא**, ר"ל הם **הַמְנַגְּחִים** וכפרש"י.

פסוק יח

שמח זבלון בצאתך, **חדי זבולון במפקך לאנחא קרבא**, ר"ל בצאתך להלחם, ולא כרש"י שפי' "הצלח בצאתך לסחורה" כדרשת רז"ל (מגילה ו' ע"א) מפני שמצינו מקרא מפורש "ומבני זבולון יוצאי צבא עורכי מלחמה וגו'" (דה"א י"ב)

וישששכר באהליך, **וישששכר במהכך למעבד זמני מועדיא בירושלם**. הוא כמ"ש (שם שם) "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל" ומה שת' "במהכך" אפשר ללמד שצריכין ללכת לירושלים לעבר השנה כמ"ש רז"ל (סנהדרין י"א ע"ב) "אין מעברין אלא ביהודה שנ' לשכנו תדרשו כל דרשה כו' בשכנו של מקום" וע"ש בתוספות ואפשר שצ"ל "למעבר" ברי"ש,, ר"ל לעבר שנים וכמ"ש בתרגום (שה"ש ז ח') "ומעברין שנין וקבעין רישי ירחיא".

פסוק יט

עמים הר יקראו, **שבטיא דישראל לטור בית מקדשא יתכנשון**. ר"ל שבטי ישראל להר בית המקדש יאספו לדעתו הוא מחובר אל "אהליך" שבפסוק הקודם, ופי' "עמים" הם השבטים "הר" הוא לירושלים שנקרא ג"כ אהל "יקראו" ר"ל יאספו.

שם יזבחו זבחי צדק, **תמן יכסון נכסת קודשין לרעוא**, ר"ל שם יזבחו זבחי קדשים לרצון. זבחי צדק הם הקרבנות כמ"ש "זבחי צדק עולה וכליל (תהלים נ"א כ"א) ומלת "לרעוא' הוסיף להטעים הענין.

כי שפע ימים יינקו, **ארי נכסי עממיא ייכלון**, ר"ל אוצרות העמים יאכלו. האומר שהיתה לפני הת"א הנוסחא "שפע עמים" טועה הוא כי המעיין יראה שכוונתו שהשפע שיביאו העמים על הימים באניות (כמ"ש בברכת יעקב "זבלון לחוף ימים ישכן").

ושפני טמני חול, **וסימא דמטמרא בחלא מתגלין להון**, ר"ל והמטמון הטמון בעפר גלוי להם. "סימא" בל' ארמית הוא אוצר (וכ"ת הירושלמי "נתן לכם מטמון" [בראשית מ"ג כ"ב] "יהב לכון סימא") ושפני הוא כפרש"י ל' כסוי ור"ל עפרות זהב הטמונות בחול יתגלו להם, ואף שההתגלות לא הוזכרה במקרא, המשיך הת"א את סוף הפסוק למלת "יינקו" שלפניה, שיינקו עשרם כתינוק המוציא חלב משדי אמו:

פסוק כ

וטרף זרוע אף קדקד, **וקטיל שלטונין עם מלכין**, המשיל השלטון לזרוע באשר לה יש יותר כח מלשאר האיברים, והמלך לקדקד שהוא הראש והעיקר, וכל חיות הגוף תלויה כו, וידוע ששבט גד הלכו חלוצים לפני אחיהם וכבשו הארץ ממלכיה ושריה (כאמור על ספר יהושע).

פסוק כא

וירא ראשית לו, **ואתקבל בקדמתא דיליה**, ר"ל ושלו נתקבל בראשונה כי שבט גד קבל ארצות סיחון ועוג ראשית כבוש ב"י.

כי שם חלקת מחקק ספון, **ארי תמן באחסנתיה משה ספרא רבא דישראל קביר**, ר"ל כי שם בנחלתו קבור משה הסופר הגדול דישראל, הוא כמ"ש רש"י "אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק והוא משה ספון כו'" ומ"ש "ספרא רבא דישראל" מלבד שתפש לשון רבותיו שהורגלו לכנות את מרע"ה בתאר זה, הנה בזה הוכרח לומר כן, כי באמת "מני מכיר ירדו מחוקקים ומזבולון מושכים בשבט סופר" [שופטים ה' י"ד] ורק מרע"ה "היה ספרא רבא דישראל" ולא קם כמוהו. ואף שזר הוא שמרע"ה יאמר כן על עצמו, וכמו שהקשה הש"ס במנחות (ל' ע"א ובב"ב (ט"ו ע"א) "אפשר משה חי וכו'? הוא כענין שכינה מדברת מתוך גרונו של משה, ולפי מה שנכתוב במ"א שכוונת הגמ' שם "אלא הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע" שהמפרשים מקשים סוף סוף איך יכתוב משה "וימת משה ויקבר" בעודנו חי? שאלה ח' הפסוקים נכתבו בו ולא ניקדו שבכתיבתן בלא נקודן יכלו להיות עתדים והו' היא וי"ו החבור, למשל "**וַיָּמָת** משה" (כל עוד לא נוקד הוי"ו בפת"ח והיו"ד שאחריו בדגש) נוכל לקרוא "**וְיָמֹת**" וכן "ויקבר (כל עוד שלא ננקד הוי"ו בפת"ח), נוכל לקרוא "**וַיִּקָּבֵר**" הוי"ו בשו"א ופירושו ויקבר בעתיד. וזהו מה שמשני הגמ' מתירוץ קמא שמשה קורא בפת"ח, שאז הי' קשה אפשר משה חי? רק כותב. א"כ הכא נמי יש לומר שאף בעודנו חי יאמר ששם יהיה המחוקק ספון בעתיד (ומה גם אחרי שמעו מפי הקב"ה "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא וגו'").

ויתא ראשי עם, **והוא נפק ועל בריש עמא**. ר"ל והוא יצא ובא לפני עמו משמע שכוונתו על משה שהיה היוצא ובא לפני עדת ה' ולא על גד.

צדקת ה' עשה זכון קדם ה' עבד, ידוע למדקדקים שבל"ע יסמך השם המפשט ואל הפועל אל הפעול, אל הסבה ואל התכלית, לא כן הוא בארמית, ולכן שינה לת' פה את מין הסמיכות הזה "קדם ה'".

פסוק כב

יזנק מן הבשן, ארעה שתיא מן נחליא דנגדן מן מתנן, ר"ל ארצו שותה מהנחלים הנמשכים מן הבשן, וכוונתו כמ"ש רש"י.

פסוק כג

ומלא ברכת ה', **ומלי ברכן מן קדם ה'**, המת' שינה מל"י שבעברית לל"ר ליופי המליצה הנופלת על הל' "מלא" וע' מה שהעירונו בפסוק כ"א [אך בכ"י הנוסח **ומלא ברכתא**].

ים ודרום ירשה, גנוסר ודרומא ירת, הוא כמ"ש רש"י "ים כנרת נפלה בחלקו וכו' " אבל מה שפי' רש"י "ירשה ל' צווי" הוא שלא כדעת הת"א, דלדעתו הוא עתיד, שאלו היה צווי היה מת' "אחסן" כמו שת' (לעיל א' כ"א). ואפשר שגם לדעת הת"א הוא צווי, רק שת' לפי הטעם. וע' בהבנת המקרא.

פסוק כד

ברוך מבנים אש, בריך ברכת בניא אשר.ר"ל שנתברך בבנים כמ"ש רש"י בשם הספרי, כן משמע לכאורה מהת"א, אבל היודע את דקדוק לשון הארמית יראה כי כוונתו, ברוך יהי אשר ומבורך מפי כל הבנים בני יעקב, והוא מו רצוי לכל אחיו. כי ארצו שמנה ומשם יביאו כל מעדני מלכים לכל השטים ויאמרו יברך ה' את הארץ הזאת המוציאה פירות כאלה. ומ"ם מבנים מור על התחלת המקום כידוע למדקדקים. שזהו ההפרש בל"א בין הרבים הבאים בנו"ן בסוף ובין הבאים באל"ף בסוף, ואלו היתה כוונתו כדעת רש"י, היה מת' "בריך בבנין אשר". ומ"ש רש"י "ואיני יודע כיצד" לכאורה כבר תירץ אח"כ בעצמו "שהיו בנותיו נאות" והוא שנאמר בד"ה (א' ל"א) הוא אבי ברזית שהיו בנותיו נשואות לכה"ג ומלכים הנמשחים בשמן זית. אבל באמת כוונתו כי ברכת הבנות נכללה במלות "יהי רצוי אחיו" וברכת הבנים נכללה לפירושי במלות "ברוך מבנים אשר" ולכן קושיתו במקומה עומדת.

וטבל בשמן רגלו, ויתרבי בתפנוקי מלכין, ר"ל שיתגדל במעדני מלכים, ובאמת צ"ע שכן ת' "והוא יתן מעדני מלך" (בראשית מ"ט כ')? ואפשר שמפרש "שמן" מל' "שמנה לחמו" (שם שם) וכמו שכתבנו שם ולכן היא היא.

פסוק כה

ברזל ונחשת מנעלך, תקיף כפרזלא [ונחשא] מותבך [ובכ"י הנוסח **ארעך**], ר"ל ארצו תהיה חזקה כברזל ונחשת שיהיו הרי ברזל ונחשת בחלקו או שתהיה נעולה במנעולי

ברזל שלא יוכל האויב לכבוש הארץ כאלו דלתותיה היו ברזל ובריחיה נחושה ונעולה מאויב ומתנקם.

וכימיך דבאך, וכיומי עולמתך תקפך, ר"ל תקפו יהיה כימי נעוריו, ודבאך הוא הלחות והכתות הזבות בגוף.

פסוק כו

אין כאל ישרון. לית אלה כאלהא דישראל, כ"ה בחומשי רוו"ה. אבל בעל אוג"ר הביא הנוסחא הזאת, ואמר "והוא חרוף וגדוף לפי דרכי אונקלוס ע"ה" וקיים תחתיה נוסחת סביוניטה "לית אלהא אלא אלהא דישראל".

רכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים, דשכנתה בשמיא בסעדך ותקפה בשמי שמיא. ר"ל הוא אשר שכינתו בשמים ותקפו בשמי שמים יהיה בעזרך (ישרון), ולפי דעת הת"א תהיה שליבת הפסוק כאלו היה כתוב "רוכב שמים ובגאותו רוכב שחקים בעזרך".

פסוק כז

מענה אלהי קדם, מדור אלהא די מלקדמין, ר"ל השחקים הנזכרים לפני זה הם למעון לאלהי קדם.

ומתחת זרעות עולם, ובמימרה מתעבד עלמא, ר"ל ובמאמרו נברא העולם (בחומשי רוו"ה "במימרה" בלא וי"ו החבור, ובכ"י די במימרה) ר"ל ומתחת ה' הוא העולם, כי הוא על כל העולם, והעולם תחת זרועותיו, כי במאמרו בראו וברוח פיו קיימו, ולהרחיק ההגשמה השמיט בתרגומו מלת "זרעות" וזהו דעת הגאון שהביא הראב"ע שאמר פי' ומתחת השם וכו' " ולא פי' כלום, ואמר שהוא דעת הת"א.

ויגרש מפניך אויב ויאמר השמד, ותרוך מן קדמך סנאה ואמר שיצי. כלומר הרוכב שמים הוא המגרש אותם מפניך באמירתו בלבד.

פסוק כח

וישכן ישראל בטח בדד, ושרא ישראל לרוחצן בלחודוהי. ר"ל וישכון ישראל לבטח לבדם, כלומר אף בהיותם לבדם תשקיט הארץ ממלחמה ואיש תחת גפנו ותחת תאנתו. או כונתו במלת "בלחודיהון" שיהיו נבדלים מיתר העמים.

עין יעקב, כעין ברכתא דברכנון יעקב, הוא כמ"ש רש"י "ל' ועינו כעין הבדלח" וכמורגל תמיד בתלמוד "מעין עוה"ב" ובנוסח התפלה "מעין הברכות" "מעין שבע", כלומר כמו הברכות שברך יעקב אבינו כן תבורך הארץ שתוציא דגן ויין.

אף שמיו יערפו טל, אף שמיא דעלויהון ישמשנון בטלא, ר"ל אף השמים שעליהם ישרת אותם בטלליהם.

פסוק כט

אשריך ישראל, טובך ישראל, פי' כמו "אַשְׁרֶךָ" שהוא "אושר" בכנוי הנוכח.

מי כמוך. לית דכותך, כבר ידענו דרך הת"א לת' בדרך החלטה אם בחיוב או בשלילה כפי שיסבול הענין. ולא בדרך השאלה.

מגן עזרך, תקיף בסעדך, ר"ל גבור בעזרך שלא כלית בגלות.

ואשר חרב גאותך, דמן קדמוהי נצחן גברותך, ר"ל ממנו יצא עוז ונצח גבורתך כי היא החרב שבה תתגאה.

ויכחשו איביך, ויכדבון סנאך. הוא כמ"ש רש"י "כגון הגבעונים וכו'".

ואתה על במתימו תדרך, ואת על פריקת צואריי מלכיהון תדרך. "פריקת צואר" הוא כמו "מפרקת הצואר" ות' "במותימו" לפי הענין רומז למ"ש רש"י "כענין שנאמר שימו את רגליכם על צואריי המלכים האלה" (יהושע י').

פרק לד

פסוק א

אל הר נבו, לטורא דנבו. ע' בבאורנו לעיל (במדבר ל"ב ג') שמ"ש שם בת"א ונבו בית קבורתא דמשה, הוא טעות ואיננו מת"א).

פסוק ב

הים האחרון, ימא מערבא, מפני שהוא אחרון למי שעומד במזרח, וכמ"ש רש"י "ארץ המערב בשלותה ובחורבנה" (ועמ"ש לעיל (י"א כ"ד) שת' "ימא בתראה"

פסוק ו

בני, בחילתא. גם בעברית נקראה החפירה העמוקה חֵיל כמו **בחֵל** יזרעאל (מ"א כ"א כ"ג).

פסוק ז

ולא נס לחה, ולא שנא זיו יקרא דאפוהי, ר"ל לא נהפך תאר פניו אף משמת, וכמ"ש רש"י, ואולי כוונת המת' כפשוטו, שבחייו לא כהתה עינו ולא נס לחה, תחת אשר בשאר כל אדם תתגבר היבשות לעת זקנתו. וע' בהבנת המקרא (במדבר י"ג ל"א).

פסוק י

אשר ידעו ה' פנים אל פנים, די אתגלי לה ה' אפין באפין, לא אדע מדוע יצא פה הת"א מגדרו אשר שת לו בכל התורה להרחיק ההגשמה וכמו שת' (לעיל ה' ד') פנים בפנים דבר ה', ממלל עם ממלל מליל ה' "ואין לומר שבמשה באשר היתה אליו הראיה ידיעה מוחלטת לכן לא שינה, הלא גם לעיל "ופני לא יראו" (שמות ל"ג כ"ג) ת' "ודקדמי" וכן "פה אל פה" (במדבר י"ב ח') ת' "ממלל עם ממלל"? ואולי הכא בתרגמו "אתגלי לה" כבר

הוציא ההגשמה מלשון פחותה ללשון נכבדת. ועדיין צ"ע [ורק בכ"י הנוסח די מתגלי לה ד' ממלל עם ממלל.

פסוק יא

לכל האתות, **לכל אתיא**. מתרגומו משמע שסובר כמ"ש הרמב"ן שמוסב על "ידעו ה' " שבפסוק הקודם, ע"ש.

פסוק יב

ולכל המורא הגדול, **ולכל חזונא רבא**, כ"ת לעיל (ד' י"ד. כ"ו ח') וכוונתו כמ"ש רז"ל במעמד הר סיני "זו גילוי שכינה" ואפשר כי פעלי "ירא וראה" לדעתו ממקור אחד נבעו. וע' בהבנת המקרא לעיל כ"ו ח', (ועי' מה שהעירונו לעיל ד' י"ד):